

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідectво про державну
реєстрацію – серія КВ
№ 11724-595 ПР
від 12.09.2006

Офіційний сайт:
www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
49064, м. Дніпро,
вул. Орловська, 1-Б
тел.: (056) 371-51-47

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

2 ч. 2
2018

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет». Включений до переліку фахових видань України з юридичних наук (Постанова Президії ВАК України від 10.03.2010, № 1-05/2). Проведено перереєстрацію видання (Наказ МОН України № 261 від 06.03.2015, додаток № 13).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор **М.В. Корнієнко**
Заступники головного редактора:
О.М. Джужа, О.В. Негодченко

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Рукописи не рецензуються і не повертаються

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Дніпропетровського гуманітарного університету (протокол № 4 від 13.12.2017 р.)

Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Биргеу М.М. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова);
Богатирьов І.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Бондаренко Н.Л. – доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь);
Вербенський М.Г. – доктор юридичних наук, професор;
Джужа О.М. – доктор юридичних наук, професор;
Ємець Л.О. – кандидат юридичних наук, доцент;
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кисельов О.О. – кандидат юридичних наук, доцент;
Колпаков В.К. – доктор юридичних наук, професор;
Корнієнко М.В. – доктор юридичних наук, професор;
Макушев П.В. – доктор юридичних наук, професор;
Мисливий В.А. – доктор юридичних наук, професор;
Негодченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Недов С.Л. – кандидат юридичних наук, доцент;
Сергєвнн В.А. – доктор юридичних наук, професор (Сполучені Штати Америки);
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Хюльсхерстер Штефан – доктор юридичних наук, професор (Федеративна Республіка Німеччина);
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Ярмиш О.Н. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ЧЕПУЛЬЧЕНКО Т. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри публічного права
(Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»)

БІЛЬСЬКИЙ А. О.,

студент факультету соціології і права
(Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»)

УДК 342.72/.73 + 614.39

**МЕДИЧНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ЛЮДИНИ
НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я**

У статті проаналізовано питання щодо права людини на охорону здоров'я та медичну допомогу відповідно до основних положень медичної реформи. Крім того, подано детальну характеристику найсуттєвіших нововведень (зазначено головні здобутки та ймовірні недоліки), а також основних тенденцій розвитку.

Ключові слова: право на охорону здоров'я та медичну допомогу, лікар, пацієнт, декларація, сімейний лікар (лікар загальної практики), електронна система.

В статье проанализирован вопрос относительно права человека на здравоохранение и медицинскую помощь в соответствии с медицинской реформой. Кроме этого, дано подробную характеристику наиболее существенных нововведений (указано главные достижения и возможные недостатки), а также основных тенденций развития.

Ключевые слова: право на здравоохранение и медицинскую помощь, врач, пациент, декларация, семейный врач (врач общей практики), электронная система.

The article aims to analyze the human right to healthcare in accordance with the basic provisions of Healthcare Reform. Particular attention is paid to the description of the most significant legal developments of the Reform including its benefits and possible defects, and to the main trends of its development as well.

Key words: right to healthcare, doctor, patient, declaration, general practitioner, e-health.

Вступ. В умовах останніх змін законодавства щодо сфери охорони здоров'я України, українці очікують формування ефективного механізму реалізації права людини на медичну допомогу, медичне страхування та охорону здоров'я. Оскільки ця сфера є найважливішою

складовою соціальної галузі, одним із чинників національної безпеки та визначальним чинником життєдіяльності населення, нині ми маємо за мету забезпечити для українців якомога кращі умови медичного обслуговування. До того ж вирішення проблем у сфері медицини вимагає комплексного підходу. Варто зазначити, що не можна окремо вирішувати якусь одну проблему медицини, забезпечувати її фінансування, адже це буде перешкоджати розвитку всіх інших програм. Актуальність цього питання полягає в тому, що вже зараз необхідно створити таку модель системи медичного обслуговування населення, яка змогла б забезпечити однаковий та справедливий доступ усіх членів суспільства до необхідних медичних послуг, їх високу якість, економічність, ефективність і результативність. Її наслідком стало б поліпшення стану здоров'я українського народу та підвищення рівня задоволеності населення якістю системи охорони здоров'я.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути особливості медичної реформи, здійснити досконалий аналіз новацій та запроваджених змін, запропонувати альтернативні шляхи вирішення проблем.

Результати дослідження. Варто зазначити, що будь-яка людина має невід'ємне та непорушне право на якісну медичну допомогу, яка є надзвичайно важливою, адже саме від вчасного надання кваліфікованих послуг медичними робітниками залежить як здоров'я, так і життя фізичної особи.

Медична реформа спрямована на побудову нової ефективної системи медичного обслуговування населення України, яка змогла б забезпечити право людини на охорону здоров'я та якісну медичну допомогу (незалежно від віку, раси або ж релігійних, політичних та ін. переконань і поглядів, етнічного і соціального походження, статі, майнового стану, зареєстрованого місця проживання, а також інших ознак [1]).

Відповідно до медичної реформи реалізується право людини на вибір лікаря шляхом подання декларації надавачеві медичних послуг. Передбачено, що пацієнт може обрати собі сімейного лікаря (педіатра/терапевта для дитини) і підписати з ним декларацію, незважаючи на своє місце реєстрації (кампанія розпочнеться з квітня 2018 року). Таким чином, пацієнт інформує державу щодо того, який заклад охорони здоров'я/лікар має отримати кошти за проведене лікування. Законом передбачено, що пацієнт може змінювати лікаря необмежену кількість разів, підписавши нову декларацію з вибраним лікарем. Таким чином, попередня декларація втрачає свою чинність, а усі зміни фіксуються в електронній системі. У свою чергу, лікар не матиме змоги відмовити в наданні первинної допомоги пацієнту, який до нього звернувся. Водночас закладам, котрі надають медичні послуги, заборонено відмовляти пацієнтам у прийнятті декларацій (за винятком тих випадків, коли лікар уже набрав рекомендовану кількість пацієнтів: лікар загальної практики – 1,8 тис., терапевт – 2 тис., педіатр – 0,9 тис. Такі заходи необхідно вжити для того, щоб лікар міг надавати якісні медичні послуги, тому що понаднормове навантаження на спеціаліста це унеможливило) [2].

До речі, лікаря можна буде обирати як із державних та комунальних медичних закладів, так і з приватних (послуги, що надаються підприємцями, які одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку). Пацієнти матимуть право на оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів у сфері охорони здоров'я.

Наразі ми спостерігаємо інтенсивне реформування первинної ланки, на рівні якої здійснюється надання пацієнтові консультації лікаря, діагностика й лікування найбільш поширених хвороб, отруєнь чи травм, а також забезпечення профілактичних заходів охорони здоров'я населення, ознайомлення з можливими ризиками і, за необхідності, надання невідкладної медичної допомоги. А головне – направлення пацієнта лікарем загальної практики (сімейним лікарем) на отримання вторинної та третинної допомоги у лікарів відповідної спеціалізації та типу (у плановому порядку чи в невідкладних випадках за наявності відповідних показань). Раніше існувала можливість відразу звернутися до вузькопрофільного спеціаліста, але тепер його безоплатні послуги пацієнт зможе отримати лише за направленням сімейного лікаря. Якщо ж хворий звернеться до необхідного йому спеціаліста безпосе-

редньо, то він буде змушений самостійно оплатити надані послуги. Відмежування первинної медичної допомоги проводиться для підвищення її доступності з включенням безоплатних та частково оплачуваних послуг.

Не менш важливими є плани щодо вторинної (спеціалізованої) та третинної (високо-спеціалізованої) ланок медичної допомоги, реформування яких передбачено Міністерством охорони здоров'я (МОЗ) найближчими роками. Пацієнт звертається за (високо-) спеціалізованою допомогою, коли потребує спеціальних заходів для професійної діагностики хвороби, якісного обстеження та спеціалізованих методів лікування, часто з використанням спеціальних технологій. Медичне обслуговування населення потребує найбільших капіталовкладень серед усіх інших державних видатків [3].

Державою передбачено *3 пакети* медичних послуг:

Зелений (державна оплата прийому сімейного лікаря, екстрену медицину, пологи та паліативну допомогу);

Синій (часткова сплата послуг пацієнта державою, основну суму грошей сплачує пацієнт);

Червоний (сплата послуг пацієнтом: стоматологія, естетична медицина, звернення до лікаря без направлення та інше).

Щоб прослідкувати тенденцію видатків, передбачених Державним бюджетом України на охорону здоров'я, потрібно провести дослідження фінансування цієї сфери за кілька років. Обсяг коштів Державного бюджету України, які спрямовуються на реалізацію програми медичних гарантій, щорічно визначається часткою у розмірі не менше 5% внутрішнього валового продукту країни.

Державний бюджет України [4; 5; 6].

У 2016 році Державним бюджетом України на сферу охорони здоров'я було передбачено понад 75,5 млрд. гривень, з них близько 3,9 млрд. – на державну закупівлю ліків.

У 2017 році всього виділено державою більше 102 млрд. гривень, з них 5,95 млрд. гривень – на закупівлю ліків. Крім того, на новоутворену програму «Доступні ліки» передбачено 0,7 млрд. гривень.

Нарешті в 2018 році Державний бюджет планує здійснити видатки на сферу охорони здоров'я у розмірі 115,7 млрд. гривень, звідки 5,95 млрд. гривень передбачено на закупівлю ліків, понад 1 млрд. гривень – на успішне функціонування програми «Доступні ліки» і навіть 0,211 млрд. гривень – на створення Національної служби здоров'я, утворення якої було передбачено медичною реформою.

Крім того, у 2018 році бюджетом передбачені такі витрати:

- 1) розвиток послуг із трансплантації (**112 млн. грн.**);
- 2) програма лікування громадян за кордоном (**389,9 млн. грн.**);
- 3) агіографічне обладнання для кардіологічних центрів, що сприятиме зниженню рівня смертності від серцево-судинних захворювань (**150 млн. грн.**);
- 4) фінансування окремих закладів Національної академії медичних наук (**600 млн. грн.**) [6].

Отже, проаналізувавши головний план формування та використання фінансів нашої держави, можемо підсумувати, що з кожним роком усе більше фінансових ресурсів України спрямовується саме на сферу охорони здоров'я, що може свідчити лише про позитивні тенденції її розвитку. Проте невдоволення в громадян викликає те, що у 2018 році значна кількість коштів виділятиметься на утримання Президента, органів влади, інтенсивне зростання зарплатні в депутатів, урядовців, інших чиновників, хоча частина цих видатків могла б поповнити і розвинути одну або кілька медичних програм.

Ще одним нововведенням буде утворення у межах реформи центрального органу виконавчої влади – *Національної служби здоров'я України* (далі – *НСЗУ*). Щодо її повноважень, то саме НСЗУ буде укладати договори про медичне обслуговування населення (у письмовій або електронній формі) з власне надавачами цих медичних послуг, а також замовлятиме медичні послуги та ліки за програмою медичних гарантій й оплачуватиме їх. НСЗУ

не залишає за собою права відмовити надавачеві медичних послуг в укладенні декларації, хоча не було б зайвим установити певні фільтри цього процесу.

Окрему увагу хотілося б звернути на те, що Національна служба – це національний страховик. Українцям не доведеться сплачувати жодні страхові внески, адже частина тих коштів, які вони сплачують у вигляді податків, і будуть тими страховими внесками. НСЗУ підконтрольна Рахунковій палаті України та таким правоохоронним органам: Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК), Національному антикорупційному бюро України (НАБУ) та Державній аудиторській службі. Така кількість антикорупційних органів (проводиться робота над попередженням, запобіганням і боротьби з явищем корупції) є необхідною для того, щоб від початку створення цього органу виключити факт корупції, оскільки Національна служба матиме доступ до значної суми грошей, передбачених бюджетом. До переваг належить те, що служба не триматиме на своїх рахунках ці кошти, тому що вони знаходитимуться на казначейському рахунку. Натепер відкрито конкурс на посаду Голови НСЗУ, більше того ми уже маємо кілька ймовірних кандидатур на цю посаду. Роботу служби планується розпочати в липні 2018 року.

Наразі функціонує електронна система охорони здоров'я (eHealth), за допомогою якої можливо контролювати виділені фінанси, тим самим запобігати зловживанню та боротися з ним. Пацієнти зможуть укладати декларації з лікарями загальної практики і реєструвати їх за допомогою цього електронного ресурсу. Таким чином, держава зможе реалізувати плани щодо медичної реформи («гроші ходять за пацієнтом») і виплачувати кожному лікареві заробітну платню згідно з підписаними деклараціями [7]. Оскільки цю складну систему було запроваджено лише з початку 2018 року, то вона буде удосконалюватись протягом кількох наступних років. Щодо планів реформаторів, то гарною ідеєю є запровадження електронних рецептів, направлень і т.д. на базі eHealth.

Електронна історія хвороби пацієнта значно полегшує процес лікування, оскільки вся інформація про хвороби, діагнози, щеплення, операції, показання та протипоказання буде знаходитись на одному ресурсі без можливості їх втрати, тому лікар зможе за максимально короткий строк поставити діагноз і провести необхідні заходи лікування. Така система є значно зручнішою, ніж паперові роздруковки, медичні картки та довідки. Більше того, до неї матиме доступ як пацієнт, так і лікар. Ще одним завданням є забезпечення конфіденційності інформації про пацієнта й обмеження в доступі до неї сторонніх осіб.

Черговою перевагою медичної реформи будуть електронні лікарняні. Для того, щоб оформити лікарняний лист, лікар повинен внести інформацію про хворого в спеціальну програму, після чого роботодавець відразу отримає інформацію про те, що його співробітник отримав лікарняний (дані про захворювання є для нього недоступними).

Корисним для медицини загалом буде використання статистичних даних, які з часом накопичуватимуться в електронній системі, про захворювання та ефективні методи лікування.

Безумовно, нова медична реформа, насамперед, буде реалізовуватися ефективно в столиці України, містах-мільйонерах та обласних центрах, проте найбільш актуальним питанням сьогодення є забезпечення реалізації прогресивних нововведень у віддалених від обласного та районного центрів регіонах, зокрема в малих селах та селищах. Головним завданням держави є забезпечення умов доступу до якісного та новітнього медичного обслуговування пенсіонерів, які часто не мають смартфонів та доступу до всесвітньої мережі Інтернет, а також осіб з інвалідністю, людей із вадами зору і т.д.

Не можна залишити без уваги питання про процедуру підписання декларації [3].

Насамперед, пацієнт, який має бажання укласти декларацію, звертається до медичного закладу, який уклав договір із НСЗУ і вже буде підключеним до системи eHealth (в закладі працює обраний лікар загальної практики/терапевт/педіатр для дитини). Водночас у пацієнта на руках повинні бути такі документи: паспорт, номер картки платника податків, а також номер мобільного телефону (у випадку підписання декларації з педіатром для дитини, необхідно мати також свідоцтво про народження).

Далі всі персональні дані будуть уведені в електронну систему спеціально уповноваженою особою. Із метою підтвердження реального існування цієї особи, яка хоче укласти декларацію, також вводиться спеціальний код, що був отриманий пацієнтом у формі смс-повідомлення).

Після цього пацієнт мусить ретельно перевірити віддрукований варіант декларації (на наявність помилок).

Якщо вся інформація збігається, то уповноважена особа роздруковує 2 примірники декларації (один залишається в медичному закладі, інший – у пацієнта).

Лише виконавши таку процедуру, уповноважена особа додає електронний цифровий підпис пацієнта до декларації і надсилає її до eHealth.

Неможливо не згадати також про передбачену реформою реорганізацію медичних закладів, відповідно до якої протягом першої половини 2018 року заклади первинної медичної допомоги мусять перетворитися з бюджетних установ на комунальні некомерційні підприємства (до кінця 2020 року цей процес повинен остаточно завершитись), оскільки лише в такому статусі медичні заклади зможуть укладати договори з Національною службою здоров'я і отримувати фінанси з Державного бюджету за надані пацієнтам послуги медичними працівниками. Отримавши гроші від НСЗУ, медичні заклади зможуть вільно ними розпоряджатися (виплачувати заробітну платню лікарям та іншому медичному персоналу, а також купувати необхідне для діагностики та лікування пацієнтів обладнання тощо). Держава за лікування пацієнтів платитиме не тільки державним і комунальним лікарням, але й приватним та лікарям, які працюють одноосібно, тобто підприємці, які отримали необхідну ліцензію на право надання таких послуг.

Варто зазначити, що, відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я, який набув чинності від 13.03.2018 р. про скасування форми первинної облікової документації у медичних закладах, МОЗ переконує, що цей вид документації уже давно втратив свою актуальність і протягом тривалого часу залишався лише пережитком радянської системи охорони здоров'я, тому він є неприпустимим для країни, яка обрала для себе європейський вектор розвитку.

Відповідно до цього наказу, втрачають чинність такі облікові форми:

- талони для реєстрації заключних (уточнених) діагнозів; на прийом до лікаря; амбулаторного пацієнта;
- медичні карти дитини (для дошкільного та загальноосвітнього навчальних закладів); студента;
- книга запису викликів лікарів додому та ін. [8].

Існує необхідність детальніше розкрити це нововведення, тому згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я скасовуються різноманітні талони (амбулаторного пацієнта, для реєстрації заключних діагнозів, на прийом до лікаря та ін.) [9]. Таке рішення піде тільки на користь системі охорони здоров'я, адже досить важко розвивати медицину, оперуючи морально застарілими відголосками СРСР.

Чому ж було прийняте така рішення? Насамперед тому, що видання цих талонів займала певну кількість часу, який можна було б витратити на значно корисніші речі. Крім того, це необґрунтована та невиправдана витрата коштів держави та природних ресурсів, тому для покращення ситуації необхідно було знайти альтернативні шляхи вирішення цього питання.

Уже із запровадженням електронної системи охорони здоров'я, почала проводитись робота щодо скасування застарілої та неефективної документації. Адже не можна не погодитись із судженням, що набагато зручніше, коли абсолютно вся інформація про пацієнта знаходиться на одному ресурсі.

Щодо відмови Міністерства охорони здоров'я від медичних карток дитини в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах. Цей вид документації був скасований, тому що зберігання та використання персональних медичних даних суперечить законодавству України, так як вони не мають відповідної ліцензії на здійснення медичної практики.

Існує необхідність розглянути найбільш актуальні теми, адже неодноразово в пацієнтів, які ознайомлені із суттю нової медичної реформи, поставало питання: «А що ж робити тоді, коли ти захворів, перебуваючи у місті/селі, де немає сімейного лікаря, з яким ти підписав декларацію?». Адже Міністерством охорони здоров'я наголошувалося на тому, що лікар загальної практики не зобов'язаний приймати пацієнтів, з якими у нього така декларація відсутня. Яке ж рішення цієї проблеми?

Відповідь на це питання така: якщо ж пацієнт знаходиться тимчасово в іншому місті/селі, де немає його лікаря первинної ланки медицини, то він має право вільно звернутися до найближчого чергового центру медичної допомоги. Тобто лікарі первинної ланки повинні все ж таки обслуговувати пацієнтів навіть тоді, коли у них немає підписаної декларації, проте лише в окремих випадках.

Усім нам відомо, що лікарі такі ж люди, як і всі інші (хіба що із ґрунтовними знаннями у своїй сфері), саме тому вони, власне, як і решта людей, можуть занедужати, бути відсутніми на роботі за сімейними обставинами чи інших важливих поважних причин. Крім того, працюючи кожного дня понаднормово, виконуючи щоденно величезний обсяг роботи, зокрема паперової, поступово виснажуючи власний організм, для медичних працівників відпочинок та відпустка є просто необхідними (не говорячи вже теми про гідну заробітну плату).

Проте не варто забувати про той факт, що держава мусить забезпечити якісне безперервне медичне обслуговування по усій території України. Саме тому, якщо лікар знаходиться у відпустці чи на вимушеному лікарняному, то заклад, котрий надає послуги первинної медичної допомоги або ж сам лікар (приватна практика), зобов'язаний забезпечити заміну такому працівникові.

Відповідно до Закону України «Про екстрену медичну допомогу», кожна особа має право на доступну і своєчасну екстрену медичну допомогу незалежно від географічних, економічних, соціальних, культурних, організаційних чи мовних бар'єрів [10], проте відбувається зменшення кількості медичних закладів, тобто закриття неефективних закладів у малих містах та селах. Унаслідок відсутності лікарень у малих населених пунктах, водії автомобілів швидкої допомоги часом змушені долати кілька десятків кілометрів для того, щоб доправити хворого пацієнта у важкому стані з метою надання йому справді якісного та кваліфікованого медичного обслуговування. На жаль, через досить велику відстань їм не завжди вдається це зробити. Без сумніву, найважливішим правом людини є право на життя, саме тому не можна ризикувати людськими життями.

Незважаючи на той факт, що закон про медичну реформу був лише нещодавно прийнятий, проте до Конституційного суду України уже надійшло подання перевірити його на конституційність.

По-перше, згідно із Законом «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» буде запроваджено механізм, що замінює безпосереднє бюджетне фінансування закладів охорони здоров'я, котрі надають безоплатну медичну допомогу, на часткову оплату державою медичних послуг, проте ці положення не відповідають приписам статей 22 та 49 Конституції України.

По-друге, новий закон не відповідає статті 8 Конституції України, тому що порушує конституційний принцип правової визначеності, а його норми можуть тлумачитись довільно; як наслідок, це призводить до порушення основоположних прав та свобод людини та громадянина (що гарантовані Конституцією України).

По-третє, приписи Конституції України вимагають можливість зміни прав та свобод людини і громадянина шляхом прийняття закону, а Закон «Про медичну реформу» дозволяє зробити це, прийнявши підзаконний акт.

Отже, підсумувавши, ми можемо зробити висновок, що в Законі України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» спостерігається невідповідність декільком статтям Конституції України, а саме статтям 8, 19, 22, 26, 49, 64, 85, 92,

95. Отже, окремі особи переконані, що Конституційний Суд має підстави на визнання цієї реформи неконституційною.

Висновки. Отже, ми можемо підбити підсумки стосовно основних положень реформи та інших нововведень. Справді, медична реформа є надією на покращення медичного обслуговування всього населення України. Головне завдання – забезпечення реалізації реформи в реальному житті, а не лише на папері, тому виділені кошти повинні бути витрачені з користю для пацієнта. Перші зміни у сфері медичного обслуговування ми можемо спостерігати вже сьогодні. Сама система медичної реформи була запозичена в інших країн, де вона справді діє, тому нам варто очікувати позитивних змін. Окрім цього, український народ, очікуючи покращення умов свого життя, якості охорони здоров'я та медичного обслуговування, обрав для себе європейський напрямок. Саме тому найближчим часом ми будемо свідками підвищення середньої тривалості життя українців (зниження рівня смертності), достатнього фінансування медичної сфери, запровадження прогресивних та ефективних методів попередження, діагностики та лікування найважчих захворювань, зручного та результативного використання усіх нових електронних платформ та багато іншого. Варто зазначити, що нові проекти мають перспективу розвитку, проте невідомо, чи ці зміни зможуть гідно витримати випробування часом, тому що на практиці усе може змінитись, а нововведення можуть не працювати або ж бути неприйнятими суспільством. Без сумніву, будуть з'являтися нові недоліки і недоопрацювання, але якщо ми будемо вносити коректні та справді потрібні зміни до реформи, то нам вдасться підняти українську медицину на належний рівень. І право людини на якісну медичну допомогу та охорону здоров'я буде забезпечене.

Список використаних джерел:

1. Конституція України (Стаття 49) від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
2. Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 № 2168-19. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 5, ст. 31.
3. Міністерство охорони здоров'я. URL: <http://moz.gov.ua/plan-reform>.
4. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 28.12.2016 № 928-19. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 5, ст. 54.
5. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 02.12.2017 № 1801-19. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 3, ст. 31.
6. Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» від 07.12.2017 № 2246-19. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 3-4, ст. 26.
7. Національна електронна система охорони здоров'я. URL: <https://portal.ehealth-ukraine.org/>.
8. Наказ МОЗ України № 157 від 26.01.2018. URL: <http://moz.gov.ua/article/news/moz-skasovalo-moralno-zastarili-formi-pervinnoi-oblikovoi-dokumentacii>.
9. Медпросвіта « Скасування талонів у медичних закладах першої ланки». URL: <https://medprosvita.com.ua/moz-skasovuye-taloni-medichnih-zakladah-pervinnoyi-lanki/>.
10. Закон України «Про екстрену медичну допомогу» від 09.12.2015 №5081-17. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 30, ст. 340.

ГОЦУЛЯК Ю. В.,кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри права
(Вінницький національний
аграрний університет)

УДК 34.01

МІФОЛОГІЯ ПРАВОВОГО БУТТЯ В АНТИЧНОСТІ: ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ

Стаття присвячена розкриттю правового змісту міфологічних образів богинь Ейрени-миру та Евномії-благозаконня. За допомогою благозаконня формується правова дійсність, що потребує збереження й охорони. Правова функція миру покликана переміщувати всі внутрішньодержавні та міждержавні протиріччя в правову систему координат, у цивілізоване поле.

Ключові слова: Ейрена, Евномія, мир, міф, закон, благо.

Статья посвящена раскрытию правового содержания мифологических образов богинь Эйрены-мира и Эвномии-благозакония. С помощью благозакония формируется правовая действительность, что требует сохранения. Правовая функция мира призвана все внутригосударственные и межгосударственные противоречия перемещать в правовую систему координат, в цивилизованное поле.

Ключевые слова: Эйрена, Эвномия, мир, миф, закон, благо/

The article examines the disclosure of the legal content of mythological images of the goddesses of Eirene and Eunomia. With the help of a good law, a legal reality is formed, which requires preservation. The legal function of peace is designed to move all intra-state and interstate contradictions in the legal system, in a civilized field.

Key words: Eirene, Eunomia, peace, myth, law.

Вступ. Розвиток правової науки нерозривно пов'язаний із виявленням та дослідженням її витоків. Традиційно, колыскою європейської науки є Давня Греція. Саме тут беруть свій початок і перші правові рефлексії. Як відомо, античний дискурс починається з міфу. Саме в ньому ми знаходимо ключові правові ейдоси, які в подальшому розвивала уже професійна юридична думка. Правова дійсність влаштована таким чином, що конституюється бажаний порядок співжиття, який складає суспільну цінність і охороняється різними правовими засобами. Питання про цінність – це питання про бажане і важливе. Про те, чого насамперед потребує людина, заради чого вона живе: матеріальні, духовні, політичні, культурні, а також і правові цінності. Варто розрізнити поняття «цінність права» і «правова цінність». Цінність права – це важливість самого права як суспільного явища, а правова цінність – це те, що для самого права має значення, на чому воно фундується. Правова цінність – це питання онтологічне, адже визначає для нас правові орієнтири та основи, правовий конструктив. У давньогрецькій міфології за питання правових цінностей відповідають одразу кілька ейдосів – Ейрена-мир та Евномія-благозаконня. З'ясувавши витoki правового буття в античності (Зевс, Феміда, Діке), особливості охорони правового порядку (Еринії, Немезіда), що було зроблено в попередніх працях, ми розкриємо образи, які дозволять сформуванати цілісну картину правового буття в античності і наблизитись до розкриття питання онтології права.

Постановка завдання. Стаття присвячена розкриттю правового змісту міфологічних образів богинь Ейрени та Евномії.

Результати дослідження. Відома міфологічна енциклопедія дає нам таке визначення Ейрени: «...в грецькій міфології божество, персоніфікація світу. У найдавніші часи Ейрена не мала свого культу і не згадувалася в міфах. Гесіод називає Ейрену, поряд з Евномією і Діке, серед трьох ор, що народилися від союзу Зевса і Феміди і відали зміною пір року і родючістю полів» [1]. Отже, по-перше, Ейрена є донькою Феміди і Зевса, що уже дає підстави її розмістити в структурі правового буття. По-друге, вона – сестра ключових божеств, що відповідають за впорядкування суспільних відносин і збереження цього порядку. Це нам говорить про те, що персоніфікація миру для еллінської правосвідомості має принципове значення: без такого стану впорядкування соціального співжиття не представляється можливим. Отже, Ейрена – це ключовий регулятор. По-третє, така висока ієрархічна позиція щодо миру в грецькому пантеоні наводить на думку про те, що мир – це не просто регулятор, це підстава правової дійсності як такої; тобто право без миру немислиме. По-четверте, Ейрена відає зміною пір року, тобто слідкує за здійсненням законів природи, що свідчить про органічність сприйняття греками права (його природність). По-п'яте, Ейрена відає «приплодом полів», тобто сприяє збагаченню, що вводить в орбіту права матеріальні блага і стан благоустрою як такий. Далі розглянемо всі ці позиції детальніше. Союз Феміди і Зевса започатковує правовий дискурс як такий, дозволяє говорити про право з позиції конкретних категорій: закон, суд, покарання, справедливість, благо, і, зрештою, – мир. Усі ці категорії легітимізуються вищим божеством – Зевсом, що уособлює саму дійсність, тобто мир – це невід'ємна категорія для правового буття не лише через опозицію мир–війна (це уже є обґрунтуванням цього положення), а через те, що ця категорія уже задана вищою владою як правава. Варто наголосити на тому, що мир – це не просто бажаний порядок із суто антропологічної позиції, це системоутворюючий стан речей, за якого можлива реалізація правової функції.

Горизонтальна рідня Ейрени (мир як умова правового буття). «Зевс же второю Фемиду блестящую взяв себе в жєны. И родила она Ор – Евномию, Дику, Ирену(пышные нивы людей земнородных они охраняют)» [2]. Отже, маємо три богині, які уточнюють призначення Феміди: благозаконня, справедливість, мир. Логіка цього «сестринства» полягає в цьому: ідеться про задане (за допомогою благозаконня формується правова дійсність, що потребує збереження і охорони). Навіть маючи задані Евномією параметри порядку, вони критично потребують стану миру, адже саме за такої реальності можливе як матеріальне, так й інституційне будівництво (тому що стан війни, за визначенням, руйнівний). Діке-справедливість стежить за належним розподілом благ, а також реалізацією каральної функції для збереження та відновлення правопорядку. Отже, згідно з античною міфологічною теогонією, Ейрена є однією з ключових умов розгортання правового буття в суспільному житті, його конкретизації.

Ейрена в етимологічному розрізі (питання про загальне і конкретне); два виміри миру. Окрему увагу варто звернути на етимологію слова «мир» у давньогрецькій мові. Словник давньогрецьких термінів дає такі значення: «Мир 1. εἰρήνη γαλήνη, ηρεμία жить в -ε ζω εἰρηνικά, нарушить мир в семье διαταράσσω την οικογενειακή γαλήνη, борьба народов за мир πάλη των λαών για εἰρήνη, мир народам! εἰρήνη στους λαούς!, прочный мир σταθερή εἰρήνη, оплот –α προπύργιο της εἰρήνης, мир вам! (εκκλησ.) εἰρήνη υμῖν! (σε σας). 2. συνθήκη, συμφωνία заключить мир κλείνω εἰρήνη подписать мир υπογράφω εἰρήνη переговоры ο -ε συνομιλίες (διαπραγματεύσεις) για την εἰρήνη» [3]. Із цього словникового перекладу можна дійти важливих висновків. Категорія миру має як загальносоціальний, так і конкретний вимір. Перший стосується внутрішньо- та зовнішньо-політичного стану соціуму. Для архітектури права важлива відсутність зовнішніх загроз, адже за інших умов діє право сили, а силові методи хоч і межують із правовими, але виключно, якщо вони в руках легітимного носія. Право не застосовує силу заради сили чи для особистої мети, а виключно для збереження правопорядку, тоді як випадковий носій таких можливостей завжди матиме

спокою задовольнити в такий спосіб особисті амбіції (і така поведінка уже стає неправовою). Збереження зовнішнього миру дає змогу побудувати мир внутрішній, що з правової позиції означає «жити в мирі»? Це, по-перше, позитивний стан правосвідомості, коли визнаються як джерела, так і зміст права, і, по-друге, наслідком цього є відсутність глобальних силових внутрішніх суспільних конфронтацій або ж можливість їх розміщення в суто правовому полі (партії, які дебатують на народних зборах). Отже, правова функція миру покликана всі внутрішньодержавні та міждержавні протиріччя переміщувати в правову систему координат, тобто в цивілізоване поле, де силові методи мають місце лише в окремих випадках і виключно для збереження (а не руйнування) правопорядку.

Ейрена та Плутос (матеріальні блага у правовому вимірі). «Згідно зі старими міфами, Ейрена з богинею випадку Тихе подбала про немовля Плутос, бога багатства, коли Зевс убив блискавкою його батька Іасіона. Таким чином, із найдавніших часів піклування Ейрени про Плутос символізувало залежність багатства від миру» [4]. Отже, грецька міфологія доволі чітко промальовує взаємозалежність правового стану миру від матеріального процвітання суспільства. Це, у свою чергу, приводить нас до правової аксіології (цінності) та телеології (мети). Правове питання є іманентним щодо людських матеріальних цінностей. Якщо для суспільства важливе матеріальне благополуччя, то це також важливе для законодавчого регулювання. Так, Ейрена не може надати соціуму матеріальні блага, але вона може створити умови для цього. Богиня покликана створити майданчик для комфортного життя суспільства, тобто вона розширює правову функцію і робить її дотичною до життєвих потреб народу. Еллінська правосвідомість сприймає право «живим», тобто таким, що відчуває соціальні запити і здатне реагувати на них. До того ж Ейрена, рятуючи Плутоса, піклується не лише про матеріальне благополуччя як таке, а й про його розподіл. За аргументами варто звернутись до комедії Аристофана «Плутос», згідно з якою однойменного персонажа осліпив Зевс, щоб він не міг бачити того, між ким він розподіляє багатства, і зберегти існуючу майнову нерівність і порядок. Але бог лікарської справи Асклепій повернув Плутосу зір, і все змінилось. Він почав забирати гроші у багатих і віддавати згідно закону справедливості бідним. «С тех самых пор как Плутос снова зрячим стал, от голода я гибну, есть мне нечего. И это мне – жрец Зевса я спасителя! А то, что все богаты стали! Прежде же, хоть бедны были, жертву приносили в храм...» [5]. Нас цікавить не комедійна ситуація, що склалась, а те, що Плутос не лише примножує матеріальні блага, а ще й справедливо їх розподіляє, а це вже питання регулятивне. Тому Ейрена, рятуючи Плутоса, вклала майнові відносини в орбіту правового регулювання. Таким чином, можна дійти важливих археологічних висновків, що саме тут бере свій онтологічний початок цивільне право. «...Ріг, який Амалфея з необережності зламала ще під час свого земного життя, владика богів перетворив на ріг достатку і віддав своїй доньці Ейрені, покровительці миру» [6]. Бачимо ще одну варіацію теми Ейрени та достатку. Тут Ейрена не просто рятує матеріальні блага, а володіє окремим інструментом, тобто це вже не просто взаємовплив, а конкретна функція миру.

Ейрена та «невідворотність» права. У Ейрени та її сестер, крім суто правової, була ще й інша функція. «Вони охоронці порядку як в природі, так і в суспільстві, але також богині родючості і пір року. Зв'язок із природою зберігався в зовнішньому вигляді ор: вони зображувалися життєрадісними дівами з квітами й рослинами в руках». Отже, ори сліdkують за порядком як у суспільстві, так і в природі загалом, адже зміна пір року є природним законом і символізує незмінність повернення до порядку. Найхолоднішу зиму завжди змінить тепле літо, адже Ейрена про те обов'язково подбає. Найтяжче правопорушення та руйнування порядку обов'язково змінить гармонія та благо. Такі закономірності й аналогії з природою мають серйозне зміцнююче значення для правосвідомості, адже коли ми живемо за законами природи, де завжди є місце справедливості та відновленню, то є і великі сподівання та прагнення екстраполяції та укорінення такого стану речей у суспільстві. Однакова властивість і для природи, і для людини – коритись правопорядку; природне право – це єдиний по-справжньому бажаний керівник та регулятор для людини. Це вкотре дає

нам підтвердження, що право – це явище онтологічне, що має свою окрему природу і функцію (а не просто породження людської волі).

Ейрена і Полемос: правова перемога над війною. Ще одним цікавим джерелом на тему Ейрени та війни є праця Аристофана «Мир». Сюжет цієї праці такий: «Трюгей, прихильник миру і ненависник війни, підіймається на породженому ним гнойовому жуку на небо, щоб дізнатися, як справи з Миром і Війною. Потрапивши до Зевса в будинок, він дізнається від його слуги Гермеса, що Полемос (Війна) заховав Ейрену в печеру, яку заклав каменем, і нині готується потовкти в ступі грецькі міста. Трюгей, скликавши односельців, відвалює за допомогою Гермеса камінь від печери і виводить Ейрену» [7]. Отже, мир є бажаним правовим порядком, який не просто цінується, а якого прагнуть. «Не думаю, чтобы пришлось Ирину вам, богиню Мира, увидать. Трюгей: Да где ж она? Гермес: ее низверг в пещеру страшный Полемос. Ты видишь, завалил ее он доверху, чтоб вам никак Ирину не добыть. Ну, уж нет! Никто на свете нас Ирины не лишит» [8]. Печера, в якій схована Ейрена, символізує важкодоступність миру, але водночас і прагнення до нього. Це питання має як внутрішній вимір (придушення людиною в собі руйнівних начал, що спричиняють війну), так і зовнішній (тобто питання об'єктивності суспільних відносин та норм, що їх регулюють, аби не допустити стану «полемосу»). Тут спостерігаємо метафізичний рівень дихотомії війни і миру, адже питання вирішується на Олімпі. Водночас метафізичний процес (конфлікт) може бути вирішений лише метафізичними (надприродними) засобами. А враховуючи, що вирішувати вищевказаний антагонізм покликане право, вселяючи у свідомість людей правові цінності, то це вкотре наштовхує нас на думку, що право для греків – це надлюдське явище, що має свою окрему природу. Людина може керувати державним законом, але не правом; його вона може лише виявляти і сприймати (або не сприймати у випадку із жорстоким легістським тоталітаризмом).

Евномія: виявлення правових горизонтів. Евномія з давньогрецької перекладається як «благо-законня»; як уже згадувалось, вона є сестрою Ейрени-миру та Діке-справедливості, тобто одним із стовпів формування правової дійсності. Якщо Ейрена орієнтована на створення системи координат, у межах якої може розвиватись право (мир), то Евномія спрямована на правову реальність, тобто задає правові прагнення (до блага) та інструменти, що дозволяють розглядати речі та процеси такими, якими вони є насправді. Розкриття змісту Евномії вважаємо доцільним у двох аспектах: етимологічно, розглянувши особливості взаємозв'язку категорій блага та номоса-закону, а також цілісно, з'ясувавши значення образу Евномії для правового буття.

Благо та право. Благо у філософії розглядається в кількох значеннях: «...кінцевий предмет прагнення, а також все, що сприяє його досягненню; в богослов'ї – одне з божественних імен. Слова «благо», «благий», «хороший» (γαθός, bonus, англ. good, нім. gut) у повсякденній мові вживається як в абсолютному, так і у відносному сенсі. Певна річ може бути названа «благом» сама по собі, безвідносно до чогось, якщо вона повною мірою є тим, чим може бути. Суцце розуміється таким, що стає чимось, а його «доброта» – реалізація всіх закладених у ньому можливостей» [9]. Отже, можемо виокремити три ключових позиції, важливих для характеристики зв'язку блага та права: 1) благо як прагнення; 2) благо як інструмент виявлення дійсного змісту речей; 3) праксеологічне значення блага, тобто можливість реалізації всіх закладених потенцій у правових феноменах. Таким чином, перше значення дає нам відповідь на таке питання: куди правотворча діяльність має рухатись? До блага. Отже, маємо чіткий орієнтир, що відкидає інші можливі деструктивні вектори для права. Завдяки концепції Евномії елліни помістили право в загальну ієрархію буття; тим самим воно хоч і має природне надлюдське походження, але не існує саме по собі (субстанціонально), не може суперечити уявленням про блага і має будуватись саме за правилами телеології щодо вищого блага. Наступним важливим аспектом кореляції блага і закону є недопущення підміни значень речей, тобто благою є річ така, яка вона є насправді. Така здатність для права є принципово важливою, адже основною його функцією є впорядкування, перехід від хаосу до космосу. А чи можлива реалізація такого призначення із підміною змісту та

значень явищ та процесів? Вочевидь, що ні, право не займається симуляцією, сфера його регулювання – це реальність. Інакше ми потрапляємо в царину волюнтаризму та відносності, коли окрема людська воля може видавати відверті акти насилля і жорстокості за справедливість і робити їх легальними (наприклад, у суспільстві, де проголошується принцип політико-правового «вождизму» чи «фюрерства»). І, зрештою, третій аспект кореляції блага та закону пов'язаний уже з практичними питаннями, зокрема реалізацією правом своїх функцій. Таким чином, грецька правосвідомість піднімає питання про «дієвість» права, яке не може існувати на суто концептуальному рівні, адже є окремим буттям, що передбачає різні модуси (способи) його екзистенції в дійсності. Можна стверджувати, що уже в античності закладається археологія класичної для теорії держави і права теми правореалізації. Річ, яку ми називаємо благом, має не просто розкривати всі свої потенції, вона має бути корисною. Теж саме і щодо нормативної складової суспільних відносин: кожен закон має давати відповідь на питання «навіщо?», тобто приносити первинні блага суспільству або оберігати його. Інакше такий закон не може вважатися правовим (наприклад, можемо порівняти антигуманне законодавство Драконта, що репресувало суспільство, і благі закони Солона, за якими народ справді хотів жити).

Благо як критерій для закону (трансцендентний підхід). Благо не лише виявляє справжність речей чи їх реалізує, воно ще й ієрархізує буття, зокрема правове; воно є базовим системоутворюючим фактором. Яскравим представником цієї позиції був Платон: «ідея блага – вот это самое важное знание; через нее становятся пригодными и полезными справедливость и все остальное» [10]. Враховуючи те, що справедливість є базовим законом праворегулювання, доходимо висновку, що благо для закону є критерієм; він має пройти «експертизу благом». Отже, ключові правові ейдоси ще не є правовою цінністю, все залежить від їх відношення до блага. Таке бачення Евномії додає правовій дійсності системності, чітко промальовуючи метафізичні орієнтири. На наш погляд, у такій позиції є глибока логіка, адже впорядкування – це процес, що може бути скерований у різних напрямках і різними силами. Якщо визначення правових векторів покласти лише на мінливу людську волю, то право залишається без стійких гарантій. Якщо суспільна правосвідомість не визначить надлюдських орієнтирів для правотворчості, тоді її визначить хтось інший, тому право потребує абсолютних наддержавних витоків. Отже, абсолютна ідея блага ієрархізує правове буття; благо стає абсолютним критерієм для закону, а образ Евномії символізує їх нерозривний зв'язок.

Два модуси Евномії. Виходячи з вищевикладеного аналізу різних концептів блага в античності, доходимо висновку, що Евномія розгортається в правовому бутті в двох напрямках. Перший напрям – це якість права. Евномія визначає те, наскільки закон благий, тим самим простежується пряма залежність від того, наскільки він сприймається суспільною свідомістю. З іншого боку – норми, що руйнують, підкоряють, не можуть вважатись благими, а значить вони є небажаними й «чужорідними» елементами в правовій дійсності. У цьому дискурсі можна піти далі. Між благом та злом є безліч ступенів, тому якість закону може визначатись за правилом «більше чи менше», адже суспільна дійсність, як і людська сутність, не влаштована за принципом «або, або». Отже, благо допомагає встановити необхідний та/або достатній рівень права в нормах, тобто допустимість їх для регулювання людського співжиття. Другий напрям – телеологічний (мета). Скажімо, навіть якщо закон несе каральну функцію, але має на меті збереження суспільних відносин, то він благий. Благо задає вектор розвитку для правотворчості. Перший модус Евномії потрібен для уже наявних правових явищ та процесів, а другий (перспективний) – для майбутніх, що створюють гарантії конституювання правового сущого.

Евномія і дихотомія блага та зла; питання про «правове» та «неправове» в суспільних відносинах. Цікавими для інтерпретації Евномії є думки Гесіода: «Людам же правду Кронид даровал – высочайшее благо... После ж Афины еще предстояло родить ей и сына – с сердцем сверхмощным, владыку богов и мужей земнородных. Раньше, однако, себе ее в чрево Кронион отправил, дабы ему сообщала она, что зло и что благо» [11]. В іншому дже-

релі знаходимо схожу позицію щодо зв'язку правди та блага: «...В уделе она матери Правды и дочери Благозаконности, спасительницы, хвалимой мною хвалою; процвела она» [12]. Ототожнення правди та блага через призму благозаконності дозволяє припустити, що в правовому регулюванні є інструмент, що здатен розпізнати суще таким, яким воно є; тим самими законом це дозволяє розпізнати «правове» та «неправове» в соціальному бутті. Коли потрібно притягнути до відповідальності, то свою пов'язку одягає Феміда, а коли є потреба розпізнати дійсний зміст явищ та процесів, то на авансцену виходить прозорлива Евномія. Евномія може розпізнавати дійсний стан речей; такий стан може відповідати чи не відповідати бажаному порядку, бути благом чи злом. Розглядаючи бажаний порядок, ми визначаємо те, що недопустимо для нашого сприйняття. Для моральної свідомості це зло, для правової – неправовий стан. В образі Евномії право проявляється як окрема духовна сила, що протистоїть злу – беззаконно. Право неможливо повністю ізолювати від етики, адже обидва є регуляторами (зовнішнього і внутрішнього світу людини). Благозаконня завжди здатне виявити суперечливе собі «злозаконня», що не дозволяє здійснювати підміну понять та цінностей у соціальному житті. Розкриваючи образ Евномії, ми щораз більше бачимо, що ця богиня відіграє значну роль для започаткування та укорінення в правосвідомості інституту юридичних гарантій. У сучасній юриспруденції ми знаємо про внутрішньодержавні, міжнародні гарантії, зумовлені створеними людиною юридичними інститутами та нормами. Наразі ж маємо підстави стверджувати про онтологічно-правові гарантії, що впливають із самої сутності права, незалежності його від «антропогенного фактора», і виводять правосвідомість на метафізичний рівень.

Евномія як сукупний образ. Вакхлід також описує прямий зв'язок логосу та благозаконня: «...И с разумною Евномией, добрым уставом, дольщицею празднеств, блюстительницею мира по всем городам благочестивых мужей» [13]. Зв'язок із розумом – це зв'язок із вищим законом природи, тут ми черговий раз знаходимо підтвердження природному походженню права. Більше того, як бачимо, право має відношення до всіх ключових стовпів людського буття (логос, благо, справедливість тощо); це означає те, що воно є одним із цих стовпів. Якби право було пов'язане лише з одним началом соціального співбуття, то можна було б стверджувати про його похідний характер, але якщо ж воно пов'язане зі всіма онтологічними цінностями, то це дає підстави стверджувати, що право є окремою сутністю, окремим началом людського існування. У орфіків знаходимо таку характеристику Евномії: «Ты, о цветочная, чистая, разная в обликах многих ныне гряди, о блаженная, летними полянья плодами, мир к нам веди, приведи желанное благозаконье, славный достаток и с ними всему господина – здоровье!» [14]. У розумінні сутності благозаконня орфіки цілком солідарні з Гесіодом, який приписав Евномії мир у сестри. Справді, навряд чи можна помислити сумісність блага з полемосом-війною. Евномія приносить мир, адже, де є сила права – там немає місця праву сили.

Висновки. Варто розрізнити поняття цінність права і правова цінність. Цінність права – це важливість самого права як суспільного явища, а правова цінність – це те, що для самого права має значення, на чому воно фундується. У давньогрецькій міфології за питання правових цінностей відповідають Ейрена-мир та Евномія-благозаконня. Ейрена, рятуючи Плутоса (матеріальні блага), вклала майнові відносини в орбіту правового регулювання. Таким чином, можна вважати, що саме тут бере свій онтологічний початок цивільне право.

Евномія з давньогрецької перекладається як «благозаконня»; вона є сестрою Ейрени-миру та Діке-справедливості, тобто одним зі стовпів формування правової дійсності. Евномія задає правові прагнення (до блага) та інструменти. Благо не лише виявляє справжність речей чи їх реалізує, воно ще й ієрархізує буття, зокрема правове; воно є базовим системоутворюючим фактором. Благо для закону є критерієм; він має пройти «експертизу благом». Евномія розгортається в правовому бутті у двох напрямках. Перший – це якість права. Другий – телеологічний (мета). Ототожнення правди та блага через призму благозаконності означає, що в правовому регулюванні є інструмент, що здатен розпізнати суще таким, яким воно є; тим самими це дозволяє закону розпізнати «правове» та «неправове» в соціальному бутті.

Список використаних джерел:

1. Мифы народов мира : энциклопедия. [Электронный ресурс] / гл. ред. С.А. Токарев. Москва, 2008. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Mifologia/index.php.
2. Гесиод. О происхождении богов (Теогония) / пер. В.В. Вересаева. Библиотека античной литературы, 1963. URL: <http://mify.org>.
3. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь / под ред. С.И. Соболевского; с приложением грамматики, составленной С.И. Соболевским. Москва: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. URL: <http://publ.lib.ru>.
4. Щукарев А.Н. Ирена в мифологии. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). Санкт-Петербург., 1890–1907. URL: www.vehi.net/brokgauz.
5. Аристован. Плутос. Москва, 1983. URL: <http://librebook.me/plutos>.
6. Немировский А.И. Древняя Греция. Москва: Мир книги, 2004. URL: <http://www.libros.am/book/read/id/359632/slug/mify-i-legendy-narodov-mira-tom-1-drevnyaya-greciya>.
7. Фрейденберг О.М. «Эйрена» Аристофана / публ. и введ. Н.В. Брагинской. Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. Москва: Наука, 1988. С. 224–236. URL: <http://freidenberg.ru>
8. Аристофан. Мир. Москва: Худож. лит., 1970. URL: <http://www.lib.ru>.
9. Античная философия: энциклопедический словарь / П.П. Гайденко, М. А. Солопова, С.В. Месяц, А.В. Серегин, А.А. Столяров, Ю.А. Шичалин. Москва: Прогресс-Традиция, 2008. URL: <http://platona.net>.
10. Платон. Государство. Москва: Наука, 2005. URL: <http://lib.ru>.
11. Гесиод. Труды и дни. Эллинские поэты VII–III вв. до н. э. Эпос. Элегия. Ямбы. Мелика / отв. ред. М. Л. Гаспаров. Москва: Ладомир, 1999. URL: <http://ancientrome.ru>.
12. Пиндар. Олимпийские песни. Оды. Фрагменты. Москва, Наука, 1980. URL: <http://ancientrome.ru>.
13. Вакхилид. Эпиникии. Оды. Москва, Наука, 1980. URL: <http://ancientrome.ru>.
14. Античные гимны / под ред. А.А. Тахо-Годи. Москва: Изд-во МГУ, 1988. URL: <http://slavya.ru/>.

ЛЮБИМОВ О. К.,

кандидат юридичних наук,

помічник судді

(Вищий господарський суд України)

УДК 342.9

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

У статті здійснюється розгляд наукових позицій щодо розуміння поняття «юридичної відповідальності», розглянуто її як позитивну та ретроспективну відповідальність, а також запропоновано власне визначення юридичної відповідальності державного службовця. Наголошено на розрізненні юридичної відповідальності державного службовця від юридичної відповідальності звичайного працівника, оскільки юридична відповідальність державного службовця лежить в основі службової діяльності кожної посадової особи, випливає з наданих повноважень, є гарантом дотримання державними службовцями законності, принципів державної служби, належного виконання ними своїх посадових обов'язків тощо. Науковцем виділено низку особливостей, які відрізняють юридичну відповідальність державних службовців від юридичної відповідальності звичайних працівників.

Ключові слова: юридична відповідальність, державний службовець, правовий статус, ознаки, особливості.

В статье рассмотрены научные позиции относительно понимания термина «юридическая ответственность», изучена позитивная и ретроспективная ответственность, а также предложено собственное определение юридической ответственности государственного служащего. Отмечено отличие юридической ответственности государственного служащего от юридической ответственности обычного работника, так как юридическая ответственность государственного служащего лежит в основе служебной деятельности каждого должностного лица, определяется предоставленными полномочиями, является гарантом соблюдения государственными служащими законности, принципов государственной службы, надлежащего выполнения ими своих должностных обязанностей и тому подобное. Ученым выделен ряд особенностей, отличающих юридическую ответственность государственных служащих от юридической ответственности обычных работников.

Ключевые слова: юридическая ответственность, государственный служащий, правовой статус, признаки, особенности.

The article deals with the scientific positions regarding the understanding of the concept of “legal responsibility”, considers it as a positive and retrospective responsibility, and also proposes the actual definition of legal liability of a civil servant. It is emphasized on the distinction between legal liability of a civil servant and the legal liability of a regular employee, since the legal responsibility of a civil servant is at the basis of the official activity of each official, derives from the powers granted, is a guarantor of compliance by civil servants with the legality, principles of civil service, proper execution of their official duties, tricks and so on. The scientist identified a number of features that distinguish legal liability of civil servants from the legal liability of ordinary employees.

Key words: legal responsibility, civil servant, legal status, signs, features.

Вступ. Юридична відповідальність є одним з елементів правового статусу державного службовця, а тому модернізація державної служби в Україні неможлива без перегляду законодавчого та нормативно-правового закріплення відповідальності за дисциплінарні, адміністративні, службові проступки та кримінальні злочини державних службовців. На жаль, сьогодні досить часто із засобів масової інформації ми отримуємо інформацію про факти порушення державними службовцями присяги, вчинення ними корупційних правопорушень, злочинів, здійснення інших дій, які дискредитують державного службовця чи орган, в якому він працює. З огляду на кількість таких правопорушень можна впевнено констатувати факт неналежного нормативно-правового закріплення юридичної відповідальності в Україні та відсутності дієвого й ефективного механізму притягнення державного службовця до відповідальності.

Проблема юридичної відповідальності, зокрема й державних службовців, є досить обговорюваною серед науковців і політиків. Так, проблемні питання різних видів юридичної відповідальності у своїх наукових працях досліджували вчені: А.А. Абрамова, В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, Д.М. Бахрах, І.Л. Бачило, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, С.Д. Дубенко, І.О. Каргузова, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушко, В.М. Корельський, В.К. Малиновський, О.Ю. Оболенський, І.М. Пахомов, А.А. Сергієнко, Ю.М. Старілов, В.К. Шкарупа, В.В. Щербак та інші. Проте доречно зазначити, що в процесі реформування системи державної влади в Україні та модернізації адміністративно-правового статусу державних службовців особливо актуальними залишаються подальші пошуки шляхів удосконалення чинного законодавства у сфері юридичної відповідальності державних службовців.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей, які притаманні юридичній відповідальності державного службовця. Для досягнення поставленої мети в статті вирішуються такі завдання: сформульовано власне розуміння поняття юридичної відповідальності державного службовця, досліджено її загальні та спеціальні ознаки, а також проаналізовано основні особливості юридичної відповідальності державного службовця.

Результати дослідження. Вивчаючи юридичну відповідальність державного службовця, варто визначитися з термінологічним розумінням поняття відповідальності. Так, слово «відповідальність» в українській мові розуміють як покладене на кого-небудь або взяте будь-ким зобов'язання звітувати про свої дії, що спричиняє прийняття провини за можливі негативні наслідки [1, с. 79]. У сучасній літературі розглядають юридичну відповідальність у двох аспектах: 1) як обов'язок відповідати за свої протиправні дії (негативна відповідальність); 2) як добровільне виконання обов'язків, самодисципліну, високу правову свідомість (позитивна відповідальність). Під час здійснення нормотворчої діяльності в основі має лежати відповідальність за впровадження (реалізацію) тих вимог, які передбачені для реалізації державної політики у відповідній сфері, визначеної певним міністерством України й урядом [2, с. 3]. Щодо нас, то ми пропонуємо юридичну відповідальність розуміти як, по-перше, дотримання державним службовцем передбачених чинним законодавством обов'язків, які на нього покладені посадовими інструкціями та нормами чинного законодавства, що полягають в їх безумовному виконанні (позитивна відповідальність), по-друге, застосування до державного службовця передбачених заходів дисциплінарного стягнення за невиконання чи неналежне виконання покладених на нього безпосередніх обов'язків, що виражається як в активній, так і в пасивній формі, а також за порушення такими особами присяги державного службовця, норм і правил етичної поведінки, встановлених на законодавчому рівні обмежень, які висуваються до державних службовців, норм антикорупційного законодавства, що є наслідком застосування до них передбачених заходів адміністративного, кримінального, цивільно-правового, матеріального покарання й інших заходів примусового характеру, застосування до винної особи визначених видів обмежень особистісного чи матеріального характеру.

Під час розгляду юридичної відповідальності державного службовця варто наголосити на тому, що вона є досить складною та багатогранною, на відміну від юридичної відповідальності звичайних громадян, оскільки пов'язана з повноваженнями особи, виконанням

нею окремих дій і функцій, управлінським і адміністративно-правовим впливом на суспільні відносини в державі. Відповідальність державних службовців має як загальні, так і спеціальні ознаки юридичної відповідальності, а також їй притаманні певні особливості, які і відрізняють її від відповідальності звичайних громадян. Загальні ознаки юридичної відповідальності – це такі ознаки, які притаманні всім без винятку видам юридичної відповідальності та стосуються як звичайних громадян, так і посадових та службових осіб органів влади. Так, наприклад, А.С. Піголкін окреслює такі ознаки юридичної відповідальності: 1) є результатом правопорушення; 2) являє собою державний примус та містить підсумкову оцінку діяльності суб'єкта правопорушення; 3) призводить до настання негативних наслідків для суб'єкта порушення, передбачених санкцією правової норми; 4) завжди реалізується у встановлених законом процесуальних формах [3, с. 199]. Проте, на нашу думку, вищевказаний перелік загальних ознак, які притаманні юридичній відповідальності, є досить вузьким і повною мірою не розкриває сутність юридичної відповідальності. Зокрема, у твердженні науковця не враховано превентивну сторону юридичної відповідальності, не наголошено на застосуванні юридичної відповідальності суто уповноваженими на це суб'єктами тощо. Більш широкий перелік ознак юридичної відповідальності у своїх наукових працях надає А.В. Солонар, який зазначає: 1) юридична відповідальність є реакцією з боку держави на протиправне діяння; 2) юридична відповідальність реалізується шляхом державного примусу і проявляється в обов'язку особи зазнати певних втрат; 3) юридична відповідальність настає за протиправне діяння (правопорушення); 4) юридична відповідальність встановлюється на підставі нормативно-правових актів із дотриманням певного порядку; 5) юридична відповідальність застосовується уповноваженими на те органами [4, с. 248]. Проте і в цьому разі ми не можемо погодитися з науковцем, оскільки ним не враховано деяких особистісних обмежень працівника, застосування до правопорушника не тільки заходів примусового характеру, а й здійснення превентивної діяльності за наявності юридичної відповідальності. Досліджуючи юридичну відповідальність державних службовців, варто окремо наголосити на тому, що юридична відповідальність щодо посадових і службових осіб має особливості, що, звичайно ж, зумовлено правовим статусом державного службовця. Так, наприклад, Б.М. Лазарєв окреслює такі ознаки юридичної відповідальності, характерні для посадової особи як спеціального суб'єкта юридичної відповідальності: 1) правові норми про відповідальність посадових осіб за порушення по службі враховують особливості служби як виду трудової діяльності; 2) для них встановлюється підвищена відповідальність, оскільки наслідки посадових правопорушень негативно проявляються за межами посади; 3) є спеціальні заходи відповідальності за службові правопорушення (пониження в посаді, пониження в спеціальному званні, позбавлення рангу державного службовця); 4) притягнення службовця до відповідальності за правопорушення не виключає того, що ці ж його дії можуть бути кваліфіковані і як інший вид правопорушення (наприклад, адміністративна відповідальність посадових осіб за порушення правил техніки безпеки може наступати після застосування заходів дисциплінарної відповідальності за це правопорушення) [5, с. 34–36]. Проаналізувавши наведені вище наукові позиції вчених щодо ознак юридичної відповідальності, ми пропонуємо виділити та дослідити особливості, які притаманні юридичній відповідальності саме державних службовців у процесі виконання ними своїх повноважень.

На наявності особливостей у визначенні юридичної відповідальності щодо державних службовців наголошує О.В. Петришин, який зазначає, що варто виокремити особливості інституту юридичної відповідальності державних службовців, на відміну від пересічних громадян. До таких особливостей науковець відносить: 1) більш широке коло підстав для відповідальності; 2) наявність таких підстав відповідальності, які застосовуються до державних службовців; 3) підвищений рівень їхньої відповідальності щодо тих її видів, які поширюються також на громадян; 4) наявність складів протиправних дій, які прямо пов'язані з державно-владними повноваженнями [6, с. 25]. Ми цілком солідарні з думкою науковця щодо розрізнення юридичної відповідальності державного службовця та юридичної відповідальності звичайного працівника. Юридична відповідальність державного службовця лежить

в основі службової діяльності кожної посадової особи, впливає з наданих повноважень, є гарантом дотримання державними службовцями законності, принципів державної служби, належного виконання ними своїх посадових обов'язків тощо.

Пропонуємо виділити такі особливості юридичної відповідальності державного службовця:

1) юридична відповідальність державного службовця характеризується підвищеним рівнем відповідальності таких осіб за аналогічні злочини, правопорушення чи дисциплінарні проступки, які передбачені чинним законодавством. У такому разі варто здійснити співвіднесення суб'єктів юридичної відповідальності та згадати позицію О.Д. Новака, який зазначає, що головна відмінність між державними службовцями і працівниками в тому, що, на відміну від осіб, які перебувають у звичайних трудових відносинах, державні службовці мають спеціальний правовий статус [7, с. 27]. Окремі санкції статей Кримінального кодексу України передбачають більш високу міру покарання, ніж ті, які можуть бути застосовані до звичайних громадян. Тобто скоєння кримінального злочину посадовою особою є кваліфікуючою ознакою, яка посилює відповідальність за такий злочин. Слушною щодо цього є позиція Ю.М. Старилова, який зазначає, що посадова особа несе підвищену відповідальність (соціальну, політичну, правову, моральну) за невиконання або неналежне виконання своїх посадових обов'язків. Підвищена відповідальність посадових осіб зумовлена тим, що вони відповідають не тільки за свою особисту діяльність, а й за дії підлеглих осіб [8, с. 105]. Ми ж вважаємо, що державний службовець також несе підвищену відповідальність, оскільки виконує функції держави та виступає від її імені, а тому не може своїми діями дискредитувати державу. Тому до посадових і службових осіб, які виконують функції держави, наразі пред'явлено досить вагомими вимоги, зокрема й щодо належного виконання своїх посадових і службових обов'язків, чіткого та неупередженого виконання завдань та доручень керівника чи вищого органу. Сутність правопорушення у сфері державної служби і передбачає таку поведінку державного службовця, яка спрямована на негативну зміну встановленого порядку здійснення та функціонування державної служби в суспільстві.

Законом України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889–VIII [9] одним з обов'язків державного службовця передбачено дотримання принципів державної служби та правил етичної поведінки. Цим же Законом визначено, що однією з підстав для притягнення до дисциплінарної відповідальності є порушення правил етичної поведінки державних службовців та вчинення дій, що шкодять авторитету державної служби;

2) розширені можливості щодо застосування керівником відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний службовець, повноважень щодо виявлення дисциплінарних поступків і притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності. Тобто, мається на увазі, що нормами чинного законодавства встановлюється виключний перелік складів адміністративних правопорушень і злочинів, за які державного службовця можна притягнути до адміністративної чи кримінальної відповідальності, та які досить чітко регламентовані у відповідних законах. Водночас чинним законодавством, а саме ст. 65 Закону України «Про державну службу», передбачено також вичерпний перелік дисциплінарних проступків, скоєння яких є підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності. У свою чергу, на керівника окремого державного службовця покладаються повноваження щодо виявлення таких проступків і вирішення питання щодо притягнення чи непритягнення до дисциплінарної відповідальності державного службовця. Такі повноваження керівника державного органу є досить важливими та необхідними, оскільки спрямовані на забезпечення належної дисципліни у відповідному органі державної влади, організацію належної роботи підпорядкованих працівників, забезпечення ефективного, належного та своєчасного виконання покладених на державний орган і окремих посадових осіб повноважень тощо. Наголосимо на тому, що керівник самостійно визначає, які дії підпорядкованого державного службовця підпадають під норму вищезазначеної статті, оскільки законом не визначено, які саме дії особи варто тлумачити, наприклад, як такі, що шкодять авторитету державної служби, чи, наприклад, які дії варто вважати використанням повноважень в особистих

(приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб, або розцінювати як невиконання вимог щодо політичної неупередженості державного службовця тощо. Отже, на виявлення дисциплінарного проступку все ж таки може впливати суб'єктивне ставлення керівника до підлеглого працівника та суб'єктивне сприйняття дій останнього.

У разі спільного вчинення правопорушення, невиконання чи неналежного виконання окремими посадовими особами своїх посадових обов'язків на керівника державної служби покладається обов'язок не тільки щодо виявлення винних осіб, а й щодо встановлення участі кожного в ситуації, що склалася, визначення частки вини та міри відповідальності кожного державного службовця. Це досить важливо, оскільки кожний, хто вчинив правопорушення, має бути покараний відповідно до ступеня своєї вини. У науковій літературі таку ситуацію назвали «зона відповідальності», тобто, як вважає Ю.С. Потьомкіна, йдеться про сферу діяльності державного органу, за ефективне функціонування якого несе відповідальність конкретний державний службовець, за умови належної організації праці в державному органі та коли державному службовцю надані необхідні і достатні повноваження для виконання обов'язків, що закріплені в його посадовій інструкції [10, с. 467];

3) широка дія юридичної відповідальності державного службовця за вчинені правопорушення. Така специфіка юридичної відповідальності державного службовця, на нашу думку, зумовлена тими повноваженнями та компетенцією, якою наділені посадові та службові особи, а також специфікою їхньої праці, яка полягає у виконанні функцій держави. Крім того, варто наголосити на тому, що негативні наслідки невиконання чи неналежного виконання державними службовцями своїх посадових обов'язків часто можуть виходити за межі державного органу, в якому працює особа, та можуть зачіпати інтереси іншого органу державної влади, впливати на результати його діяльності, завдавати шкоди іншим особам, суспільству та державі загалом. Тобто невиконання чи неналежне виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків не обмежується займаною посадою, роботою в окремому структурному підрозділі чи державному органі.

Характеризуючи наведену вище особливість, варто навести позицію О.О. Губанова, який зазначає, що відмінною ознакою юридичної відповідальності державного службовця є наявність специфічних підстав для настання юридичної відповідальності та системи застосування юридичної відповідальності. Це, на думку науковця, підтверджується сукупністю чинників: 1) по-перше, норми права, які закріплюють юридичну відповідальність, містяться в різних галузях права, зокрема в кримінальному, адміністративному, цивільному, трудовому тощо; 2) по-друге, зазначений інститут характеризується єдиним предметом правового регулювання [11, с. 65]. Ми погоджуємося з наведеним вище твердженням, оскільки, дійсно, негативні наслідки невиконання чи неналежного виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків можуть зачіпати суспільні відносини й інтереси, які регулюються нормами цивільного, адміністративного, трудового, земельного права;

4) мета юридичної відповідальності полягає не тільки в покаранні винної особи, відновленні порушених прав та інтересів особи, здійсненні превентивної діяльності, але й у забезпеченні надалі належного виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків, недопущення поведінки, яка може дискредитувати державну службу та державного службовця. Щодо зазначеного варто навести позицію А.В. Маркіна, який зауважує, що основною метою юридичної відповідальності державних службовців є не покарання винного і відновлення порушеного права, а спонукання кожного державного службовця до правомірної поведінки і, зрештою, сприяння формуванню правової культури державних службовців та всього суспільства. Головну роль у цьому відіграє «вироблення» у державного службовця усвідомлення потреби в правомірному виконанні покладених на нього службових обов'язків, що базується на усвідомленні свого громадянського обов'язку та внутрішньому спонуканні [12, с. 259]. Отже, юридична відповідальність державного службовця зумовлена більш високою метою, що знову таки пов'язано зі специфікою праці державних службовців – виконанням функцій держави. Ціллю юридичної відповідальності в такому разі, як ми вважаємо, має стати усвідомлення кожним державним службовцем необхідності не тільки

діяти в межах закону та наданих їм повноважень, а й усвідомлювати роль і значення правомірної поведінки у своїй діяльності, належного виконання своїх посадових обов'язків;

5) до основних особливостей юридичної відповідальності у сфері державної служби, на наш погляд, варто віднести особливості її класифікації. Так, у науковій літературі висловлено думку щодо необхідності класифікації юридичної відповідальності не тільки на такі види, як адміністративна, кримінальна, дисциплінарна, конституційно-правова, матеріальна, а й на такі види, як: 1) персональна та відповідальність за підлеглих; 2) відповідальність, що виникає за основні та делеговані повноваження; 3) за результати та якість роботи; 4) за використання наданих прав; 5) за підготовку матеріалів [10, с. 467]. Ми погоджуємося з таким твердженням, оскільки, зважаючи на підстави та мету юридичної відповідальності державного службовця, можна говорити й про її різноманітність і необхідність розгляду під різними кутами зору.

Висновки. Зазначимо, що юридична відповідальність державного службовця характеризується притаманними тільки їй особливостями, різновидами та розширеними підставами для її настання. За проступки та злочини встановлено більші санкції, ніж ті, які передбачені чинним законодавством щодо звичайних працівників і громадян. Застосування до державного службовця певного виду юридичної відповідальності – не тільки прояв його засудження шляхом державного примусу, це стимулює інших осіб до належної поведінки та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків, недопущення дій, які прямо заборонені чинним законодавством. У таких випадках юридична відповідальність є певним виховним засобом щодо самого порушника та інших осіб.

Список використаних джерел:

1. Словарь русского литературного языка. М.: Изд-во АН СССР, 1958. Т. 8. 483 с.
2. Охріменко Н.М. Питання правового регулювання юридичної відповідальності посадових осіб міністерства України в процесі здійснення нормотворчості. Державне управління: теорія та практика. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_41.
3. Теория государства и права: учебник / под. ред. А.С. Пиголкина. М.: Юрайт-Издат, 2005. 613 с.
4. Солонар А.В. Особливості юридичної відповідальності державного реєстратора юридичних осіб та фізичних осіб підприємців. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. Т. 2. Вип. 3. С. 245–249.
5. Лазарев Б.М. Специфика ответственности должностных лиц. СССР – ГДР: Государственная служба: сб. научн. труд. М., 1986. С. 32–38.
6. Петршин О.В. Правовой режим державної служби: питання загальної теорії: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01; Націон. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Х., 1999. 36 с.
7. Новак О.Д. Правові засади дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні: монографія / за заг. ред. В.В. Зуй. Х.: Право, 2015. 200 с.
8. Стариков Ю.Н. Курс общего административного права: в 3 т. Т. 2 : Государственная служба. Управленческие действия. Правовые акты управления. Административная юстиция. М.: Норма, 2002. 600 с.
9. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 № 889–VIII. Офіційний вісник України. 2016. № 3. Ст. 149.
10. Потьомкіна Ю.С. Категорія «відповідальність» у сфері державної служби. Університетські наукові записки. 2012. № 3(43). С. 460–468
11. Губанов О.О. Відповідальність державних службовців як основна характеристика, яка притаманна державній службі в Європейському адміністративному просторі як сфера модернізації української державної служби. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск. 6. Том. 5. 2016. С. 64–76.
12. Маркин А.В. Ответственность и обязанность в структуре нормы права. Вектор науки Тольяттинского государственного университета. 2010. № 3. С. 258–260.

МОЛЧАНОВА Ю. Ю.,
здобувач кафедри державного
будівництва
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 342.25

ГРОМАДСЬКІ СЛУХАННЯ ЯК КОЛЕКТИВНА ФОРМА УЧАСТІ ЧЛЕНІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

У статті розглянутий інститут громадських слухань як форма безпосередньої участі населення у вирішенні питань місцевого значення. Проаналізовано законодавче і локальне його регулювання, наведені законопроекти, спрямовані на удосконалення правової основи цього інституту.

Ключові слова: громадські слухання, статут територіальної громади, місцеве самоврядування.

В статье рассмотрен институт общественных слушаний как форма непосредственного участия населения в решении вопросов местного значения. Проанализировано законодательное и локальное его регулирование, приведены законопроекты, направленные на совершенствование правовой основы этого института.

Ключевые слова: общественные слушания, статут территориальной громады, местное самоуправление.

The article considers the institute of public hearings as a form of direct participation of the population in the solution of issues of local significance. Its legislative and local regulation, and the draft bills aimed at improving the legal basis of this institute are analyzed.

Key words: public hearings, charter of a territorial community, local self-government.

Вступ. Одним із пріоритетних векторів розвитку державності в Україні сьогодні є проведення реформи місцевого самоврядування, спрямованої на впровадження принципів субсидіарності та повсюдності у функціонування такої підсистеми публічної влади, як муніципальна. Поступове впровадження реформи у бюджетно-фінансовій сфері, питання об'єднання територіальних громад задля забезпечення їхньої спроможності, підготовка та попереднє схвалення масштабних змін до Конституції України зумовлюють необхідність удосконалення правового регулювання способів безпосереднього впливу населення на вирішення питань місцевого значення. Однією з форм такого впливу є громадські слухання, які в науці розглядаються як інструмент демократії участі [1, с. 181].

Розгляд особливостей регламентації громадських слухань, їхнього впливу на розвиток територіальних громад та практичної ефективності ставали об'єктом дослідження багатьох науковців, зокрема О.В. Батанова, П.М. Любченка, Т. Третяк, Л.В. Челомбітько, Р.В. Шаповала, О.В. Щербанюка та ін. Праці цих та інших науковців становлять необхідне теоретичне підґрунтя для проведення подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження природи та особливостей нормативного регулювання громадських слухань як однієї з форм локальної демократії,

способу безпосереднього впливу територіальної громади на вирішення справ на місцевому рівні.

Результати дослідження. Основу правової регламентації громадських слухань передусім складає конституційне положення, відповідно до якого місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою у порядку, встановленому законом, безпосередньо та через органи місцевого самоврядування (ч. 3 ст. 140) [2]. Подальше регулювання цього інституту здійснене на рівні Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – Закон), ч. 1 ст. 13 якого визначає, що громадські слухання є правом територіальної громади зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення [3].

Процедурно-процесуальні аспекти реалізації права на проведення громадських слухань, відповідно до Закону (ч. 4 ст. 13), мають бути урегульовані на рівні статутів територіальних громад. Проте на практиці можна спостерігати неоднаковий підхід до регламентування цього питання на місцевому рівні за формою та змістом. Можна виділити принаймні три варіанти локального регулювання процедурних питань організації та проведення громадських слухань. По-перше, безпосереднє закріплення у статуті (див. Статут територіальної громади міста Одеси, затверджений рішенням Одеської міської ради № 1240-VI від 25 серпня 2011 р., Статут територіальної громади міста Дніпропетровська, прийнятий Дніпропетровською міською радою XXIII скликання 13 червня 2001 р., Статут територіальної громади м. Каховка, затверджений рішенням 15 сесії міської ради 24 скликання № 175/5 від 28 травня 2003 р.).

По-друге, розміщення таких норм в окремих додатках до Статуту (Положення «Про громадські слухання в місті Харкові» (додаток № 3 до Статуту територіальної громади міста Харкова), Положення про порядок проведення громадських слухань у м. Львові (додаток 3 до Статуту територіальної громади м. Львова). По-третє, їхня фіксація в окремих рішеннях місцевої ради («Положение об общественных слушаниях», затверджене рішенням Артемівської міської ради XXIII скликання № 355 від 18 червня 2000 р.; Положення про громадські слухання в місті Вінниці, затверджене рішенням Вінницької міської ради № 395 від 30 вересня 2016 р. Порядок організації громадських слухань в місті Києві, затверджений рішенням Київської міської ради VII скликання № 120/2023 від 08 жовтня 2015 р.).

Вважаємо, що практика затвердження положення про громадські слухання окремим рішенням міської ради не відповідає законодавчим вимогам та не може вважатися прийнятною, адже на органи та посадових осіб місцевого самоврядування розповсюджується спеціально-дозвільний принцип правового регулювання. Хоча ухвалення таких рішень зумовлене, на наш погляд, прагненням не переобтяжувати статuti територіальних громад процедурними нормами (оскільки у наведених прикладах статuti містять загальні положення щодо громадських слухань). Регламентація на рівні додатків до статутів, на нашу думку, може мати місце за умови визнання таких додатків невід'ємною частиною статутів територіальних громад. Такий варіант дозволить уникнути переобтяження статутів процедурними нормами, проте враховує законодавчі вимоги.

Водночас різні підходи до нормативної регламентації та суттєві відмінності рівня деталізації процедури ініціювання та проведення громадських слухань призводять або до складнощів у реалізації цієї форми локальної демократії, або ж до відхилень від законодавчих вимог. Наприклад, у літературі зазначається, що законодавча вимога проведення громадських слухань не рідше одного разу на рік (ч. 2 ст. 13 Закону) на практиці не виконується. У зв'язку з цим вчені пропонують під час затвердження статутів територіальних громад визначати строки для проведення щорічних чергових громадських слухань, а також окремо – для проведення позачергових слухань у разі необхідності [4, с. 185]. Статут територіальної громади м. Каховка містить лише норму про можливість ініціювання громадських слухань міським головою, міською радою або її постійною комісією, органами самоорганізації населення, жителями міста, проте не встановлює необхідності щорічного їхнього

проведення. Вважасмо, що така невідповідність законодавчим вимогам може в практичній площині призвести до обмежень жителів у реалізації свого права вирішувати питання місцевого значення безпосередньо.

Суттєвою перешкодою для реалізації територіальною громадою свого права вирішувати питання місцевого значення самостійно стає також і відсутність статутів територіальних громад у багатьох адміністративно-територіальних одиницях.

Слабка законодавча база, на думку вчених, призводить до недооцінки громадських слухань як важливого засобу розвитку місцевої демократії як із боку органів та посадових осіб місцевого самоврядування, так і членів територіальної громади [5, с. 36]. З огляду на це цілком логічним став намір законодавця удосконалити нормативне регулювання громадських слухань або на рівні окремого закону, або шляхом внесення змін до профільного закону про місцеве самоврядування. Причому, якщо після ухвалення Закону законопроектна робота переважно зосереджувалася на розробці єдиного акта про форми безпосереднього народовладдя на місцевому рівні (наприклад, Проект Закону про місцеві референдуми та інші форми безпосереднього волевиявлення територіальної громади № 1261 від 22 липня 1998 р.; Проект Закону про референдуми Автономної Республіки Крим, місцеві референдуми та інші форми безпосереднього волевиявлення територіальної громади № 0938 від 14 травня 2002 р.), то останніми роками з'являються окремі проекти, спрямовані на регламентацію саме громадських слухань або пропонується коригування норм чинного закону про місцеве самоврядування.

Наприклад, проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (щодо громадських слухань) № 4330а від 22 липня 2014 р. передбачав встановлення кола питань, з приводу яких обов'язково мають проводитися громадські слухання, наприклад, щодо проекту статуту територіальної громади, проектів нормативно-правових актів, що мають важливе суспільне значення і стосуються конституційних прав, свобод, інтересів і обов'язків громадян, а також актів, якими передбачається надання пільг чи встановлення обмежень для суб'єктів господарювання та інститутів громадянського суспільства; проектів містобудівної документації та ін. [6].

Також цим проектом передбачалося встановлення конкретних обов'язків місцевих рад та їх виконавчих органів із організації та проведення громадських слухань, окремі процедурні питання, зокрема з ініціювання та внесення пропозицій, а також фінансування громадських слухань за рахунок органів місцевого самоврядування. Водночас передбачалося вилучення норми про обов'язковість локального регулювання інституту громадських слухань, передбачалася можливість регламентації особливостей проведення громадських слухань із окремих питань іншими нормативно-правовими актами [6]. Вважасмо, що доцільнішим є збереження локального регулювання громадських слухань, проте поряд із цим має проводитися подальша робота щодо розробки статутів територіальних громад у всіх адміністративно-територіальних одиницях, зокрема на основі модельних статутів, а також встановлення законодавчої вимоги їхнього обов'язкового ухвалення.

Проектом Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (щодо Статуту територіальної громади та форм безпосередньої участі мешканців у здійсненні влади) № 3634 від 11 грудня 2015 р., навпаки, пропонувалося зберегти вимогу нормативної регламентації порядку підготовки та проведення громадських слухань статутом територіальної громади, проте скасовувалося щорічне їхнє проведення та встановлювалася норма «в міру необхідності, крім випадків, коли громадські слухання проводяться в обов'язковому порядку» [7].

Важливість громадських слухань як форми безпосереднього вирішення територіальною громадою питань місцевого значення зумовила також розробку окремого Проекту Закону про громадські слухання № 2295а від 06 липня 2015 р., яким пропонується закріпити визначення та предмет громадських слухань (поділений на питання загальнодержавного та місцевого значення); суб'єктів (серед яких зазначаються представники політичних партій, недержавних громадських організацій); види (звичайні та електронні) та форми громад-

ських слухань, причому право обрати вид слухань закріплено за органом місцевого самоврядування [8]. Також передбачається врегулювати етапи проведення слухань від ініціювання до оприлюднення рішень центральних органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, прийняті за результатами розгляду пропозицій, викладених у протоколі громадських слухань.

Не беручись провести комплексний аналіз цього законопроекту, можна висловити певні зауваження. По-перше, викликає сумніви доцільність включення до переліку суб'єктів представників політичних партій та недержавних громадських організацій (ч. 1 ст. 3), хоча розглядуваним проектом запропонована добровільна участь суб'єктів (ч. 2 ст. 3). Оскільки ці суб'єкти не стосуються безпосередньо місцевого самоврядування, вбачається доцільнішим включити їх до ч. 3 ст. 3 проекту, який надає перелік осіб, що можуть бути запрошені на громадські слухання. У зв'язку з цим сумнівним видається і перелік ініціаторів слухань, розширений за рахунок суб'єктів, що не мають прямого стосунку до здійснення місцевого самоврядування: центральні та місцеві органи виконавчої влади, осередки політичних партій, осередки профспілкових комітетів та ін.

Також вважаємо, що закладений механізм вибору виду слухань (звичайні, тобто зібрання, чи електронні, за допомогою інформаційно-комунікативних технологій) (а. 3 ч. 1 ст. 4), органом місцевого самоврядування на практиці може звести реалізацію цієї форми участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення до простої формальності. Більш того, потребує уточнення, який саме орган місцевого самоврядування володіє таким правом. Також досліджуваний проект потребує інших термінологічних коректив, наприклад, норма ч. 3 ст. 5, відповідно до якої «громадські слухання проводить голова села, селища, міста» [8] не відповідає поняттю «сільський, селищний, міський голова», що використовується як чинним законодавством про місцеве самоврядування, так і в нормах Конституції України (ч. 2 ст. 141).

У галузевому законодавстві України можна простежити також інший підхід до визначення природи громадських слухань. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» № 3038-VI від 17 лютого 2011 р. у ч. 1 ст. 21 встановлює імперативну вимогу до проведення громадських слухань для врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні (генеральних планів населених пунктів, планів зонування територій, детальних планів територій) [9]. Ця вимога знаходить свого відображення і на локальному рівні. Наприклад, Статут територіальної громади міста Одеси передбачає обов'язковість громадських слухань у разі обговорення проектів містобудівної документації.

На обов'язковому проведенні громадських слухань наголошується також у Законі України «Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення» № 2861-IV від 08 вересня 2005 р. Ст. 3 цього акта вимагає врахування думки відповідної територіальної громади, висловленої під час проведення громадських слухань, під час прийняття рішення щодо погодження розміщення на територіях адміністративно-територіальних одиниць ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення [10].

Причому практика проведення громадських слухань (часто разом із письмовим коментуванням проблеми, що становить предмет слухань) у вирішенні питань впливу на навколишнє середовище відома і європейським країнам, зокрема Німеччині (встановлюється нормами Закону «Про оцінку впливу на навколишнє середовище») та Естонії (Закон «Про оцінку впливу на навколишнє середовище та систему управління в сфері охорони довкілля»), що, на думку вчених, дозволяє органу, який приймає екологічно значиме рішення, краще зрозуміти сутність письмових коментарів громадськості чи переконати населення відкликати коментарі та врегулювати можливі конфліктні ситуації [11, с. 41–42].

На виконання законодавчих вимог Кабінет Міністрів України ухвалив дві постанови «Про затвердження порядку проведення громадських слухань з питань використання ядер-

ної енергії та радіаційної безпеки» № 1122 від 18 липня 1998 р. та «Про затвердження порядку проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні» № 555 від 25 травня 2011 р.

Проте ці документи різняться за ступенем деталізації процедури підготовки та проведення громадських слухань. Так, «Порядок проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні» закріплює широке коло питань, зокрема зміст повідомлення про початок процедури розгляду та врахування пропозицій громадськості, суб'єктів, які мають право подавати пропозиції, строки та порядок подання пропозицій, можливість створення погоджувальної комісії в разі наявності спірних питань та ін. «Порядок проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки» закріплює строк розміщення інформації про проведення громадських слухань, обов'язок організаторів ознайомити населення із необхідними матеріалами, а також рекомендаційний характер висновків та пропозицій, висловлених під час громадських слухань.

Водночас відсутність уніфікованого правового регулювання впливає на коректність окремих норм розглядуваних законів. Наприклад, не здаються вдалимими норми Закону «Про регулювання містобудівної діяльності» та відповідного Порядку, що встановлюють коло суб'єктів, які мають право подавати пропозиції до містобудівельної документації. Зокрема, серед таких суб'єктів передбачені юридичні особи та народні депутати України, що не узгоджується із сутністю громадських слухань, які є формою безпосередньої участі членів територіальної громади в здійсненні місцевого самоврядування.

Також громадські слухання в чинному законодавстві України згадуються в контексті залучення громадськості до обговорення суспільно значущих питань. Причому таке обговорення може відбуватися на місцевому рівні безпосередньо територіальною громадою (наприклад, питання добровільного об'єднання територіальних громад потребує громадського обговорення, яке може відбуватися, зокрема, у формі громадських слухань), а може згадуватися у нормативно-правових актах без прив'язки до інституту місцевого самоврядування (наприклад, у разі присвоєння об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій; для забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики; під час обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на стан довкілля).

У літературі також виділяють два підходи до визначення публічних слухань: лише в рамках інституту місцевого самоврядування та як самостійний інститут безпосередньої демократії, форму діалогу між суспільством і владою [12, с. 128–129]. Проте вважаємо, що громадські слухання мають отримати пріоритетний напрям розвитку саме як форма вирішення територіальною громадою питань місцевого значення. Залучення населення до обговорення питань, що становлять значний суспільний інтерес, також вбачається позитивною тенденцією, проте доцільніше розмежовувати ці інститути, зокрема через використання запропонованого у літературі поняття «публічні слухання».

Висновки. Впровадження в практику державного будівництва інституту місцевого самоврядування стало значним кроком на шляху до побудови демократичної держави в Україні. Ефективне функціонування цього інституту неможливе без забезпечення можливості місцевого населення самостійно вирішувати питання локального значення, зокрема за посередництвом інституту громадських слухань.

Необхідність урахування особливостей проведення громадських слухань на рівні статутів територіальних громад стало позитивною тенденцією імплементації європейських стандартів місцевого самоврядування в національне законодавство. Проте ситуація невизначеності правової регламентації громадських слухань, що склалася на практиці (регулювання на статутів територіальних громад чи ухвалення окремих локальних актів), та численні розбіжності в регулюванні на рівні статутів (детальна регламентація чи закріплення лише загальних питань) призводить до неможливості ефективного впливу територіальної громади на вирішення питань місцевого значення через громадські слухання. Суттєво ускладнює цю

проблему і неоднаковий підхід законодавця до природи громадських слухань (право територіальної громади та одночасно й обов'язкова процедура, форма залучення громадськості до обговорення важливих для суспільства питань).

З огляду на зазначене можна зробити висновок, що питання такої форми безпосередньої участі членів територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування, як громадські слухання, потребують подальшої регламентації або на рівні закону, або шляхом затвердження положення про порядок проведення громадських слухань з метою однакового регулювання на рівні статутів територіальних громад та використання демократичного потенціалу цього інституту.

Список використаних джерел:

1. Шаповал Р.В. Громадські слухання як форма законотворчості і законодавчого процесу. Правові засади діяльності правоохоронних органів: зб. наук. доп. та повідомл. учасників всеукр. наук.-практ. конф. (20 грудня 2014 р.). Харків, 2014. С. 178–181.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР (станом на 18 січня 2018 р.). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
4. Любченко П.М. Муніципальне право України: навч. посіб. Харків: Видавництво «ФІНН», 2012. 496 с.
5. Челомбітько Л.В. Громадські слухання як форма реалізації принципу гласності на місцевому рівні. Проблеми законності. Вип. 71. С. 32–37.
6. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (щодо громадських слухань) № 4330а від 22 липня 2014 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51757.
7. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (щодо Статуту територіальної громади та форм безпосередньої участі мешканців у здійсненні влади) № 3634 від 11 грудня 2015 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57398.
8. Проект Закону України «Про громадські слухання» № 2295а від 06 липня 2015 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55905.
9. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI (станом на 06 лютого 2018 р.) База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3038-17/page>.
10. Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення: Закон України від 08 вересня 2005 р. № 2861-IV (станом на 23 травня 2017 р.). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2861-15>.
11. Третьяк Т. Правова природа громадянських слухань, як елементу процедури участі громадськості у процесі оцінки впливу на навколишнє середовище. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. Вип. 94. С. 39–44.
12. Щербанюк О.В. Проблеми конституційного закріплення інституту публічних слухань як форми безпосереднього здійснення суверенної влади народом України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2013. Вип. 6-1(1). С. 128–131.

ОВСЯННІКОВА О. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри організації судових
та правоохоронних органів
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

СТАФІЙЧУК І. С.,

студентка
(Інститут підготовки кадрів
для органів юстиції України
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого)

УДК 342.56

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОМІЧНИКА СУДДІ

У статті проаналізовано проблемні аспекти правового статусу помічника судді, що встановлювався Законом України «Про судоустрій України» від 07 лютого 2002 р. № 3018-III та змінами, внесеними Законом України «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. Зокрема, досліджуються суперечності під час прийняття на роботу та звільнення з роботи помічника судді як працівника патронатної служби, проходження спеціальної перевірки, надання щорічних відпусток та інші проблемні питання.

Ключові слова: помічник судді, працівник патронатної служби, суддя, керівник апарату суду, процедура добору та призначення на посаду, положення про помічника судді загального суду.

В статье проанализированы проблемные аспекты правового статуса помощника судьи, который устанавливался Законом Украины «О судоустройстве Украины» от 07 февраля 2002 г. № 3018-III и изменениями, внесенными Законом Украины «О судоустройстве и статусе судей» от 02 июня 2016 г. № 1402-VIII. В частности, исследуются противоречия при приеме на работу и увольнении с работы помощника судьи как работника патронатной службы, прохождения специальной проверки, предоставления ежегодных отпусков и другие проблемные вопросы.

Ключевые слова: помощник судьи, работник патронатной службы, судья, руководитель аппарата суда, процедура отбора и назначения на должность, положение о помощнике судьи общего суда.

The article is devoted to the study of the problems of the application of law of legal status of the assistant judge according to the Law of Ukraine “On the Judicial System of Ukraine” of 07.02.2002 № 3018-III and in accordance with the amendments to the Law of Ukraine “On the Judiciary and Status of Judges” of 02.06.2016, № 1402-VIII. In particular, both employment and dismissal of the assistant judge as a patronage service officer, special examination, annual leave, and other problematic issues are investigated in this article.

Key words: assistant judge, patronage service officer, judge, court administrator, selection and appointment procedure, general court judge assistant's statute.

Вступ. Говорячи про зміни, очищення й оновлення системи, часто забувають, що судова реформа стосується не лише суддів. Так, разом із суддями судову систему формує ще величезна кількість людей, які працюють над організаційним забезпеченням роботи суду та допомагають самим служителям Феміди.

Помічники суддів – чимала ланка судової системи, створена для забезпечення організаційної ефективності судді та скорочення його часових витрат.

У наукових дослідженнях питання статусу помічників суддів розглядалися лише у контексті діяльності апарату суду. Питанню ролі та функцій помічників суддів у апараті суду присвячували свої праці Д.М. Притика [1], В.Е. Теліпко [2], С.Г. Штогун [3], В.І. Радченко [4], В.Д. Бринцев [5] та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд проблемних аспектів правового статусу помічника судді відповідно до змін, внесених Законом України «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII.

Результати дослідження. Посада помічника судді є, поза сумнівом, надзвичайно важливою, оскільки дає змогу більш якісно й ефективно забезпечити роботу суддів, а отже, сприяти підвищенню якості судочинства в Україні.

У світовій практиці організації судової гілки влади помічники суддів мають різний статус. Так, у США, деяких країнах Європейського Союзу помічник судді є його персональним асистентом. Суддя наділений правом обирати собі помічника та пропонувати йому змінювати місце роботи разом із суддею. У Республіці Польща помічник судді не є персональним асистентом судді. Він працює в апараті суду та допомагає кільком суддям; готує проекти судових рішень та інших документів, збирає інформацію, яка необхідна судді для розгляду справи, контролює роботу секретарів тощо [6, с. 12].

У загальних судах України посаду помічника судді було запроваджено Законом України «Про судоустрій України» від 07 лютого 2002 р. № 3018-III [7]. Необхідність введення такого інституту в українських судах назріла внаслідок проведення т. зв. «малої судової реформи» 2001 р., яка призвела до суттєвого збільшення навантаження на суди в цілому і суддів зокрема. Основною метою введення посади помічника судді було розвантаження судді від виконання рутинної технічної роботи під час підготовки та розгляду судових справ.

Однак до липня 2010 р. правовий статус помічника судді фактично було врегульовано на рівні наказу Державної судової адміністрації від 20 липня 2005 р. № 86, яким була затверджена Типова посадова інструкція помічника судді серед інших посад апарату суду [8].

У ході реформування судової системи роль та місце, правовий статус помічника судді зводилися лише до необхідності надати суддям право підбирати собі помічників [6, с. 12–13].

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 р. № 2453-VI [9] з'явилася ст. 151 «Помічник судді загального суду», однак ця стаття всебічно не врегулювала правовий статус помічника судді та потребувала додаткового тлумачення і врегулювання таких питань, як: порядок добору помічника судді, призначення та звільнення його з посади, підпорядкованість керівнику апарату суду, порядок проходження державної служби тощо. Крім того, згідно з ч. 3 ст. 151, на помічників суддів поширювалася дія Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII [10], тому вони вважалися службовцями, що працюють у суді, але не входять до апарату суду [9, ч. 3 ст. 151].

Із прийняттям нового Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII [11] та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII [12] правовий статус помічника судді суттєво змінився. Так, ч. 1 ст. 92 Закону України «Про державну службу» передбачає перехід помічників суддів із категорії державних службовців до категорії працівників патронатної служби [11, ч. 1 ст. 92]. Це викликало неабиякі суперечності в правовому статусі помічника судді.

Так, кваліфікаційні вимоги до кандидатів на посаду помічників суддів судів загальної юрисдикції встановлені ч. 2 ст. 157 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [12, ч. 2 ст. 157]. Відповідно до положень цієї статті, помічником судді може бути громадянин

України, який має вищу юридичну освіту і вільно володіє державною мовою. Для помічників суддів Верховного Суду встановлено додаткову вимогу – наявність стажу професійної діяльності у сфері права не менше трьох років. Тобто помічникам суддів місцевих, апеляційних не обов'язково мати стаж роботи в галузі права. У зв'язку з цим положенням до кандидатів на посаду помічника судді висувуються дещо занижені вимоги, адже, згідно з Типовою посадовою інструкцією помічника судді місцевого загального суду, затвердженою відповідним наказом Державної судової адміністрації України на підставі Закону 2002 р. [8], від помічника судді вимагається наявність двох років робочого стажу в судовій системі або трьох років у галузі права.

Щодо прийняття помічника судді на роботу та його звільнення, то воно, хоч і оформлюється поданням судді, проводиться керівником апарату, що є незвичним для інституту патронатної служби, адже патронатного службовця на роботу приймає безпосередньо його майбутній патрон.

Крім того, оскільки помічник не є державним службовцем, то під час прийняття на роботу він не повинен проходити спеціальну перевірку, яку проходять усі державні службовці. Натомість така перевірка є однією з найважливіших антикорупційних гарантій. До того ж, інші гарантії, встановлені законами «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [13] та «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р. № 1682-VII [14], теж не поширюють свою дію на помічників суддів як на осіб патронатної служби. Тобто тепер помічник може законно зловживати своїм становищем, сприяючи, наприклад, близьким родичам у найшвидшому розгляді справи чи в отриманні посади в апараті суду.

Досить суперечливим є також положення ч. 2 ст. 9 Закону, де закріплюється, що під час виконання своїх обов'язків державний службовець не зобов'язаний виконувати доручення працівників патронатної служби» [11, ч. 2 ст. 9]. Тобто виникає ситуація, коли, наприклад, секретар судового засідання (який є державним службовцем) може не виконувати законні вимоги помічника судді. Посадова ж інструкція вказує, що саме помічник координує діяльність секретаря.

Щодо поширення на працівників патронатної служби законодавства про працю, то працівник патронатної служби може бути достроково звільнений з посади за ініціативою особи, працівником патронатної служби якої він призначений, або керівника патронатної служби. Згідно з ч. 4 ст. 92 Закону, на працівників патронатної служби поширюється дія законодавства про працю, крім ст. 391, 41-431, 492 Кодексу законів про працю України [15]. У цьому разі в трудовій книжці робиться запис з посиланням на п. 1 ст. 40 Кодексу законів про працю України [15, ч. 4 ст. 92]. Про наступне звільнення працівники не попереджаються. Таке положення є неконституційним та не відповідає вимогам трудового законодавства, тому і посилання на нього у разі звільнення працівників патронатних служб є незаконним. Це, в першу чергу, пояснюється тим, що, згідно зі ст. 492 Кодексу законів про працю, України працівник має бути за два місяці попереджений про звільнення [15, с. 492], а ст. 22 Конституції України не допускає звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод громадянина [16, ст. 22].

Сумнівним є також становище помічників суддів у разі тривалої відсутності судді. Так, Рада суддів у додатку до Рішення «Про внесення змін до Положення про помічника судді суду загальної юрисдикції» від 15 вересня 2016 р. № 56 [17] зазначила, що у разі тривалої відсутності судді помічник судді може тимчасово виконувати обов'язки помічника, додаткового помічника іншого судді, про що на підставі особистої заяви помічника судді та подання відповідного судді видається наказ керівника апарату суду. Але особливість діяльності патронатних службовців полягає в тому, що вони працюють безпосередньо на певну посадову особу [18].

Тепер помічник судді може бути звільнений на підставі заяви про звільнення за власним бажанням або за мотивованим поданням судді, а у разі тривалої відсутності судді (тривале відрадження, відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами, відпустка по догляду за дитиною тощо) – за наказом керівника апарату відповідного суду [11].

Стосовно щорічної відпустки, то вона має надаватися помічнику судді згідно із Законом України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР [19] за його письмовою заявою, погодженою із суддею. Водночас ст. 92 Закону України «Про державну службу» визначає, що час роботи на посадах патронатної служби зараховується до стажу державної служби та враховується під час присвоєння державному службовцю рангу в межах відповідної категорії посад, якщо до призначення на посаду патронатної служби він перебував на державній службі та після звільнення з посади патронатної служби повернувся на державну службу. Зазначена гарантія поширюється і на державних службовців, які були прийняті на відповідні посади та проходили службу відповідно до вимог попереднього Закону «Про Державну службу» № 3723-12 від 16 грудня 1993 р. [10] та з набранням чинності Закону такий статус не втратили. Тобто помічники суддів, що прийняті на роботу вперше, не матимуть відпустку державного службовця, яка перевищує 24 календарні дні.

Ст. 22 Конституції України передбачено недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів [16, ст. 22]. Аналогічна позиція викладена в ст. 64 Конституції України, відповідно до якої конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [16, ст. 64].

Сьогодні існує велика кількість пропозицій щодо вдосконалення правового статусу помічника судді. Зокрема, основна увага зосереджується на призначенні помічників суддів через конкурсний відбір, проведенні психологічного тестування. Це, перш за все, підвищить впевненість у професіоналізмі та рівні знань у відборі працівника патронатної служби. До того ж, індивідуальні тести визначають рівень теоретичних знань кандидатів, наявність чи відсутність професійних амбіцій, сутнісного застосування знань і досвіду.

Крім того, пропонується створити систему резерву помічників суддів. Іншими словами, суддя матиме можливість вибрати собі помічника з резерву, які пройшли конкурс, але ще не стали помічниками суддів.

Висновки. Отже, на підставі вищенаведеного можна зробити висновок, що з прийняттям нового Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII правовий статус помічника судді суттєво змінився. Так, ч. 1 ст. 92 Закону України «Про державну службу» передбачає перехід помічників суддів із категорії державних службовців до категорії працівників патронатної служби. Це викликало неабиякі суперечності в правовому статусі помічника судді.

Такі суперечності, зокрема, стосуються прийняття помічника судді на роботу та його звільнення, непроходження ним спеціальної перевірки у разі прийняття на роботу, що є однією з найважливіших антикорупційних гарантій, непоширення дії гарантій, встановлених законами «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII та «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р. № 1682-VII. Крім того, досить суперечливим є також положення ч. 2 ст. 9 Закону: «Під час виконання своїх обов'язків державний службовець не зобов'язаний виконувати доручення працівників патронатної служби» та ін.

Сьогодні існує велика кількість пропозицій щодо вдосконалення правового статусу помічника судді. Зокрема, основна увага зосереджується на призначенні помічників суддів через конкурсний відбір, проведенні психологічного тестування та створенні системи резерву помічників суддів.

Список використаних джерел:

1. Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. К.: Ін Юре, 2003. 503 с.
2. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. К.: Атіка, 2004. 453 с.
3. Штогун С.Г. Організація діяльності місцевих загальних судів в Україні: навч. посіб. Острог: Вид-во НаУ «Острозька академія», 2006. 356 с.

4. Радченко В.І. Апарат суду: організація роботи в сучасних умовах. М., 1998. 234 с.
5. Бринцев В.Д. Організаційне забезпечення діяльності судів на регіональному рівні: нормативна база, проблеми та шляхи їх вирішення. К., 2003. 400 с.
6. Радченко О.М. Помічник судді суду загальної юрисдикції: шляхи удосконалення правового статусу. Судова апеляція. 2014. № 3. С. 11–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2014_3_3.
7. Про судоустрій України: Закон від 07 лютого 2002 р. № 3018-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 27–28. Ст. 180. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3018-14>.
8. Про затвердження Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду. Наказ Державної судової адміністрації України від 20 липня 2005 р. № 86. URL: <http://cv.court.gov.ua/tu26/6/2367/>.
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон від 07 липня 2010 р. № 2453-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2010. № 41–42, № 43. № 44–45. Ст. 529. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
10. Про державну службу: Закон від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 52. Ст. 490. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>.
11. Про державну службу: Закон від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 4. Ст. 43. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
12. Про судоустрій і статус суддів: Закон від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 31. Ст. 545. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
13. Про запобігання корупції: Закон від 14 жовтня 2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
14. Про очищення влади. Верховна Рада України: Закон від 16 вересня 2014 р. № 1682-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
15. Кодекс законів про працю України. Кодекс України, Закон, Кодекс від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
16. Конституція України. Верховна Рада України. Конституція, Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
17. Рішення РСУ № 56 від 15 вересня 2016 р. «Про зміни до Положення про помічника судді». URL: <http://rsu.gov.ua/ua/events/risenna-rsu-no-56-vid-15-veresna-2016-roku-pro-zmini-do-polozenna-pro-pomicnika-suddi>.
18. Юровська В.В., Стульгінський В.С. Щодо правового статусу помічника судді. Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства: зб. тез V Всеукр. наук.-практ. конф. (2 груд. 2016 р.). Кіровоград, 2016. С. 101–104.
19. Про відпустки. Верховна Рада України: Закон від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 2. Ст. 4. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр>.

ОМАРОВА А. А.,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри історії держави і права
України та зарубіжних країн
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ШТАНА І. В.,

студент факультету адвокатури
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.15(477)«19»

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА ТА ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС БІЛЬШОВИЦЬКОЇ АГРЕСІЇ

У статті досліджено діяльність Центральної Ради з моменту проголошення III Універсалу до державного перевороту і встановлення Гетьманату П. Скоропадського. Розглянуто і проаналізовано III і IV Універсали Центральної Ради, а також Конституцію УНР 1918 р.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Центральна Рада, універсали ЦР, Конституція УНР.

В статье исследуется деятельность Центральной Рады с момента провозглашения III Универсала до государственного переворота и установления Гетьманата П. Скоропадского. Рассмотрены и проанализированы III и IV Универсала Центральной Рады, а также Конституция УНР 1918 г.

Ключевые слова: Украинская Народная Республика, Центральная Рада, универсала ЦР, Конституция УНР.

The article studies the activity of the Central Rada since the proclamation of the Third Universal and the coup d'état and the establishment of Hetmanate P. Skoropadsky. The III and IV Universals of the Central Rada, as well as the Constitution of the UPR of 1918, were considered and analyzed.

Key words: Ukrainian People's Republic, Central Rada, universals of the Central Rada, Constitution of the UPR.

Вступ. Століття бою під Крутами і Берестейського мирного договору спонукає до того, щоб ще раз звернутися до історії, осмислити, а інколи переосмислити події, особливо ті, що мали місце під час військової агресії і складних політичних і соціально-економічних умов, а також вивчити досвід використання добровільних сил і співпраці з іншими державами задля збереження державності та територіальної цілісності. Звісно, це дає змогу визначити історичні особливості національної дипломатії і враховувати її помилки.

Передусім вкажемо, що діяльності Центральної Ради приділяли увагу такі науковці, як: В.Ф. Верстюк, П.П. Гай-Нижник, Л.Є. Дещинський, В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янцеv, В.І. Улянич, С.Ю. Шаповалов, А.І. Яковлів та ін. Хоча їх дослідження мають системний характер, проте в контексті сучасних реформ і політичної ситуації в Україні вбачається за необхідне переосмислення історичного досвіду для недопущення тогочасних помилок сьогодні.

Постановка завдання – проведення історико-правового аналізу діяльності Центральної Ради в період із початку більшовицької агресії до її падіння, врахування помилок і запозичення корисного досвіду, що сприятиме проведенню нинішніх реформ і дозволить прогнозувати політичні дії.

Результати дослідження. Більшовицький переворот у Петрограді докорінно змінив політичну обстановку та розстановку сил. Проте Центральна Рада (далі – ЦР) відразу цього не зрозуміла і продовжувала мислити федеративно, що знайшло відображення у III Універсалі (підписаному 7 жовтня 1917 р.) [1]. Саме в цей час Англія і Франція визнають УНР, що зроблено з метою залучення у війну на бік Антанти України [2, с. 123]. Проте з огляду на те, що країни Антанти не могли реально допомогти Україні в боротьбі з більшовиками та Четвертним союзом, а також на початі більшовиками переговори з Четвертним союзом, ЦР прийняла рішення про мирні переговори з останнім. Українці бажали припинення війни. Отже, за таких умов був оголошений III Універсал, що розглядався як своєрідна реакція на жовтневий переворот у Петрограді. У ньому, Універсалі, йшлося про створення Української Народної Республіки – УНР, але у федерації з Російською Республікою. До скликання Установчих Зборів затверджувалося верховне становище ЦР і Генерального Секретаріату як законодавчого органу й уряду. Універсалом вказувалися землі, які входять до УНР за етнічним принципом; закріплювалося право на місцеве самоврядування; скасовувалася приватна власність на землю, а отже, вона переходила до «трудового народу» без викупу; проголошувалися демократичні свободи (слова, друку, зібрань, союзів; свобода віросповідання та політичної діяльності); права на автономію національних меншин; восьмигодинний робочий день, а також заборона смертної кари [1]. Щодо цього документа Грушевський писав: «Не розриваючи з федералістичною традицією як провідною ідеєю нашого національно-політичного життя, ми мусимо твердо сказати, що тепер наше гасло – самостійність і незалежність» [3, с. 8]. Утворення власної держави з окресленням її території було великим кроком вперед для українського політикуму того часу і в тих умовах. Проте закріплення в тексті Універсалу положення про федеративний зв'язок із Російською Республікою свідчило про неготовність провідних діячів ЦР до радикальних дій, бо більшість із них належала до соціалістів.

Проте 4 грудня 1917 р. Рада народних комісарів оголосила ЦР ультиматум, у якому висувалися вимоги утримувати з Росією спільний фронт; не пропускати на Донщину військові частини; пропустити на південь війська більшовиків і припинити роззброювати більшовицькі полки в Україні. На відповідь було надано 48 годин, за відмови – війна. Генеральний Секретаріат 7 грудня надав відкриту відповідь, яка містила категоричну відмову. У цей час більшовицькі загони рухалися на південь (офіційно – на Дон), 9 грудня захопили Харків і просувалися далі. І вже під час наступу військ на Київ сили більшовиків налічували до 40 тис., а українських вояків під командуванням С. Петлюри, які були розкидані по всій країні, – близько 15 тис. Більшовики шляхом терору і затримки цих частин на підконтрольних їм територіях намагалися не допустити повернення українізованих дивізій в Україну [5, с. 98]. Саме ці події підштовхнули до визнання нереальними і навіть шкідливими ідей В. Винниченка: «Не треба нам своєї армії, а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організувати! Українського мілітаризму не було і не повинно бути» [4, с. 6]. Таким чином, перед ЦР гостро постала проблема формування власних збройних сил.

Більшовики 22 грудня 1917 р. почали мирні переговори з країнами Четвертного союзу, репрезентуючи народи колишньої Російської Імперії. Уже 24 грудня 1917 р. з метою ведення власної зовнішньої політики делегати від ЦР розпочали власні переговори [6, с. 11], бо ЦР розуміла, що розпад Російської Імперії є шансом для України проголосити незалежність, до того ж, щоб мати змогу укласти мирний договір, ЦР повинна стати суб'єктом міжнародного права якомога швидше, створивши незалежну державу. Саме коли більшовики взяли перерву у переговорах, здебільшого з метою затягування часу, щоб замість ЦР український народ представляла більшовицька влада, ЦР прийняла IV Універсал, оскільки досить склад-

но визнати незалежність країни, якщо вона сама цього не проголосила. Щоправда, незалежність УНР фактично була вже визнана й Англією з Францією, які направили до неї послів [2, с. 123], і більшовиками, які висунули ультиматум, і Центральними країнами, які почали вести з ЦР переговори. Однак ЦР мусила проголосити свою незалежність, що вона 9 січня і зробила.

Таким чином, УНР за IV Універсалом оголошувалася незалежною державою, проте закріплювалося, що Українські Установчі збори, які мають бути скликані якнайшвидше, повинні вирішити питання про федеративний зв'язок із народними республіками колишньої Російської держави [13, с. 146]. На думку В.О. Рум'янцева, це пояснюється тим, що провідні діячі ЦР належали до тих політиків України, які обмежувалися вимогою права нації на самовизначення у складі Російської демократичної федеративної республіки і майже до кінця 1917 р. не визнавали можливості створення незалежної Української держави [14, с. 143]. Планувалося проведення виборів до Установчих зборів, заміна армії народною міліцією, закріплювалося бажання мирного співжиття з іншими державами і продовження переговорів із країнами Антанти, засуджувалася діяльність більшовиків, під контроль держави бралися сфери торгівлі, банківської справи і промисловості, підтверджувалися як передача землі селянам, так і демократичні свободи, проголошені в III Універсалі [7]. Під час промови при оголошенні цього Універсалу Грушевський сказав: «Народ давно вже жадає миру, а так звані «народні комісари» кличуть його на нову «священну» війну... Крім того, ці «народні комісари» насилають на Україну своїх «красногвардейцев» для братогубної війни. Щоб мати змогу самим укласти мир і завести лад та спокій, Центральна Рада постановила не відкладати таких важних справ до Установчої ради. Зібравшись 9 січня, Мала рада перманентно засідала аж до цього часу й постановила проголосити Четвертий Універсал» [8, с. 85]. Таким чином, ЦР, проголосивши IV Універсал, здійснила одвічну мрію українського народу – мати власну, незалежну державу. Вважасмо, що наявність положення Універсалу про федеративний зв'язок із народними республіками колишньої Російської держави не применшує його здобутків, адже головною ідеєю, яка «проходить червоною ниткою» через увесь текст документа, є ідея самостійного вирішення як внутрішньо-, так і зовнішньодержавних питань урядом і парламентом УНР. Засудження дій більшовиків та оголошення боротьби з ними на території України свідчить про неприйняття класових ідей більшовиків і їх методів встановлення влади на територіях колишньої Російської імперії.

Однак січневе повстання на заводі «Арсенал» не дозволило малочисельній українській армії вести ефективні бойові дії проти більшовиків. Отже, у бою під Крутами 30 січня 1917 р. шеститисячну більшовицьку армію довелося стримувати 400 студентам, які проявили надзвичайний героїзм і самовідданість українській державі. Проте зупинити армію більшовиків їм усе-таки не вдалося, хоча вони її затримали приблизно на 4 дні [9]. Більшовики просувалися далі, і 8 лютого захопили Київ. Напередодні уряд і залишки війська були змушені покинути місто. Жертва відданих Україні добровольців дозволила у майбутньому продовжити існування УНР, а також дала змогу українській делегації укласти договір. Під час похорону героїв бою під Крутами М.С. Грушевський сказав: «Велике щастя згинути так, у боротьбі, а не дезертирами, не нейтральними, не замішаними в юрбі страхополохами, що безплатними пасажирами силкуються прослизнути в нове царство української свободи. Велике щастя окупити своєю кров'ю забезпечення цієї свободи!».

Відсутність боєздатної української армії, що могла протистояти більшовицькій агресії, призвела до зміни ЦР зовнішньополітичної орієнтації з Антанти на Центральні держави, хоча вже було досягнуто визнання УНР з боку Франції і Великої Британії. У ніч з 8 на 9 січня, за декілька годин до того, як у Брест-Литовську дізналися, що більшовики захопили Київ, був прийнятий Брестський мирний договір, однією з умов для підписання угоди була підконтрольність Києва УНР [6, с. 12]. Саме цей договір ціною використання природних багатств і родючості української землі дав змогу ЦР повернути контроль над державою, а одним із пунктів договору було «постачання Україною 1 млн тон зерна, м'яса, круп до липня 1918 р.» [6, с. 12]. Однак саме він призвів і до німецько-австрійської окупації.

Зупинимося на цьому детальніше. Так, 9 лютого 1918 р. М. Любинський підписав звернення до німецького народу з проханням надати Україні військову допомогу [10]. Тому з метою дотримання умов договору на українську територію вступили 450 тисяч німецьких і австрійських воїнів. Вже 1 березня більшовики відступили під наступом військ К. Прісовського, у той час як німецькі війська ввійшли до Києва тільки 3 березня [6, с. 12]. Це є свідченням того, що реорганізовані українські війська під командуванням справжнього військового стали досить боєздатними та могли стати на захист територіальної цілісності своєї держави.

Німеччина дуже потребувала українського продовольства, але вона стикнулася з тим, що через фактично воєнний стан на території України ЦР майже не мала впливу на місцях, і не було апарату управління, який забезпечив би виконання договору [6, с. 13]. Однак ЦР не відступила від ідеалів III Універсалу, офіційно проголосивши: «як віддала вона всю землю робочому народу, так на тім і стоїть, і закони, видані на користь робітників, також залишатимуться в силі» [6, с. 13]. Саме ця політика призвела до конфлікту з окупаційною адміністрацією, адже Німеччина потребувала продовольства, в той час як селяни без допомоги великих землевласників, яким земельні комітети не надавали дозволу, не могли засіяти усі орні землі. З огляду на це Ейхгорн видав наказ, «що селяни під загрозою «заслуженої кари» не повинні перешкоджати великим землевласникам засівати лани» [6, с. 13]. Цей наказ викликав негативну реакцію як із боку ЦР, так і з боку селянства. ЦР виступила із заявою, відповідно до якої німецьке та австро-угорське вище командування не має право самовільного втручання у внутрішні справи України, а також підкреслювалося, що німецьке військо було покликано для допомоги ЦР у встановленні порядку в Україні лише в межах, які визначить уряд УНР. Проте ця заява не влаштувала окупаційну владу, а отже, було остаточно вирішено провести державний переворот. Так, 29 квітня на з'їзді хліборобів головою держави було оголошено П. Скоропадського. Як пізніше писав у своїх спогадах П. Скоропадський, якщо б не він, то «німці кілька тижнів пізніше завели б на Україні звичайне генерал-губернаторство» [6, с. 14].

Останнім рішенням ЦР було прийняття Конституції УНР [12]. Як висловлювався А. Яковлів, основні принципи Конституції УНР були закладені ще в III Універсалі [11, с. 114]. Конституція УНР вмістила найкращі ідеї конституційного права Європи і США [2, с. 138–139]. Вона затверджувала принцип децентралізації, але не окреслювала юрисдикцію державних органів і місцевого самоврядування; невизначеною була і територія УНР; національним меншинам надане право на автономію, яке у довготривалій перспективі могло викликати проблеми [2, с. 147]. Підтверджувалися політичні і громадянські права громадян, встановлювалося, що право обирати і бути обраним надається з 20 років, але вказувався механізм обмеження цих прав за злочини чи у надзвичайних ситуаціях. Верховним органом проголошувалися Всенародні Збори, голові Зборів надано функції президента республіки і голови Ради міністрів; до Зборів депутати обиралися загальним, рівним, безпосереднім, таємним і пропорційним голосуванням на три роки з розрахунку один депутат від 100 тис. виборців; вказано порядок роботи Зборів. Промульгація законів відбувалася лише за підписом голови Зборів або його «товаришів» і секретаря. Оголошувалося, що Рада міністрів повинна «не втручатися до справ, тим Радам і Управам визначених», а «тільки контролювати і координувати їх діяльність». Вищим судовим органом ставав Генеральний суд, колегія якого обиралася Зборами на п'ять років, суд здійснювався іменем УНР. Як зазначає В.М. Єрмолаєв, Конституція УНР закріплювала найважливіші демократичні принципи: суверенітет народу, народовладдя за безпосередньої і представницької участі народу в центральних і місцевих органах влади, обмеження державної влади закріпленими в Основному Законі правами і свободами громадян [15, с. 155]. Охарактеризувати державний устрій за Конституцією можна як парламентську республіку. У цілому Конституція була досить прогресивним документом, але тоді законотворцям банально не вистачило часу, щоб виключити з неї всі неточності і конкретизувати деякі моменти, адже її було прийнято майже в початковому варіанті [2, с. 139]. Отже, Конституція закріплювала основні досягнення світового консти-

туціоналізму: народовладдя, поділ влади на три гілки та їх взаємодію, верховенство парламенту тощо. Наявність вищезазначених недоліків у положеннях цієї Конституції аж ніяк не применшує її ролі у формуванні вітчизняної політико-правової думки та пам'ятки історії держави і права України.

Висновки. Діяльність ЦР стала важливим етапом в історії вітчизняного державотворення і безцінним досвідом для сучасного українського політикуму. Політична спрямованість ЦР у цей період пройшла від федералізму за III Універсалом до самостійної парламентської республіки за Конституцією УНР. Між цими документами простежується зв'язок і очевидно стає еволюція думок діячів ЦР. На цьому шляху вона зіткнулася з військовою агресією більшовиків, проблемою формування власних військ, захопленням більшовиками Києва, укладенням Брестського миру й окупацією України Центральними країнами. Цей період історії засвідчує здатність українського народу зорганізуватися в добровільчу військову силу, яка змогла дати відсіч більшовицькій агресії, а прийняті нормативно-правові документи ЦР є показником здатності українського парламенту того часу до рішучих дій. Однак відсутність професійної регулярної національної боєздатної армії, що змогла б відстояти державний суверенітет і територіальну цілісність УНР, а також фактично свідомо нездатність ЦР дотриматися умов Брестського мирного договору (оскільки провідні діячі ЦР розуміли, що за політичних і воєнних умов, що склалися, вони не здатні повною мірою виконати поставку зерна і хліба у Німеччину), призвела до трагічних наслідків для шойно створеної держави. Події столітньої давнини є безцінним досвідом для діяльності сучасного парламенту й уряду України: постійне підтримання високої боєздатності професійної армії є запорукою незалежності держави, а зважена міжнародна діяльність – гарантом надійної співпраці з іноземними державами.

Список використаних джерел:

1. Універсал Української Центральної Ради (III). Універсал від 7 листопада 1917 р.
2. Рум'янцев В.О. Українська державність у 1917–1922 рр.: національно-демократична і радянська альтернатива: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 1998. С. 113–150.
3. Методичні рекомендації та довідкові матеріали до 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського (1866–1934 рр.): на допомогу клубним працівникам. укладач Ловягин А.В. Краматорськ, 2016. 11 с.
4. Дециньський Л.Є. Зовнішньополітична діяльність України в період Гетьманського уряду та Директорії (квітень – грудень 1918 р.). Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2004. № 502. С. 3–12.
5. Шаповалов С.Ю. Боротьба УНР проти більшовицької агресії (грудень 1917 – січень 1918 рр.): уроки і сучасність. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2004. № 670. С. 96–100.
6. Дециньський Л.Є. Відновлення побудови Української держави та встановлення дипломатичних відносин в період Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2012. № 724. С. 3–15.
7. Універсал Української Центральної Ради (IV). Універсал від 9 січня 1918 р.
8. Грушевський М.С. Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Світ, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 85.
9. Улянич В.І. Правда про бій під Крутами. Воєнна історія. 2008. № 1(37).
10. Гай-Нижник П.П. Фінансові аспекти Берестейського договору 1918 р. для УНР. Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр. Кам'янець-Подільський: Оіном, 2008. С. 200–213.
11. Яковлів А.І. Основи Конституції У.Н.Р. Нью-Йорк: Говерля, 1964. 63 с.
12. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). Конституція від 29 квітня 1918 р.
13. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. Київ: Наукова думка, 1996.

14. Рум'янець В.О. Проголошення незалежності Української Народної Республіки (до 100-річчя четвертого Універсалу). Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 4(91). С. 143–155.

15. Єрмолаєв В.М. Механізм народовладдя за Конституцією УНР 1918 р. (до 90-річчя конституційного акта України). Вісник Академії правових наук України. 2008. № 3(54). С. 152–58.

ПОЧЕПЦОВ Ю. В.,

аспірант

(Інститут держави і права

імені В. М. Корецького

Національної академії наук України)

УДК 340.132

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА ЯК ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті автором проаналізовані та узагальнені наукові підходи до розуміння ефективності права як юридичної категорії. Встановлено етимологічне розуміння словосполучення «ефективність права». Виокремлено та проаналізовано ознаки ефективності права. Уточнено категоріальне визначення «ефективності права».

Ключові слова: ефективність права, дія права, реалізація права, ціль права, ефективність правового регулювання, ефективність механізму правового регулювання.

В статье автором проанализированы и обобщены научные подходы к пониманию эффективности права как юридической категории. Установлено этимологическое понимание словосочетания «эффективность права». Выделены и проанализированы признаки эффективности права. Уточнено категориальное определение «эффективности права».

Ключевые слова: эффективность права, действие права, реализация права, цель права, эффективность правового регулирования, эффективность механизма правового регулирования.

In the article the author analyzed and summarized the scientific approaches to understanding the Law efficiency as a legal category. An etymological understanding of the phrase «Law efficiency» has been established. Indicators of the Law efficiency are singled out and analyzed. The categorical definition of «Law efficiency» is specified.

Key words: law efficiency, law action, law implementation, law purpose, legal regulation efficiency, legal regulation mechanism efficiency.

Вступ. Проблема формування та розвитку понятійно-категоріального апарату юридичної науки займає одне з центральних місць у системі наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-правознавців. Це пояснюється наявною неусталеністю

доктринального розуміння понять і категорій юриспруденції з одного боку та складністю і багатоаспектністю права як самостійного явища з іншого, що зумовлює складність, багатоаспектність та варіативність відповідних правових явищ і процесів, а отже, позначається на їх наукових дослідженнях, у т. ч. і щодо їх категоріального аналізу. Проблематика ефективності права не позбавлена відповідних категоріальних невизначеностей, що актуалізує необхідність вивчення підходів до розуміння і визначення ефективності права, їх критичного аналізу та вироблення удосконаленого формулювання поняття «ефективність права» як самостійного елемента понятійно-категоріального апарату юридичної науки.

Актуалізує потребу наукового переосмислення поняття «ефективність права» поточний стан дієвості вітчизняного права, недоліки його реалізації та наявні факти епізодичного і неповного досягнення мети правового регулювання суспільних відносин. Це в цілому зумовлює доцільність переосмислення проблематики ефективності права, в т. ч. у контексті його категоріального визначення. Слід підтримати думку С.О. Жинкіна, що традиційне розуміння ефективності норм права (законодавства) як співвідношення мети законодавця і реально досягнутого результату потребує корегування. За такого підходу цілі держави в особі її відповідних органів розглядаються як якийсь абсолютизм, а досягнення цих цілей незалежно від їх змісту не виправдано визнається в якості головного показника ефективності права як соціального регулятора. Таким чином, ми є свідками ігнорування не лише соціальних наслідків ефективності відповідних норм права, але і їх впливу на людську особистість, її духовну і поведінкову самореалізацію. Поняття ефективності набуває суто формального, етатизованого характеру. В контексті плюралістичного підходу категорія ефективності права розглядається не лише і не стільки з позицій співвідношення цілей норм і результатів їх дії, скільки в аспекті вирішення відповідними нормами права духовних, особистісних, загальносоціальних та інших завдань, найважливішим із яких надаються можливості для соціально позитивної самореалізації особистості у відповідній сфері відносин [1, с. 27].

У сучасній юридичній науці проблематика ефективності права, в т. ч. і крізь призму його категоріальних аспектів, розкривалася в працях С.С. Алексєєва, М.І. Байтіна, А.Б. Венгерова, В.М. Горшенєва, О.А. Гаврилова, Д.А. Керімова, В.А. Козлова, В.М. Кудрявцева, В.В. Лазарева, В.В. Лапасової, Р.З. Лівшица, Г.В. Мальцева, М.І. Матузова, В.С. Нерсесянца, Т.Н. Радько, І.С. Самощенко та ін. Значний внесок у дослідження окремих аспектів ефективності права як самостійного поняття юридичної науки зроблено в роботах таких відомих українських вчених, як С.В. Бобровник, О.Л. Богинич, П.Б. Євграфов, А.П. Заєць, М.І. Козюбра, О.С. Лисенков, П.М. Рабінович, М.В. Цвік. Проблемам ефективності правових приписів були також присвячені роботи відомих правознавців: С.Н. Бабуріна, І.Н. Барцица, В.В. Головченка, О.В. Зайчука, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришина, А.С. Піголкіна, О.Ф. Скакун, Т.І. Тарахонич, Ю.О. Тихомирова та ін. Однак сучасний стан наукової розробки проблем ефективності права як самостійної категорії свідчить про епізодичність зазначених досліджень, оскільки наукове вивчення вказаних питань або має застарілий характер, або здійснювалося опосередковано через науковий аналіз інших суміжних правових явищ і процесів.

Постановка завдання. З огляду на вищевказане, в якості завдання цієї наукової роботи вважаємо за доцільне визначити: аналіз наявних підходів до категоріального розуміння ефективності права, вивчення етимологічного розуміння словосполучення «ефективність права», виокремлення ознак та уточнення відповідного категоріального визначення.

Результати дослідження. Враховуючи, що в юридичній науці проблематика розуміння поняття «ефективність права» становила предмет наукового вивчення широкого кола вчених, вважаємо за доцільне здійснити аналіз вказаних підходів та їх узагальнення. Переважна більшість вчених розкриває проблему ефективності права і пропонує визначити це поняття як результат досягнення мети правотворення, що була закладена у зміст норми права. Такий підхід до визначення ефективності права умовно можна назвати діяльнісно-телеологічним, який фактично пов'язує розуміння ефективності права з його дією, особливим станом поширеності норм права на суспільні відносини, що відображає досягнення того

чи іншого правового ефекту або його недосягнення. У юридичній літературі для позначення цього підходу до визначення категорії «ефективність права» вживають ще назву «цільовий підхід» [2, с. 18–19; 3, с. 29; 4, с. 91; 1, с. 41], обґрунтовуючи це прив'язкою до розуміння цілі, яка покладається на правову норму у процесі її розробки та прийняття. Водночас ми вважаємо, що така назва не відображає повністю особливості розуміння категорії «ефективність права». Це пояснюється обмеженістю терміну «цільовий підхід», оскільки акцент робиться лише на цілі правової норми та не враховує інші аспекти ефективності права, зокрема: формалізацію цілі норм права, їх поширеність на суспільні відносини, особливості їх зміни, критерії ефективності права, оцінку ефективності права тощо. У межах вказаного підходу, на переконання вчених, ефективність права слід визначати як стан досягнення цілей права [5, с. 53], рівень відповідності між цілями законодавця і результатами, які досягнуто [6, с. 22], результат дії норм права, що виявляється у змінах соціальної дійсності [7, с. 41], корисність поширення правової норми на суспільні відносини [8, с. 45–46], результат реалізації загальносуспільних інтересів і потреб [9, с. 109]; кількісна оцінка співвідношення між ціллю норми права, теоретичною можливістю її реалізації та матеріальним виразом результату її поширення на суспільне життя [10, с. 55–57] тощо.

Вказаний підхід зберігає свою актуальність і в поглядах сучасних вчених, які визначають ефективність права як «співвідношення фактичних результатів здійснення норми права та декларованої нею мети», остання передбачається нормотворцем у процесі прийняття відповідних правових актів – законів, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України тощо [11, с. 369–370]. За аналогією надаються визначення поняттям «ефективність закону» як співвідношенню між цілями правових норм, що містяться в законі, та результатом їх дії, тобто ступеню досягнення цілей закону у процесі його реалізації [12, с. 93]; «ефективність правового регулювання» як ступеню практичного досягнення цілей, які вкладали в норму права правостановлювачі (законотворці та інші правотворці), ухвалюючи, змінюючи чи скасовуючи відповідні норми права [13, с. 220] тощо.

Іншим, не менш поширеним підходом до розуміння ефективності права є т. зв. процесуальний підхід, який дозволяє визначити ефективність права як особливий різновид юридичного процесу, що відображає постійний і безперервний процес поширення норм права на суспільні відносини, що призводить до відповідних правових наслідків. Такий процес походить від сутності права як засобу впливу на суспільні відносини та його результату, що виявляється у досягненні певного стану впорядкованості суспільних відносин. Так, на думку В.В. Лапасової, ефективність права слід розглядати з погляду його поширеності на суспільні відносини, що є постійним, циклічним, невідворотним процесом досягнення економічних, політичних, ідеологічних та інших цілей. Такий процес забезпечує подальше оновлення правового регулювання, його приведення у відповідність до потреб тогочасного «соціалістичного будівництва», а також визначає механізм досягнення нових цілей суспільного розвитку, формування нових та удосконалення наявних норм права [14, с. 502–503]. Приблизником такого підходу до розуміння ефективності можливо назвати і С.С. Алексєєва, який за результатом аналізу феноменологічних особливостей права робить висновок, що за своїм потенціалом право є ефективно орієнтованим, оскільки є засобом в руках держави щодо досягнення тих або інших завдань [15, с. 153–154]. Прийняття тих або інших норм права вже за своєю сутністю пов'язано із подальшим процесом їх реалізації та забезпечення результативності впливу на суспільні відносини. Такі норми права, що не націлені на ефективність, аксіоматично не можуть існувати. Хоча, як показує законотворча практика України, мають місце випадки, коли прийняття тих або інших норм права не завжди пов'язане із націленістю їх на досягнення того чи іншого правового ефекту, здійснення правового впливу на суспільні відносини (наприклад, переважна більшість положень Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» № 314-VIII від 09 квітня 2015 р. [16] закріплюють декларативні положення, які потенційно не спроможні вплинути на впорядкування суспільних відносин, окрім того сам підхід до встановлення правового статусу тих суб'єктів – фізичних осіб, яких на момент прийняття

Закону вже немає в живих, є помилковим з погляду правил юридичної техніки та вимог правового регулювання реально існуючих відносин). Те ж саме можна відзначити і щодо положень Конституції України, які мають декларативний характер (наприклад, норм права, що закріплюють Україну як правову соціальну державу – ст. 1 Конституції України [17]). С.С. Алексєєв акцентує увагу ще і на інструментальному розумінні права як засобу в руках держави, за допомогою якого держава забезпечує собі швидке вирішення проблем та реалізацію власних функцій [15, с. 153–154].

Найбільш оптимальним, на нашу думку, є інтегративний підхід до розуміння ефективності права, який поєднує в собі визначення поняття «ефективність права» як багатоаспектного явища, що розкриває його природу та зміст, функціональне призначення, роль у функціонуванні правової сфери життєдіяльності суспільства, співвідношення з іншими поняттями юридичної науки тощо. Відповідно вченими пропонується під поняттям «ефективність права» розуміти:

– антрополого-комунікативну площину правового життя суспільства, у якій центром правового регулювання визнано людину, її гідність, права та свободи, форми самоорганізації [18, с. 54–56];

– комплекс величин, які включають у себе співвідношення між ціллю очікуваного впливу правових засобів на суспільні відносини та реальними результатами такого впливу; оптимальну міру впливу права на суспільні відносини, критерії ефективності права, поведінку та фактичну ефективність права, фактори, від яких залежить ефективність права [19, с. 781–783];

– засіб виміру дієвості права, що відображає і визначає корисність особливої техніки правового регулювання, професійність суб'єктів, що творять право та його реалізують, відповідність поведінки суб'єктів права вимогам, що закріплені правовими нормами [20, с. 76]

– двовимірну модель, що визначає, з одного боку, співвідношення між реальними результатами правового регулювання та його цілями, а з іншого – відношення соціального результату регулювання (рівня впорядкованості відповідних суспільних відносин) до витрат і зусиль, спрямованих на його досягнення [21, с. 144] тощо.

С.О. Жинкін на підставі аналізу доктринальних підходів до визначення ефективності права доходить висновку про доцільність використання широкого поняття, пов'язаного з правовими проблемами ефективності. У якості такого широкого поняття (яке за змістом відображає інтегративний підхід – Ю. П.) вчений вважає за доцільне використовувати поняття «ефективність у праві». Воно охоплює й ефективність права, його окремих норм та інститутів, і ефективність правової діяльності, як правотворчої, так і правозастосовної, інтерпретаційної, систематизуючої, ефективність роботи правових установ. Як видається, необхідно відмежувати поняття ефективності в праві від поняття ефективності в національному праві, у конкретній національній правовій системі. Поняття ефективності в кожній національній правовій системі має історично і культурно мінливий характер, а в деяких правових системах взагалі є неактуальним або позбавленим специфічного смислового навантаження. На думку вченого, ефективність у праві можна визначити як досягнення значущих соціальних і духовних цілей за допомогою права як соціально-духовного регулятора та інших елементів правової системи, шляхом використання системи правових принципів і засобів [1, с. 48].

На нашу думку, аналіз поняття «ефективність права» слід розпочати з етимологічного аналізу вказаного словосполучення, що дозволить з'ясувати смисл, що вкладається у вказані елементи словосполучення. Насамперед, слід звернути увагу, що словосполучення «ефективність права» складається з двох самостійних слів: «ефективність», що характеризує явище «право». Слово «ефективність» в енциклопедичних джерелах визначається як таке, що походить від латинського «effectivus» та перекладається як «дієвий», позначаючи явище чи процес, які спричиняють певний ефект, є дієвими [22, с. 728]. У тлумачних словниках української мови слово «ефективність» позначає абстрактний іменник до слова «ефективний», яке інтерпретується як такий, що характеризує будь-який об'єкт (пристрій, процес, засіб, вид діяльності тощо), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші пози-

тивні якості [23, с. 358]. У змісті тлумачного словника вміщені й інші підходи до інтерпретації вказаного слова, водночас вони не можуть бути віднесені до характеристики права. Таким чином можемо підсумувати, що слово «ефективність» щодо слова «права» здатне охарактеризувати право як таке, що відображає його суспільну корисність, продуктивність та інші позитивні якості. Слово «право» інтерпретується як здійснювана державою форма законодавства, зумовлена соціальним устроєм держави, його змістом є система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, які виражають волю панівного класу або всього народу [23, с. 917]. Таким чином, можемо відзначити, що етимологічно словосполучення «ефективність права» позначає:

– по-перше, властивість системи встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, які виражають волю панівного класу або всього народу;

– по-друге, суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості вказаної системи правил (норм) поведінки;

– по-третє, процес і результат надання державою форми законодавству, що зумовлена соціальним устроєм держави.

Висновки. На нашу думку, найбільш доцільним продовженням наукового дослідження ефективності права як самостійної категорії буде виокремлення й аналіз ознак ефективності права та уточнення його доктринального визначення. До ознак ефективності права можливо віднести:

1) за своїм змістом ефективність права пов'язана із дією права та характеризує стан поширення норм права на суспільні відносини, що здійснюється шляхом втілення вимог правових норм у поведінці суб'єктів права. Ефективність права виступає мірилом дієвості права, визначає характер, зміст, процес та результат впливу права на поведінку його суб'єктів;

2) визначається, з одного боку, процесом впорядкування суспільних відносин, а з іншого боку – результатом такого впорядкування, що передбачено нормами права. Досягнення певного результату, тобто настання певних юридичних наслідків свідчить про рівень ефективності права;

3) змістом ефективності права є юридично значима поведінка суб'єктів права, а також кінцевий результат її здійснення;

4) визначається потребами й інтересами суб'єктів права, які реалізуються внаслідок дії права, тим самим відображаючи рівень ефективності права;

5) характеризується об'єктивною та суб'єктивною сторонами, де об'єктивна сторона визначається реальною поведінкою суб'єктів права, що породжує відповідний результат впорядкованості суспільних відносин, а суб'єктивною стороною є стан відповідності поведінки суб'єктів права вимогам правових норм та ставлення суб'єктів права до змісту правових вимог;

6) відображає корисність права як засобу впорядкування суспільних відносин, стан та результат функціонування права в цілому;

7) визначається за допомогою системи критеріїв, що акумулюють показники реалізованості норм права, тим самим формують загальне уявлення про його ефективність;

8) відображає переваги та недоліки правових норм, є умовою для подальшого вдосконалення змісту правових норм, визначення шляхів усунення недоліків правового регулювання;

9) є критерієм якості правотворчої, правоінтерпретаційної та правозастосовної діяльності уповноважених суб'єктів, відображає рівень їх професійності.

Підбиваючи вищезазначене, вважаємо за доцільне уточнити визначення категорії «ефективність права», вклавши в основу його формулювання вказані нами ознаки. Так, ефективність права – це процес та результат втілення правових норм у життєдіяльність суспільства, що відображає корисність права як засобу впорядкування суспільних відносин, стан та результат функціонування права в цілому, визначається потребами й інтересами суб'єктів

права, які реалізуються внаслідок дії права, характеризується об'єктивною та суб'єктивною сторонами, де об'єктивна сторона визначається реальною поведінкою суб'єктів права, що породжує відповідний результат впорядкованості суспільних відносин, а суб'єктивною стороною є стан відповідності поведінки суб'єктів права вимогам правових норм та ставлення суб'єктів права до змісту правових вимог.

Список використаних джерел:

1. Жинкин С.А. Эффективность права: антропологическое и ценностное измерение: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.01. Краснодар, 2009. 475 с.
2. Пугинский Б.И. Правовые средства обеспечения эффективности производства. М.: Юрид. лит., 1980. 144 с.
3. Рабинович П.М. О юридической природе целей правовых актов. Правоведение. 1971. № 5. С. 28–35.
4. Казимирчук В.П., Боботов С.В. Эффективность права как формы социального контроля. Эффективность применения уголовного закона. М., 1973. С. 87–95.
5. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов (вопросы теории). Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1975. 208 с.
6. Глазырин В.В., Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С. Эффективность правовых норм. М.: Юрид. лит., 1980. 280 с.
7. Пашков А.С., Явич Л.С. Эффективность действия правовой нормы (к методологии и методике социологического исследования). Советское государство и право. 1970. № 3. С. 40–45.
8. Проблемы эффективности работы управленческих органов / под ред. Ю.А. Тихомирова. М.: Наука, 1973. 342 с.
9. Козлов В.А. К вопросу о понятии эффективности права. Вестник ЛГУ. 1972. № 5. С. 107–111.
10. Маликов М.Ф. Эффективность приговора в советском уголовном процессе. Вопросы теории и практики. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1982. 182 с.
11. Рабинович П.М. Эффективность права. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін. К.: Укр. енцикл., 1999. Т. 2. С. 369–370.
12. Эффективность закону. Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю.Л. Бошицького. К.: Вид-во Європейського університету, 2010. С. 93.
13. Проблемы теории государства и права: учебник / под ред. В.М. Сырых. М.: Эксмо, 2008. 528 с.
14. Проблемы общей теории права и государства: учебник / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. М.: Норма: ИНФРА-М, 2014. 816 с.
15. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе. М.: Юрид. лит., 1971. 223 с.
16. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» № 314-VIII від 09 квітня 2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-19>.
17. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
18. Поляков А.В. Эффективность правового регулирования: коммуникативный подход. Эффективность правового регулирования: монография / под ред. А.В. Полякова, В.В. Денисенко, М.А. Беляева. М.: Проспект, 2017. 308 с.
19. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник. Х.: Эспада, 2007. 640 с.
20. Антонов М.В. Эффективность правового регулирования и правовой позитивизм. Эффективность правового регулирования: монография / под ред. А.В. Полякова, В.В. Денисенко, М.А. Беляева. М.: Проспект, 2017. 308 с.
21. Теорія держави і права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с.

22. Современный словарь иностранных слов. М.: Рус. яз., 1993. 740 с.

23. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1728 с.

ПРЯМІЩИН В. Ю.,
викладач кафедри публічного права
(Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»)

ДРУЗЬ В. Д.,
студентка факультету соціології і права
(Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»)

УДК 342.7

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті представлені перспективи правового регулювання органів студентського самоврядування в умовах євроінтеграції. Проаналізовано економічне та правове підґрунтя органів студентського самоврядування. Виділено основні проблеми українського студентського самоврядування. За допомогою аналізу досвіду регулювання діяльності органів студентського самоврядування європейських країн обґрунтована необхідність його впровадження в заклади вищої освіти України.

Ключові слова: студентське самоврядування, досвід європейських країн, перспективи правового регулювання, заклад вищої освіти.

В статье представлены перспективы правового регулирования органов студенческого самоуправления в условиях евроинтеграции. Проанализированы экономическое и правовое основание органов студенческого самоуправления. Выделены основные проблемы украинского студенческого самоуправления. С помощью анализа опыта регулирования деятельности органов студенческого самоуправления европейских стран обоснована необходимость его внедрения в учреждения высшего образования Украины.

Ключевые слова: студенческое самоуправление, опыт европейских стран, перспективы правового регулирования, учреждение высшего образования.

The article presents the prospects of legal regulation of student self-government bodies in the context of European integration. The economic and legal basis of student self-government bodies is analyzed. Highlighted the main problems of Ukrainian student self-government and the analysis of the experience of regulating the activities of student self-government bodies of European countries have been grounded the necessity of its introduction into institutions of higher education of Ukraine.

Key words: *student self-government, experience of European countries, prospects of legal regulation, institution of higher education.*

Вступ. На сучасному етапі демократичного становлення, приєднавшись до Болонського процесу, наша країна задекларувала сприяння та всебічну підтримку студентського самоврядування в законодавстві та має працювати з органами студентського самоврядування на умовах партнерства і взаємодопомоги. Відбувається активний процес формування студентського середовища, в якому концентрується важливий правовий потенціал студента, чітко виражаються такі якості, як активність, громадська відповідальність та енергійність молодшої людини. Саме тому важливим та необхідним для нашої країни у процесі європейської інтеграції є вивчення досвіду країн Європи в сфері розвитку студентського самоврядування.

Варто зазначити, що особливий вплив на розвиток сучасного етапу правового регулювання органів студентського самоврядування та вищої освіти в Україні здійснює вивчення досвіду діяльності органів студентського самоврядування європейських закладів вищої освіти.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз стану та досвіду європейських країн щодо правового регулювання діяльності органів студентського самоврядування у вищій освіті та спроба виокремлення перспектив розвитку правового регулювання.

Серед науковців, що досліджували студентське самоврядування: О. Шпаківська, К. Павловський, М. Карпуленко, В. Щербаченко, О. Светликова, Т. Польова. У своїх працях вони досліджують тенденції розвитку, сутність органів студентського самоврядування у вищій освіті Польщі, Німеччини та інших країн Європи, акцентуючи увагу на змінах освітнього законодавства та їхньому впливі на розвиток студентського самоврядування.

Результати дослідження. Основою діяльності студентського самоврядування є Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р., у якому містяться основні цілі та завдання органів студентського самоврядування, визначені їх права та обов'язки, дано визначення терміну: «студентське самоврядування як право і можливість студентів (курсантів, крім курсантів-військовослужбовців) вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні закладом вищої освіти» [1].

Крім законодавчого регулювання, передбачено, що, відповідно до Закону України «Про вищу освіту», правовий статус органів студентського самоврядування на основі принципів автономії закладів вищої освіти та академічної свободи повинен бути закріплений у Статуті вищого навчального закладу, Положенні про студентське самоврядування та внутрішніми наказами університету.

Щодо розуміння студентського самоврядування як правового явища, то варто взяти до уваги визначення Л. Делінгевича, який вказує, що студентське самоврядування – це добровільне об'єднання студентів, яке самостійно та під свою відповідальність вирішує питання, що стосуються інтересів студентства [2]. Абстрагуючись від законодавчо визначеного терміну, він наголошує на добровільному здійсненні студентом реалізації діяльності органів студентського самоврядування та відповідальності за цю діяльність. Що стосується повноправності цих рішень, то, згідно з Декларацією міністрів вищої освіти «Утворення європейського простору вищої освіти» 2003 р., «студентство – повноправний партнер в управлінні вищою освітою. Міністри закликають університети і студентство до активнішої участі в управлінні вищою освітою» [3].

Виходячи з законодавчого визначення та враховуючи думки вчених, ми вважаємо, що студентське самоврядування – це право та можливість здобувачів вищої освіти самостійно здійснювати внутрішнє управління, брати участь у вирішенні питань щодо освітнього процесу, здійснення наукових досліджень, безпосередньої участі в управлінні закладом вищої освіти через органи громадського самоврядування, забезпечення житлово-побутових умов та захисту прав студентів на принципах академічної свободи, рівноправності та самоврядності з урахуванням вимог Закону України «Про вищу освіту».

Одним із чинників, що здійснив великий вплив на розвиток правового регулювання органів студентського самоврядування й вищої освіти в цілому, є імплементація України в систему Болонського процесу.

Зараз ця система є невід’ємною складовою частиною демократизації вищої освіти в Україні. Перші кроки щодо покращення правового регулювання діяльності органів студентського самоврядування в Україні розпочалися у 2004 р. Відповідно до наказу МОН від 23 січня 2004 р. № 49 «Програма дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України», затверджено завдання – забезпечити подальший розвиток автономності та самоврядування у системі вищої освіти та науки. 03 травня 2005 р. міністр освіти Станіслав Ніколаєнко в Бергені підписав Болонську декларацію від імені України.

Внаслідок цього почалися активні кроки з реалізації положень Болонського процесу, що стосуються не лише вищої освіти в цілому, а й правового регулювання діяльності органів студентського самоврядування зокрема. Варто зазначити, що правова діяльність закладів вищої освіти повинна відповідати світовим вимогам, однією з яких є функціонування сильного студентського самоврядування як «конструктивного партнера у створенні Європейського простору вищої освіти» [4]. Проте повну реалізацію та автономію студентське самоврядування України отримало 06 вересня 2014 р., коли набув чинності новий закон «Про вищу освіту», внаслідок чого значно зросла роль органів студентського самоврядування в системі вищої освіти.

Можна виокремити такі головні положення:

По-перше, до їх компетенції входять питання щодо прийняття «внутрішніх» нормативно-правових актів, що регламентують їх діяльність.

По-друге, вони розпоряджаються фінансовою основою органів студентського самоврядування – це сума, яку визначає вчена рада закладу вищої освіти, але не менше від 0,5% бюджету закладу вищої освіти.

По-третє, мають право на участь в обранні ректора вищого навчального закладу вищої освіти або декана факультету, оскільки мають 15% голосів, а також затверджують заступників декана у відповідному напрямку.

Також до їх обов’язків належить проведення різноманітних заходів, з метою забезпечення наукової та іншої діяльності студентів. Усе вищезазначене дає змогу суб’єкту реалізації права в процесі навчального року вирішувати питання студентства та дозволяє безпосередньо впливати на управління закладом вищої освіти.

Проте нам варто розуміти, що в процесі реалізації зазначених вище прав зустрічаються проблеми, які не дають ефективно організувати діяльність органів студентського самоврядування:

– Переважно декларативний характер цих норм.

– Відсутність чітко прописаних норм щодо фінансування органів студентського самоврядування та відсутність бажання і можливості створення юридичної особи для проведення законного фінансування.

– Недостатній рівень обізнаності серед самих представників органів студентського самоврядування про власні права та можливості, що унеможливує надання юридичної допомоги студентам та ефективного виконання власних обов’язків. Через незнання у сфері правового захисту прав студентів органи студентського самоврядування не можуть використати свої повноваження та допомогти студенту.

– Відсутня можливість безпосередньої співпраці з вищими державними органами.

– Закріплені права на законодавчому рівні можуть буди суттєво обмежені внутрішніми положеннями та статутом закладу вищої освіти.

– Відсутність чіткого механізму співпраці органів студентського самоврядування й адміністрації закладу вищої освіти.

Інформативним у даному контексті є статистичні дані сайту Profrights, оскільки сьогодні зареєстровано більше 400 випадків порушення прав студентів, і певна частина з цих порушень стосується органів студентського самоврядування [8].

Беручи до уваги перераховані проблеми у сфері правового регулювання діяльності органів студентського самоврядування, ми можемо запропонувати проаналізувати досвід європейських органів студентського самоврядування, адже активні кроки до євроінтеграції зумовлюють необхідність удосконалення наявної нормативно-правової бази, яка регулює діяльність органів студентського самоврядування.

Аналіз правового аспекту студентського самоврядування закладів вищої освіти Європи дасть змогу поліпшити стан студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України, спираючись на їх законодавчу систему та внутрішні положення кращих університетів світу.

У сучасній Європі органи студентського самоврядування є офіційними юридичними представниками та захисниками інтересів студентів, забезпечують ефективне спілкування між студентами та адміністрацією вищого навчального закладу. Саме функціонування такого виборного студентського органу дозволяє студентам механізмом представництва та посередництва впливати на рішення адміністрації.

Європейське студентське самоврядування має досить багато відмінностей, порівняно з українським, розпочинаючи від фінансування і закінчуючи можливістю впливати на внутрішню політику країни.

Наприклад, у Польщі органи студентського самоврядування мають фінансову незалежність від закладу вищої освіти. Річний бюджет органу студентського самоврядування Варшавського університету становить близько 200 тис. доларів на рік. Ці кошти щорічно виділяються з бюджету вищого навчального закладу відповідно до закону «Про вищу освіту» [5].

Також цікавим є те, що це не єдине джерело фінансування, студентське самоврядування отримує підтримку з боку спонсорів та пожертвувачів. Саме завдяки фінансовій незалежності студентське самоврядування має значний вплив, адже отримує право самостійно визначати розмір оплати навчання. В Україні органи студентського самоврядування мають схожі повноваження, проте вони мають лише рекомендаційний характер, і їх дуже рідко беруть до уваги, оскільки вони потребують обґрунтованого економічного аналізу (врахування рівня інфляції та інших факторів).

Представники органів студентського самоврядування закладів вищої освіти створюють студентський парламент Республіки Польща, що представляє студентську спільноту на державному рівні. Студентський парламент має право висловлювати свої думки та подавати свої пропозиції у питаннях, що стосуються студентської спільноти, включаючи право на консультації щодо законодавства стосовно студентів, проект повинен подаватися до Студентського парламенту міністром, який відповідає за вищу освіту [6, с. 186].

Для більш повної характеристики правового регулювання діяльності органів студентського самоврядування варто зазначити, що польське самоврядування має досить багато спільного з українським. Окрім права участі у науковій раді та в інших комісіях, українські органи студентського самоврядування також можуть виступати юридичними особами.

Основа нормативно-правової бази органів студентського самоврядування Польщі базується на повній довірі та ініціативі студентів, чому варто навчитися й українським колегам.

Важливим для аналізу є студентське самоврядування Німеччини, яке відрізняється від польського. Це пов'язано з тим, що Німеччина – федеративна республіка, розділена на 16 федеративних земель. Кожен суб'єкт федерації встановлює та керується власними нормативно-правовими актами щодо вищої освіти та освіти в цілому.

У Німеччині існує AStA – самоврядний орган, аналог українського Студентського парламенту. Загалом німецькі студенти-самоврядники мають дві основні мети: вплив на розподіл студентських внесків і на освітню політику уряду федеральних земель. Для цього AStA, що існують майже в кожному виші, влаштовують з'їзди, ведуть переговори, підписують меморандуми з урядами тощо [7].

Особливістю фінансової підтримки німецьких органів студентського самоврядування є те, що вона забезпечує фінансову незалежність органам студентського самоврядування, які отримують фінансування не лише від адміністрації, а й від студентів – фіксовану суму, яку сплачує кожен студент. Завдяки цьому вони реалізують права студентів на безкоштовний проїзд, безкоштовне відвідування музеїв, отримання грантів тощо. Вони самостійно розпоряджаються власним бюджетом, проте, для запобігання привласнюванню коштів, ведеться контроль з боку адміністрації закладу вищої освіти.

Таким чином, проаналізувавши внутрішню систему органів студентського самоврядування Німеччини, можна зробити висновок, що нормативно-правову основу самоврядування складають загальнодержавне та федеральне законодавство і нормативно-правові акти вищих навчальних закладів, в основу яких покладений принцип відповідальності студентів за власні вчинки.

Досить цікавим є студентське самоврядування Фінляндії. У своїй діяльності заклади вищої освіти та органи студентського самоврядування керуються 2 нормативно-правовими актами, а саме: Законом «Про адміністративний процес (під час виконання державної, адміністративної функції)» та положеннями Закону «Про адміністративний процес про дискваліфікацію».

Що стосується механізму впливу на рішення адміністрації закладу вищої освіти, то студентська спілка має право подати оскарження на рішення адміністрації до адміністративного суду. Самі студенти можуть безпосередньо впливати на діяльність керівництва студентської спілки, за умови, що було здійснено правопорушення Статуту, яким керується у своїй діяльності студентська спілка, або основних положень, якими регулюється їхня діяльність. Вони можуть оскаржити рішення студентської спілки, якщо були певні зловживання [10].

Фінансовим підґрунтям є кошти, що сплачуються адміністрацією закладу вищої освіти, внески, які сплачують самі члени студентської спілки.

Іще однією особливістю студентського самоврядування в Фінляндії є те, що студенти можуть вести комерційну або фандрайзингову діяльність, завдяки чому отримують повну фінансову незалежність від адміністрації та реалізують усі положення щодо прав студентів, а саме:

- Захист інтересів студентів в адміністративному порядку.
- Організація культурно-масових, наукових та інших заходів.
- Представництво інтересів студентів органами студентського самоврядування перед адміністрацією.

Нормативно-правову основу самоврядування складають загальнодержавні та нормативно-правові акти вищих навчальних закладів, з метою забезпечення підготовки студентства до активного громадянського та політичного життя.

Висновки. У контексті європейського вектора розвитку перспективами реалізації прав студентського самоврядування є консолідація студентів для самореалізації, самостійної діяльності та вирішення студентських питань на основі врахування інтересів двох сторін: адміністрації та самих студентів.

Більшість європейських органів студентського самоврядування мають повну фінансову незалежність, завдяки якій забезпечують ефективне виконання власних обов'язків і забезпечують ініціативність та активність студентів. Більш того, у більшості європейських країн органи студентського самоврядування отримують фіксовану кількість коштів щорічно (в деяких випадках це закріплено законодавчо), їх виплата змінюється з урахуванням інфляції або девальвації валюти. Це забезпечує суб'єктам реалізації права належну юридичну та

соціальної допомоги. Проте варто зазначити, що, окрім цього, вони отримують дохід у вигляді: благодійних пожертвувань з боку меценатів або самих студентів, отримання різноманітних грантів та фандрайзингової діяльності.

Головною проблемою правового регулювання діяльності студентського самоврядування вважаємо відсутність чіткого механізму співпраці органів студентського самоврядування й адміністрації вищого навчального закладу та неможливість безпосереднього впливу на рішення адміністрації. Доречним буде запропонувати досвід Франції, адже тут органи студентського самоврядування діють відкрито та демократично: вибори до рад проводяться одночасно та за окремими списками, студенти отримують право впливати на рішення адміністрації закладів вищої освіти протягом двох років (термін обрання на членство) та можуть бути представлені в дисциплінарній та соціальній університетських комісіях, де розглядаються особисті справи студентів. Нерідко французького студента ставлять на чолі ради (це тоді, коли в раді перебуває 50% викладачів), і він отримує вирішальний голос [9]. У Латвії на законодавчому рівні закріплено право вето органів студентського самоврядування на рішення адміністрації закладу вищої освіти.

Таким чином, перспективи правового регулювання студентського самоврядування полягають у впровадженні не тільки європейського досвіду (основних нормативно-правових актів, що регулюють їх діяльність та статутів закладів вищої освіти), а, в першу чергу, запозичення органами студентського культури відповідальності за життя студентів, підвищення правової обізнаності й активної громадянської позиції.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 37–38. Ст. 2004.
2. Делінгевич Л.В. Самоврядування – самодисципліна колективу. Проблема освіти. К., 2004. Вип. 39. С. 244–252.
3. Кращенко Ю. Студентське самоврядування в освітньо-виховному середовищі вищої школи України та зарубіжжя. URL: <http://pedagogika.at.ua/publ/1-1-0-80>.
4. Яцків Т. Студентське самоврядування в Україні як показовий атрибут Болонського процесу. Студенти залишилися непочутими парламентарями. URL: <http://www.osvita.org.ua/articles/34.html>.
5. Щербаченко В. Чому нас навчила Польща. Громадянська Освіта. 2001. № 21. URL: <http://osvita.khpg.org/index.php?id=1007570035>.
6. ACT of 27 July 2005 Law on Higher Education. Dziennik Ustaw. Official Journal of Laws. 2005. № 164. С. 233.
7. Грабська А. Студентське самоврядування по-німецьки. URL: Profrights. URL: <https://profrights.org/breaches>.
8. Шпаківська О. Організація студентського самоврядування у практиці роботи вітчизняних та закордонних ВНЗ. Витоки педагогічної майстерності. 2013. № 11. URL: <http://dSPACE.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2340/1/Shpakivska.pdf>.
9. UNIVERSITIES ACT 558/2009 (Amendments up to 644/2016 included). URL: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2009/en20090558.pdf>.

СЕРГІЄНКО А. А.,
аспірант кафедри державного
будівництва
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 342.2

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено питання визначення територіальної основи діяльності об'єднаної територіальної громади, опрацьовано проблематику правового регулювання юрисдикції органів самоврядування. Акцентується увага на колізійності законодавчого забезпечення процесу об'єднання територіальних громад різного рівня, фактичної зміни базової одиниці адміністративно-територіального устрою держави.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, об'єднана територіальна громада, територіальна організація влади, адміністративно-територіальний устрій, юрисдикція органу місцевого самоврядування.*

В статье исследован вопрос определения территориальной основы деятельности объединенной территориальной громады, раскрыта проблематика правового регулирования юрисдикции органов самоуправления. Акцентируется внимание на коллизийности законодательного обеспечения процесса объединения территориальных громад разного уровня, фактического изменения базовой единицы административно-территориального устройства государства.

Ключевые слова: *местное самоуправление, объединенная территориальная громада, территориальная организация власти, административно-территориальное устройство, юрисдикция органа местного самоуправления.*

The article explores the issue of determining the territorial basis of the united territorial community, the problems of legal regulation of the jurisdiction of self-government bodies have been worked out. The emphasis is placed on the collisionality of the legislative provision of the process of association of territorial communities of different levels, the actual change of the basic unit of the administrative-territorial structure of the state.

Key words: *local government, united territorial community, territorial organization of power, administrative-territorial organization, jurisdiction of the local government.*

Вступ. В Україні багато років точаться дискусії щодо визначення території, в межах якої реалізуються повноваження сільської, селищної, міської ради, яка є органом місцевого самоврядування відповідної територіальної громади. Ст. 140 Конституції України визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [4]. Основний Закон чітко не окреслює, чи поширюється юрисдикція органів місцевого самоврядування за межі населених пунктів, і чи мають органи місцевого самоврядування право впливу на розвиток

територій, що знаходяться за їх межами. Вітчизняне законодавство, яке регулює питання діяльності органів місцевого самоврядування, йде традиційним шляхом: повноваження місцевої ради та її виконавчих органів фактично обмежуються межами населених пунктів (село, селище, місто).

Станом на 01 лютого 2018 р. в Україні, в рамках процесу децентралізації, вже створено 458 об'єднаних громад, кожна з яких складається в середньому з понад 10 населених пунктів, а окремі громади мають у своєму складі понад 50 населених пунктів [15]. Визначення територіальної основи їх діяльності вбачається важливим, оскільки йдеться не лише про межі земельних ділянок, а й про межі поширення повноважень новостворюваних органів влади об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ). Необхідно чітко розуміти, де закінчуються повноваження ради однієї ОТГ і починаються повноваження ради іншої.

Проблематиці адміністративно-територіального устрою та територіальної організації влади у вітчизняній науці присвячені праці таких вчених, як І.І. Бодрова, В.І. Борденюк, Н.І. Корнієнко, П.М. Любченко, О.Ю. Лялюк, С.Г. Серьогіна, К.Є. Соляник, О.Ф. Фрицький та ін. Проте дослідження питання територіальної основи діяльності ОТГ є новим напрямком наукових розробок науки державного будівництва, що потребує опрацювання окремих аспектів організації та діяльності органів місцевого самоврядування таких громад.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблем реформування територіальної організації влади в Україні, які пов'язані з визначенням меж поширення повноважень ради ОТГ.

Результати дослідження. У серпні 2015 р. було попередньо ухвалено проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», який суттєво змінює адміністративно-територіальний устрій [7]. У ст. 133 проекту встановлюється, що систему адміністративно-територіального устрою складають такі одиниці: громади, райони, регіони. У чинній редакції Основного Закону визначено, що цю систему складають Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Пропонується встановити, що територія України поділена на громади; вона є первинною одиницею в системі адміністративно-територіального устрою України. Однак Конституційний Суд України визначив, що «адміністративно-територіальна одиниця – це компактна частина єдиної території України, що є просторовою основою для організації і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [13]. Таким чином, перелічені у ст. 133 елементи не є автоматично адміністративно-територіальними одиницями. Вони стають ними або окремо, або в поєднанні, якщо такий конгломерат відповідає певним критеріям їх формування.

Межі районів сьогодні чітко визначені, і можна з упевненістю сказати, на яку саме територію поширюються повноваження районної влади. Подібне можна сказати і про область. І, хоча вона надалі носитиме назву «регіон», згідно з проектом Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», її межі також чітко окреслено. З територіальними громадами все набагато складніше. Автори відповідного закону просто не взяли до уваги деякі аспекти, які потенційно можуть породити значні юридичні проблеми та дискусії.

Так, у Постанові Кабінету Міністрів України від 08 квітня 2015 р. «Про затвердження методики формування спроможних територіальних громад», яку було розроблено для реалізації Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», зазначено, що межі території спроможної територіальної громади визначаються за зовнішніми межами юрисдикції рад територіальних громад, що входять до її складу [12]. Тобто, територія ОТГ має включати їх території і бути нерозривною. Водночас вони включають лише території населених пунктів. Якщо ж створюється ОТГ з власною територією, то автоматично поглинаються території наявних сьогодні територіальних громад сіл, селищ і міст.

Міжнародний досвід свідчить, що органи місцевого самоврядування базового рівня – гміни, комуни, волості і т. п. – поширюють свої повноваження (юрисдикцію) на всю територію адміністративно-територіальної одиниці, в межах якої вони діють. Це спро-

щує режим правового регулювання через поєднання поняття «одиниця самоврядування» з «одиницею адміністративно-територіального устрою». Такий принцип поєднання характерний для Російської Федерації, де території муніципальних утворень у більшості суб'єктів федерації збігаються з адміністративно-територіальним поділом. Міському округу відповідає місто республіканського, крайового, обласного, окружного значення, міському поселенню – місто або селище міського типу районного значення, сільському поселенню – сільрада або сільський округ. Складовими частинами території муніципального утворення, на яку поширюється юрисдикція такого утворення, є суходопутні і водні простори, зокрема: землі населених пунктів муніципального утворення, на яких розташовані житлові будинки, прилеглі до них території і присадибні ділянки; землі загального користування; рекреаційні зони; землі, необхідні для розвитку поселень; інші землі в межах муніципального утворення, які забезпечують життєдіяльність населення; водні та інші об'єкти [14, с. 63].

В Україні досі діє Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР, яке було затверджено ще в 1981 р. Указом Президії Верховної Ради Української УРСР у частині, що не суперечить Конституції України [6]. Проте відсутнє законодавство, що визначає порядок утворення, реєстрації, перетворення адміністративно-територіальних одиниць, а також населених пунктів, не надано визначення терміну «адміністративно-територіальної одиниці». Це породжує низку проблем, пов'язаних з упорядкуванням назв адміністративно-територіальних одиниць та населених пунктів, їх обліком та своєчасним внесенням змін до первинного реєстру.

З метою законодавчого визначення основних засад адміністративно-територіального устрою України, порядку утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних одиниць, назв населених пунктів та віднесення їх до певних категорій Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства було розроблено проект Закону України «Про засади адміністративно-територіального устрою України» на виконання п. 3 розділу 7 «Створення умов для формування спроможних територіальних громад» Плану пріоритетних дій Уряду на 2016 р., затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 травня 2016 р. № 418-р. [11]. Проект Закону стосується питань адміністративно-територіального устрою як базової системи для формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, реалізації державної регіональної політики.

Поки в Україні не буде ухвалено закон про адміністративно-територіальний устрій, об'єднана громада не є адміністративно-територіальною одиницею, як і не є такою територіальна громада. Ст. 140 Конституції України не дає можливості ввести таке поняття, як «територіальні межі територіальної громади», оскільки, відповідно до неї, територіальна громада є сукупністю жителів села, селища, міста.

Органи місцевого самоврядування повинні мати не декларативну, а реальну владу та повноваження. Європейська хартія місцевого самоврядування передбачає організацію місцевого самоврядування на засадах його повсюдності та субсидіарності [2]. Перший означає, що самоврядування має охоплювати всю територію країни, а другий принцип окреслює, що органи місцевого самоврядування територіальних громад повинні самостійно вирішувати всі питання місцевого життя, за винятком тих, які можуть бути вирішені лише на вищих щаблях публічної влади – національному, регіональному чи районному.

Сьогодні актуалізувалося питання повної імплементації принципів Європейської хартії місцевого самоврядування у вітчизняне державотворення. Тому проект закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» передбачає передачу значної частини владних повноважень від органів державної влади обласного та районного рівнів органам влади територіальних громад. Проте без офіційного визначення меж територій ОТГ реалізація переданих їм владних повноважень може істотно ускладнитися, спричинити прийняття радами громад нелегітимних рішень із земельних та інших питань, потягне суперечливу судову практику.

З метою уникнення цього у Верховній Раді України вже зареєстровано два законопроекти – № 7118 та № 7118-1. Положення урядового законопроекту (№ 7118) передбачають передачу громадам повноваження щодо розпорядження землями державної власності за межами населених пунктів у межах цих громад [8]. Однак відповідні положення виглядають вразливими з погляду відповідності конституційним положенням щодо правового регулювання відносин із питань власності, згідно з якими органи місцевого самоврядування управляють майном, що є у комунальній власності (ч. 1 ст. 143 Конституції України), розпоряджаються землями комунальної власності (ч. 1 ст. 122 Земельного кодексу України). Держава не бере на себе вирішення тих питань, що можуть успішно вирішуватися органами місцевого самоврядування, але їй останній не повинні займатися тим, що становить сферу повноважень органів держави, у т. ч. розпоряджатися землями державної власності. Між тим пропозиція наділити повноваженнями з розпорядження землями державної власності органи місцевого самоврядування у запропонованій у проекті спосіб (поза межами делегованих повноважень) порушує закладену у ст. 122, а також у інших статтях Земельного кодексу України логіку регулювання повноважень органів місцевого самоврядування й органів виконавчої влади за ознакою належності земель до комунальної чи державної власності, вносить плутанину у розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади у даній сфері суспільних відносин тощо [1].

Аналогічні зауваження стосуються і запропонованих змін до ч. 1 ст. 1, ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні, відповідно до яких пропонується розширити власні (самоврядні) повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад щодо надання ними під забудову та для інших потреб земель, що перебувають «у державній і комунальній власності на території відповідної сільської, селищної, міської ради, відповідно до повноважень, визначених ст. 122 Земельного кодексу України» [1].

На відміну від цього документу, альтернативним проектом № 7118-1 ці питання регулюються більш детально: після встановлення зовнішніх меж ОТГ землі передаються до комунальної власності з можливістю передачі таких земельних ділянок у користування та власність громадянам та юридичним особам; визначається право змінювати цільове призначення ділянок приватної власності, розташованих на території ОТГ [9].

Сьогодні повноваження органу місцевого самоврядування як представницького органу ОТГ щодо управління землями обмежуються територією населених пунктів. Так, ст. 12 Земельного кодексу надає право розпоряджатися землями територіальних громад їх представницьким органам – сільським, селищним, міським радам, у т. ч. передавати земельні ділянки у власність або у користування [3]. Повноваження органу місцевого самоврядування, як представницького органу ОТГ, щодо розпорядження землями обмежуються землями, які перебувають у комунальній власності територіальної громади. Такі землі можуть розташовуватися як у межах населених пунктів, так і поза їх межами. Але інтереси та функції громади щодо її земельних ресурсів простягаються далеко за межі сіл, селищ і міст. Територіальна громада є суб'єктом права комунальної власності на землю відповідно до ст. 83 Земельного кодексу України, і може набувати таке право власності для обслуговування потреб своїх мешканців – зокрема, за рахунок відведення земельних ділянок із земель державної власності. Іншими словами, щоб повноцінно розпоряджатися землями за межами населених пунктів, громада має набути статусу суб'єкта права комунальної власності на земельну ділянку. Тому доцільніше йти шляхом визнання відповідних земель землями комунальної власності, а не вирішувати зазначене питання шляхом розширення повноважень органів місцевого самоврядування на вирішення питань, пов'язаних із державною власністю [1].

Ухвала Закону № 7118-1 дозволить суттєво спростити формування ключового ресурсу розвитку всіх територіальних громад, особливо сільських та селищних населених пунктів щодо земель сільськогосподарського призначення, повноправним господарем якої буде територіальна громада. Проте вбачається, що сучасний рівень корупційного складника в управлінні земельних ресурсів, в першу чергу земель сільськогосподарського призначення, створює реальну загрозу ефективному використанню основного ресурсу держави в ін-

тересах її власника – народу України – з боку представницьких органів ОТГ. У зв'язку з цим необхідно здійснити цілий комплекс заходів: визначити межі ОТГ, порядок формування земельпорядної документації, режим розпайованих земельних ділянок, встановити обмеження щодо використання земель, аби уникнути корупційних ризиків тощо.

Наприкінці січня 2018 р. Кабінет Міністрів України погодив механізм передачі у власність ОТГ землі, в т. ч. землі поза межами населених пунктів. Відповідно до Розпорядження КМУ № 60-р від 31 січня 2018 р. «Про питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність ОТГ», громади можуть планувати свої території в межах, визначених перспективним планом формування територій громад, шляхом проведення інвентаризації земель сільськогосподарського призначення державної власності [5]. Причому структури Держгеокадастру позбавляються права одноосібно ухвалювати рішення щодо розпорядження землями поза межами населених пунктів – без згоди ОТГ.

Також критично важливим для реалізації принципу повсюдності місцевого самоврядування, для просторового та стратегічного планування розвитку ОТГ та отримання ними права управління землями в межах своєї юрисдикції – як у поселеннях, так і поза їхніми межами – є ухвалення законопроекту № 5253 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо поширення повноважень органів місцевого самоврядування територіальних громад на всю територію відповідної сільської, селищної, міської територіальної громади», який розширює повноваження територіальної громади на всю її територію і впорядковує систему планувальної документації, що розробляється в територіальній громаді [10].

Висновки. Такі зміни є необхідними для нормативно-правового забезпечення сталого розвитку територіальних громад через розширення їх юрисдикції на території поза межами населених пунктів, створення умов для реалізації органами місцевого самоврядування нових можливостей, які відкрила їм бюджетна децентралізація, для упорядкування та збереження територій за межами поселень.

Передача повноважень із розпорядження землями за межами населених пунктів ОТГ посилить їх інституційну спроможність та сформує економічно-справедливу модель використання земельних ресурсів. Питання передачі повноважень із розпорядження землями на місця є безальтернативним. Це необхідно не лише з огляду на загальнонаціональний курс на децентралізацію, але й для формування прозорої архітектури земельних відносин.

Проте жоден закон і процес не може обходити Конституцію України, як би цього не хотілося реформаторам та який би запит на це не існував у суспільстві. Без внесення змін до Основного Закону Верховна Рада України не повинна розглядати питання про прийняття законів: «Про адміністративно-територіальний устрій», оскільки структура громад повинна відповідати системі адміністративно-територіального устрою, а не навпаки; «Про комунальну власність», вносити зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Земельного кодексу тощо з урахуванням необхідності закріплення нової адміністративно-територіальної одиниці.

Завдяки належному правовому регулюванню: 1) забезпечиться повсюдність місцевого самоврядування: територіальні громади матимуть вплив на усі земельні ділянки на всій території, як у межах, так і за межами населених пунктів; 2) територіальні громади стануть ще більш ефективними, бо отримають можливість планувати розвиток усіх своїх територій; 3) зросте фінансова спроможність ОТГ, бо вони матимуть змогу впливати на розмір плати за землю на усій своїй території; 4) розширяться можливості для громадського контролю: відповідальність за прийняття усіх рішень щодо землі нестиме рада – орган, максимально близький до мешканців громади.

Список використаних джерел:

1. Висновок Головного науково-експертного управління від 17 жовтня 2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62556.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
3. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
4. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96/ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 р. № 60-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/pitannya-peredachi-1>.
6. Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: затв. указом президії ВРУ УРСР від 12 березня 1981 р. № 1654-X. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1654-10>.
7. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812.
8. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління земельними ресурсами в межах території об'єднаних територіальних громад від 18 вересня 2017 р. № 7118. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62556.
9. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління земельними ресурсами в межах території об'єднаних територіальних громад та врегулювання інших питань у сфері земельних відносин від 04 жовтня 2017 р. № 7118-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62648.
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо поширення повноважень органів місцевого самоврядування територіальних громад на всю територію відповідної сільської, селищної, міської територіальної громади від 07 жовтня 2016 р. № 5253. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60230.
11. Проект Закону про засади адміністративно-територіального устрою України від 22 лютого 2018 р. № 8051. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63508.
12. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 08 квітня 2015 р. № 214. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п>.
13. Рішення Конституційного Суду України від 16 січня 2003 р. № 1-рп. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-03>.
14. Сергеев Д.Б. Муниципальное образование в системе правовых категорий: монография. Екатеринбург: Издательский дом «Уральская государственная юридическая академия», 2012. 268 с.
15. Число адміністративно-територіальних одиниць (статистичні дані) від 01 лютого 2018 р. URL: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html>.

ЦИВІЛІСТИКА

ГУЙВАН О. П.,
здобувач кафедри цивільного права і
процесу
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.1

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ
В ЕЛЕКТРОННИХ МЕРЕЖАХ

Робота присвячена вивченню сутності інформаційних відносин, що здійснюються в електронних системах та мережах. Проаналізовано особливості інформаційного обігу з використанням баз даних. Указано на зв'язок обігу інформації із захистом прав інтелектуальної власності. Досліджено особливості правового регулювання та захисту інформаційних прав, що реалізуються в мережі Інтернет.

Ключові слова: електронні мережі, охорона інформаційних прав.

Работа посвящена изучению сущности информационных отношений, осуществляемых в электронных системах и сетях. Проанализированы особенности информационного оборота с использованием баз данных. Указано на связь оборота информации с защитой прав интеллектуальной собственности. Исследованы особенности правового регулирования и защиты информационных прав, реализуемых в сети Интернет.

Ключевые слова: электронные сети, охрана информационных прав.

The work is devoted to the study of the essence of information relations, carried out in electronic systems and networks. The features of information turnover with the use of databases are analyzed. It is pointed out the relationship between the turnover of information and the protection of intellectual property rights. The peculiarities of legal regulation and protection of information rights realized in the Internet are investigated.

Key words: electronic networks, protection of information rights.

Вступ. Більшість прав і свобод людини, закріплених у Основному Законі, тієї чи іншою мірою зумовлюються чи забезпечуються інформаційною свободою. Правові регулятори щодо гарантування вільного виробництва та поширення однієї інформації і заборону іншої, на інформаційну безпеку, на пошук, доступ, отримання, передання, обмін, збір, зберігання, накопичення та копіювання інформації, як і право на формування, розвиток, використання та захист інформаційних ресурсів, комунікаційних технологій і мереж, на експлуатацію інформації та використання глобальних інформаційно-комунікаційних систем в інфраструктурі економіки, політиці, освіті, охороні здоров'я, культурі, підприємстві, фінансах, екології та в інших сферах мусять враховувати широкий і пріоритетний розвиток інформаційного середовища, це надає специфічний інформаційний відтінок усім іншим правам, навіть природному праву на життя, особисту свободу, честь і гідність [1, с. 166].

Сучасний глобальний цивілізаційний поступ був би абсолютно неможливим без інформаційних технологій. Вони широко використовуються з метою інформатизації міжособистісних взаємин, покращення комунікаційних відносин, використання та усвідомлення користувачами інформації як ресурсу, комплексу набутих знань, що забезпечує розвиток інтелектуальних здібностей, перевагу в конкурентній підприємницькій діяльності та навіть політиці. Зростання технічного оснащення інформаційного обігу є передумовою значної глобалізації соціальних відносин і нагальною потребою такого розвитку суспільства. Тому інформація, будучи життєво необхідним ресурсом поступу, забезпечила його, одночасно обумовивши потребу подальшого науково-технічного розвитку електронних систем інформаційного обміну, зокрема транскордонні системи інформаційного простору. Тож, інформаційні технології міцно увійшли в наше повсякденне життя і будь-які суспільні відносини існують завдяки їх застосуванню. Технічні засоби оброблення і передання даних, насамперед, обчислювальні системи, проникають в усі сфери діяльності суспільства, що потягло значну зміну підходів до організації різних напрямків життєдіяльності: бізнесу, відпочинку, туризму тощо. Це забезпечило можливість вести економічну, громадську та іншу діяльність на більш високому рівні, автоматизувавши функціональні процеси. Поява глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, як результат розвитку науки і техніки, підняла розвиток інформаційних технологій на новий рівень. Ця мережа стала важливою складовою частиною міжнародного інформаційного обміну та набула величезного значення для комунікації в усіх сферах суспільного життя, що, в свою чергу, зумовлює нагальну необхідність правового врегулювання конкретних відносин, які відбуваються у цій площині.

Постановка завдання. Питанням правової організації відносин, що реально відбуваються із застосуванням інформаційних технологій, присвятили свої дослідження такі науковці. М.В. Гуцалок, В.А.Копилов, М.І. Дімчогло, В.А. Залізник, Л.І. Глухарєва, Р.А. Калюжний, Б.А. Кормич, Є.А. Макаренко, І.Л. Бачило, Б.В. Андрєєв, І.В. Жилінкова, В.О. Калютін, В.І. Жуков та інші. Між тим, проблематика залишається актуальною, більше того, набуває вагомішого значення питання про адекватне правове впорядкування нових проявів обігу інформації. Тож, у цій роботі ставиться завдання на базі детального дослідження доктринальних напрацювань та вивчення стану технічного забезпечення працездатності інформаційних систем встановити реальну сутність електронної інформації як об'єкта правового регулювання.

Сфера відносин, що складаються щодо інформації, звісно, не може залишатися поза межами правового регулювання. Наразі практично усі країни світу регламентують інформаційні відносини, надавши їм вигляду правовідносин. Але часто закон просто не встигає за темпами розвитку техніки та інформації. Наразі законодавче врегулювання відповідних відносин ще не набуло належного рівня. Особливо це стосується взаємин, пов'язаних із поширенням, обігом та можливістю доступу до електронних джерел інформації, зокрема Інтернету. Чинне законодавство у цій сфері має переважно декларативний та не досить певний характер, і це завдає значних збитків економіці багатьох країн [2, с. 30-31]. Навряд чи можна погодитися з тезою щодо того, що врегулювання інформаційних відносин в електронній сфері може ефективно відбуватися лише шляхом встановлення правил електронної комерційної діяльності та пов'язаного з нею документообігу. У силу двоєдності електронного спілкування, яке сьогодні набуло проявів як засіб поширення та оброблення інформації, так і спосіб комерційного обігу, правові регулятори останнього є відверто недостатніми для визначеності питань стосовно правильної організації необхідного та розумного інформаційного обміну [3, с. 17].

Результати дослідження. Серед об'єктів інформаційних відносин все більшого значення набувають бази даних як результат інтелектуальної діяльності. Бурхливий прогрес у площині інформатизації з використанням комп'ютерної техніки та динамічний розвиток електронних інформаційних взаємин потребує адекватного та своєчасного нормативно-правового реагування. Одним із необхідних наслідків цього процесу є необхідність створення та врегулювання діяльності баз даних. Це є важливим не лише для комерційної діяльно-

сті, а й для загальнолюдського спілкування. Законодавець визначає бази даних окремим об'єктом правового регулювання, зараховуючи їх до сфери застосування норм про право інтелектуальної власності. База даних, як різновид системи, яка зберігає певну інформацію, у юридичній науці розглядається об'єктом авторського права. При цьому неоригінальні бази даних у європейських державах отримують правову охорону за режимом "suigeneris" [4, с. 28]. Необхідно зазначити, що в сучасних умовах цей об'єкт тісно пов'язаний з електронною складовою, тож його навряд чи можна розглядати базою певних відомостей, викладених у неелектронних формах [5, с. 188].

Дійсно, між правами інтелектуальної власності, приміром, на твір і правом на інформацію є значна схожість. Коли певна інформація створена конкретною особою шляхом її збирання, оброблення та компонування у якийсь змістовний текст, що має вигляд усвідомлюваного іншими суб'єктами носія відомостей, це може вважатися авторством. Принаймні, у сенсі впорядкування та оформлення відомостей, які об'єктивно циркулюють у навколишньому середовищі. Це також є інтелектуальною працею, що заслуговує на пошану та правову охорону. У цьому контексті бази даних цілком слушно можуть оцінюватися як збірні твори (збірники). Більше того, будь-яка творчість має вагу та, зрештою, повагу тільки завдяки тому, що її результати є поширені, тобто оприлюднені та доведені до відома необмеженого кола осіб. А ось останній крок – оприлюднення – неможливий без використання засобів масової інформації. Отже, специфіка бази даних зумовлює особливості способів їх правового регулювання та юридичного захисту.

Проте проблема щодо встановлення необхідного та такого, що відповідає сутності опосередкованих відносин, юридичного механізму перебуває, насамперед, у площині технічного та навіть технологічного використання бази даних. Варто розуміти, що далеко не всякий набір даних є, по-перше, об'єктом права інтелектуальної власності, бо за самою ідеєю до таких належать виключно явища (твори), що самі по собі є результатом творчої праці. Попри те, що закон зараховує бази даних до об'єктів авторського права, вважаємо, що не всі інформаційні бази необхідно кваліфікувати, як такі. Справа в тому, що для узгодження інформаційного та творчого елементів одного й того ж вираженого назовні продукту, слід зважити на його інтелектуальну складову і саме на цій підставі вирішувати, який правовий засіб реагування повинен застосовуватися до тих відносин, що склалися. На жаль, чинне національне законодавство у вказаному аспекті не вирізняється конкретикою. Між тим, розвиток правової доктрини зараз потребує максимального виокремлення саме інформаційних відносин з-поміж інших, схожих за проявами, заради досягнення правової визначеності у даній царині. Прикро, але в чинному українському законодавстві відсутнє чітке визначення поняття «результат творчості» як необхідна складова інтелектуально-правового захисту. Тож, питання правового регулювання здійснення та захисту прав особи на використання, розповсюдження, інформації, що має творчий характер у різних базах даних, зокрема так званих «нетворчих», є надзвичайно актуальним.

По-друге, саме створення, забезпечення та оформлення функціонування електронної системи бази даних є за своєю сутністю інтелектуальною діяльністю, що також заслуговує на правовий захист. Звісно, це певною мірою перебуває в площині технічного регулювання, бо бази даних тісно пов'язані з існуванням електронних мереж і без цього вони не можуть існувати. Але розробники баз даних, навіть за відсутності творчих елементів у компонентах продукту, вчиняють певні дії (на кшталт адаптивного пошуку всередині бази, створення нових шрифтів для інформації тощо), які також можуть претендувати на інтелектуально-правову охорону.

Ураховуючи викладене, численні науковці пропонують зарахувати їх до суб'єктів інформаційних відносин, що де-факто вже давно мають місце, виготівників баз даних, і у такий спосіб надати їм правові гарантії юридичного захисту їхньої високотехнологічної продукції.

Інформаційні дані, які містяться в об'єктах інтелектуальної власності, є, зокрема, предметом міжнародного правового врегулювання. Так, Директива Європейського Парламенту і Ради (Директива Європейського Союзу) № 96 від 11 березня 1996 року «Про право-

ву охорону баз даних» правам виробника цього продукту надає статусу спеціального права (*sui generis*), що передбачає певні особливості його регулювання та захисту [6]. А у ст. 3 цього документу визначено об'єкти захисту: «Відповідно до цієї Директиви бази даних, які через підбір чи упорядкування їхнього вмісту є власним інтелектуальним творінням автора, захищаються авторським правом. Жодні інші критерії для визначення того, чи підлягають вони такому захисту, не застосовуються. Захист авторського права на бази даних, який передбачається цією Директивою, не поширюється на їхній вміст і не перешкоджає жодним правам, які існують стосовно самого вмісту. Як бачимо, міжнародне цивільне законодавство приділяє особливу увагу опосередкуванню інформаційних суспільних взаємин у межах обігу матеріальних об'єктів, зокрема тих, що належать до сфери регулювання нормами права інтелектуальної власності.

Українське національне законодавство не обмежує регулювання правовідносин із використанням електронних мереж лише нормами законодавства про інтелектуальну власність. Так, в Україні діє Закон «Про захист інформації в автоматизованих системах» від 5 липня 1994 року. У ст. 2 цього акта вказано, що об'єктами захисту в системі є інформація, що обробляється в ній, та програмне забезпечення, яке призначене для оброблення цієї інформації. Розуміючи, значну сутнісну відмінність інформації від інших об'єктів авторського права, він цілком виважено вказує на можливі взаємодії учасників інформаційних відносин в електронних системах. Але закон передбачає серйозну подальшу роботу у цьому напрямі шляхом прийняття нових законів та підзаконних актів, зокрема щодо відповідальності за порушення у цій царині, і це необхідно робити уже зараз.

Одним із найбільш дискусійних питань використання інформації, яка належить до інтелектуально-власницького формату, є можливість вільного доступу до неї. Дійсно, чинне законодавство надає безперешкодний доступ до даних, які є персональною власністю автора. Приміром, у ст. 21-25 Закону України «Про авторське право і суміжні права» вказано, що у визначених випадках сторонні особи можуть вільно використовувати об'єкти авторського права без згоди автора чи іншого суб'єкта, який має авторське право. Але досить спірною, із загальноправової точки зору, є можливість такого доступу до певних творів, що перебувають у персональних базах конкретних осіб.

Слід погодитися з позицією законодавця, не лише національного, а й міжнародного, що використання чужих матеріалів задля досягнення суспільно значимої мети в наукових, освітніх та інших некомерційних особистих цілях є суспільно бажаним та необхідним явищем, але це завжди має здійснюватися лише у межах, виправданих вказаними цілями, та у способи, що не порушують авторських прав творців. Мусимо констатувати, що сьогодні чинна нормативна база не дозволяє чітко розмежувати вказані відносини, тож маємо численні прилади зловживань. Так слід кваліфікувати розміщення на своєму електронному носії правомірно придбаного екземпляра твору, що може призвести до неконтрольованого створення копій на файлообмінних сайтах. Залишається абсолютно не вирішеним у правовій площині питання про сам факт порушення чийогось інформаційного права таким копіюванням та про юридичні наслідки такого діяння. Вирішення вказаної проблеми, за правозастосовною традицією, перекладається до сфери регулювання обігу конфіденційної інформації або комерційної таємниці. Але питання є набагато глибшим. Часом, інформація, що використовується, є доступною, але її власник чи законний володілець не бажає, аби хтось нею користувався поза його волею. Нагадаємо, що інформація є товаром. До того ж одним із найбільш обігоздатних. Національне законодавство має бути спрямоване на забезпечення правових умов для належного використання цього товару. Така реальність життя.

На жаль, спостерігаємо постійні порушення авторських прав шляхом відтворення, копіювання та тиражування творів в Інтернеті та цілковитої незграбності правоохоронних та правозастосовних структур у цій сфері [7, с. 10]. Звісно, технічно можливо встановити контроль за Інтернет-обігом будь-якої інформації, зокрема об'єкти права інтелектуальної власності. Такі спроби неодноразово вчинялися за наполяганням спецслужб різних держав. Певна логіка у цих намаганнях є. Можна погодитися з тим, що на міжнародно-правовому

рівні необхідно зробити розмежування поняття інформації на побутовому рівні та її як правової категорії. І саме обіг останньої слід нормативно врегулювати. Але саме у правовій визначеності поняття «інформація» як об'єкта обігу і виникає найбільша складність. Річ у тім, що право на вільний обіг інформації шляхом її пошуку, збирання, поширення є одним з основоположних прав пересічної людини, відтворених у численних міжнародних пактах. Скажімо, у ст.ст. 18, 19 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права вказується, що кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії та право на вільне вираження свого погляду. При цьому право на вільне вираження свого погляду містить свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово, за допомогою друку або художніх форм вираження, іншими способами на свій вибір. Тож, будь-які обмеження мають встановлюватися законом і бути необхідними для поважання прав і репутації інших осіб та для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення (п. 3 ст. 19 Пакту).

У сучасному суспільстві інформація, як особливий вид об'єктів цивільних прав, що відрізняється від результатів творчої діяльності та безпосередньо не підпадає під правовий режим охорони авторського, патентного чи іншого спеціального законодавства про інтелектуальну власність, може бути кваліфікована як набір відомостей або знань. Інформаційне середовище за своїми джерелами має дві складові. Перша – інформаційно-природна, що включає навколишній світ та його сприйняття конкретною людиною. До неї також входять створювані людиною та передані назовні відображення отриманих інформаційних потоків та відповідним чином оброблених у вигляді творів тощо. Інакше кажучи, результати інтелектуальної праці також є певною інформацією (це є одним із головних признаков діяльності творця). Саме в цьому найбільш яскраво проявляється взаємозв'язок між інформацією та творчим результатом як об'єктами цивільних прав. Іншим елементом інформаційної сфери є інформаційно-технічний (штучно створений світ техніки, мереж, технологій тощо). Останній компонент, попри спершу забезпечувальне та вторинне його призначення як способу поширення та зберігання інформації, наразі вже переріс ці межі і поступово перетворюється на організм, здатний створювати та розповсюджувати інформаційні ресурси.

Широке поширення інформаційно-комп'ютерних технологій і запровадження глобальних телематичних мереж (Інтернет, Sedab, Ситек, Релком, Remart тощо) створило принципово нові можливості і стимули для розвитку соціальних відносин. Уважається, що суспільство вийшло на новий якісно вищий рівень – рівень інформаційних відносин в інфосфері суспільно-виробничої діяльності. Одним із найпоширеніших матеріальних об'єктів, що мають відношення до інформаційного обігу, є Інтернет сайт. Власне, він вміщує інформацію, котра є безпосереднім об'єктом цивільного права. При цьому слід мати на увазі, що сам по собі Інтернет не є ні об'єктом, ні суб'єктом правового регулювання. Предметом правового регулювання є відношення між операторами, користувачами та іншими особами у зв'язку зі створенням, обробленням, переданням інформації.

Зараз наукова спільнота зосередилася на необхідності охорони прав інтелектуальної власності внаслідок їхнього порушення в цій мережі. Це дуже важлива функція, бо сьогодні таке порушення є найбільш поширеним в інформаційній сфері. За чинним законодавством збирання та оцінювання фактів, які свідчать про правопорушення, ніяк не врегульовано, не враховано технічні складові інформаційних Інтернет-ресурсів. З огляду на відсутність упорядкованої та взаємопов'язаної нормативної бази, яка постійно поповнюється та змінюється, немає узагальнення судової практики щодо захисту інформаційних прав, порушених в Інтернет-середовищі. Тому судові справи стосовно цього тривають досить довго і не існує єдиної усталеної позиції судівництва. Отже, економічна та особистісна вартість інформаційних ресурсів електронної мережі продовжує залишатися недостатньо захищеною, незалежно від того, чи є об'єкти посягання інтелектуальною власністю носія, чи ні [8, с. 8]. Тож, можливо, підвищена увага суспільства до проблематики захисту прав інтелектуальної власності пояснюється саме недостатньою ефективністю цього процесу.

Проблеми, пов'язані із захистом прав користувачів Інтернету, в першу насаперед, пов'язані зі складністю напрацювання відповідного юридичного інструментарію. Дійсно, Інтернет як засіб практично необмеженого доступу до інформаційних ресурсів потребує нормативного закріплення правил поведінки. Упорядкованими мають бути такі напрями функціонування глобальної мережі, які стосуються основних аспектів соціального існування людини, приміром, охорона приватного життя, захист інтересів держави, забезпечення моральних засад тощо. Попри численні позитивні наслідки розвитку та поширення Інтернет-ресурсів, інших результатів всесвітнього інформаційного прогресу, неминучим наслідком такого розвитку стала обґрунтована та закономірна стурбованість громадян щодо своєї безпеки, насаперед, безпеки інформаційного характеру, що, безумовно, вимагає невідкладного та наполегливого правового врегулювання [9, с. 134]. Окремі питання, звичайно, можна і потрібно вирішити на національному і навіть, можливо, регіональному рівнях. Для цього слід розробити та запровадити в життя низку правових актів, пов'язаних зі специфікою функціонування Інтернету, внести зміни до існуючих документів. Але за будь-яких обставин така діяльність, навіть вирішивши проблему правового нігілізму, матиме результат лише стосовно певного сегмента Інтернет-середовища. Бо відносини, пов'язані з використанням мережі, мають екстранаціональний характер, відтак національні правові норми можуть до них застосовуватися тільки у разі, коли вони узгоджуються із законодавством інших країн [10, с. 127-128].

Найбільш ефективним способом регулювання вказаних відносин \ відповідні двосторонні, а краще багатосторонні міжнародні договори. Мусимо констатувати те, що світова спільнота наразі ще не готова до такого співробітництва в досліджуваній сфері. Це має декілька причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До перших належить технічний прогрес у розвитку електронних технологій, що значно ускладнює юридичне оформлення все нових і нових фактичних взаємин, спонукаючи нормотворців весь час діяти навздогін. До других – далеко не однакове розуміння різних національних та культурних еліт загальних принципів свободи інформації. Оскільки вказані вище процеси мають перманентний характер, то найближчими роками (навіть у віддаленій перспективі) сподіватися на прийняття міжнародного акта з широким представництвом країн-учасників, присвяченого правовому регулюванню Інтернет відносин, не є можливим.

Висновки. Отже, українські нормотворці мають приділити значну увагу вказаним питанням на національному рівні. І почати треба з узагальнення, а потім об'єднання у єдиний акт усіх тих норм, які сьогодні регулюють Інтернет-взаємини в різних галузях діяльності, та прийняті різними за компетенцією та рівнем органами. На наше переконання, увага державних службовців має зосередитися не на опосередкуванні конкретних відносин між користувачами мережевої інформації між собою та з оператором, а на забезпеченні правового врегулювання організації таких взаємодій, визначивши лиш загальні принципи їхнього здійснення та надавши широку автономію учасникам цих відносин. Такий саморегулятивний механізм, по-перше, буде більш ефективним, а, по-друге, позбавить владні інституції не притаманних їм у демократичній країні функцій контролювати інформаційний обіг, що межує вже з посяганням на основоположні права та свободи людини.

Окрім потреби у швидкому і якісному обробленні інформації, Інтернет реалізує також інші функції, а саме: захист персональних даних, розвиток електронної комерції, організацію і здійснення електронного документообігу (зокрема електронний підпис), підтвердження інформації в інформаційних продуктах та засобах їх передання. Ці процеси також супроводжуються обігом інформації, яка становить обов'язковий атрибут, без якого унеможливується основна діяльність. Вони також мають свої проблеми розвитку. Скажімо, з розвитком інформаційно-комунікативних технологій як фізичні, так і юридичні особи отримали можливість укладати правочини з іншими суб'єктами за допомогою електронних засобів у глобальному масштабі практично миттєво. При цьому контрагенти оперують інформацією, яку передає їм інша сторона. Важливим є гарантування схоронності та таємності певних даних, недопущення їх витоку. Ці проблеми характерні

й для інформаційного обігу в будь-якій електронній мережі як локальній, регіональній, так і глобальній.

Підсумовуючи викладене, можемо зробити **висновок**, що сьогодні інформаційний обіг в електронних мережах і системах не має належного юридичного забезпечення. Показовим щодо цього є ситуація, пов'язана з обігом інформації в Інтернеті. Це питання має стати предметом прискіпливої уваги органів влади України. При цьому спектр законодавчої діяльності є досить широким: від заходів державної підтримки розвитку Інтернету до розроблення та запровадження правових засад саморегуляції конкретних відносин між учасниками інформаційного спілкування.

Список використаних джерел:

1. Глухарева Л.И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование). Москва: Юристъ, 2003. 304 с.
2. Петровский С.О. необходимости изменения законодательства об информации. Хозяйство и право. 2005. № 10. С. 30-37.
3. Суханов Е.А. Гражданское право. Москва: Юридическая литература, 2000. 800 с.
4. Єфіменко М.Ю. База даних як об'єкт інформаційних правовідносин. Право і Безпека. 2015. № 4. С. 27-31.
5. Основи інформаційного права України: навч. посіб. /В. С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко та ін.; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. Київ: Знання, 2004. 274 с.
6. Директива Європейського Парламенту і Ради № 96 від 11 березня 1996 року «Про правову охорону баз даних». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_241.
7. Вартанян А.М. Основы управления интеллектуальной собственностью / А.М. Вартанян, О.А. Ластовская, Д.А. Кудель. Минск: Беларусь, 2012. 328 с.
8. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности Москва: Проспект, 1996. 705 с.
9. Гиниятуллина Е.З. Стремиллова А. В. К вопросу о правовом регулировании общественных отношений в сфере информационных технологий. Международный информационно-аналитический журнал «Crede Experto: транспорт, общество, образование, язык». № 1(08). 2016.С. 133-139.
10. Малинин В.Б. Правовое регулирование информации. Ленинградский юридический журнал. 2015. № 3(41). С. 127-128.(120-129).

КРАВЧИК М. Б.,кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного права
та процесу*(Львівський національний університет
імені Івана Франка)*

УДК 347.921.6

ПРОЦЕСИ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СІМ'Ї ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Стаття присвячена дослідженню правових проблем становлення інституту сім'ї. Проведено аналіз особливостей правового формування інституту сім'ї, поняття сім'ї, сімейних правовідносин і узагальнено законодавчі положення та наукову літературу із цього питання. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавчого визначення формування інституту сім'ї.

Ключові слова: сім'я, члени сім'ї, подружжя, шлюб, шлюбно-сімейні відносини, сімейні правовідносини.

Статья посвящена исследованию правовых проблем становления института семьи. Проведен анализ особенностей правового формирования института семьи, понятия семьи, семейных правоотношений и обобщены законодательные положения и научная литература по этому вопросу. Предложены пути совершенствования законодательного определения формирования института семьи.

Ключевые слова: семья, члены семьи, супруги, брак, брачно-семейные отношения, семейные правоотношения.

The article is devoted to the research of legal problems of the establishment of the family institute. The analysis of the peculiarities of the legal formation of the institute of family, the concept of family, family legal relations and generalized legislative provisions and scientific literature on this issue are conducted. The ways of improving the legislative definition of the formation of the family institution are proposed.

Key words: families, family members, marriage, marriage, marital and family relations, family relationships.

Вступ. Дослідження інституту сім'ї, який зазнавав значних трансформацій разом з усім нашим суспільством, є надзвичайно важливим на сучасному етапі. Зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві, зачіпають і інститут сім'ї. Можна визначити такі тенденції розвитку сучасної правової сім'ї: деформація поняття сім'ї, подружжя, членів сім'ї, збільшення кількості розлучень, збільшення кількості неповних сімей і дітей, народжених поза шлюбом, відкладення вступу в шлюб, зменшення кількості повторних шлюбів, проживання подружніх пар без реєстрації шлюбу, зміна відносин між батьками та дітьми.

Дані тенденції притаманні і розвитку інституту сім'ї в Україні.

Стан дослідження. Дослідження зазначеної проблеми перебуває на периферії наукової думки. На науковому рівні окреслюється коло проблемних питань, які виникають під час визначення понять сім'ї, членів сім'ї, у зв'язку з постійним вивченням цього інституту. Досить складно зазначити наявність наукових, методологічно вивіренних позицій щодо згаданої проблеми. Тому нині здається вкрай важливим дослідження становлення інституту сім'ї.

Впродовж останніх десятиліть відбувається усвідомлення того, що сім'я є одним із вирішальних чинників розвитку суспільства та держави загалом, а подружні стосунки являють собою стрижень сімейних правовідносин.

Ставлення держави до формування правового інституту сім'ї визначено насамперед в Основному законі України – Конституції, де зазначається, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48). Конституцією закріплюються і гарантуються права щодо сім'ї та наголошується на тому, що «шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки. Кожен із подружжя має рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати своїх дітей до їхнього повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацюючих батьків. Сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою» (ст. 51). Отже, відповідно до Конституції України, сім'я охороняється державою, яка зобов'язана забезпечити правові передумови для нормального функціонування, створення та розвитку сім'ї. Серед засобів правового регулювання сімейних відносин особливе місце належить Сімейному кодексу України. У ньому утверджується принцип одношлюбності, рівності подружжя в сім'ї, добровільність шлюбного союзу між чоловіком і жінкою, що ґрунтується на взаємній довірі, повазі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження деяких правових проблем формування визначення поняття сім'ї, становлення правового інституту загалом, визначення актуальних напрямів правових досліджень інституту на основі аналізу сучасної правової літератури.

Результати дослідження. Інститут сім'ї – це основа буття людства. Він постійно змінюється та розвивається у зв'язку з розвитком потреб суспільства. Сім'я – інститут, що творить культуру суспільства, та впливає на нього як його першооснова. Сім'я постійно впливає на всі сторони його життя. Вона виховує смаки та потреби, визначає рівень професії, рівень духовних цінностей, закладає генетичні та біологічні основи здоров'я, звички, ставлення до членів сім'ї та суспільства загалом. У родині людина вперше стикається з розподілом праці за формами господарської діяльності. Для всього людства сьогодні сім'я – це життєвий і конче потрібний осередок, який захищає людину в соціумі.

Сім'я являє собою складну систему, складнішу, ніж шлюб, бо об'єднує не лише подружжя, а й їхніх дітей, родичів і близьких. У даному разі сім'я являє собою модель, близьку до самого суспільства, в якому вона функціонує.

З погляду шлюбно-сімейних відносин, сім'я – це історично зумовлена група осіб, члени якої пов'язані шлюбними та родинними відносинами, спільним побутом і взаємною моральною відповідальністю. Необхідність сім'ї зумовлена потребою суспільства в фізичному та духовному встановленні та відтворенні населення.

У сучасних визначеннях сім'ї наголос робиться на всі ці характеристики. Зокрема, Н. Смелзер вважає сім'єю засновані на кровній спорідненості, шлюбі або усиновленні об'єднання людей, зв'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю за виховання дітей [1].

Більшість вчених підкреслюють, що сім'я – це явище культурно-історичне і соціально-педагогічне, провідним чинником якого є його функціонування – сімейні взаємостосунки: подружні (шлюбні стосунки між чоловіком та дружиною) та родинні (відносини батьків і дітей, між дітьми, між родичами).

Український дослідник сім'ї В. Кравець наголошує на тому, що «сім'я – це точка, де економіка, мораль, обов'язок, кохання, фізіологія, характери і навіть політика переплітаються в єдиний клубок, це історично конкретна система взаємин між подружжям, між батьками і дітьми; мала соціальна група, члени якої пов'язані шлюбними чи родинними стосунками, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю, і соціальна необхідність, в якій обумовлена потреба суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення» [2, с. 39].

Сім'я на обмежується лише родинними взаєминами, а передбачає спільне мешкання, родичів, наявність спільних елементів побуту, сімейного домашнього господарства, розподілу праці.

Сучасну родину можна визначити як інституційовану спільноту, яка формується на основі шлюбу та правової моральної відповідальності подружжя, що породжується шлюбом [3, с. 27].

У науковій літературі поняття «сім'я» та «шлюб» деякі вчені розглядають як синоніми. Однак таке ототожнення є необґрунтованим. Шлюб означає правову легітимізацію подружніх стосунків, що дає підстави Т. Кравченко розглядати шлюб як «більше формальний аспект стосунків», на відміну від сім'ї – «родинності і духовної спорідненості» [4, с. 406].

У цьому аспекті найбільш точним буде визначення шлюбу як «санкціонованої суспільством форми відносин між статями і до нащадків, тобто засіб регулювання статевих стосунків і відтворення населення» [5, с. 12].

Родина є складною структурою, це вся сукупність стосунків між її членами, зокрема й духовні, етичні відносини та відносини влади й авторитету. Сім'я проявляється в її активності, життєдіяльності всієї родини й окремих її членів. Головними функціями сім'ї є репродуктивна функція (відтворення населення), виховна, господарсько-побутова, економічна, духовна (духовне спілкування осіб, з яких вона складається), дозвільна, емоційна й інші. Ці функції впливають на спосіб життя сім'ї, на види життєдіяльності, які здійснюються усіма або кількома її членами, або одним із них від імені всієї сім'ї.

Деякі вчені-юристи розглядають сім'ю як цілісне соціальне утворення, що характеризується внутрішньою єдністю і щепленням частин в єдине ціле [6, с. 7–8]; первинний і багатогранний осередок нашого суспільства [7, с. 4 тощо].

Сім'я як правовий інститут виникає із самого початку формування людського суспільства, зі ставленням чоловіка до жінки і навпаки, яке впливає із внутрішньої природи сім'ї. З виникненням моральності, релігії, держави, сімейні відносини набувають все більшого правового характеру. Це приводить до посилення правового контролю над шлюбом. Зовнішньо правові ознаки домінують над релігійними, якщо вони вступають у суперечність з інтересами держави.

Отже, сім'ю можна розглядати як соціологічну і як правову категорію. Їх поєднання дає можливість збагатити юридичну науку знаннями. Заслугує на підтримку позиція науковців, згідно з якою юридичне визначення сім'ї є необхідністю, оскільки більшість галузей права України трактують сім'ю як правову категорію, піддаючи її правовій регламентації.

Відомий учений О. Загоровський вважав, що сім'я є групою осіб, пов'язаних шлюбом чи родинністю, які проживають разом [9, с. 1].

Відомий український учений Ю. Червоний пропонує таку дефініцію: сім'я (в юридичному розумінні) – історично визначена організована спільність, пов'язана взаємними правами й обов'язками, які впливають зі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, взяття дітей на виховання [8, с. 69].

Як відомо, сімейне законодавство не містить поняття сім'ї. У зв'язку з конкретними питаннями, які поставали в практиці, Конституційний Суд України 3 червня 1999 р. ухвалив рішення про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї». У ньому, зокрема, зазначено, що стосовно поняття «член сім'ї» Конституційний Суд України виходить з об'єктивної відмінності його змісту залежно від галузі законодавства (п. 6). Отже, на думку Конституційного Суду, визначити єдине поняття «член сім'ї», яке б мало застосовуватися в праві, неможливо, бо кожна галузь права тлумачить це поняття по-своєму, підкреслюючи ті чи інші ознаки сім'ї, які набувають певного значення для тих чи інших відносин. Звідси випливає, що різне тлумачення поняття «член сім'ї» не дає підстав для розроблення єдиного поняття сім'ї в праві.

У Сімейному кодексі (далі – СК) України, який ухвалений 10 січня 2002 р. і набув чинності 1 січня 2004 р., вперше зроблена спроба дати нормативне (юридичне) визначення поняття «сім'я» через визначення складу сім'ї, підстав для її створення й ознак (ст. 3 СК України) [10, с. 8]. Ч. 1 ст. 3 СК України визначає сім'ю як первинний і основний осередок суспільства. Це визначення лише встановлює місце та значення сім'ї в суспільстві. З наукового погляду, відповідно до ст. 3 СК України, сім'я – це об'єднання осіб, пов'язаних

між собою спільністю проживання, побуту та взаємними правами й обов'язками. Спільне проживання не нівелюється за умови коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Що стосується ведення спільного побуту, то воно проявляється у спільному веденні господарства, спілкуванні, відпочинку тощо. У членів родини породжуються також взаємні особисті та майнові права й обов'язки, за винятком випадків, коли членом сім'ї є одинока особа. Окрім подружжя, зазначені також усиновлювачі, усиновлені й інші члени сім'ї.

Висновки. Підсумовуючи сказане, можемо дійти висновку, що сім'я – це юридичний зв'язок між фізичними особами, заснований на шлюбі, відносинах родинності, усиновленні й інших підставах, передбачених у законі, який проявляється в наділенні їх на засадах рівності взаємними особистими немайновими та майновими сімейними правами й обов'язками, спільному житті, спільності інтересів і взаємній юридичній відповідальності.

Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 р., у ч. 3 ст. 16 називає сім'ю природним і основним осередком суспільства. Таке ж положення міститься й у ст. 23 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.

У Вступі Хартії прав сім'ї, представленої Апостольським Престолом Католицької церкви для всіх людей, інституцій та владних структур, яких стосується питання місії сім'ї в сучасному світі, зазначено, що сім'я є природною спільнотою, яка передує державі чи будь-якій іншій спільності і має притаманні їй невід'ємні права.

Загалом, введення сімейного права і виникнення правових відносин між подружжям виявилось не тільки історичною закономірністю, але й значною мірою історично прогресивною справою. Сімейні правовідносини характеризуються власними джерелами виникнення. Ці відносини пов'язують не сторонніх, а близьких осіб – родичів, подружжя.

Сімейні правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами сімейного права, що виникають зі шлюбу, споріднення, усиновлення й інших форм влаштування дітей, що залишилися без піклування батьків.

Сімейні правовідносини виникають, змінюються або припиняються на основі специфічних юридичних фактів, передбачених у законі: усиновлення, укладання та розірвання шлюбу тощо. Причому здебільшого для настання правових наслідків необхідний фактичний склад (сукупність юридичних фактів).

Отже, сім'ю складають не тільки особи, які, наприклад, зареєстрували шлюб, а й ті, які проживають разом без реєстрації шлюбу, тобто фактичне подружжя. Тому до членів сім'ї передусім належать подружжя, батьки і діти, які за загальним правилом складають ядро сім'ї. Крім того, до кола членів сім'ї залежно від конкретних обставин можуть належати осоди, починаючи від найближчих кровних родичів (висхідних, низхідних і бічних ліній спорідненості) і закінчуючи особами, які спільно проживають в одному помешканні.

Підбиваючи підсумки стосовно становлення сім'ї та розвитку сімейних відносин, можна стверджувати, що побудова сімейних відносин, громадського суспільства та правової держави неможлива без становлення, всебічного розвитку і захисту найважливішої ланки будь-якого суспільства – сім'ї, та не лише її членів, а й майнових і немайнових відносин між ними.

Список використаних джерел:

1. Смелзер Н. Соціологія. М., 1994.
2. Кравець В. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. К.: Київська правда.
3. Харчев А. Исследования семьи: на пороге нового этапа. Социологические исследования. 1986. № 3. С. 26–28.
4. Кравченко Т. Сімя та особливості її функціонування в умовах розбудови громадського суспільства: збірник. К.: ІПІЕНД, 2004. 466 с.

5. Семья. Социально-психологические и этические проблемы: справочник / В. Зацепин (рук. авт. кол.), Л. Бучинская, И. Гавриленко и др. К.: Политиздат Украины, 1989. 255 с.
6. Шевченко Я. Совершенствование законодательства о браке и семье: теоретические проблемы соотношения гражданского и семейного законодательства. К.: Наук. думка, 1986. 168 с.
7. Ершова Н. Вопросы семьи в гражданском праве. М.: Юрид. лит, 1977. 176 с.
8. Сімейне право України: підручник / за ред. Ю. Червоного. К.: Істина, 2004. 464 с.
9. Загоровский А. Курс семейного права / под ред. В. Томсинова. М.: Зерцало, 2003. 460 с.
10. Дякович М. Сімейне право України: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. К.: Правова єдність, 2012. 8 с.

МАКАРЕВИЧ О. В.,
аспірант кафедри цивільного
права і процесу
(Національна академія
внутрішніх справ)

УДК 347.19

ЛІКВІДАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ГРУЗИНСЬКИЙ ДОСВІД. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАВСТВА ГРУЗІЇ ТА УКРАЇНИ

У статті здійснено теоретичний аналіз та порівняння законодавства Грузії та України у сфері ліквідації юридичних осіб. Визначено передумови використання міжнародного досвіду у сфері реформування національного законодавства.

Ключові слова: юридичні особи, припинення діяльності юридичних осіб, добровільна ліквідація, реформування законодавства у сфері ліквідації юридичних осіб.

В статье проведены теоретический анализ и сравнение законодательства Грузии и Украины в сфере ликвидации юридических лиц. Определены предпосылки использования международного опыта в сфере реформирования национального законодательства.

Ключевые слова: юридические лица, прекращение деятельности юридических лиц, добровольная ликвидация, реформирование законодательства в сфере ликвидации юридических лиц.

The article is a theoretical analysis and comparison of legislation of Georgia and Ukraine in the sphere of liquidation of legal entities. The preconditions for the implementation of international experience in the field of reforming national legislation are defined.

Key words: legal entities, termination of legal entities, voluntary termination, legislative reform in field of liquidation of legal entities.

Вступ. Становлення України як незалежної, демократичної, правової держави, інтеграція до європейської спільноти, перехід до ринкової економіки, необхідність залучення іноземних інвестицій потребують належного правового регулювання.

У рейтингу Doing Business – 2017, який готує Світовий банк для порівняння простоти підприємницької діяльності між країнами світу, Україна посіла 80 місце серед 190 країн – це на три позиції вище порівняно з рейтингом 2016 р. Третій рік поспіль важливий внесок у зростання рейтингу нашої країни роблять реформи, які запроваджує наша держава.

Завдяки ухваленню Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» № 835-VIII від 26 листопада 2015 р. [1] Україна змогла піднятися за показником «Реєстрація бізнесу» одразу на 10 сходинок – із 30 на 20 місце.

Однак рейтинг нашої держави значно погіршився в таких сферах, як «Ліквідація підприємства» – зі 141-го до 150-го місця. Незважаючи на те, що законодавство країни містить положення, що стосуються процедури ліквідації або реорганізації, Україні присвоєно 0 балів за індексом ефективності нормативно-правової бази, оскільки за показниками «часові та фінансові витрати» та «кінцевий результат процесу» у країні зафіксовано – «практика відсутня».

Очевидно, що така ситуація неприпустима та потребує реформування чинного законодавства України у сфері ліквідації юридичних осіб з урахуванням міжнародного досвіду.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення теоретичного аналізу порівняння законодавства Грузії й України у сфері ліквідації юридичних осіб. Визначення передумов застосування міжнародного досвіду у сфері реформування національного законодавства.

Результати дослідження. Як відомо, Грузія характеризується своїми прогресивними реформами в різних сферах державного управління. Царина державної реєстрації не є винятком. Хоча не так давно Грузії була властива тотальна корупція, розкрадання фінансів, абсолютно непрозорі процедури, пов'язані з наданням адміністративних послуг для громадян [2, с. 94]. Проте сьогодні Грузія впевнено піднімається в міжнародних рейтингах щодо простоти ведення бізнесу. У Doing Business – 2017 Грузія вперше увійшла в топ-20, обігнавши Італію, Іспанію, Грецію й інші країни. Простота реєстрації компаній, низькі податкові ставки, незначна участь держави в економіці і відсутність корупції зробили Грузію однією з найпривабливіших країн для ведення бізнесу.

Поступове спрощення процесу реєстрації підприємства почалося ще 2004 р. Процедура реєстрації в суді, а потім – у податкових органах, були об'єднані. Фактично був реалізований принцип «одного вікна». Із 2008 р. більше не потрібен статутний капітал, статут, власна печатка, обов'язкове нотаріальне завірення установчих документів [3, с. 200].

Нормативна база щодо створення підприємств та правил ведення бізнесу в Грузії регламентована законами Грузії «Про підприємців» від 28 жовтня 1994 р. [4], «Про заохочення і гарантію інвестиційної діяльності» від 12 листопада 1996 р. [5], «Про ліцензії і дозволи» від 24 червня 2005 р. [6], «Про порядок видачі дозволів на концесії іноземним країнам та компаніям» від 21 грудня 1994 р. [7], норми яких поширюються як на іноземних громадян, так і на громадян Грузії.

Реєструються компанії в Національному агентстві публічного реєстру при Міністерстві юстиції Грузії, в якому зберігаються інформація і документи про компанії у відкритому доступі, серед яких і статuti. Тобто кожен може легко отримати будь-яку інформацію про діяльність і учасників тієї чи іншої компанії.

Зміни позначилися також на правилах реорганізації, ліквідації й керування. Більш захищеними стали інтереси як кредиторів, так і співзасновників компанії. Фактично відбулася цілковита лібералізація внутрішньої структури підприємства. Майже скрізь, де раніше закон жорстко давав вказівки, зараз з'явилася поступка: «Якщо інше не передбачене статутом» [1, с. 201].

В Україні ж суттєві зміни щодо спрощення процедури реєстрації та ведення бізнесу розпочалися з ухваленням Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу

України щодо обліку та реєстрації платників податків та удосконалення деяких положень» від 24 жовтня 2013 р. [8]. Основною новацією цього Закону стало скасування необхідності отримання свідоцтв платника податку на додану вартість (далі – ПДВ) та єдиного податку, також спрощено процедуру реєстрації нерезидента-платника податків і надання до податкових органів інформації про відкриття або закриття банківських рахунків. Крім того, скасовано обов'язкову процедуру отримання довідки про взяття на облік або зняття платника податків з обліку для реєстрації цих даних в Єдиному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Подальшим вдосконаленням законодавства стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» № 835–VIII від 26 листопада 2015 р. [1], яким викладено в новій редакції Закон України від 15 травня 2003 р. № 755–IV, що відтепер має назву «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань». Цим Законом розширено коло суб'єктів державної реєстрації, запроваджено портал електронних сервісів, в яких міститься вся інформація про суб'єктів господарювання в електронному вигляді, чим фактично скасовано необхідність зберігання паперових документів (взяття на облік у податкових органах здійснюється протягом 1-го дня – у день надходження з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань відомостей про новоствореного суб'єкта господарювання), введено принцип екстериторіальності (реєстраційні дії проводяться суб'єктом державної реєстрації незалежно від місця реєстрації заявника на всій території України). Значним нововведенням, яке дійсно покликане полегшити життя суб'єктів підприємницької діяльності, стало скасування обов'язку щорічного подання підтвердження відомостей про юридичну особу та фінансової звітності.

Водночас сьогодні залишається поза належною увагою питання ліквідації суб'єктів господарювання та лібералізація законодавства, пов'язаного із завершенням невдалого інвестиційного проекту.

Ст. 110 Цивільного кодексу України [9] (далі – ЦК України) передбачає, що юридична особа ліквідується: 1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; 2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади; 3) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом, – за позовом відповідного органу державної влади.

Загальний порядок здійснення ліквідації за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, регулюється ст. 111 ЦК України. Водночас особливості процедури ліквідації визначаються практично для всіх видів і організаційно-правових форм юридичних осіб окремими нормами ЦК України, або ж окремими законодавчими актами.

З ухваленням Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» № 835–VIII від 26 листопада 2015 р. [1] було виключено вичерпний перелік підстав для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи, що спричинило виникнення низки прогалин у законодавстві, що регулює ліквідацію юридичних осіб, та появу суперечливої судової практики.

Навіть у підписаному Президентом України новому Законі «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [10], який опубліковано 17 березня 2018 р. та

набере чинності через 3 місяці, деталізовано процес припинення товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю шляхом реорганізації, проте взагалі відсутні норми, які б регулювали питання ліквідації. Так, ст. 49 цього Закону встановлено, що товариство припиняється внаслідок передання всього свого майна, всіх прав та обов'язків іншим господарським товариствам – правонаступникам шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення або в результаті ліквідації.

Головна відмінність законодавчого регулювання добровільної ліквідації юридичної особи (за рішенням власників) у Грузії полягає в тому, що сам процес її проведення детально прописаний в одному законі, а саме в Законі Грузії «Про підприємств». Відповідно до положень ст. 14 цього Закону, партнери підприємницької юридичної особи можуть ухвалити рішення про початок ліквідації підприємства. Партнери, а також у разі, передбаченому статутом, – члени наглядової ради або директор (директори), можуть призначити осіб, які здійснюють ліквідацію підприємства (ліквідаторів). Партнери на загальних зборах ухвалюють рішення про початок процедури ліквідації підприємства, після чого починається процес задоволення вимог кредиторів.

Рішення партнерів про початок процесу ліквідації підприємства підлягає реєстрації в Реєстрі підприємств і непідприємських (некомерційних) юридичних осіб. Процес ліквідації вважається розпочатим із моменту його реєстрації.

Необхідно також зазначити, що разом із вимогою про реєстрацію початку процесу ліквідації підприємства в реєструючий орган подається інформація з визначенням термінів задоволення всіх відомих вимог кредиторів підприємства, а вже з моменту реєстрації початку процесу ліквідації підприємства партнери підприємства повинні направити всім відомих кредиторам письмове повідомлення про початок процесу ліквідації, в якому мають бути вказані терміни задоволення вимог кредиторів.

Служба доходів, своєю чергою, протягом 10 робочих днів після отримання повідомлення забезпечує надання реєструючому органу інформації про ризик наявності податкового зобов'язання суб'єкта, яка повинна містити вказівку щодо терміну проведення податкової перевірки і факту підтвердження наявності заборгованості. Перевірка податкового органу не повинна перевищувати 90 днів із початку ліквідації підприємства, а за необхідності 90-денний термін може бути продовжений лише раз, але не більше ніж на два місяці.

У разі пропуску податковим органом 10-денного терміну надання інформації про наявність ризику, визначеного Законом, а також терміну податкової перевірки, визначеної даною інформацією, вважається, що суб'єкт не має податкової заборгованості, а отже, до нього не можуть застосовуватися заходи, які перешкоджають процесу ліквідації.

В Україні ж зняття з обліку в податкових органах юридичних осіб, що ліквідуються, регулюється Порядком обліку платників податків та зборів, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 9 грудня 2011 р. № 1588 [11] (далі – Порядок). П. 11.1. Порядку визначено, що платник податків зобов'язаний повідомляти контролюючі органи за місцем обліку такого платника про його ліквідацію або реорганізацію протягом трьох робочих днів зі дня ухвалення відповідного рішення (крім випадків, коли обов'язок здійснювати таке повідомлення покладено законом на орган державної реєстрації). Водночас дані про ухвалення рішення щодо припинення юридичних осіб, відомості щодо яких містяться в Єдиному державному реєстрі, контролюючі органи отримують від державних реєстраторів у порядку інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром та інформаційними системами Центрального контролюючого органу. Також цим Порядком встановлено, що податкова перевірка проводиться в строк і таким чином, щоб вимоги щодо сплати платежів були сформовані й отримані юридичною особою не пізніше строку, визначеного для заявлення кредиторських вимог. Проте на практиці трапляється, що контролюючі органи взагалі можуть не проводити податкових перевірок або проводити з порушенням визначених строків, що призводить до затягування ліквідаційної процедури або взагалі до ситуації, коли запис про припинення юридичної особи внесений до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, проте сама юри-

дична особа вважається незнятою з обліку в податкових органах. Неврегульованість питання проведення податкових перевірок на законодавчому рівні спричиняє негативні наслідки як для самої юридичної особи у вигляді затягування строків ліквідаційної процедури, так і для держави загалом, оскільки ліквідація суб'єкта господарювання, що має заборгованість зі сплати податків та зборів, призводить до значних втрат бюджету.

Головною перевагою Грузії у сфері ліквідації юридичних осіб є чітко визначені строки проведення ліквідаційної процедури. Так, ст. 14 Закону Грузії «Про підприємців» встановлено, що ліквідатор не пізніше ніж через 90 днів після реєстрації початку процесу ліквідації підприємства має почати реалізацію його майна за ринковими цінами або в порядку аукціону і розмістити суми, отримані від такої реалізації, на депозитному рахунку суду або нотаріуса. Також визначено, що процес ліквідації підприємства повинен бути завершений не пізніше чотирьох місяців після реєстрації початку процесу ліквідації підприємства, а в разі продовження терміну податкової перевірки – не пізніше одного місяця після отримання реєструючим органом інформації про завершення податкової перевірки. Після закінчення процесу задоволення вимог кредиторів уповноважена особа (уповноважені особи) ухвалює (ухвалюють) рішення про завершення ліквідації підприємства, в якому має бути зазначено задоволення всіх відомих вимог кредиторів підприємства. Це рішення подається в реєструючий орган і є підставою для скасування реєстрації підприємства. Якщо протягом трьох місяців після скасування реєстрації підприємства з'ясується, що під час ліквідації не була задоволена частина вимог кредиторів підприємства, вони будуть задовольнятися за рахунок відповідних сум або майна, що депонуються згідно з вимогами Закону. Після закінчення зазначеного 3-місячного терміну депоновані суми або майно розподіляються між партнерами пропорційно до їхніх часток, якщо статутом (угодою партнерів) не встановлено інше. Отже, строк проведення ліквідації не може перевищувати п'яти місяців, на відміну від України, де такий строк законодавчо не обмежений та може затягнутися на роки.

Законодавство Грузії містить дещо нетипову підставу для ліквідації юридичної особи порівняно із законодавством України – ліквідація юридичної особи на підставі набравшого чинності обвинувального вироку суду в кримінальній справі про ліквідацію юридичної особи.

Варто зазначити, що за такого виду ліквідації застосовуються відповідні норми Закону Грузії «Про провадження у справі про неплатоспроможність» [12], та ліквідація обов'язково здійснюється призначеним судом ліквідатором.

Варто зазначити, що з моменту початку провадження в кримінальній справі до набрання чинності обвинувальним вироком суду або припинення провадження в кримінальній справі не допускається провадження стосовно юридичної особи ліквідаційних та пов'язаних із реорганізацією процедур.

На перший погляд, зупинення провадження в справі про банкрутство, за наявності провадження в кримінальній справі, може розглядатися як засіб адміністративного тиску на такого суб'єкта, водночас, враховуючи високу правову культуру адмініструючого персоналу (посадовців), такі заходи спрямовані саме на встановлення недобросовісних підприємців і притягнення їх до відповідальності.

Ще однією нетиповою для України ліквідаційною процедурою є скасування протиправного рішення реєструючого органу про реєстрацію юридичної особи, утвореної в результаті реорганізації, та скасування власне реєстрації такого суб'єкта підприємницької діяльності.

Так, якщо зі скасуванням протиправного рішення про реєстрацію юридичної особи скасовується реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності, який виник на підставі реорганізації, то рішенням про скасування відновлюється становище підприємства, яке існувало до реорганізації, а правонаступником скасованого суб'єкта стає підприємство, що працювало до реорганізації. З наведеного вбачається, що внесення запису про ліквідацію підприємства за результатами проведеної реорганізації не завжди може буди кінцевою реєстраційною дією щодо ліквідованого суб'єкта.

Якщо скасування протиправного рішення реєструючого органу про реєстрацію призводить до ліквідації суб'єкта підприємницької діяльності так, що в нього не залишається правонаступника, реєструючий орган видає адміністративно-правовий акт про виявлення недоліків у реєстрації і надає юридичній особі строк у 30 днів для усунення таких недоліків, про що робиться відмітка в Реєстрі підприємців і непідприємницьких (некомерційних) юридичних осіб.

У разі невиконання приписів у визначений термін реєструючий орган видає адміністративно-правовий акт про початок процесу примусової ліквідації суб'єкта підприємницької діяльності. У такому разі партнери юридичної особи або особи, уповноважені на призначення ліквідатора, повинні призначити ліквідатора і пройти процедури, встановлені законом для добровільної ліквідації. У разі непризначення ліквідатора процес примусової ліквідації завершується із закінченням загального терміну, встановленого законом для ліквідації.

Висновки. Узагальнюючи все вищезазначене, можна підсумувати, що проведений в межах цього дослідження порівняльний аналіз законодавства Грузії й України у сфері ліквідації юридичних осіб показує, що для ефективної ліквідації підприємств незалежно від організаційно-правових форм не має необхідності ухвалювати цілу низку різних нормативно-правових актів, а достатньо наявності лише одного виваженого закону, який загалом і деталізовано регулював би процедуру ліквідації юридичних осіб. Враховуючи позитивний досвід Грузії, з ухваленням такого закону можна сподіватися, що рейтинг нашої держави у сфері «Ліквідація підприємств» значно покращиться за показниками «часові та фінансові витрати», а також «кінцевий результат процесу».

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 26 листопада 2015 р. № 835–VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/755-15/ed20030515>.
2. Спасенко В.О. Державна реєстраційна служба України та Національне Агенство публічного реєстру Грузії: досвід функціонування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2014. №№ 9–2. С. 9–95.
3. Буракова Л. Чому Грузії вдалося? Пер. з рос. К.: Дух і літера, 2012. 264 с.
4. Про підприємців: Закон Грузії від 28 жовтня 1994 р. № 557. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/download/28408/49/ru/pdf>.
5. Про заохочення і гарантію інвестиційної діяльності: Закон Грузії від 12 листопада 1996 р. № 473–10. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=243072.
6. Про ліцензії і дозволи: Закон Грузії від 24 червня 2005 р. № 1775-вс. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/90676/18/ru/pdf>.
7. Про порядок видачі дозволів на концесії іноземним країнам та компаніям: Закон Грузії від 21 грудня 1994 р. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/907776/18/ru/pdf>.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо обліку та реєстрації платників податків та удосконалення деяких положень: Закон України від 24 жовтня 2013 р. № 657–VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/657-18>.
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran605#n605>.
10. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю. Закон України від 6 лютого 2018 р. № 2275–VIII / Верховна Рада України. URL: <http://www.golos.com.ua/article/300823>.
11. Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів: наказ Мінфіну України від 9 грудня 2011 р. № 1588. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1562-11>.
12. Про провадження у справі про неплатоспроможність: Закон Грузії від 28 березня 2007 р. № 4522-Іс. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/23572/16/ru/pdf>.

ПРУЩАК В. Є.,
аспірант кафедри цивільного процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.9

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Статтю присвячено дослідженню підходів до визначення поняття принципів врегулювання спору за участю судді, їхньої правової природи в контексті вітчизняного вчення про форми захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Здійснено їх поділ, акцентовано увагу на аналізі змісту кожного з них.

Ключові слова: альтернативне вирішення спорів, посередництво, врегулювання спору за участю судді, посередник, принципи АВС.

Статья посвящена исследованию подходов к определению понятия принципов урегулирования спора при участии судьи, их правовой природе в контексте отечественного учения о формах защиты гражданских прав и охраняемых законом интересов. Осуществлена классификация принципов, акцентировано внимание на содержании каждого из них.

Ключевые слова: альтернативное разрешение споров, посредничество, урегулирование спора при участии судьи, посредник, принципы АРС.

The article is devoted to the study of approaches to the definition of the concept of dispute settlement principles with the participation of a judge, their legal nature in the context of the domestic doctrine of the forms of protection of civil rights and interests protected by law. The principles are classified, the content of each of them is analyzed.

Key words: alternative dispute resolution, mediation, dispute settlement with the participation of a judge, mediator, principles of the ADR.

Вступ. Запровадження альтернативних судочинству способів вирішення спорів є перспективним напрямом вдосконалення порядку розгляду цивільно-правових спорів. Наявність різноманітних примірювальних процедур, що можуть бути застосованими як у судовому процесі, так і поза ним, різною мірою забезпечують об'єктивну необхідність розвантаження нинішньої судової системи та ефективного і швидкого вирішення спорів. Одним із таких видів альтернативного вирішення спорів (далі – АВС), що отримав позитивний світовий досвід та знайшов своє втілення в умовах судової реформи у Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), є врегулювання спору за участю судді. Однак недостатність добре проаналізованих основних засад застосування даної процедури, зокрема принципів, на яких базується весь інститут врегулювання спору за участю судді, відсутність теоретичного підґрунтя його реалізації стають нагальною проблемою, що потребує чіткого вирішення.

Так, дослідженню питань поняття принципів АВС, особливостей системи принципів різних способів АВС, проблематики трактування кожного з них, важливості їх закріплення на законодавчому рівні приділяли увагу такі вчені, як С.С. Алексєєв, В.М. Ведяхін, С.В. Ківалов, Ю.С. Коляснікова, А.В. Малько, М.Н. Марченко, А.А. Павлушина, Ю.Д. Притика,

П.М. Рабінович, О.М. Спектор та ін. Проте досі немає комплексних досліджень у сфері принципів процедури врегулювання спору за участю суддів у контексті наявних вчень про форми та способи АВС.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основоположних засад процедури врегулювання спору за участю судді в системі альтернативних способів вирішення спорів, насамперед принципів, формування поняття принципів, з'ясування наявних критеріїв для їх класифікації, дослідження їхньої сутності, адже декларування та дотримання кожного з них є головною умовою успішного здійснення даної процедури.

Результати дослідження. Демократичне суспільство сьогодення чітко встановлює перевагу ідей гуманізму, моральності, справедливості, що спонукає нашу державу до пошуку якісно нових та ефективних підходів до вирішення спорів. Таким чином, необхідність стрімкого та своєчасного запровадження в Україні альтернативних судочинству способів вирішення спорів не викликає сумнівів. На ретельному вивченні науковцями даної проблеми базується практичне втілення на законодавчому рівні різних видів АВС, одним із видів якого є вирішення спору за участю судді. Проте відправною точкою будь-якого правового інституту, яка забезпечує основу його реалізації, є принципи. Так, у загальному значенні під принципами розуміють основні, вихідні положення якої-небудь наукової теорії, ідеологічного напрямку тощо; особливості, покладені в основу створення або здійснення чого-небудь; норму, правило, яким керуються у поведінці або житті в цілому [7, с. 714]. З приводу принципів права О.Ф. Воронов слушно зазначає, що це – головні, загальні норми галузі права, без чіткого формулювання яких вона не буде виконувати покладені на неї функції [4, с. 239]. Для визначення принципів альтернативних способів вирішення спорів варто акцентувати увагу на понятті, що пропонує Ю.Д. Притика. На його думку, принципи – це вихідні правові ідеї та положення, які становлять процедурне й організаційне підґрунтя здійснення певної процедури та спрямовані на законне розв'язання конфлікту між учасниками спору [8, с. 88].

Із вищевикладеного можна зробити висновок, що під принципами врегулювання спору за участю судді слід вважати специфічні визначальні засади даного процесу, що забезпечують інституалізацію даного правового інституту, спрямовані на законне, ефективне, добровільне та взаємоприйнятне розв'язання спору, а також лягають в основу дій його учасників, таких як сторони спору та суддя, який бере участь у врегулюванні спору. Проте відсутність єдиної наукової та юридичної позиції з приводу системи, наявної кількості та конкретного змісту принципів врегулювання спору за участю судді як одного із альтернативних способів вирішення спору заслуговує на увагу.

На жаль, класифікація принципів врегулювання спору за участю судді сьогодні відсутня у правовій доктрині, тому пропонуємо виділити такі три групи принципів:

а) загальноправові принципи або класичні, які стосуються всієї правової системи та мають вплив на всі галузі права та на всі правові інститути. З одного боку, ці принципи відображають об'єктивні властивості права, що зумовлені закономірностями розвитку суспільства, а з іншого – втілюють суб'єктивне сприйняття всіма членами суспільства, їхні моральні та правові погляди, відчуття, вимоги, які знаходять свій вираз у різноманітних правових вченнях, теоріях, напрямках праворозуміння [8, с. 90]. До таких принципів слід віднести принцип демократизму, гуманізму, законності, верховенства права та законності, а також принцип справедливості;

б) галузеві, на яких базується весь інститут АВС. Такими принципами є принцип диспозитивності, принцип самовизначення та рівності сторін, принцип співробітництва;

в) спеціальні, що притаманні безпосередньо такому виду АВС, як врегулювання спору за участю судді. До цієї групи слід віднести такі принципи, як добровільність, конфіденційність, нейтральність та неупередженість судді-посередника, принцип гнучкості процедури, принцип неконфронтаційного та неформального порядку.

Конкретно акцентуємо увагу на характеристиці галузевих та спеціальних принципів врегулювання спору за участю судді як вихідних засад цього правового інституту.

Принцип диспозитивності має широке розмаїття думок процесуалістів, однак головна його дефініція, яка покладена в основу майже усіх поглядів науковців, полягає у тому, що під ним слід розуміти нормативно-керівну засаду цивільного процесуального права, яка закріплює вільне, на свій розсуд здійснення і розпорядження юридично заінтересованими особами матеріальними правами щодо предмета спору, процесуальними засобами захисту порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу, що спрямовані на розвиток, зміну або припинення розгляду цивільної справи в межах, дозволених законом, й у встановленому процесуальному порядку [3, с. 182]. Отже, диспозитивність ґрунтується на певній визначеній законом автономності та багатоваріантності поведінки суб'єктів спірних правовідносин.

Таким чином, зміст принципу диспозитивності в процесі врегулювання спору за участю судді полягає в тому, що учасники спірних правовідносин можуть самостійно визначати процедурні правила даного способу, на власний розсуд виконувати всі необхідні процесуальні дії, а також окреслювати необхідне коло спірних питань, що підлягають дискусії та подальшому врегулюванню в ході зазначеної примірної процедури. А отже, даний принцип як основна ідея, що виражає свободу учасників спору, стимулює певну активність зацікавлених суб'єктів до швидкого та взаємоприйняттого способу вирішення спірної ситуації, забезпечуючи таким чином динамічність компромісного врегулювання спору.

Принцип самовизначення та рівності сторін. Безпосереднє значення даного принципу наводить В.А. Гаджиев: заборона встановлення різних правових меж та правил поведінки в однакових умовах для різних суб'єктів правовідносин [6, с. 286]. Даний принцип кореспондується з процесуальним принципом, закріпленим у ЦПК України: «Суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників цивільного процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак» [1].

Так, якщо тлумачити принцип самовизначення та рівності в контексті врегулювання спору за участю судді, слід акцентувати увагу на тому, що сторони рівні у своїх правах на звернення до даної процедури, ніхто не може обмежити їх у цьому або обтяжити додатковими процесуальними обов'язками, натомість забезпечення реалізації даного принципу лягає безпосередньо на суддю-посередника, обов'язком якого є стежити за тим, щоб права жодної зі сторін не обмежувалися, щоб кожна сторона могла висловити власну думку стосовно спірної ситуації та надати власне бачення як ситуації, так і шляхів її подолання.

Принцип співробітництва. Термін «співробітництво» широко застосовується в теорії переговорів та вважається одним із найбільш прогресивних засобів примирення через використання високої активності конфліктуючих сторін у пошуку взаємоприйняттого для обох рішення, одночасну принциповість та відкритість, орієнтацію на власні інтереси й аргументи, що виражається через певну настанову, яку в науковій літературі визначають так: «інтереси однієї сторони не будуть повною мірою задоволені, якщо не будуть задоволені також інтереси іншої сторони чи сторін» [10, с. 31–32].

Отже, принцип співробітництва, визначаючи мотивацію поведінки сторін, посідає важливе місце в процедурі врегулювання спору за участю судді, що полягає у певній процедурі, яка передбачає організований та структурований процес переговорів, в основі якого взаємоповага, врахування інтересів сторін спору та пошук взаємоприйняттого компромісу за участю нейтрального судді-посередника.

Добровільність. Під добровільністю В. Резнікова розуміє прийняття усвідомленого рішення учасниками правових відносин – сторонами процесу – про застосування такої альтернативної процедури розв'язання спору, можливість відмовитися від участі на будь-якому етапі, акцентуючи увагу на тому, що дане рішення не може бути результатом зовнішнього примусу чи активного переконання будь-кого, а повинно бути лише результатом вибору учасників спору [9, с. 11]. З цього визначення витікає декілька аспектів добровільності. По-перше, це добровільність сторін у прийнятті рішення стосовно примирення шляхом вибору певного способу АВС, у цьому разі – шляхом вибору процедури врегулювання спору

за участю судді та добровільність стосовно вступу у дану процедуру, адже ніхто не може застосувати примус до конфліктуючих сторін. По-друге, добровільність того, що відбувається під час процедури врегулювання спору за участю судді-посередника. Так, сторони, намагаючись дійти компромісу, самостійно використовують взаємні поступки, вільні у власному волевиявленні стосовно процедури проведення врегулювання спору та можливості її припинення на будь-якому прийнятному безпосередньо для них етапі. По-третє, сторони добровільно приймають або не приймають будь-яке рішення під час примирної процедури. Натомість суддя на початку проведення процедури встановлює факт добровільності та особистого волевиявлення, направляє сторони до взаємовигідного шляху подолання суперечностей, надаючи можливість лише дізнатися думку судді-посередника з приводу спору.

Конфіденційність. Науковці розглядають даний принцип як антитезу принципу гласності (публічності) та розуміють під конфіденційністю відсутність публічності під час проведення процедури врегулювання спору, неприпустимість розголошення інформації, отриманої у процесі альтернативної судочинства процедури, недопущення вимагання такої інформації, заборона на виклик і допит як свідка особи, що сприяє примиренню, щодо обставин, які стали їй відомі під час процедури АВС [5]. Своє відображення даний принцип знайшов і в одному з міжнародно-правових документів у сфері АВС, а саме ст. 9 Типового закону «Про міжнародну комерційну узгоджувальну процедуру», прийнятому у 2002 р. Комісією ООН по праву міжнародної торгівлі. Відповідно до положень вищевказаного закону, конфіденційність – це збереження та нерозголошення усієї інформації, що стосується узгоджувальної процедури, за винятком тих випадків, коли її розкриття потребує закон або для цілей виконання та приведення до виконання мирової угоди [2]. Дане визначення прямо кореспондується і з положеннями глави 4 ЦПК України, які передбачають, що інформація, отримана будь-якою зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору за участю судді, є конфіденційною, а жоден із учасників переговорів, у т. ч. і суддя, не мають права її розголошувати ні під час розгляду справи, ні в інших випадках. Хід цього процесу не підлягає гласності, не фіксується протоколом наради та будь-якими технічними засобами як суду, так і учасників переговорів.

Таким чином, надаючи визначення принципу конфіденційності стосовно процедури врегулювання спору за участю судді, слід визначити його як неприпустимість розголошення інформації, що стала відомою безпосередньо під час проведення процедури врегулювання спору за участю як учасниками спору, так і суддею-посередником, якщо сторони не домовилися про інше або цього безпосередньо вимагає закон.

Нейтральність та неупередженість посередника. Даний принцип є одним зі спеціальних принципів врегулювання спору за участю судді, адже не всім видам АВС притаманна наявність посередника, у т. ч. і судді, що виконує роль третьої нейтральної сторони. Як слушно зазначає П. Штепан, одним із найскладніших, але необхідних завдань посередника є зберігати нейтральність та не піддаватися спокусі знайти правого чи винуватого [11]. Ю.С. Коляснікова під даним принципом розуміє незацікавленість нейтральної сторони в перевазі того чи іншого учасника спору, а також її самостійність та здатність до справедливих суджень на предмет спору [5].

Отже, даний принцип окреслює коло тих обов'язків, що покладаються на третю нейтральну сторону, а саме суддю, за участю якого відбувається врегулювання спору. Із цього витікає, що суддя-посередник сприяє спілкуванню сторін, допомагає їм глибше зрозуміти свої позиції, надає їм можливість знайти мирний спосіб врегулювання спору, діючи в інтересах усіх учасників. Неупередженість та нейтральність судді-посередника полягає у його незацікавленості у тому чи іншому вирішенні спору, незалежності від будь-якої зі сторін, в обов'язку відсторонитися від власних почуттів, вподобань та переконань, забути про власну оцінку предмета спірної ситуації, виконувати свої процесуальні обов'язки неупереджено, ґрунтуючись лише на обставинах справи та думках сторін, не нав'язуючи тим самим їм власну думку, а маючи лише можливість запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору.

Принцип гнучкості процедури. Визначальною відмінністю судочинства є суворая правова регламентація законом процесуальної форми. Натомість своєрідність усіх видів АВС як інститутів громадянського суспільства, в т. ч. і врегулювання спору за участю судді, полягає саме в тому, що на законодавчому рівні не встановлюється чітка структурована система стадій процедур АВС, а лише закріплюються базові засади здійснення певного способу АВС. Це забезпечує своєрідну гнучкість процесу, який, на відміну від судового розгляду, рішення якого є не здатними задовольнити інтереси обох конфліктуючих сторін, проте є обов'язковими для виконання, дозволяє дійти сторонам компромісного взаємоприйняттого вирішення спору.

Неконфронтаційний та неформальний порядок. Цей принцип передбачає відсутність необхідних елементів процесуальної форми та судової атрибутики, що створює психологічний комфорт для учасників та атмосферу довіри.

Висновки. Підводячи підсумки, слід зауважити, що під принципами врегулювання спору за участю судді потрібно розуміти специфічні засади, метою яких є забезпечення законного, добровільного та ефективного розв'язання спору, що створюють основу для дій учасників даного процесу та забезпечують інституалізацію даного правового інституту. Враховуючи, що процедура врегулювання спору за участю судді є одним зі способів АВС, базовими засадами її застосування є законність, гуманізм та демократизм, рівність, взаємна добровільність, співробітництво та щирість намірів, що дають можливість сторонам у процесі вирішення спору не порушувати партнерські інтереси та ділові взаємовідносини, а досягати взаємоприйняттого результату.

Однак, врегулювання спору за участю судді неможливе без спеціальних, притаманних лише цьому способу АВС принципів, серед яких нейтральність та неупередженість судді-посередника, добровільність та конфіденційність, неконфронтаційність, гнучкість процедури, які стають тим основним підґрунтям, що сприяє активному, ефективному та продуктивному застосуванню даної процедури на користь забезпечення і захисту охоронюваних законом прав та інтересів суб'єктів спору і на користь держави в цілому.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 07 січня 2018 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
2. Типовой закон Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли о международной коммерческой согласительной процедуре. Нью-Йорк, 24 июня 2002 г. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_117.
3. Андрушко А.В. Принцип диспозитивности гражданского процессуального права Украины: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2002. 201 с.
4. Воронов А.Ф. Принципы гражданского процесса: прошлое, настоящее, будущее. М.: Издательский Дом «Городец», 2009. 496 с.
5. Колясникова Ю.С. Примирительные процедуры в арбитражном процессе: автореф. дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.15. Екатеринбург, 2009. 31 с.
6. Гаджиев Г.А. Конституционные принципы рыночной экономики. (Развитие основ гражданского права в решениях Конституционного Суда Российской Федерации). М.: Юристъ, 2004. 286 с.
7. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. К.: Аконті, 1999. Т. 3. 928 с.
8. Притика Ю.Д. Зміст та класифікація принципів медіації. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 10. С. 86–93.
9. Резнікова В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 90/2012. С. 10–15.
10. Чумиков А.Н. Ведение переговоров: стратегия, коммуникация, фасилитация, медиация: учеб. пособ. М., 1997.
11. Штепан П. Альтернативные способы разрешения споров. URL: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1129449>.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ІБРАГІМОВА Н. В.,

кандидат юридичних наук, викладач
кафедри адміністративного, цивільного
та господарського права і процесу
(Академія Державної пенітенціарної
служби України)

УДК 346.21

ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА ХОЛДИНГІВ

У статті проаналізовано питання щодо правового режиму майна холдингів та особливості реалізації їхніх прав на майно холдингової компанії й корпоративних підприємств. Обґрунтовується потреба нормативно-правового регулювання і значного вдосконалення майнових аспектів діяльності холдингів.

Ключові слова: майно, холдинг, холдингова компанія, корпоративне підприємство, правовий режим, майнові відносини.

В статье проанализированы вопросы правового режима имущества холдингов и особенности реализации их прав на имущество холдинговой компании и корпоративных предприятий. Обосновывается необходимость нормативно-правового регулирования и значительного усовершенствования имущественных аспектов деятельности холдингов.

Ключевые слова: имущество, холдинг, холдинговая компания, корпоративное предприятие, правовой режим, имущественные отношения.

The article analyzes the issues of the legal regime of the property of holdings and specifics of the realization of their rights to the property of the holding company and corporate enterprises. The need for regulatory and legal regulation and significant improvement in the property aspects of the holding's activities is substantiated.

Key words: property, holding, holding company, corporate enterprise, legal regime, property relations.

Вступ. Діяльність холдингу багато в чому залежить від майнової бази, на основі якої він функціонує. При цьому від визначеності правового режиму майна холдингу, холдингової компанії та корпоративного підприємства залежить можливість холдингу бути повноцінним учасником господарських відносин, господарська компетенція й відповідальність холдингу та його учасників. Водночас на практиці є достатньо проблем, пов'язаних із реалізацією права на майно цих суб'єктів.

Ефективне визначення правового режиму майна холдингу має вагомим практичне значення, адже володіння холдинговими корпоративними пакетами акцій або участь холдингової компанії в статутному капіталі корпоративних підприємств є підставою здійснення холдинговою компанією управління холдингом, дає їй можливість приймати важливі для корпоративних підприємств рішення.

На рівні законодавства безпосередньо правовий режим майна холдингу не визначено, тому на такі відносини розповсюджуються законодавчі норми, якими встановлюється

режим майна аналогічних суб'єктів господарських відносин, що мають загальний характер. Так, до визначення правового режиму майна цього об'єднання можна зарахувати відповідні норми Господарського кодексу України та Законів України «Про холдингові компанії в Україні», «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства» й деяких інших. Разом із тим порядок формування майна холдингу, управління майном з боку холдингу, інші питання правового режиму можуть регулюватися на локальному рівні, наприклад, положеннями установчих документів учасників холдингу, договорами між ними, іншими внутрішніми документами холдингу.

У науці низка авторів присвятили свої роботи дослідженню майнових відносин у холдингах. Так, певні аспекти майнових відносин між холдинговою компанією та корпоративними підприємствами висвітлили В.В. Лаптев [1], С.П. Лозовицький [2], І.С. Шиткіна [3], К.Я. Портной [4], інші науковці. Однак з урахуванням сучасного стану законодавства і практики його застосування правовий режим майна холдингу вимагає додаткового аналізу.

Викладене підтверджує актуальність дослідження зазначеної теми.

Постановка завдання. Метою статті є конкретизації особливостей та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення правового режиму майна холдингу.

Результати дослідження. Визначення правового режиму майна наводять такі відомі вчені, як В.С. Щербина [5] і В.М. Гайворонський. При цьому В.М. Гайворонський під правовим режимом майна пропонував розуміти як установлений правовими засобами порядок та умови набуття (привласнення) майна, здійснення суб'єктами господарювання повноважень володіння, користування й розпорядження ним, реалізацію функцій управління майном, так і його правову охорону [6, с. 417].

На думку В.К. Мамутова, під правовим режимом майна суб'єктів господарювання розуміється встановлена правовими нормами: а) структура цього майна; б) порядок його придбання (формування), використання й вибуття; в) порядок звернення на нього стягнення кредиторів [7, с. 185].

На підставі наведених визначень для конкретизації правового режиму майна холдингу необхідно проаналізувати, що входить до складу майна холдингу, порядок формування та використання майна, з'ясувати, які органи мають право приймати рішення щодо майна холдингу.

Виходячи з того, що положення про асоційовані підприємства й холдингові компанії (ст. 126) закріплені в главі 12 «Об'єднання підприємств» Господарського кодексу України [8], є підстави розглядати холдинг об'єднанням, на яке поширюються норми статей цієї глави, у тому числі щодо порядку формування майна такого об'єднання. Насамперед мова йде про ст. 123 Господарського кодексу України, спрямовану на регулювання майнових відносин в об'єднанні підприємств.

З метою забезпечення діяльності об'єднання під час його створення підприємства можуть передавати йому частину свого майна, а в процесі діяльності – вносити членські та інші внески. Учасники об'єднання можуть уносити на умовах і в порядку, передбачених його установчими документами, майнові внески: вступні, членські, цільові тощо. Майно передається об'єднанню його учасниками в господарське відання або оперативне управління на основі установчого договору чи рішення про утворення об'єднання. Вартість майна об'єднання відображається в його балансі (ч. ч. 1, 2 ст. 123 Господарського кодексу України).

Наведені положення можна вважати втіленням однієї з основних ознак юридичної особи – майнової відокремленості. У теорії права вона означає наявність у юридичної особи власного майна, яким вона володіє на праві власності, господарського відання або оперативного управління. Юридична особа отримує майно від своїх учасників (засновників), тим самим наділяється самостійним інструментом для ведення своєї діяльності [9, с. 106]. Разом із тим застосування положень ст. 123 Господарського кодексу України щодо майнових відносин в об'єднанні підприємств до холдингів ускладнене відсутністю в останніх статусу юридичної особи. Законодавець, називаючи асоційовані підприємства групою суб'єктів господарювання, оминає питання наявності в цієї групи статусу юридичної

особи (ст. 126 Господарського кодексу України), однак в інших випадках прямо вказує, що об'єднання підприємств є юридичною особою (ч. 4 ст. 118 Господарського кодексу України).

У літературі обговорюється питання майнових відносин у холдингу з урахуванням того, що холдинг не має статусу юридичної особи [10, с. 167]. Холдинг об'єднує підприємства, між якими виникають відносини економічної чи організаційної залежності. При цьому наявність участі одного підприємства в капіталі іншого є підставою розглядати групу як єдину господарську одиницю [2, с. 5].

Структура холдингу представлена холдинговою компанією, яка стоїть на чолі цього об'єднання, і корпоративними підприємствами. Однак холдингову компанію не можна ототожнювати з господарською організацією – об'єднанням підприємств, у тому числі виходячи з формування статутного капіталу цих організацій. Особливість статутного капіталу холдингової компанії полягає в тому, що він формується за рахунок внесків у вигляді холдингових корпоративних пакетів акцій (часток). З економічного погляду холдинговий корпоративний пакет акцій (часток) визначається як фіксовані частки майнової участі засновників та учасників холдингової компанії в статутному капіталі, вартість яких у грошовому вираженні визначається вартістю акцій (часток, паїв), на які поділено статутний капітал [11]. Статутний капітал може формуватися й за рахунок додаткових внесків у формі майна, коштів і нематеріальних активів, необхідних для забезпечення діяльності холдингових компаній при тому, що їх частина не повинна перевищувати 20% статутного капіталу холдингової компанії (ч. 1 ст. 5 Закону «Про холдингові компанії в Україні» [12]).

Із цього випливає, що корпоративні підприємства не беруть участі у формуванні статутного капіталу холдингової компанії. Також у Законі України «Про холдингові компанії в Україні» встановлено заборону господарським товариствам мати у власності цінні папери холдингової компанії, корпоративними підприємствами якої вони є (ч. 4 ст. 5 цього Закону).

У свою чергу, корпоративні підприємства як суб'єкти господарювання зі статусом юридичної особи мають відокремлене майно, що належить їм на праві власності чи іншому речовому праві (ст. 133 Господарського кодексу України). Порядок формування майна названих суб'єктів залежить від форми власності, організаційно-правової форми корпоративних підприємств і визначається відповідними законами.

Отже, навряд чи є правові підстави майно холдингової компанії та корпоративних підприємств уважати майном, належним об'єднанню, оскільки воно належить цим суб'єктам на певному правовому титулі, а будь-який із можливих титулів не припускає одночасну належність майна іншому суб'єктові.

Отже, холдинг відрізняється від традиційного об'єднання підприємств тим, що його учасники не вносять майнові внески для забезпечення діяльності об'єднання, передбачені ст. 123 Господарського кодексу України, що вказує на відсутність у холдингу відокремленого майна. З урахуванням цього в законодавстві не передбачено порядок формування, оцінювання та обліку майна холдингів.

Відсутність статусу юридичної особи й невизнання холдингу учасником чи суб'єктом господарювання унеможливує розповсюдження на нього й положень ст. 140 Господарського кодексу України щодо джерел формування майна суб'єктів господарювання, проте для учасників цього об'єднання вони зберігають свою силу.

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що майнові відносини в холдингу набувають специфічних рис, які характерні саме для цієї форми об'єднання. Так, у науковій літературі зауважується, що майнову основу холдингу становлять усі виробничі активи, що перебувають у власності окремих виробничих організацій [13].

Очевидно, що ця думка базується на обґрунтованій Г.В. Пронською науковій точці зору щодо правового режиму майна господарської системи. Авторка доводила, що господарська система загалом суб'єктом прав та обов'язків щодо майна не є, оскільки відсутнє майно, яке було б закріплене власне за системою. Однак матеріальна база господарської системи представлена майном, яке передане для використання ланкам системи та юридично закріплене за ними на певній правовій підставі [14, с. 163].

Схожість сучасних холдингів з господарськими системами дає змогу висунути пропозицію щодо структури майна холдингу, яка включає все майно, належне холдинговій компанії та корпоративним підприємствам.

Отже, майнова основа діяльності холдингу представлена майном, належним холдинговій компанії та корпоративним підприємствам, яке ці суб'єкти господарювання розподіляють за всіма видами фондів, обліковують у власних балансах.

Варто звернути увагу на те, що відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном у холдингу, можуть виникати як між холдинговою компанією та корпоративним підприємством, так і між самими корпоративними підприємствами. На суб'єктний склад і зміст таких відносин певною мірою впливає вид холдингу. Зокрема, у горизонтальному холдингу, до якого входять підприємства, що діють на одному ринку або виробляють однаковий (схожий) товар, відносини володіння, користування й розпорядження майном виникають переважно між холдинговою компанією та корпоративними підприємствами і спрямовані на організацію виробництва й збуту товару на ринку. Водночас у вертикальному холдингу, який об'єднує підприємства одного ланцюга виробництва товару на різних його стадіях, відповідні відносини виникають між усіма учасниками холдингу. Це пов'язано з організацією виробничого процесу та просуванням сировини і продукції певного ступеня готовності за всіма стадіями до отримання готового товару.

Підсумовуючи викладене, можна припустити, що холдингова компанія наділена правом єдиного управління майном холдингу, яке вона реалізує для досягнення загальної економічної мети, що необхідно розглядати як важливий складник правового режиму майна цього об'єднання.

У літературі поставало питання доцільності виділення певного майна корпоративних підприємств, формування й використання цільових майнових фондів у холдингу. Їх існування може бути викликано як необхідністю досягнення єдиної мети діяльності холдингу, так і станом матеріальної бази, особливостями виробничої діяльності корпоративного підприємства й низкою інших факторів. Так, І.А. Лаптев обґрунтовує можливість відокремлення частини активів корпоративних підприємств з метою формування цільових фондів. Управління такими фондами може бути передано холдинговій компанії або спеціально створеній юридичній особі [1, с. 88]. Підтримуючи точку зору І.А. Лаптева, можна зазначити, що створення цільових майнових фондів може бути затребуваним у холдингах, корпоративні підприємства в яких випускають однорідну або схожу продукцію. При цьому використання активів фондів може здійснюватися в рамках спільної діяльності з об'єднанням вкладів учасників.

Інший спосіб відокремлення, запропонований автором, не пов'язаний з вилученням майна в корпоративних підприємств, а полягає в наданні певного майна в користування іншим учасникам [1, с. 89]. У цьому випадку можна запропонувати здійснювати таке використання в рамках інституту спільної діяльності без об'єднання вкладів або на підставі договору оренди майна.

Наступним питанням, яке привертає увагу фахівців, є питання безоплатної передачі майна від одного учасника холдингу іншому. Така передача здійснюється за рішенням загальних зборів корпоративного підприємства з волі холдингової компанії. Відмовитися від виконання рішення щодо передачі майна корпоративне підприємство не може. Так, Г.Л. Гонашвілі доходить висновку, що дочірнє підприємство у відносинах безкоштовної передачі майна іншим учасникам холдингу фактично позбавлене можливості відмовитися від відповідного правочину, оскільки його воля визначається холдинговою компанією [15]. З юридичного погляду безоплатна передача майна між учасниками холдингу може мати місце як одне з джерел формування майна суб'єкта господарювання згідно зі ст. 140 Господарського кодексу України.

Варто звернути увагу на те, що холдингова компанія має право й можливість прийняти рішення не тільки щодо безоплатної передачі майна від одного учасника холдингу іншому, а й узагалі здійснювати вплив на договірні майнові відносини цих суб'єктів. Зокрема,

холдингова компанія має можливість визначити доцільність укладання певного договору, предметом якого є майно корпоративного підприємства, і впливати на зміст таких договорів. При цьому в реально діючих холдингах мають місце укладання договорів про передачу виключних прав на результати інтелектуальної діяльності, торговельні марки, патенти, фірмові найменування тощо. Це спостерігається там, де учасники холдингу ведуть однакові або подібні види господарської діяльності, прагнуть дотримуватися високих вимог з якості продукції, мають бути пізнаними споживачем тощо.

Усе вищевикладене дає змогу погодитись з І.В. Стуловим, який виділив три принципи економічного механізму управління холдингами, що пов'язані з майном, а саме: 1) принцип обмеження свободи розпорядження фінансовим капіталом; 2) принцип обмеження свободи розпорядження виробничим капіталом; 3) принцип єдиного власника [16, с. 152–153]. Очевидно, що наведені принципи повною мірою відображають особливості побудови майнових відносин між холдинговою компанією й корпоративними підприємствами.

З правового погляду можливість реалізації цих принципів закладено в положеннях чинного законодавства, зокрема через права холдингової компанії як учасника корпоративного підприємства з правом вирішального голосу на загальних зборах. Також утілення цих принципів у конкретному холдингу можливе шляхом прийняття локальних нормативно-правових актів, укладання договорів між учасниками холдингу тощо. При цьому важливо зауважити, що реалізація цих принципів не повинна порушувати формальні засади діяльності корпоративних підприємств як самостійних суб'єктів господарювання зі статусом юридичної особи.

Наведені складники відносин управління майном холдингу законодавчо не закріплено, тому можуть регулюватися на рівні прийнятих локальних нормативно-правових актів під час створення холдингів або в процесі їх діяльності. Разом із тим на законодавчому рівні можна пропонувати закріпити обмеження щодо реалізації виключної компетенції загальних зборів холдингової компанії з управління майном учасників холдингу, а саме встановити обмеження на вилучення в корпоративного підприємства доходу понад визначений розмір дивідендів або виплат доходу на частки; вилучення майна або покладання додаткових витрат, якщо це загрожує здійсненню ним господарської діяльності. Такі обмеження спрямовані на гарантування корпоративному підприємству наявності коштів та іншого майна в обсязі, необхідному для забезпечення виробничо-господарської діяльності на рівні простого відтворення. Також пропонується конкретизувати повноваження холдингової компанії з управління майном учасників холдингу в контексті формування єдиної фінансової та виробничо-господарської діяльності. Зокрема, закріпити в Законі України «Про холдингові компанії в Україні» право холдингової компанії приймати рішення: 1) щодо діяльності учасників холдингу на основі консолідованого бюджету або самостійних бюджетів і затвердження таких бюджетів; 2) щодо виділення певного майна корпоративних підприємств, формування й використання цільових фондів у холдингу з поширенням правового режиму спільної діяльності на основі об'єднання вкладів учасників; 3) щодо надання певного майна корпоративного підприємства в користування іншим учасникам без вилучення його у власника з поширенням режиму спільної діяльності без об'єднання вкладів учасників або на основі договору оренди.

Правовий режим майна холдингу, учасники якого засновані на державній формі власності, має певні особливості. Так, майно корпоративних підприємств, які входять до холдингу, належить їм на праві господарського відання. Відповідно, корпоративні підприємства здійснюють володіння, користування й розпорядження майном, а холдингова компанія приймає певні рішення щодо реалізації цих правомочностей з урахуванням обмежень правомочностей розпорядження, закріплених ст. 136 Господарського кодексу України, особливостей управління холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв), переданим до статутного капіталу державних холдингових компаній, установлених ст. 7 Закону України «Про холдингові компанії в Україні», та особливостей управління об'єктами державної власності, передбачених Законом України «Про управління об'єктами державної власності» [17].

Висновки. Отже, правовий режим майна холдингу потребує нормативно-правового регулювання і значного вдосконалення. Тому вбачається доцільним на законодавчому рівні вирішити такі питання: передбачити, що майновою основою діяльності холдингів є все майно, закріплене за холдинговою компанією та корпоративними підприємствами на відповідному праві; закріпити право холдингової компанії на єдине управління майном холдингу, яким вона наділяється для досягнення загальної економічної мети холдингу; встановити холдинговій компанії обмеження на вилучення в корпоративного підприємства доходу понад визначений розмір дивідендів або виплат доходу на частки й на вилучення майна або покладання додаткових витрат, якщо це загрожує здійсненню корпоративним підприємством господарської діяльності.

Упровадження зазначених пропозицій сприятиме вдосконаленню правового режиму майна холдингу та забезпечить баланс інтересів усіх його учасників.

Список використаних джерел:

1. Лаптев ИВ. Правовая организация холдинга как производственно-хозяйственного комплекса: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право».
2. Лозовицкий С.П. Методологические и организационные аспекты учета и аудита в холдинговых компаниях: автореф. дисс. канд. экон. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерский учет, анализ та аудит». Львов, 2004. 20 с.
3. Шиткина И.С. Холдинги: правовое регулирование и корпоративное управление. Научно-практическое издание. Москва: Волтерс Клувер, 2006. 648 с.
4. Портной К.Я. Правовое положение холдингов в России: монография. Москва: Волтерс Клувер, 2004. 278 с.
5. Щербина В.С. Поняття та зміст правового режиму майна суб'єктів господарювання. Юридична Україна. 2007. № 1. С. 70–80.
6. Хозяйственное право: учебник / В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др.; под ред. В.К. Мамутова. Киев: ЮринкомИнтер, 2002. 912 с.
7. Мамутов В.К. Предприятие и вышестоящий хозяйственный орган. Москва: Юрид. лит., 1969. 237 с.
8. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.
9. Цивільне право України: загальна частина / за ред. проф. І.А. Бірюкова і Ю.О. Заїки. Київ: Алерта, 2014. 510 с.
10. Вінник О.М. Господарське право: навчальний посібник. Київ: Правова єдність, 2009. 766 с.
11. Беліков О. Холдинги в Україні. Юридичний журнал. 2007. № 9. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2746>.
12. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15 березня 2006 р. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 34. Ст. 1253.
13. Леонова О.И. Правовые аспекты имущественных отношений в холдинге. URL: <http://urfocus.ru/index.php/stati/6-pravovye-aspekty-imushchestvennykh-otnoshenij-v-kholdinge>.
14. Пронська Г.В. Вибране. Київ: Освіта України, 2013. 696 с.
15. Гонашвили Г.Л. Безвозмездная передача имущества между коммерческими организациями. Законодательство. 2004. № 2. С. 10.
16. Стулов И.В. Организационно-экономический механизм управления холдингами: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 «Развитие продуктивных сил и региональная экономика». Санкт-Петербург, 2001. 167 с.
17. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 р. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 46. Ст. 456.

КУЛИК О. І.,
аспірант кафедри господарського права
(Донецький національний
університет імені Василя Стуса)

УДК 346.7

ПОРЯДОК ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРЕРАХУНКУ «ЗЕЛЕНОГО» ТАРИФУ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Статтю присвячено порядку встановлення та перерахунку «зеленого» тарифу суб'єктам господарювання, що виробляють електричну енергію з альтернативних джерел енергії. У статті проаналізовано положення чинного законодавства України щодо порядку встановлення та перерахунку «зеленого» тарифу суб'єктам господарювання, що виробляють електричну енергію з альтернативних джерел енергії. За результатами проведеного дослідження розроблено низку практичних рекомендацій.

Ключові слова: альтернативні джерела енергії, «зелений» тариф, порядок встановлення та перерахунку «зеленого» тарифу суб'єктам господарювання, що виробляють електроенергію з альтернативних джерел.

Статья посвящена порядку установления и пересмотра «зеленого» тарифа субъектам хозяйствования, производящим электроэнергию из альтернативных источников энергии. В статье проанализированы положения действующего законодательства Украины о порядке установления и пересмотра «зеленого» тарифа субъектам хозяйствования, производящим электроэнергию из альтернативных источников энергии. По результатам проведенного исследования разработан ряд практических рекомендаций.

Ключевые слова: альтернативные источники энергии, «зеленый» тариф, порядок установления и пересчета «зеленого» тарифа субъектам хозяйствования, производящим электроэнергию из альтернативных источников.

The article is devoted to the feed-in tariff setting and recalculation procedure. This article analyses the Ukrainian legislation on feed-in tariff setting and recalculation procedure. The expected outcomes of the research should be an implementation of the practical recommendations by the Government and Legislators into Ukrainian legislation.

Key words: alternative energy sources, feed-in tariff, feed-in tariff setting and recalculation procedure.

Вступ. Сьогодні щонайменше 61 країною запроваджено механізми для розвитку та стимулювання альтернативної енергетики, серед яких провідне місце посідає «зелений» тариф. Це привело до глобального залучення інвестицій в альтернативну енергетику, переважно в сонячну та вітрову. В Україні також запроваджено «зелений» тариф, який активно використовують виробники електроенергії з альтернативних джерел, оскільки це гарантує їм продаж енергії «зеленого» походження з додатковим стимулюванням.

Встановленню та перерахунку «зеленого» тарифу суб'єктам господарювання властивий свій спеціальний порядок, визначений нормативно-правовими актами України. Однак на практиці суб'єкти господарювання часто стикаються із проблемами та прогалинами в законодавстві, що свідчить про недосконале нормативно-правове регулювання цих відносин.

В юридичній науці окремі аспекти альтернативної енергетики і «зеленого» тарифу досліджували С. Білоцький, А. Вершинін, Г. Джумагельдієва, М. Кузьміна, С. Свірков та ін. Проте недостатньо дослідженими і такими, що потребують подальшого аналізу, залишаються питання порядку встановлення та перерахунку «зеленого» тарифу суб'єктам господарювання, що виробляють електричну енергію з альтернативних джерел енергії.

Постановка завдання. Метою статті є конкретизація порядку встановлення та перерахунку «зеленого» тарифу суб'єктам господарювання, що виробляють електричну енергію з альтернативних джерел енергії, на основі системного аналізу норм законодавства України у сфері використання альтернативних джерел енергії та розроблення пропозицій щодо вдосконалення зазначеного порядку.

Результати дослідження. Суб'єкти господарювання й інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, конституційні основи якого закріплені в ст. 5 Господарського кодексу (далі – ГК) України. Правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів. Цією ж статтею закріплюється право кожного на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом [1].

Отже, суб'єкти господарювання, що виробляють електричну енергію з альтернативних джерел енергії, мають здійснювати таку діяльність у межах установленого господарського порядку, додержуючись вимог законодавства.

Чинним енергетичним законодавством закріплене стимулювання суб'єктів господарювання до виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії шляхом встановлення їм «зеленого» тарифу, тобто спеціального тарифу, за яким закуповується електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики, зокрема на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах), з альтернативних джерел енергії (а з використанням гідроенергії – лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями) (ст. 1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії»).

«Зелений» тариф встановлюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – НКРЕКП), на електричну енергію, вироблену на об'єктах електроенергетики, зокрема, на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах), з альтернативних джерел енергії (крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – вироблену лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями) (абз. абз. 1, 2 ст. 9–1 Закону України «Про альтернативні джерела енергії»).

На НКРЕКП покладено обов'язок встановлювати «зелений» тариф суб'єктам господарювання, що виробляють електричну енергію з альтернативних джерел енергії, за кожним видом альтернативної енергії та для кожного об'єкта електроенергетики або для кожної черги будівництва електростанції (пускового комплексу).

З метою конкретизації загальних положень, що визначені вищевзгаданим законом, постановою НКРЕКП № 1421 від 2 листопада 2012 р. затверджено «Порядок встановлення, перегляду та припинення дії «зеленого» тарифу на електричну енергію для суб'єктів господарської діяльності та приватних домогосподарств» (далі – Порядок).

Саму процедуру встановлення «зеленого» тарифу суб'єкту господарювання, закріплену вищевказаним Порядком, можна стисло представити так.

Спершу заявник подає до НКРЕКП заяву належної форми щодо встановлення йому «зеленого» тарифу та додає до неї визначені Порядком документи, а саме:

- пояснювальну записку з детальною інформацією про суб'єкта господарювання (форма власності, встановлена потужність та інші характеристики об'єкта електроенергетики);
- розрахунок собівартості виробництва електричної енергії на об'єкті електроенергетики з альтернативних джерел енергії (додаток 2);
- обґрунтування статей і елементів витрат собівартості виробництва електричної енергії на об'єкті електроенергетики з альтернативних джерел енергії (копії договорів

на закупівлю товарів, робіт і послуг, довідку про чисельність персоналу, довідку про балансову вартість основних фондів із розбивкою за групами станом на дату подання заяви щодо встановлення «зеленого» тарифу суб'єкту господарювання);

– пояснювальну записку до проекту будівництва об'єктів електроенергетики з використанням альтернативних джерел енергії;

– копію зареєстрованої декларації про початок виконання будівельних робіт або дозволу на виконання будівельних робіт, виданих відповідно до вимог Порядку виконання будівельних робіт, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 466;

– копії технічних умов приєднання до електричних мереж електроустановки, яка виробляє електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії;

– копію зареєстрованої декларації про готовність об'єкта (або черги будівництва електростанції (пускового комплексу)) до експлуатації або сертифіката, виданих відповідно до Порядку прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 461;

– копії кошторисної частини проектної документації будівництва об'єктів електроенергетики з використанням альтернативних джерел енергії.

Наступним кроком є розгляд структурним підрозділом НКРЕКП заяви щодо встановлення «зеленого» тарифу суб'єкту господарювання та доданих до неї документів, у разі надання заявником повного пакета документів. Такий розгляд триває протягом 30 календарних днів зі дня надходження пакета документів, потім структурний підрозділ НКРЕКП готує та подає матеріали на засідання комісії. Про ухвалення рішення щодо встановлення або відмови у встановленні «зеленого» тарифу суб'єкту господарювання письмово повідомляється протягом 5 робочих днів зі дня ухвалення такого рішення. У разі надання неповного пакета документів, визначеного п. 2.1 Порядку, заява щодо встановлення «зеленого» тарифу суб'єкту господарювання не розглядається, про що НКРЕКП повідомляє заявника у письмовій формі в 5-денний строк зі дня надходження таких документів до НКРЕКП та повертає їх заявнику.

Рішення щодо встановлення «зелених» тарифів і фіксованих мінімальних розмірів «зелених» тарифів для суб'єктів господарювання, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії, ухвалюються на засіданні НКРЕКП у формі відкритого слухання. Такі рішення розміщуються на офіційному веб-сайті НКРЕКП та публікуються в інформаційному бюлетені НКРЕКП.

Саме так законодавець врегулював спосіб встановлення «зеленого» тарифу суб'єктам господарювання.

Водночас Порядком визначено лише одну підставу для відмови у встановленні «зеленого» тарифу, а саме: надання суб'єктом господарювання недостовірної інформації в поданих документах (п. 2.5. Порядку).

Законодавством у сфері альтернативної енергетики передбачається низка вимог, яким мають відповідати суб'єкти господарювання для встановлення їм «зеленого» тарифу. Зважаючи на те, що невідповідність таким вимогам виключає можливість отримання суб'єктом господарювання «зеленого» тарифу, варто було б визначити як підставу для відмови у встановленні «зеленого» тарифу саме невідповідність умовам для його встановлення.

Надання недостовірної інформації в поданих документах повинно мати більш негативний характер. Якщо суб'єкт господарювання подає неправдиві відомості для отримання «зеленого» тарифу, дії його посадових осіб варто перенести в площину адміністративної відповідальності, а в деяких випадках надання завідомо недостовірної інформації такі дії можуть бути кваліфіковані за ст. 190 («Шахрайство») Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Тому пропонується п. 2.5. Порядку викласти в такій редакції: «Підставою для відмови у встановленні «зеленого» тарифу є невідповідність вимогам для встановлення «зеленого» тарифу, визначеним Законом України «Про альтернативні джерела енергії». Надання суб'єк-

том господарювання завідомо недостовірної інформації в поданих документах призводить до передбаченої законом відповідальності».

Окрім установлення суб'єктам господарювання «зеленого» тарифу, Порядком врегульовано питання його перерахунку. Так, «зелений» тариф для об'єктів електроенергетики, введених в експлуатацію до 31 грудня 2024 р., не може бути менший за фіксований мінімальний розмір «зеленого» тарифу, який на дату останнього в кожному кварталі засідання НКРЕКП перераховується в національну валюту за середнім офіційним валютним курсом Національного банку України (далі – НБУ) за останніх 30 календарних днів, що передують даті такого засідання (п. 1.7. Порядку).

Для забезпечення від коливань курсу євро та впливу інших об'єктивних чинників п. 1.8. Порядку визначено спеціальну формулу, за якої обраховується «зелений» тариф із прив'язкою до офіційного курсу євро.

Такий спосіб розрахунку «зеленого» тарифу дозволяє дотримуватися справедливого балансу в розмірі коефіцієнта зеленого тарифу. Якщо розмір «зеленого» тарифу буде занадто великим, це призведе до занадто активного відгуку ринку, та держава буде стимулювати виробництво електроенергії з альтернативних джерел енергії більше, ніж це потрібно. Та навпаки, якщо розмір «зеленого» тарифу буде занадто малим, державі не вдасться залучити достатньо інвестицій, що унеможливить стимулювання альтернативної енергетики, визначене, зокрема, Національним планом дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 р.

На практиці трапляються випадки, коли через незбалансовану ставку «зеленого» тарифу навіть потужні європейські економіки змушені були різко скорочувати коефіцієнт останнього (Німеччина в лютому 2012 р.) або ж упроваджувати суворі обмеження на встановлену потужність енергетичного обладнання, як Франція (2011 р.) та Іспанія (2008, 2010 рр.). Деякі держави пішли навіть далі, припинивши встановлення «зеленого» тарифу на електроенергію, що вироблена на новому обладнанні (Іспанія в січні 2012 р., штат Новий Південний Уельс в Австралії у квітні 2011 р.).

Вдалим видається досвід законодавчого урегулювання зазначеного питання в Республіці Словаччина, де розмір «зеленого» тарифу визначається щорічно залежно від індекса інфляції та гарантується на 12 років. Водночас припускаються темпи інфляції в межах від 2,6% до 3,9% для коригування «зеленого» тарифу [2].

Дещо інакше врегульовано питання обсягу купівлі електричної енергії з альтернативних джерел енергії та її вартості в законодавстві Республіки Польщі, де Кабінет Міністрів встановлює обсяг електроенергії, яка може бути викуплена за «зеленим» тарифом, на наступний рік [3].

Отже, на НКРЕКП покладено обов'язок перераховувати «зелений» тариф щоквартально за установленою формулою та на підставі курсу євро, установленого НБУ станом на дату встановлення роздрібних тарифів для споживачів на розрахунковий місяць. Зважаючи на досвід правового регулювання вказаного питання країнами Європейського Союзу, можна пропонувати змінити формулу перерахунку «зеленого» тарифу, врахувавши індекс інфляції. Також заслуговує на увагу іноземний досвід щодо законодавчого закріплення права уряду на визначення обсягу електроенергії, яка може бути викуплена за «зеленим» тарифом на календарний рік.

Інша проблема виникає у зв'язку з тим, що всупереч установленому законом обов'язку НКРЕКП щоквартального перегляду «зеленого» тарифу, визначеному п. 1.7 Порядку, з боку державного органу трапляються випадки недотримання цих норм.

Судами вищих інстанцій неодноразово констатовалося порушення НКРЕКП зазначених норм Порядку, однак у попередній редакції від 3 вересня 2013 р., за якої НКРЕКП мало здійснювати такий перерахунок кожного місяця (ухвала Вищого адміністративного суду України від 9 лютого 2017 р. в справі № К/800/27900/16, ухвала Вищого адміністративного суду України від 16 березня 2017 р. в справі № К/800/28681/16) [4; 5].

На практиці в суб'єктів господарювання, яким установлений «зелений тариф», можуть також виникати інші проблеми, пов'язані з недосконалим правовим регулюванням

вказаного питання. Так, навіть визнавши судовим порядком дії НКРЕКП щодо встановлення розміру коефіцієнта «зеленого» тарифу неправомірними, суб'єкт господарювання отримав відмову з боку державного органу в перерахунку йому «зеленого» тарифу. Зокрема, листом від 12 грудня 2016 р. НКРЕКП відмовила в здійсненні перерахунку «зеленого» тарифу суб'єкту господарювання, мотивуючи це тим, що жодним нормативним актом не передбачено встановлення тарифів за розрахунковий період, що минув. Суб'єкт господарювання був вимушений повторно звертатися до суду з позовом про поновлення своїх прав шляхом визнання протиправною зазначеної відповіді НКРЕКП (постанова Хмельницького окружного адміністративного суду від 2 березня 2017 р. в справі № 822/2753/16) [6].

Проте суди не завжди стають на бік суб'єктів господарювання під час вирішення аналогічних позовів. Так, у постанові Окружного адміністративного суду м. Києва від 24 квітня 2015 р. зазначається, що визначений позивачами спосіб відновлення порушеного права (визнання протиправною бездіяльність та зобов'язання ухвалити рішення) не є належним способом захисту порушених прав. На думку суду, позивачі фактично просять втрутитися в господарські відносини між ними та ДП «Енергоринок». Щоправда, з такою позицією суду першої інстанції не погодився суд апеляційної інстанції, скасувавши зазначену постанову та задовольнивши позовні вимоги в повному обсязі.

Стан нормативно-правового регулювання вказаної сфери, за якого суб'єктам господарювання доводиться звертатися до суду для захисту своїх прав, реалізація яких гарантована законодавством України у сфері альтернативної енергетики, покладаючись водночас на вирішення спору на свою користь, є неприпустимим, і в контексті низького рівня довіри до судової влади в Україні відлякує потенційних інвесторів.

За таких умов можливим є запровадження відповідальності посадових осіб НКРЕКП за нездійснення щоквартального перегляду «зеленого» тарифу без поважних причин.

Водночас відповідальність за порушення порядку встановлення та дії «зеленого» тарифу не має бути однобокою. Цікавим є досвід Республіки Польщі, де передбачається також і відповідальність посадових осіб тих підприємств, що виробляють електричну енергію з альтернативних джерел енергії. Так, якщо зазначений суб'єкт господарювання не виконає встановлених контрактом умов щодо постачання електроенергії, виробленої з альтернативних джерел енергії, він зобов'язаний виплатити суму комісії, яка становить різницю між виробленою електроенергією, та такою, що мала бути виробленою, помноженою на половину установленого договором ціни (RES Act, Art. 170. 6.). На керівника суб'єкта господарювання також може бути накладений штраф, але не більше 300% його заробітної плати (RES Act, Art. 172) [7]. Наведений досвід заслуговує на увагу та потребує самостійного вивчення з метою запозичення і запровадження такої відповідальності у вітчизняному законодавстві.

Висновки. Отже, проведені дослідження дозволило сформулювати напрями вдосконалення порядку встановлення та перерахунку «зеленого» тарифу, як-от:

1. Закріплення підстав для відмови у встановленні «зеленого» тарифу суб'єктам господарювання.
2. Зміна формули перерахунку «зеленого» тарифу суб'єктам господарювання з урахуванням у ній індексу інфляції.
3. Закріплення за Кабінетом Міністрів України права на визначення обсягу електроенергії, яка може бути викуплена за «зеленим» тарифом на календарний рік.
4. Запровадження відповідальності посадових осіб НКРЕКП за нездійснення щоквартального перегляду «зеленого» тарифу без поважних причин.
5. Запровадження відповідальності посадових осіб суб'єкта господарювання, що виробляє електричну енергію з альтернативних джерел енергії, за невиконання умов щодо поставки електроенергії.

Реалізація вищевказаних напрямів передбачає внесення змін до Порядку встановлення, перегляду та припинення дії «зеленого» тарифу на електричну енергію для суб'єктів господарської діяльності та приватних домогосподарств, зокрема до п.п. 1.7, 1.8. та 2.5.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. С. 144.
2. Klein A., Held A., Ragwitz M., Resch G., Faber T. (2007). Evaluation of different feed-in tariff design options: Best practice paper for the International Feed-in Cooperation. 2007. URL: http://www.feed-in-cooperation.org/wDefault_7/download-files/research/Best_practice_Paper_3rd_edition.pdf].
3. The Act on renewable energy sources, Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o odnawialny chźródłach energii (Dz. U. 2015 poz. 478). URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000478/T/D20150478L.pdf>.
4. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 9 лютого 2017 р. по справі К/800/27900/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64658493>.
5. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 16 березня 2017 р. по справі К/800/28681/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65503178>.
6. Постанова Хмельницького окружного адміністративного суду від 2 березня 2017 р. по справі № 822/2753/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65132306>.
7. RES LEGAL (2018): Legal sources on renewable energy. URL: <http://www.res-legal.eu/search-by-country/poland/single/s/res-e/t/promotion/aid/tenders-feed-in-tariff/lastp/175/>.

ПІГАРЕВА Г. І.,

асистент кафедри спеціально-правових дисциплін

(Донецький державний університет управління)

УДК 341.49:346(045)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті проаналізовано питання особливостей реалізації норм міжнародного права у господарському судочинстві. Конкретизовано значення судової практики та міжнародно-правових стандартів у господарському судочинстві України. Підкреслено, що Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішенням Європейського суду з прав людини належить особливе місце серед норм міжнародного права у сфері господарського судочинства.

Ключові слова: норма міжнародного права, господарське судочинство, судова практика, міжнародні стандарти, Конвенція, Європейський суд з прав людини.

В статье проанализированы вопросы особенностей реализации норм международного права в хозяйственном судопроизводстве. Конкретизировано значение судебной практики и международно-правовых стандартов в хозяйственном судопроизводстве Украины. Подчеркнуто, что Конвенции о защите прав человека и основных свобод и решениям Европейского суда по правам человека принадлежит особенное место среди норм международного права в сфере хозяйственного судопроизводства.

Ключевые слова: норма международного права, хозяйственное судопроизводство, судебная практика, международные стандарты, Конвенция, Европейский суд по правам человека.

In the article a question is analyzed of the peculiarities of the application of the norms of international law in the economic legal proceedings. The significance of jurisprudence and international legal standards in economic legal process of Ukraine are specified. It is emphasized that the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the judgment of the European Court of Human Rights are a special place among the norms of international law in the field of economic legal proceedings.

Key words: *norm of international law, economic justice, jurisprudence, international standards, Convention, European Court of Human Rights.*

Вступ. Однією з основних і сучасних тенденцій розвитку права є підвищення ролі міжнародних норм у правовій системі держави. Це підтверджується визнанням пріоритету міжнародних норм над внутрішньодержавними, а також помітними змінами внутрішнього права у зв'язку з вимогами міжнародно-правових стандартів. Звичайно, всі зміни національного законодавства відображаються в галузевому законодавстві.

Актуальність теми дослідження підтверджується ступенем дискусійності теми – нині практично немає жодної фундаментальної роботи, присвяченої реалізації норм міжнародного права у господарському судочинстві.

Питання особливостей реалізації норм міжнародного права в господарському судочинстві досліджували такі вчені, як Д.М. Притика, В.А. Бігун, С.В. Васильєв, С.М. Ягофarov, І.В. Рехтіна та ін.

Постановка завдання. Метою статті є загальнотеоретичне дослідження значення та особливостей реалізації норм міжнародного права у господарському судочинстві.

Результати дослідження. Правосуддя можливо визначити з різних аспектів як: особливу функцію державної влади, що здійснюється через розгляд і вирішення в судових засіданнях справ зі спорів; один із найважливіших проявів судової влади; здійснювану судом правоохоронну діяльність із розгляду конкретних справ за неухильного дотримання вимог закону та встановленого ним порядку, що забезпечують законність, обґрунтованість, справедливості і загальнообов'язковості судових рішень.

Основні і специфічні ознаки правосуддя полягають в тому, що воно здійснюється: по-перше, специфічними державними органами – судами; по-друге, в точній відповідності до закону; по-третє, шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях конкретних справ за допомогою встановлених Конституцією форм судочинства.

Як зауважує В.А. Бігун, терміни «правосуддя» і «судочинство» широко застосовуються в теорії та практиці права. Аналіз їх вживання виявляє, що вони використовуються як тотожні або різні за смыслом, що зумовлює необхідність з'ясування змісту та обсягу зазначених термінів і понять, які їх позначають. Доказ перший: правосуддя – це судочинство, судочинство – ще не правосуддя. Якщо правосуддя та судочинство є тотожними поняттями, то будь-яка судова діяльність може вважатися здійсненням правосуддя. Судова практика, утім, не підтверджує цю тезу і доводить зворотне в тому значенні, що рішення суду, прийняте всупереч закону, не вважається правосудним. Доказ другий: правосуддя і судочинство – не тотожні поняття. Доказ аргументується наявністю термінів, що позначають різний зміст понять. По-перше, висловимо термінологічний аргумент. Термін, або фахове слово, є словниковою одиницею, що позначає специфічний для певного фаху зміст. Отже, і для юридичного фаху наявність різних термінів (правосуддя і судочинство) означає наявність різного, специфічного змісту. Так, дослівно термін правосуддя означає «суд за правом», а термін судочинство – «діяльність суду». Перший термін акцентує на змісті (за правом), другий – на формі діяльності (діяльність суду) як специфічному значенні термінів. Даний аргумент слід доповнити аксіологічним, телеологічним аспектом. Якщо у разі судочинства йдеться про діяльність суду, то у разі правосуддя йдеться про діяльність із розгляду справ із певною метою (досягнення справедливості, вирішення конфлікту, захисту прав та свобод людини,

юридичних осіб, держави). Тобто, йдеться не про будь-яку діяльність суду, а таку, що відповідає певній меті [1].

Таким чином, правосуддя та судочинство є невід'ємними складовими частинами реалізації діяльності господарських судів, оскільки основним завданням системи господарського судочинства є захист законних прав та інтересів суб'єктів господарювання.

Зростання ролі міжнародних норм у національному законодавстві підтверджується більш інтенсивною взаємодією держав. Така взаємодія відбилася і на системі джерел національного права. Крім того, що в Україні в останні роки помітне місце стало відводитися судовій практиці, значно збільшилася роль міжнародно-правової практики. Все це говорить про зростання важливості міжнародного права і міжнародних організацій у суспільному, політичному, економічному житті суспільства, а також у діяльності правозастосовних і правотворчих органів держави.

Наприкінці 80-х – початку 90-х рр. минулого століття питання реалізації норм міжнародного права в рамках правової системи держави помітно актуалізувалося. У зв'язку з цим виділимо дві групи держав за критерієм видів реалізації норм міжнародного права:

- а) країни, в яких конституційно закріплено пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права;
- б) країни, в яких конституційно не закріплено пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права.

М.Ю. Чирков пропонує більш детальну класифікацію і поряд з країнами, в яких конституційно закріплено пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права, виділяє:

- а) держави, що конституційно закріплюють можливість міжнародного договору діяти всередині країни, у сфері дії національного права;
- б) держави, національне законодавство яких чітко розмежовує міжнародне і внутрішньодержавне право. У цих країнах немає загального відсилання до міжнародних договорів, і для забезпечення процесу реалізації положень певного міжнародного договору у всіх випадках необхідно прийняти відповідні норми внутрішньодержавного права (Велика Британія, Канада) [2, с. 21].

Більшість конституцій іноземних держав містить положення про міжнародні норми. Встановлюється примат міжнародного права щодо внутрішнього, але, не закріплюється перевага щодо основних законів. Інакше, визнаючи примат міжнародного права над національним законом, багато держав, тим не менш, не поширюють це верховенство на положення своїх конституцій.

У Німеччині тільки загальноновизнані норми міжнародного права є складовою частиною права. Вони мають пріоритет перед законами і безпосередньо породжують права й обов'язки для осіб, які проживають на її території [3].

Республіка Білорусь визнає пріоритет загальноновизнаних принципів міжнародного права і забезпечує відповідність до них законодавства. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції, не допускається. З цього конституційного положення можна зробити висновок, що лише загальноновизнані принципи міжнародного права підлягають безпосередньому застосуванню без видання щодо них відповідного акта [4, Ст. 8].

Конституція США передбачає, що закони і міжнародні договори США мають рівну юридичну силу, а у разі виникнення колізії між ними наступний закон скасовує попередній. Однак положення Конституції мають пріоритет над нормами міжнародного договору [5]. Конституція Японії не регулює це питання, однак у судовій практиці віддає перевагу міжнародним договорам [5].

Таким чином, склалася практика оголошення в конституціях ряду держав та інших законодавчих актах загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також проголошення міжнародних договорів, укладених державою, складовою частиною її національної правової системи.

Включення загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права в правову систему України направлено на більш тісну взаємодію між національною і міжнародною пра-

вовими системами. Слід погодитися з висловленою в науці думкою щодо прояву тенденції динамічного співвідношення національного і міжнародного права як у масштабних взаємовпливах названих правових систем, так і у «проникненні» міжнародних принципів і норм в національні правові системи.

Потрібно відзначити, що, якщо раніше суди обережно ставилися до загальноновизнаних норм міжнародного права, то сьогодні почастішали випадки застосування судами України у розгляді господарських справ норм міжнародного права. Господарські справи розглядаються з відсилкою на норми міжнародного права не тільки Верховними Судом України, але і судами суб'єктів України. Суди не тільки використовують норми міжнародного права для посилення правової позиції з розгляду питання з метою обґрунтування рішення суду, але й застосовують їх безпосередньо.

Також слід приймати до уваги випадки «зворотного» пріоритету, коли національне законодавство передбачає вищий рівень захисту прав і свобод людини порівняно зі стандартами, які гарантуються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї. У таких випадках суд повинен застосовувати положення національного законодавства.

Однією з проблем є те, що, працюючи з нормами міжнародного права, судді чітко не розмежують обов'язкові до застосування і додаткові джерела права, а також стикаються зі складністю у встановленні співвідношення ієрархії національних і міжнародних джерел.

Застосування міжнародно-правових норм, присвячених судочинству, штучно обмежується колізійними ситуаціями, на відміну від матеріально-правових міжнародних норм. Самостійне або спільне з внутрішньодержавними нормами застосування міжнародних договірних норм допускається у розгляді справ за участю іноземних осіб. Те ж повною мірою поширюється на господарське процесуальне законодавство. Таким чином, у регулюванні господарських процесуальних правовідносин можуть застосовуватися не тільки ратифіковані міжнародні договори, оскільки норми міжнародного права можуть не вступати в конфлікт із національними правилами судочинства.

Забезпечення правильності правозастосування зумовлює необхідність перевірки судом норми на предмет вмісту в ній правил, інших, ніж у національному законодавстві, можливості її застосування в якості пріоритетного або визначення пріоритету національних правових норм чи допустимості одночасного застосування норм національного та міжнародного права за відсутності пріоритету.

Конституція України та Господарський процесуальний кодекс України забезпечують пріоритетне значення в господарському судочинстві, дозволяючи зробити висновок про те, що норми міжнародного права активно вторгаються в сферу внутрішньодержавних.

Для країн, зацікавлених у розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, однією метою стає встановлення доступності правосуддя й об'єктивного розгляду в судах спорів за участю іноземних осіб. У зв'язку з цим з 1992 р. зростає активність полеміки про взаємодію міжнародних норм із національним процесуальним правом, коли Україною почали укладатися двосторонні угоди з питань надання взаємної правової допомоги.

У 1992 р. Україна підписала Угоду Урядів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав «Про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності» від 19 грудня 1992 р. [6]. Трохи пізніше, у 1993 р. була укладена Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, учасниками якої стали держави-члени Співдружності Незалежних Держав [7].

1995 р. Україна вступила до Ради Європи, що відзначилося на більш тісному міжнародному співробітництві. А у 1997 р. Україною було ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, яка вступила в силу 11 вересня 1997 р. [8].

Сьогодні однією із найбільш актуальних для вітчизняної науки та практики є низка питань, пов'язаних із тлумаченням норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це пояснюється, по-перше, нагальною необхідністю впровадження конвенцій-

них стандартів до національної правової системи, а по-друге, абстрактністю норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що вимагає їхнього постійного тлумачення, в першу чергу, з боку Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Виконуючи функцію тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, постанови ЄСПЛ розшифровують їх зміст стосовно кожного конкретного випадку і виявляють різні порушення права на справедливий судовий розгляд. Самостійно застосувати ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод без урахування правової позиції ЄСПЛ важко, оскільки право на справедливий судовий розгляд занадто багатоаспектне, і його порушення не завжди очевидне. Тільки за допомогою задоволення скарги наднаціональний орган правосуддя констатує порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цьому сенсі питання про можливість незастосування постанов ЄСПЛ не ставиться, а, отже, вони не можуть розглядатися в якості вторинних джерел права. У зв'язку з цим постанови ЄСПЛ допустимо оцінювати як субсидіарне джерело щодо національного господарського процесуального права.

Якщо йдеться про постанову, яку винесено щодо іншої держави, то такі положення суду також необхідно враховувати з метою уникнення порушень, що були раніше предметом розгляду і щодо яких вже сформульовані правові позиції ЄСПЛ щодо інших держав. Тобто, тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ЄСПЛ сприяє формуванню європейських стандартів правосуддя, а їм, у свою чергу, повинна відповідати не тільки судова практика, а й національне законодавство. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод встановлює не взаємні зобов'язання держав-учасників стосовно один одного, а типові стандарти поведінки в забезпеченні гарантованих нею прав і свобод, тобто міжнародні стандарти. На підставі викладеного слід констатувати, що роль судової практики в правовій системі України постійно зростає. Суди у розгляді спору, аналогічного тому, за яким ЄСПЛ раніше виніс постанову проти України, повинні керуватися Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і раніше прийнятими постановами ЄСПЛ.

Повноцінне дослідження питання про роль і значення постанов ЄСПЛ у системі джерел національного процесуального права вимагає аналізу протилежних наукових позицій. Вважається, що ЄСПЛ не є правотворчим органом, а має право лише тлумачити Європейську конвенцію про права людини, суди повинні керуватися відповідними пунктами європейської Конвенції з урахуванням їх обов'язкового для судів тлумачення ЄСПЛ. У продовження цієї думки І.В. Рехтіна вказує, що постанови ЄСПЛ є актами правосуддя, а сам ЄСПЛ – органом правосуддя, тому його акти не можна прирівнювати до законів, оскільки це суперечить природі нормативно-правових актів [9].

М.О. Травніков вважає, що навряд чи слід закликати національні суди безпосередньо керуватися в своїй діяльності рішеннями ЄСПЛ, минаючи стадію імплементації відповідних стандартів в національне законодавство [10].

Застосовуючи норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Україна повинна брати до уваги всю практику ЄСПЛ, у т. ч. сформовану у справах, розглянутих до приєднання України до Конвенції. Тільки такий підхід допоможе нашій країні уникнути нових порушень Конвенції.

Питання про значення судової практики ЄСПЛ широко обговорювалися і на форумах, і в теоретичних працях вчених.

С.В. Васильєв висловлює позиції стосовно судової практики, стверджуючи, що вона впливає на формування єдиних правил поведінки в однотипних фактичних ситуаціях, тобто забезпечення єдиної судової практики усуває ситуацію, коли одні й ті ж категорії справ часом розглядаються судами по-різному; конкретизує положення нормативних актів за відсутності чіткого регулювання певних правовідносин; спроможна забезпечити «транспарентність» правосуддя, що виключає сумніви в об'єктивності і незалежності суддів; «судова практика відіграватиме велику роль у прозорості правосуддя»; є основою для подальшого вдосконалення чинного законодавства, як матеріального, так і процесуального [11, с. 192].

Судову практику слід розглядати в широкому і вузькому сенсі. У широкому сенсі – це діяльність судів усіх ланок судової системи, виражена в прийнятих цими органами рішеннях. У вузькому сенсі під судовою практикою слід розуміти тільки постанови вищих національних судових органів, у т. ч. з метою формулювання т. зв. правоположень.

Для визначення судової практики в якості джерела господарського процесуального права слід дотримуватися вузького сенсу.

На думку С.М. Ягофарова, міжнародні стандарти – це певні принципові положення, реальне втілення яких часто ускладнене їх локальним характером, що і створює певні труднощі в їх розумінні, а відповідно, і у практичному застосуванні, і якщо для європейської системи є характерною наявність спеціалізованого суду, то для універсальної системи стандартів подібний механізм відсутній [12, с. 20].

Можливо зазначити, що міжнародні стандарти – це комплекс, який динамічно розвивається і який не можна ототожнювати лише із загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права, оскільки це лише морально-політичні зобов'язання, за рівнем реалізації яких можна отримати відповідь як про реальні процеси демократизації в суспільстві і характері взаємовідносин особи і держави, так і про ступінь розвитку громадянського суспільства в цілому.

Тому сутність міжнародного стандарту трансформується в рамках певної національно-правової системи, що пропонує своє бачення механізму реалізації міжнародних стандартів. Дослідження міжнародних стандартів без урахування досвіду інших держав у вирішенні питання щодо створення діючого механізму судочинства, що відповідає вимогам дотримання прав особи, є неможливим.

Таким чином, міжнародно-правовий стандарт відображає єдність змісту відповідного зобов'язання та має за мету бути типовим орієнтиром для господарського судочинства. Міжнародні стандарти у сфері прав людини є виробленими міжнародним співтовариством передовими нормами-принципами, що містять у собі і визначають статутне становище особи у господарському судочинстві.

Сьогодні вчені зазначають, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод набула характеру конституційного закону, вплив її на національне право всіх держав-учасниць, у т. ч. господарське процесуальне, постійно зростає, що підтверджує тезу про те, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – це не застиглий монумент, а живий організм, підтверджений прогресивним впливом [12, с. 56].

Також слід зазначити, що Україна все більше орієнтується на міжнародні стандарти, на досвід, накопичений світовим товариством у здійсненні правосуддя. Д. Притика вважає, що, здійснюючи правосуддя, господарські суди безпосередньо сприяють позитивним економічним перетворенням у державі, формуванню конкурентного середовища для суб'єктів господарювання всіх форм власності. Можна впевнено констатувати, що діяльність господарських судів стала важливим інституційним засобом реалізації державної економічної політики, оскільки, приймаючи рішення у господарських справах, вони здійснюють оцінку законності конкретних дій суб'єктів господарювання і спрямовують їх у правове поле, їх рішення сприяють наповненню державного бюджету [13, с. 6].

Важливе місце у системі міжнародних стандартів займають положення, вироблені різними судами, створеними на основі міжнародних договорів. Міжнародні суди, відповідно до загальноприйнятої юридичної доктрини, так само як і національні, є правозастосовними органами, тому їх рішення не утворюють нових норм права, водночас рішення судів розглядаються ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН як допоміжні засоби у процесі міжнародної правотворчості і є базовим елементом міжнародного стандарту. Але для господарсько-процесуальної науки пріоритетною значимістю наділені рішення, в силу предмета розгляду виниклого спору, далекого від господарського процесу, не Міжнародного Суду ООН, а діючих на наднаціональній основі міжнародних судів регіональних організацій, серед яких найбільш ефективно функціонуючим прийнято вважати ЄСПЛ.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок: по-перше, поняття судової практики в межах діяльнісного підходу співвідноситься зі здійсненням правосуддя, а з формально-логічного погляду можна порівняти з категорією юридичної практики; по-друге, міжнародно-правовий стандарт відображає єдність змісту відповідного зобов'язання та має за мету бути типовим орієнтиром для господарського судочинства; міжнародні стандарти у сфері прав людини є виробленими міжнародним співтовариством передовими нормами-принципами, що містять у собі і визначають статутне становище особи у господарському судочинстві; по-третє, розвиток норм міжнародного права у сфері здійснення правосуддя потребує подальшого дослідження та узагальнення, оскільки саме від міжнародно-правових стандартів у сфері правосуддя залежить подальше вдосконалення та реформування господарського процесуального законодавства.

Список використаних джерел:

1. Бігун В. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). URL: <http://radnuk.info/statti/249-tioriuagov/15391-2011-01-23-02-33-55.html>.
2. Чирков М.Ю. Соотношение международного и внутригосударственного права: проблемы теории. Международно-правовые чтения. Вып. 3. Воронеж, 2004. С. 21–22.
3. Основной закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г, ст. 25. Издание Федерального центра политического просвещения. Бонн. Типография: Clausen&Bosse, Leck. 2003.
4. Конституция Республики Беларусь 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.). Минск: Амалфея, 2005. 48 с.
5. Конституции Индии, Италии, США, ФРГ, Франции, Японии и др. Конституции зарубежных государств / сост. В.В. Маклаков. М., 2006.
6. Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності від 19 грудня 1992 р URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_076.
7. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_009.
8. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/475/97%D0%B2%D1%80>.
9. Рехтина И.В. Постановления Европейского суда по правам человека как фактор, обуславливающий динамику гражданского процессуального законодательства России. Современное право. 2011. № 4. С. 82.
10. Травников М.А. Будущее Европейского Суда по правам человека: тупик или смена концепции. Журнал российского права. 2002. № 6. С. 71.
11. Васильев С.В. Судова практика: поняття, значення і види. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. 2013. № 1082. Вип. 16. С. 191–195.
12. Ягофаров С.М. Международные стандарты по правам человека и российское уголовное судопроизводство: учеб. пособ. / под ред. А.П. Гуськовой. Оренбург, 2006.
13. Притика Д. Про стан здійснення судочинства господарськими судами. Право України. 2006. № 1. С. 5–8.

ТРУДОВЕ ПРАВО

ВОЛИНЕЦЬ В. В.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 349.2

УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДИСКРИМІНАЦІЯ У СФЕРІ ПРАЦІ»

У статті зроблено спробу уточнити термін «дискримінація у сфері праці». Виокремлено особливості прояву дискримінації у сфері праці. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в частині недопущення дискримінації у сфері праці

Ключові слова: дискримінація, працівник, рівність, роботодавець, трудові правовідносини.

В статье совершена попытка уточнить термин «дискриминация в области труда». Выделены особенности проявления дискриминации в сфере труда. Сформулированы предложения по совершенствованию действующего законодательства в части недопущения дискриминации в области труда

Ключевые слова: дискриминация, работник, работодатель, равенство, трудовые правоотношения.

The article has attempted to clarify the concept of “discrimination in the labour sphere”. The peculiarities of discrimination demonstration in the labour sphere have been singled out. The range of proposals has been formulated related to the current legislation improvement concerning the discrimination non-admission in the labour sphere.

Keywords: discrimination, employee, equality, employer, labour legal relationship.

Вступ. Трудові правовідносини належать до одних із найбільш важливих та делікатних правових відносин, у які вступають люди і в межах яких проводять більшу частину свого активного життя. Зазначене можна пояснити тим, що праця є найважливішою сферою реалізації людського потенціалу, а також творчого начала особистості, з одного боку, та є основним джерелом доходу для більшості людей, з іншого. Саме тому сфера праці та рівність можливостей на ринку праці завжди викликали особливий інтерес для вчених, що представляють різні галузі права, економіки, політології, соціології, психології та філософії. Особливо актуальною ця проблема стає в періоди агресивного впливу кризових явищ, що мають місце в сьогочасній Україні, особливо на ринку праці.

Незважаючи на важливість питання запобігання дискримінації у сфері праці, а також фрагментарні дії держави щодо утвердження рівних можливостей на ринку праці, слід констатувати, що в Україні спостерігається дискримінація як окремих працівників, так і їх певних груп (зокрема студентів та пенсіонерів, жінок та осіб з особливими потребами). Із дискримінацією українці зустрічаються на всіх етапах реалізації ними права на працю: як під

час прийому на роботу, так і в оплаті праці, отриманні соціального пакету, в істотних та дургорядних умовах праці, при просуванні по службі, а також при звільненні. Ці та низка інших обставин дійсності вказують на нагальну потребу в удосконаленні правового регулювання заборони дискримінації у сфері праці та, відповідно, забезпечення недискримінації в цій сфері. Постає необхідність у подальших наукових розвідках щодо теоретичного аналізу суті дискримінації у сфері праці та в уточненні відповідного терміна.

Аналіз останніх досліджень. Поняття «дискримінація у сфері праці» вже були предметом дослідження В.О. Галай, К. Георге, Н.О. Демєнкової, Т.А. Занфірової, Н.В. Ляшенко, О.Л. Мазіна, Д.В. Солдаткіна, Н.С. Шалімової, Г.М. Юрчик, А.В. Янішевської та багатьох інших українських та зарубіжних учених в галузі трудового права. На рівні кандидатських дисертацій ця тематика була розкрита в роботах І.С. Сахарук та І.М. Твердовського. Не применшуючи значущості здійснених наукових розвідок та важливості зробленого внеску вказаними вченими в розвиток науки трудового права, зазначимо, що в межах тривалого реформування трудового законодавства в Україні потребує законодавчого визначення низка найважливіших термінів, що використовуються у цій галузі права, а тому, безсумнівно, законодавцем також має бути й чітко визначене поняття «дискримінація у сфері праці», що буде сприяти підвищенню рівня захищеності прав працівників у трудових правовідносинах.

Постановка завдання. Зважаючи на те, що відсутність оперативних й ефективних заходів реагування на прояви дискримінації, а також простота та очевидність сутності цього явища призводять до поглиблення проблеми та виникнення нових її форм [1, с. 19–22], що постійно модифікуються, **метою** дослідження є теоретичне уточнення поняття «дискримінація у сфері праці». Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких завдань: 1) виокремити та здійснити критичний аналіз основних підходів, у межах яких вчені інтерпретують поняття «дискримінація у сфері праці»; 2) розкрити специфічні особливості дискримінації у сфері праці; 3) уточнити дефініцію «дискримінація у сфері праці».

Результати дослідження. У Загальній декларації прав людини заборона дискримінації була зведена в статус загальновизнаного принципу, котрий у подальшому був відображений у багатьох міжнародно-правових актах, якими закріплено базові права людини. Цілком закономірно, що дискримінації та її забороні була приділена суттєва увага і Міжнародною організацією праці (далі – МОП), яка сформувала загальну концепцію поняття «дискримінація у сфері праці», а також повсякчас актуалізує програми протидії цьому протиправному явищу. Саме імперативні та рекомендаційні документи МОП, що спрямовані на протидію досліджуваній дискримінації, стали тим достатнім фундаментом, на якому в подальшому вибудовувалися антидискримінаційні норми національного трудового законодавства більшості сучасних держав.

У сенсі Конвенції МОП «Про дискримінацію в галузі праці та занять» від 25 червня 1958 року № 111 під поняттям «дискримінація» слід розуміти будь-яку відмінність, недопущення чи надання переваг, що здійснюється за ознаками расової приналежності, кольору шкіри, статі, релігійних переконань, політичного світогляду, національного або соціального походження, які унеможливають чи погіршують рівність можливостей у сфері праці.

Зважаючи на цю норму Конвенції, вченими у сфері трудового права було сформульовано загальний підхід до визначення поняття «дискримінація», під яким пропонується розуміти будь-яке розходження, виняток або перевагу, що заперечує або зменшує рівне здійснення прав [2, с. 10; 3, с. 81]. Більш уточнююче формулює в широкому сенсі визначення терміна «дискримінація» О.Л. Мазін, на думку якого, дискримінацією є нерівні можливості працівників, що володіють рівною продуктивністю, або неоднакове до них ставлення з боку роботодавців, суспільства та держави [4, с. 38]. У свою чергу молдавський учений К. Георге в цьому контексті зазначає, що дискримінація – це спосіб деформації рівноправності суб'єктів правовідносин або рівності їх юридичного статусу шляхом зміни взаємозв'язків прав і обов'язків, їх забезпеченості, обсягу і сфер реалізації з метою встановлення об'єктивно обґрунтованих або суб'єктивно мотивованих параметрів справедливості та свободи в суспільстві» [5, с. 16]. Аналізуючи наведені визначення, можемо дійти висновку, що дискримінація

за загальним підходом зводиться до спотворення: 1) балансу можливостей усіх, хто бажає чи багатиме скористатись певною гарантованою законодавством можливістю; 2) об'єктивної оцінки та соціального потенціалу осіб.

У такому контексті сформульовано в межах українського законодавства поняття «дискримінація», яке відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» розуміється як ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мови тощо, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Доречним вважаємо підхід до визначення терміна «дискримінація», якого дотримується Ю.С. Шемшученко. На думку вченого, під цим поняттям слід розуміти умисне обмеження або позбавлення прав певних юридичних та фізичних осіб [6, с. 165]. Отже, на його думку, дискримінацією є таке спотворення балансу можливостей, а також таке спотворення об'єктивної оцінки та соціального потенціалу осіб, яке дискримінатор здійснює умисно. Уважаємо, що врахування психологічного ставлення дискримінатора до осіб, котрі дискримінуються, є досить важливою ознакою дискримінації. У зв'язку із цим зазначимо, що під «дискримінаційним умислом» слід розуміти таке психічне ставлення до дискримінації та її наслідків, за якого дискримінатор:

1) усвідомлював дискримінаційний характер свого діяння (дії або бездіяльності). Це означає, що дискримінатор чітко розумів, що його дії є об'єктивно несправедливими, такими, що порушують принципи рівності усіх, хто володіє правом на працю, проте, вчинив їх, керуючись дискримінаційним мотивом, під яким у наукових дослідженнях вчені розуміють негативне ставлення до окремих груп осіб залежно від їх певних ознак [7, с. 42]. Проте, наголосимо на тому, що формулювання «негативне ставлення» у цьому контексті не є об'єктивним, адже дискримінатор не обов'язково повинен негативно ставитись до тих, кого він дискримінує. На практиці виникають випадки, коли роботодавці можуть позитивно ставитись до молоді, жінок, осіб з особливими потребами і т. д. (не мати до них ненависті тощо), проте не укладати з ними трудових договорів з «прагматичного» міркування, яке досить часто спостерігається серед роботодавців у періоди загострення кризових явищ на ринку праці та відповідних захисних дій роботодавців, спрямованих на так звану «оптимізацію» трудового ресурсу. Проте ця «прагматична доцільність» досить часто взагалі не зумовлюється кризовими явищами, а є повсякчасною політикою багатьох роботодавців. Тому на роботу, як правило, беруть населення віком від 30 до 40 років, оскільки в цьому віці жінка вже, як правило, не шукатиме собі чоловіка, не плануватиме декретної відпустки, а чоловік ще є досить здоровим, щоб виконувати важку фізичну чи іншу шкідливу роботу. Водночас в інших сферах роботодавці націлюються на інші категорії населення. Наприклад, наймаючи працівників на посади «кур'єр», «менеджер із продажу» тощо, роботодавці надають перевагу особам, котрі не досягли 25-річного віку. Ці дії роботодавців можна пояснити тим, що відповідні категорії осіб не мають досвіду роботи та цей досвід для виконання пропонованої роботи взагалі не вважається необхідним, а отже, ці особи можуть працювати за низьку заробітну плату, не претендуючи на соціальний пакет тощо;

2) передбачав наслідки свого дискримінаційного діяння та бажав, щоб вони настали. Дискримінуючи особу, що володіє правом на працю, дискримінатор не лише усвідомлює характер свого діяння, проте й, керуючись дискримінаційним мотивом, передбачає та бажає досягнення певної протиправної мети. Наприклад, роботодавець, скорочуючи робочі місця у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, за рівних умов продуктивності праці і кваліфікації працівників надає перевагу (для збереження робочого місця) саме працівникам чоловічої статі, виходячи із того, що свідомо бажає уникнути поточних і майбутніх можли-

вих витрат на працівниць, пов'язаних із законодавчими обмеженнями застосування праці жінок, котрі обумовлені психофізіологічними особливостями жіночого організму; наданням жінкам пільг, якщо вони стануть матерями тощо. Окрім того, роботодавець може бажати настання відповідних наслідків, хибно вважаючи, що жінки не можуть бути професіоналами та за своєю суттю є менш кваліфікованими, а також менш розумними, послідовними та логічними.

Виникає питання: якщо роботодавець дискримінує працівника без прямого умислу, то чи можна вважати його дії дискримінаційними, а працівника жертвою дискримінації у сфері праці? Якщо умислом є воля, що спрямована на досягнення незаконного результату того чи іншого діяння, котре правопорушник усвідомлює, а необережність пов'язується з непередбачуваними результатами й виражається в тому, що дискримінатор не обмірковує ризик несподіваної появи протиправного результату його діянь [8, р. 382–383], то на практиці може виникати також і ненавмисна дискримінація, під якою розуміють дію, яка «від початку не була реалізована з метою дискримінації, але її ефект проявляється пізніше» [9, с. 30]. Отже, слід дійти висновку, що дискримінація у сфері праці може бути як умисною, так і неумисною.

Керівники, проводячи фактично дискримінаційну політику в організаціях, пояснюють та виправдовують це витратами виробництва: кожен роботодавець бажає, щоб усі працівники були віддані справі, приносили дохід і не вимагали жодних соціальних гарантій. Досить велика кількість роботодавців, як зазначає Н.А. Демьова, встановлює жорсткі критерії відбору персоналу, наприклад, роботодавці шукають працівників за такими критеріями: вік претендента до 35 років; чоловік; вища освіта; знання персонального комп'ютера та іноземної мови; досвід роботи за фахом. Водночас роботодавці та адміністрація підприємств, як правило, не вважають багато кричущих актів дискримінації, котрі вони постійно або ж часто здійснюють на практиці, дійсними фактами неоднакового ставлення до працівників, бо, на їхню думку, «риннок диктує свої закони, і кожен має право самостійно підбирати персонал, просувати співробітників по кар'єрних сходах і звільняти їх» [10, с.34–36]. Наприклад, на Кіровоградщині жінки не можуть нарівні з чоловіками реалізовувати свої трудові права та інтереси. У наукових розвідках щодо цього наголошується на тому, що чоловіки і жінки в цій частині України працюють у суттєво різних сферах, мають різні можливості просування по службі, жінок, на відміну від чоловіків, рідше запрошують на роботу в такі галузі економіки, як транспорт чи промисловість. А.В. Янішевська, Н.В. Ляшенко та Н.С. Шалімова наголошують на тому, що жінки на Кіровоградщині навіть у межах однієї професійної групи завжди обіймають менш престижні посади, ніж чоловіки, та, відповідно, отримують меншу заробітну плату, хоча й виконують роботу аналогічної кваліфікації [11, с.180].

Зауважимо, що баланс можливостей на ринку праці не є абсолютним, адже законодавство про працю, забороняючи роботодавцям дискримінувати працівників, передбачає: 1) можливість встановлення скороченої тривалості робочого часу (за рахунок власних коштів) на підприємствах і в організаціях для жінок, котрі мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда (ст. 51); 2) заборону залучати до роботи в нічний час вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років (ст. 176), осіб, молодших вісімнадцяти років (ст. 192), інших категорій працівників, передбачених законодавством (ст. 55); 3) обов'язок роботодавця виплачувати неповнолітньому працівникові заробітну платню при скороченій тривалості щоденної роботи в такому ж розмірі, як і працівникам відповідних категорій при повній тривалості щоденної роботи (ст. 194) і т. д.

Наведені та інші приклади законом передбаченої дискримінації, формально є проявом нерівного ставлення до працівників, однак це нерівне ставлення не вважається дискримінацією у сенсі ст. 2–1 Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) України та, відповідно, не зумовлює наслідком юридичну відповідальність дискримінатора. Метою такого нерівного ставлення є: 1) вирівнювання можливостей тих, хто з певних причин знаходиться на ринку праці не в рівних умовах, порівняно з іншими працівниками; 2) захист державою соціальних цінностей, зокрема материнства, благополуччя дітей, шлюбу, гуманізму до осіб

з особливими потребами тощо. Однак слід наголосити на тому, що означені дії формально є дискримінаційними. Більше того, на практиці виникають випадки, коли означені законні підстави для нерівного ставлення можуть бути підґрунтям для масштабної дискримінації у сфері праці тих, хто характеризується в Україні високим рівнем конкуренції на ринку праці. Найбільше ця тенденція спостерігається в західних державах. Учені звертають увагу на те, що тоді, коли в пострадянських державах багатьох жінок у процесі працевлаштування запитують про їх сімейний стан, наявність дітей, у розвинених країнах спостерігається досить суттєвий прогрес у подоланні трудової дискримінації з так званими «перегинами». Невинятковими є випадки, коли в західних країнах керівники, побоюючись звинувачень в дискримінації у сфері праці, не звільнятимуть жінку чи, приміром, чорношкірого працівника, представника меншин, а звільнять білого та гетеросексуального чоловіка, навіть якщо він буде і більш продуктивним працівником [12, с.323]. Уважаємо, що зазначена практика здійснення позитивної дискримінації повністю не відповідає засадам, завданням та принципам законодавчо передбаченого нерівного ставлення у сфері праці. Водночас слід визнати, що в Україні, як і в більшості європейських держав, позитивна дискримінація ще залишається достатньо помірною та збалансованою. Наприклад, законодавцем передбачаються квоти прийому на роботу інвалідів (4% від загальної чисельності персоналу). При цьому правила щодо обов'язкового працевлаштування інвалідів поширюються не на всіх роботодавців, а лише на тих, у яких працює більше аніж 8 осіб (ці роботодавці зобов'язані працевлаштувати як мінімум одного інваліда).

У зв'язку із зазначеним, пропонуємо розуміти поняття «дискримінація у сфері праці» умисно чи неумисно дією або ж бездіяльністю роботодавця, яка направлена на: 1) законом не передбачене обмеження прав і можливостей працівників у сфері трудових та інших безпосередньо пов'язаних із ними правових відносин, у результаті чого було порушено рівність можливостей рівних працездатних осіб у здійсненні ними своїх трудових прав і свобод; 2) законом передбачене обмеження прав і можливостей працівників у сфері трудових та інших безпосередньо пов'язаних із ними правових відносин, котрі здійснювалися всупереч цілям, завданням і принципам такого обмеження рівних можливостей або ж призвело до досягнення результатів, не передбачених законом. Це визначення може бути викладене також у спеціальній нормі – ч. 2 ст. 2-1 КЗпП України. Окрім того, на нашу думку, доцільно доповнити чинне законодавство України нормою про позитивну дискримінацію у сфері праці, у котрій визначались би загальна мета, завдання та принципи законного нерівного ставлення у сфері праці.

Висновки. При розкритті правової сутності поняття «дискримінація у сфері праці» слід зважати на те, що вказана дискримінація інтерпретується в межах таких її ознак: 1) дискримінація об'єктивно проявляється у створенні умов нерівності можливостей працівників, що володіють рівною продуктивністю, якщо ці умови не передбачені чинним законодавчим актом; 2) дискримінація об'єктивно виражається у різному ставленні дискримінатора до працівників, що володіють рівною продуктивністю (без прямої вказівки на відповідну нерівність ставлення у законодавчому акті); 3) дискримінаційна модель поведінки дискримінатора суб'єктивно вибудовується в його свідомості та має об'єктивне вираження з дискримінаційним умислом або без такого; 4) дискримінаційний умисел може бути зумовлений як упередженим ставленням до працівника чи групи працівників, ненавистю до них, так і об'єктивними трудовими можливостями цих працівників, які законодавець забороняє враховувати в оцінці роботодавцем конкурентоспроможності працівників; 5) дискримінація у формальному сенсі є нерівним ставленням дискримінатора до працівників, що володіють рівною продуктивністю, яке не санкціоноване чинними законами (однак передбачене законом нерівне ставлення має відповідати меті, завданням та принципам позитивної дискримінації).

Чинне законодавство про працю в частині заборони дискримінації у сфері праці є недостатнім і тому для вирішення багатьох практичних та теоретичних проблем, пов'язаних із досліджуванним соціальним явищем у сфері праці та зайнятості, у чинному законодавстві

мають міститись: визначення поняття «дискримінація у сфері праці»; характерні ознаки цієї дискримінації; вичерпний перелік випадків позитивної дискримінації у межах однієї норми кодифікованого законодавчого акту.

Список використаних джерел:

1. Деменёва Н.А. Дискриминация в сфере труда: проблемы методологии. Трудовое право в России и за рубежом. Москва. 2011. № 2. С. 19–22.
2. Галай В.О. Механізм захисту прав людини від проявів ксенофобії та расизму в Україні. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2013. Вип. 182. Ч. 1. С. 9–16.
3. Юрчик Г.М. Дискримінація на ринку праці: прояви, вітчизняний і європейський досвід подолання. Соціально-трудові відносини: теорія і практика. Київ. 2016. № 2(12). С. 118–128.
4. Мазин А.Л. Трудовая дискриминация и управление персоналом. Трудовое право. Москва. 2009. № 1. С. 80–83.
5. Георге К. Противодействие дискриминации в правовом государстве – фундаментальное условие соблюдения прав еврейского населения Молдовы. Сборник научных трудов Института иудаики. Кишинёв. 2016. С. 15–24.
6. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6-ти т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т 2. 744 с.
7. Солдаткин Д.В. Защита от дискриминации в трудовых отношениях: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 148 с.
8. Rassat M.-L. Droit penal. Paris: Presses Universitaires de France, 1987. 611 p.
9. Грамма Р., Бобейкэ Р. Применение прав человека в общественном здравоохранении. Права потребителей инъекционных наркотиков и ВИЧ-инфицированных: пособ. для медработн. Кишинёв: Ин-т по прав. чел., 2010. 72 с.
10. Деменёва Н.А. Проблемы дискриминации в сфере труда. Юридическая мысль. Санкт-Петербург. 2008. № 6 (50). С. 34–36.
11. Янішевська А.В., Ляшенко Н.В., Шалімова Н.С. Регіональні особливості гендерного розвитку Кіровоградської області. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Сер.: Економ. науки. 2011. Вип. 19. С. 176–182.
12. Мазин А.Л. Трудовая дискриминация и ее восприятие российскими работниками. Система ценностей современного общества. Новосибирск. 2011. № 20. С. 321–329.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

БРЕДІХІНА В. Л.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри екологічного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.6

ЗМІСТ ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПОНЯТТЯ РЕСУРСНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглядаються теоретико-методологічні засади ресурсно-екологічної безпеки, досліджується зміст та юридична природа цієї категорії з позиції її місця в системі екологічного права та її ролі в процесі забезпечення національної безпеки України та досягнення її сталого розвитку.

Ключові слова: екологічна безпека, ресурсно-екологічна безпека, природні ресурси, сталий розвиток, раціональне природокористування.

В статье рассматриваются теоретико-методологические основы ресурсно-экологической безопасности, исследуется содержание и юридическая природа этой категории с позиции ее места в системе экологического права и ее роли в процессе обеспечения национальной безопасности Украины, достижения ее устойчивого развития.

Ключевые слова: экологическая безопасность, ресурсно-экологическая безопасность, природные ресурсы, устойчивое развитие, рациональное природопользование.

The theoretical and methodological foundations of resource-ecological safety are examined in the article, the content and legal nature of this category are examined from the position of its place in the system of environmental law and its role in the process of ensuring the national security of Ukraine and achieving its sustainable development.

Key words: ecological safety, resource-ecological safety, natural resources, sustainable development, rational use of natural resources.

Вступ. На сучасному етапі існування світової спільноти з необхідною актуальністю постають питання пошуку шляхів подолання глобальних екологічних проблем, гармонізації економічних та соціальних відносин у світі шляхом реалізації стратегії сталого розвитку. Як відомо, зазначені питання стали центральними темами Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), яка закріпила нову тенденцію у сфері міжнародно-правової охорони довкілля, спрямовану на пріоритетність вирішення соціально-економічних питань через дбайливе ставлення до навколишнього природного середовища та його природних ресурсів – основного надбання для майбутніх поколінь. Пізніше суть та основні цілі сталого розвитку неодноразово формулювались у численних міжнародних документах, розроблених під егідою ООН. Підтвердженням того, що це питання є актуальним і сьогодні є, зокрема, Резолюція A/RES/70/1, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН

25 вересня 2015 р. «Трансформація нашого світу: порядок денний сталого розвитку 2030». Цей підсумковий документ закріпив 17 цілей сталого розвитку, що відповідають сучасним реаліям і проблемам. Серед них виділяють такі: забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва через раціональне освоєння й ефективне використання природних ресурсів та зменшення обсягу відходів; забезпечення доступу до сучасних недорогих, надійних джерел енергії, збільшення частки енергії з відновлювальних джерел у світовому енергетичному балансі; збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку; захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування тощо.

Така увага світової спільноти до раціонального використання, збереження та відновлення природних ресурсів не випадкова. За останні три десятиліття кількість населення на планеті збільшилася на 2 млрд. осіб і, відповідно, збільшилися обсяги виробництва та споживання природних ресурсів. Очевидно, що розвиток суспільства, стан економічних та соціальних відносин залежить від якості та розмірів доступних до використання природних ресурсів, що може призвести до зростання ресурсно-екологічних, енергетичних та економічних загроз [1, с. 165]. Утім, як зазначають фахівці, модель розвитку індустріальних країн, які досягли прогресу за рахунок використання «чужих» природних ресурсів ціною забруднення навколишнього природного середовища, буде втрачати свою життєздатність, що залежатиме від вичерпування ресурсно-екологічного потенціалу планети. Модель «споживчого суспільства» безперспективна і веде до катастрофи [2, с. 33].

Отже, зазначені факти примушують наголошувати не тільки на охороні довкілля як середовища існування всіх живих організмів, зокрема й людини, а й на вирішенні питань щодо забезпечення ресурсно-екологічної безпеки як всього людства, так і окремих держав, зокрема України, що може слугувати запорукою сталого розвитку останніх.

Питання визначення сутності екологічної безпеки загалом, її основних складових та характерних рис було і є предметом широкого обговорення та численних дискусій у наукових колах. Тут безперечної уваги і вивчення потребують роботи таких учених: В.І. Андрейцева, Ю.С. Шемшученко, Г.І. Балюк, М.В. Краснової, Ю.А. Краснової, А.П. Гетьмана, М.О. Фролова, С.М. Романка, А.С. Євстігнєєва, Г.В. Анісімова та інших фахівців сучасної еколого-правової науки. Завдяки ним було започатковано та отримало свій розвиток право екологічної безпеки, досліджено окремі елементи екологічної безпеки, правові способи та засоби її забезпечення, висвітлено особливості її правового забезпечення в різних сферах господарювання. Водночас слід зазначити, що поняття «ресурсно-екологічна безпека» не знайшло достатнього висвітлення та аналізу ні в еколого-правовій літературі, ні в національному екологічному законодавстві. Хоча, наприклад, М.В. Краснова звертає увагу на те, що згаданий термін вартий наукових досліджень, що «дозволить вийти на такий рівень наукового обґрунтування, за якого в процесі суспільного використання природних ресурсів і природи утвориться найбільший ступінь розробленості заходів захищеності національних інтересів загалом та в екологічній сфері зокрема» [3, с. 11].

Зазначене поняття все частіше використовують такі представники економічної науки: Н.М. Андрєєва, Д.В. Зеркалов, Б.М. Данилишин, М.С. Самойлик, В.М. Трегобчук та ін. Ученими з економічних позицій проаналізовано основні тенденції екобезпечного розвитку нашої держави; поняття ресурсно-екологічної безпеки (як складової системи загроз у сфері національної безпеки України); особливості формування та оцінки рівня регіональної ресурсно-екологічної безпеки; основи збереження та відтворення природно-ресурсного потенціалу територій тощо.

З урахуванням вищевикладеного потребують уваги й дослідження поняття ресурсно-екологічної безпеки, її місце в системі екологічного права та права екологічної безпеки, аналіз основних проблем у сфері її правового забезпечення та пошук шляхів для їх ефективного подолання.

Постановка завдання. Метою статті є визначення теоретико-методологічних засад ресурсно-екологічної безпеки, дослідження змісту та юридичної природи цієї категорії з

позиції її місця в системі екологічного права та її ролі в процесі збереження природно-ресурсного потенціалу та забезпечення національної безпеки України; аналіз особливостей основних компонентів ресурсно-екологічної безпеки та їх взаємодії.

Результати дослідження. Питання сталого розвитку останнім часом актуалізувалися для нашої держави у зв'язку з укладанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами (ратифікованої Україною Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р.) [4]. Згідно з цією Угодою сприяння сталому розвитку розглядається одним із головних принципів посилення співробітництва між сторонами, які визнають важливість найповнішого врахування економічних, соціальних та екологічних інтересів не тільки свого сучасного населення, а й майбутніх поколінь. Логічно, що сьогодні європейське демократичне співтовариство ставить перед Україною необхідність вирішення широкого кола політичних, соціально-економічних, екологічних завдань, проведення відповідних реформ та приведення вимог національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Тому українська держава прийняла серйозний виклик: вижити в сучасній геополітичній ситуації і вийти з системної соціально-економічної та екологічної кризи, зокрема, шляхом ресурсо- та енергозбереження, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу країни та забезпечення екологічної безпеки.

Отже, в сучасних умовах розвитку українського суспільства пріоритетними напрямками діяльності держави є забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» у своїй преамбулі зазначив, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини є невід'ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку України [5].

Водночас із необхідною актуальністю постають питання підвищення конкурентоспроможності України у світі, створення соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення, відповідності внутрішньої політики та управлінських рішень загальноприйнятим світовим цінностям та засадам сталого розвитку. За цих умов важливо досягти оптимального співвідношення між господарською діяльністю, забезпеченням матеріальних і духовних потреб населення та підтриманням якісного стану довкілля і збереженням природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Висвітлені тенденції – це вічні проблеми співвідношення основних векторів і принципів екології та економіки, коли суспільство регулярно має вирішувати питання про можливість або неможливість пріоритету екологічних інтересів над економічними. На думку С.А. Боголюбова, повна відмова від промислового розвитку і впливу на природу неможлива, а постановка такого питання є екологічним утопізмом. Однак зовсім недопустимий і неможливий індустріальний розвиток без урахування вимог екологічної безпеки (це був би вже економічний екстремізм) [6, с. 21].

Для реалізації проголошених засад сталого розвитку в сучасних умовах необхідним є врахування як певних економічних аспектів використання природи і її ресурсів, так і відповідних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Як справедливо зазначає Г.І. Балюк, слова «екологія» і «економіка» мають один фонетичний корінь, тому з економічної та екологічної криз Україна має виходити і зобов'язана вийти як з єдиної еколого-економічної кризи. Отже, в основу будь-яких антикризових і стабілізаційних програм необхідно покласти концепцію єдності еколого-економічних проблем [7, с. 28].

Тому серед основних засад та цілей державної екологічної політики України перебуває забезпечення екологічно збалансованого природокористування, як такого процесу взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем, за якого одночасно задовольняються зростаючі матеріальні й духовні потреби людей, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання й високоефективне збалансоване використання природних

ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва [8].

Ураховуючи викладене, можемо стверджувати, що одним з основних завдань науки екологічного права є вчасне й адекватне реагування на зміну і розвиток соціально-політичних та економічних відносин у суспільстві у їх безпосередньому зв'язку з навколишнім середовищем, на появу нових об'єктів правового регулювання та факторів, що на них впливають, на реалізацію цілей екологічної політики. Зважаючи на це, варто погодитись із провідними вченими-екологами в тому, що в умовах тяжіння до сталості, еколого-правова наука не може не реагувати на сучасні виклики, трансформуючись до потреб суспільства та часу, залучаючи до сфери свого впливу все нові й нові явища. За цих умов доцільно застосовувати новітні наукові підходи щодо концепту природи та її ресурсів в екологічному праві, який досліджує усі її атрибути: економічні, екологічні та, особливо, духовні [3, с. 9; 9, с. 105].

Отже, в сучасних умовах свого наукового осмислення, обґрунтування та впровадження в еколого-правовий простір потребує ресурсно-екологічна безпека з визначенням її поняття та сутності, дослідженням основних складових та класифікаційних ознак. Слід нагадати, що це поняття певний час було предметом досліджень учених-економістів і майже не виділялося окремим об'єктом аналізу в юридичній літературі. Так, наприклад, Н.М. Андреева та В.Н. Степанов розглядають поняття ресурсно-екологічної безпеки у двох аспектах: 1) як стан захищеності життєво важливих потреб держави (особистості, суспільства загалом) у природних ресурсах і здоров'ї середовища існування від внутрішніх і зовнішніх загроз; 2) як систему законодавчо закріплених політичних, правових, економічних та екологічних гарантій, які забезпечують створення та підтримку прийняттого рівня (з соціально-економічної позиції) захищеності держави (особистості, суспільства) від дії дестабілізуючих факторів розвитку: зростання дефіциту ресурсів, втрати (виснаження) компонентів природно-ресурсного потенціалу, життєво важливих для здоров'я і благополуччя населення [1, с. 165; 10, с. 5].

М.С. Самойлік, досліджуючи рівень ресурсно-екологічної безпеки регіонів, розглядає останню як стан регіональної природно-соціально-економічної системи, що забезпечує запобігання погіршення якості екосистем та здоров'я людини при покращенні соціально-економічного стану цієї системи з урахуванням впливу дестабілізуючих ресурсних та екологічних загроз. Ресурсно-екологічна безпека регіону, з позиції вченого, забезпечується через механізм підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу території, зорієнтованого на ресурсозбереження та ресурсозаміщення [11, с. 127].

На думку О.М. Алімова, А.І. Даниленка, В.М. Трегобчука та ін., ресурсно-екологічна безпека характеризує ступінь захищеності людей, природних ресурсів і навколишнього середовища від негативного антропогенного впливу, зумовленого зростаючими масштабами господарської діяльності людини та використанням ресурсів планети, а також від ресурсно-екологічних загроз. До того ж учені розглядають і соціально-економічний зміст ресурсно-екологічної безпеки, який полягає у відповідності виробничих процесів і виробленої продукції ресурсно-екологічним вимогам щодо безпечності та природомісткості, а також потребам функціонування здорових та стійких екосистем, створення сприятливих умов життєдіяльності населення [12, с. 434].

Що ж стосується еколого-правової науки, то нею вже напрацьована багатоаспектна правова доктрина екологічної безпеки [13; 14]. Так, остання розглядається в законодавстві та літературі у таких аспектах: 1) як стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей; 2) як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави від реальних і потенційних загроз, утворюваних антропогенним або природним впливом на довкілля; 3) як стан розвитку суспільних відносин, за якого забезпечується регулювання екологічно небезпечної діяльності, відповідний режим використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, який попереджає

виникнення небезпеки для життя й здоров'я людини та погіршення екологічної обстановки; 4) як сукупність правових норм, що забезпечують реалізацію та захист права на безпечне для життя й здоров'я довкілля (право екологічної безпеки); 5) складова глобальної, міжнародної та національної безпеки тощо.

На основі вищевикладеного спробуємо виокремити суттєві ознаки і визначити сутність та юридичну природу ресурсно-екологічної безпеки.

Ресурсно-екологічна безпека є складовою більш широкого поняття екологічної безпеки. До об'єктів останньої, як відомо, належить навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, складовими якого є й природні ресурси. Як вже зазначалось, для розуміння екологічної безпеки визначальним є певний стан довкілля, а отже і його компонентів – природних ресурсів, об'єктів, екосистем тощо. У такому разі стан навколишнього природного середовища відображає його якісні (безпечні), кількісні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні, освітньо-виховні та інші властивості й характеристики, важливі для всього суспільства та окремої людини.

Із цих позицій ресурсно-екологічна безпека може характеризуватися і як стан захищеності життєво важливих інтересів і забезпеченості потреб людини, суспільства та держави в належній кількості та якості природних ресурсів, необхідних для їх нормального існування. Забезпеченість населення країни якісними, безпечними для життя й здоров'я природними ресурсами, як відповідними благами, що виконують економічну, соціальну та екологічну функції, слугують джерелами, невід'ємними матеріальними умовами і основою людської життєдіяльності, є запорукою збереження генофонду українського народу та однією з необхідних засад сталого розвитку нашої країни. Тому логічно припускати, що ресурсно-екологічна безпека, як і екологічна безпека загалом, становить такий стан розвитку суспільних відносин і відповідних їм правових зв'язків, за яких гарантується захищеність права громадян на безпечне довкілля [13, с. 37]. Раніше авторкою вже надавалась класифікація вказаного права за складовими його об'єкта – навколишнього природного середовища, де виокремлювалися такі його різновиди, як право громадян на екологічно безпечний стан атмосферного повітря, право на безпечні водні, земельні, рослинні ресурси та ін. [15, с. 30].

Ресурсно-екологічну безпеку можна вважати одним із чинників національної безпеки. Як відомо, екологічний аспект останньої розуміється в законодавстві захищеністю життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються їх сталий розвиток, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у різних сферах, зокрема природоохоронної діяльності, енергетики та енергозбереження, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захист екології і навколишнього природного середовища. Водночас серед загроз національним інтересам і національній безпеці України, що важливо, виокремлюється нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлювальних, так і відновлювальних [16]. Про те, що в системі загроз національній безпеці України де-факто сформувалася ще одна складова – ресурсно-екологічна, свідчать такі явища: інтенсивні антропогенні зміни природно-ресурсного потенціалу територій і морських акваторій через прийняття екологічно необґрунтованих рішень; ресурсомістке виробництво, обумовлене низьким рівнем технологічного розвитку; споживацьке ставлення до природних ресурсів, домінування відомчих і тимчасових поточних інтересів у господарському природокористуванні над довгостроковими та перспективними; недосконалість системи державного управління природокористуванням з огляду розпливчатості повноважень владних структур і окремих осіб щодо здійснення екологічного контролю, а також заходів реагування на надзвичайні ситуації. На ці та інші проблеми неодноразово вказували у своїх працях як економісти, так і вчені-екологи [17, с. 154; 18, с. 71; 7, с. 29].

Слід також пам'ятати, що забезпечення ресурсно-екологічної безпеки шляхом збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь, раціонального, бережливого використання природних багатств не є завданням тільки однієї держави, а має глобальне міжнародне значення і вказує на транснаціональний характер ресурсно-екологічних проблем.

Це пояснює важливу роль ресурсно-екологічної безпеки на шляху до сталого розвитку людства, який передбачає комплексне вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем, досягнення рівноваги та збалансованості між ними, а також обов'язок нинішнього покоління перед майбутніми залишити достатні якісні ресурси, необхідні для забезпечення рівня життя й добробуту не нижче від існуючого. Тобто сучасний процес експлуатації природних ресурсів на планеті не може ставити під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої життєво важливі потреби.

Висновки. На підставі вищевикладеного, можна стверджувати, що сучасні реалії формують достатньо потужну основу для подальшого розвитку екологічного права та права екологічної безпеки, на теренах яких спостерігається формування ресурсно-екологічної безпеки. Остання є багатоаспектним явищем і становить: а) стан захищеності інтересів людини, суспільства й держави від ресурсно-екологічних загроз (зокрема від недостатності та небезпечності природних ресурсів); б) стан суспільних відносин, а також сукупність відповідних правових норм, що забезпечують реалізацію і захист права громадян на використання безпечних природних ресурсів; в) об'єкт міжнародного екологічного права в межах стратегії сталого розвитку, складову глобальної екологічної безпеки.

І хоча термін «ресурсно-екологічна безпека» поки не знайшов свого законодавчого визначення та достатнього висвітлення й аналізу в еколого-правовій літературі, він вартий своєї правової оцінки та наукового обґрунтування для підвищення ефективності заходів щодо раціонального природокористування, захищеності національних інтересів в екологічній сфері, коли можна було б досягти не на словах, а на практиці оптимального співвідношення між господарською діяльністю, забезпеченням матеріальних і духовних потреб населення та підтриманням якісного стану довкілля і збереженням природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Список використаних джерел:

1. Андрєєва Н.М., Барун М.В. Ресурсно-екологічна безпека, як складова системи загроз національної безпеки України. Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Балацького О.Ф. (м. Суми, 6-8 трав. 2014 р.). Суми: СУмДУ. 2014. Т. 1. С. 165-Стефанків О.М. Стратегічні напрями раціонального природокористування в АПК та забезпечення екологічної безпеки в соціумі. Механізм регулювання економіки. 2010. № 1. С. 32-37.
2. Краснова М.В. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Київ. 2013. № 2(96). С. 8-Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами: Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021.
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.
4. Боголюбов С.А. Реализация экологической политики посредством права: монография. Москва: ИНФРА-М, 2017. 320 с.
5. Балюк Г.І., Сушик О.В. «Удосконалення» екологічного законодавства України: сучасні реалії в екологічній сфері. Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин: матеріали міжнар. Наук.-практ. конференції, присвяч. 90-річчю проф. Н.І. Титової / за заг. ред. П.Д. Пилипенка (Львів, 18 листопада 2016 р.) Львів, 2016. С. 28-Про Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI. Офіційний вісник України. 2011. № 3. Ст. 158.
6. Гетьман А.П., Зуєв В.А. Формування еколого-правової науки: ресурсний аспект та проблеми його інтеграції. Проблеми законності. Харків. 2016. № 132. С. 104-Степанов В.Н.,

Круглякова Л.Л., Громова Е.Н. Теоретические аспекты обеспечения ресурсно-экологической безопасности Украины. Одесса: ИПРЭЭИ, 1995. 65 с.

7. Самойлік М.С. Оцінка рівня ресурсно-екологічної безпеки регіону: методичні та методологічні аспекти. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2014. Вип. 1(10). Т. 1. С. 125131.

8. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія / О.М. Алімов, А.І. Даниленко, В.М. Трегобчук та ін. Київ: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. 540 с.

9. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с.

10. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки України: теоретичні аспекти: монографія / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: НУБіП України. 2017. 589 с.

11. Бредіхіна В.Л. Конституційні засади права громадян на безпечне навколишнє природне середовище: монографія / за ред. проф. М.В. Шульги. Харків: ФО-П Вапнярчук Н.М. 2008. 168 с.

12. Про основи національної безпеки: Закон України від 19.06.2003 р. № 964- IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.

13. Зеркалов Д.В. Екологічна безпека та охорона довкілля: монографія. Київ: Основа (електронне видання), 2012. 517 с. URL: <http://zerkalov.kiev.ua/sites/default/files/ebod-mz.pdf>.

14. Проніна О.В. Посилення ресурсно-екологічної безпеки держави. Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 6. С. 70–72.

МИХАЙСЬКИЙ О. Є.,

аспірант відділу проблем аграрного,
земельного, екологічного
та космічного права
(Інститут держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України)

УДК 349.6

ВИСНОВОК ПРО ОЦІНКУ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ ЯК ГОЛОВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ ДОЗВІЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ ДЛЯ ВИДОБУВАННЯ СЛАНЦЕВОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ

У статті автором розглянуто процедуру отримання висновку з оцінки впливу на довкілля та зроблено порівняння із процедурою отримання висновку екологічної експертизи у сфері використання надр. Проаналізовано роль висновку з оцінки впливу на довкілля в отриманні спеціального дозволу на користування надрами. Розглянуто обов'язкові та рекомендовані механізми захисту довкілля, які передбачає або може передбачати висновок про оцінку впливу на довкілля в контексті видобування сланцевого газу в Україні.

Ключові слова: сланцевий газ, висновок з оцінки впливу на довкілля, спеціальний дозвіл на користування надрами, екологічна експертиза.

В статье автором рассмотрена процедура получения заключения по оценке влияния на окружающую среду и проведено сравнение с процедурой получения заключения экологической экспертизы в сфере использования недр.

Проанализирована роль заключения по оценке влияния на окружающую среду в получении специального разрешения на пользование недрами. Рассмотрены обязательные и рекомендуемые механизмы защиты окружающей среды, которые предусматривают или могут предусматривать заключение об оценке влияния на окружающую среду в контексте добычи сланцевого газа в Украине.

Ключевые слова: сланцевый газ, заключение по оценке влияния на окружающую среду, специальное разрешение на пользование недрами, экологическая экспертиза.

In article by the author it is considered the procedure for obtaining a conclusion on the environmental impact assessment and comparison with the procedure for obtaining an ecological assessment in the field of subsoil use. The role of the conclusion on the environmental impact assessment in obtaining special permission for use of mineral resources is analyzed. The obligatory and recommended mechanisms of environment protection, which the conclusion environmental impact assessment in the context of extraction of shale gas in Ukraine provides or can provide are considered.

Key words: shale gas, conclusion environmental impact assessment, special permission for use of mineral resources, ecological assessment.

Вступ. Енергетична стратегія України до 2035 р. визначає одним із напрямів розвитку газового сектора збільшення видобутку природного газу, зокрема й нетрадиційного газу, до 30–35 млрд м³/рік [1]. Одним із видів нетрадиційного газу є сланцевий газ. Варто зазначити, що видобуток цього виду газу потребує застосування сучасних технологій і значних інвестицій, тому наразі успішно його видобувають лише у Сполучених Штатах Америки (далі – США), інші країни також працюють у напрямі розвитку цього виду видобутку.

Досвід США свідчить, що видобування сланцевого газу пов'язане із чималою кількістю екологічних ризиків, серед яких виділяють забруднення ґрунтів, ґрунтових і поверхневих вод, атмосферного повітря й інші. Ключове значення в забезпеченні передумов для екологічно безпечного видобування сланцевого газу належить висновку про оцінку впливу на довкілля (далі – ОВД), який замінив висновок екологічної експертизи, оскільки наразі саме в цьому документі прописуються механізми захисту довкілля під час видобування. Проекти угод про розподіл продукції також підлягають оцінці впливу на довкілля.

Дослідженням ОВД, порівнянням процедури отримання ОВД із процедурою отримання висновку екологічної експертизи, оцінкою передумов екологічно безпечного використання надр, які створює ОВД і екологічна експертиза, цікавилися чимало вчених, серед яких: В.І. Андрейцев, С.В. Калиновський, А.О. Андрусевич, Т.О. Третяк та інші.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз законодавчої процедури отримання ОВД, порівняння процедури отримання ОВД із процедурою отримання екологічної експертизи й оцінка передумов екологічно безпечного видобування сланцевого газу, які створює ОВД.

Результати дослідження. З ухваленням Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [2] змінилися умови отримання спеціального дозволу на користування надрами та підписання угоди про розподіл продукції, тепер обидва документи підлягають обов'язковій ОВД, без урахування результатів якої Державна служба геології та надр України (далі – ДСГНУ) не може надати спеціальний дозвіл на користування надрами [3], а Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) не зможе підписувати з інвесторами угоди про розподіл продукції, доки проекти цих угод не пройдуть ОВД [4]. Шляхи розв'язання проблеми ОВД пропонувалися різними вченими, зокрема А.О. Андрусевич наголошував на пріоритеті впровадження європейської моделі ОВД як цілісної та загальноприйнятої системи [5, с. 3]. У межах Євроінтеграції ухвалений Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», який впроваджує процедуру ОВД, що передбачена Директивою 2011/92/ЄС від 13 грудня 2011 р. про оцінку впливу деяких публічних та приватних проектів на довкілля [6].

Якщо розглядати процедуру отримання висновку з ОВД, умовно її можна розділити на такі етапи:

1. Повідомлення про плановану діяльність, яка підлягає ОВД.

Суб'єкт господарювання інформує обласні, міські, Київську та Севастопольську державні адміністрації (далі – уповноважений територіальний орган (УТО)), залежно від місцезнаходження території, на якій планується видобувна діяльність. До повідомлення про плановану діяльність, яка підлягає ОВД, додається інформація щодо суб'єкта господарювання, характеристик планової діяльності, її соціального, економічного, екологічного впливу, можливих альтернатив, про участь громадськості в обговоренні проекту й інша інформація. Впродовж 3-х робочих днів зі дня отримання повідомлення про плановану діяльність, яка підлягає ОВД (далі – повідомлення) УТО має надіслати повідомлення до Міністерства екології та природних ресурсів України (далі – Мінприроди) та проінформувати про це суб'єкта господарювання в разі, коли планова діяльність може вплинути на довкілля двох і більше областей або замовником якої є обласна, Київська або Севастопольська міські державні адміністрації, може мати транскордонний вплив, фінансуватиметься із залученням іноземних кредитів під державні гарантії тощо.

2. Громадське обговорення обсягу досліджень та рівня деталізації інформації.

Впродовж 3-х днів УТО або, у вищезазначених випадках, Мінприроди на своєму офіційному веб-сайті публікує повідомлення для обговорення із громадськістю та заносить його до Єдиного реєстру з ОВД. Громадськості надається 20 днів для надання зауважень і пропозицій до планової діяльності, рівня деталізації інформації. Водночас право оскаржити безпідставне та необгрунтоване неврахування чи неналежне врахування зауважень громадськості на цій стадії відсутнє, як і можливість призупинити підготовку звіту з ОВД на цій підставі. У межах підготовки звіту з ОВД суб'єкт господарювання готує порівняльну таблицю, в якій на свій розсуд враховує зауваження громадськості, враховує частково або аргументовано відхиляє.

Також варто зазначити, що на вимогу суб'єкта господарювання УТО або Мінприроди надає умови щодо обсягу досліджень та рівня деталізації інформації, що підлягає включенню до звіту з ОВД та є обов'язковим до виконання, водночас можуть виникнути прецеденти, коли зауваження громадськості будуть більш доцільними й обгрунтованими, але пріоритет буде в зауважень органів державної влади, що може нівелювати частину зауважень громадськості.

3. Громадські обговорення звіту з ОВД, підготовка звіту про громадські обговорення.

Суб'єкт господарювання подає звіт з ОВД і оголошення про початок громадського обговорення звіту до УТО або Мінприроди. У свою чергу, УТО або Мінприроди протягом 3-х днів заносять цей звіт до Єдиного реєстру з ОВД. Також суб'єкт господарювання інформує не пізніше 3-х робочих днів зі дня подання звіту до УТО або Мінприроди шляхом опублікування в друкованих засобах масової інформації (далі – ЗМІ) (не менше двох), визначених суб'єктом господарювання, територія розповсюдження яких охоплює адміністративно-територіальні одиниці, які можуть зазнати впливу на довкілля від планованої діяльності. Громадські слухання проводяться не раніше ніж через 10 робочих днів зі дня оприлюднення УТО або Мінприроди оголошення про початок громадського обговорення звіту з ОВД. У разі неявки організатора або суб'єкта господарювання громадські слухання вважаються такими, що не відбулися.

Варто зазначити, що зобов'язання публікувати оголошення в місцевих газетах у сучасному світі є неефективним способом інформування громадськості, це ускладнить процедуру ОВД, що знизить інвестиційну привабливість, але водночас не допоможе проінформувати значну кількість людей. На мій погляд, тут варто погодитися із Т.О. Третьяком, який підкреслював, що достатньо оприлюднити повідомлення на офіційному веб-сайті УТО в мережі Інтернет і зазначити, що УТО має оприлюднювати повідомлення і в інший спосіб, що забезпечує доведення інформації до осіб, на яких може поширюватися вплив планованої діяльності. Одним зі способів є розміщення інформації про планову діяльність

на дошках оголошень органів місцевого самоврядування відповідної територіальної одиниці [7, с. 157–158].

Громадські обговорення тривають не менше 25 та не більше 35 днів, за цей час громадськість повинна надати свої зауваження та пропозиції, усі вони мають бути розглянуті в обов'язковому порядку, якщо подані у визначений строк. Важливим складником є неможливість зробити інформацію про стан довкілля та можливий вплив на неї від планової діяльності конфіденційною. Суб'єкт господарювання повинен розглянути зауваження громадськості та може, на свій розсуд, врахувати їх, врахувати частково або аргументовано відхилити, водночас Закон передбачає на цій стадії можливість оскаржити безпідставне та необгрунтоване неврахування чи неналежне врахування результатів участі громадськості в судовому порядку для скасування висновку з ОВД та рішення про провадження планової діяльності.

Громадські слухання проводить організатор громадських слухань, який визначається УТО або Мінприроди один раз на рік на конкурсній основі. Не виключена можливість проведення УТО або Мінприроди громадських слухань самостійно з виконанням цими органами всіх функцій організатора громадських слухань.

Організатор громадських слухань реєструє учасників таких слухань, їхні виступи на слуханнях, забезпечує аудіо- та/або відеофіксацію перебігу громадських слухань, які є невід'ємною частиною протоколу громадських слухань, здійснює головування під час громадських слухань і готує протокол останніх.

Під час громадського обговорення планової діяльності може проводитися одне або більше громадських слухань. Кількість громадських слухань визначається суб'єктом господарювання з урахуванням масштабів очікуваного впливу та кількості областей, що зачіпатиме планова діяльність.

Якщо громадські слухання визнано такими, що не відбулися через неявку організатора громадських слухань, то проводяться повторні громадські слухання коштом організатора. Проведення повторних громадських слухань відбувається не раніше ніж через 5 робочих днів після офіційного оприлюднення оголошення про проведення повторних громадських слухань [8].

У контексті видобування сланцевого газу в процедурі отримання висновку з ОВД доречніше було б скасувати посаду організатора громадських слухань, поклавши обов'язок проведення таких слухань на УТО або Мінприроди з рівною кількістю делегованих представників з обох сторін та зробити пріоритетними рекомендації, ухвалені спільно органами державної влади та громадськості на таких слуханнях.

4. Надання висновку з ОВД.

Після складання звіту про громадське обговорення УТО або Мінприроди надає висновок з ОВД суб'єкту господарювання безоплатно протягом 25 робочих днів зі дня завершення громадського обговорення. Винятком є лише висновок з ОВД коли планова діяльність може мати транскордонний вплив, у такому разі висновок може надаватися лише після затвердження рішення про врахування результатів оцінки транскордонного впливу на довкілля. Далі УТО або Мінприроди впродовж 3-х днів вносить висновок з ОВД до Єдиного реєстру з ОВД. Висновок дійсний 5 років за умови збереження умов планової діяльності, щодо якої він розроблявся, тобто строк дії ОВД довший, ніж в екологічній експертизи, результати якої діяли 3 роки.

5. Рішення про провадження планової діяльності.

Звіт з ОВД, звіт про громадське обговорення та висновок з ОВД подаються суб'єктом господарювання для отримання рішення органу державної влади або органу місцевого самоврядування про провадження планової діяльності, яке є підставою для початку провадження цієї діяльності. У сфері використання надр таким документом є спеціальний дозвіл на користування надрами.

6. Післяпроектний моніторинг.

Якщо це передбачено висновком з ОВД, суб'єкт господарювання забезпечує здійснення післяпроектного моніторингу з метою виявлення будь-яких розбіжностей і відхилень

у прогнозованих рівнях впливу й ефективності заходів із запобігання забрудненню довкілля та його зменшення. У разі виявлення під час господарської діяльності значного негативного впливу на довкілля, життя та здоров'я людей, рішення про провадження планової діяльності підлягає скасуванню. У Законі післяпроектний моніторинг є обов'язковим, коли це передбачено у висновку, але якщо моніторинг не передбачено, він не є обов'язковим, що просто неприпустимо в контексті видобування сланцевого газу, адже площі ділянок для видобування сланцевого газу в десятки разів більші за ділянки для видобування природного газу, а видобування нетрадиційних вуглеводнів несе більшу загрозу довкіллю.

Також не конкретизоване поняття «значний негативний вплив», тобто юридично складно його визначити, така ж проблема була і в екологічній експертизі. Доречно було б створити стандарт, яким закріпити допустиму різницю у відсотках для кожного виду викидів між прогнозованим забрудненням і фактичним (що визначаються у висновку з ОВД), у разі перевищення якого трактувати це як «значний негативний вплив» та мати підставу для того, щоб судовим порядком скасувати рішення про провадження планової діяльності для суб'єкта господарювання, водночас мають бути враховані суміші води, піску та хімікатів, які використовуються для гідророзриву пласта, адже для кожної свердловини сланцевого газу підбирають свій унікальний склад такої рідини, кожен з яких має різні рівні забруднення.

Ще одним суперечливим положенням є проведення післяпроектного моніторингу, відповідно до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», його здійснює суб'єкт господарювання, але виникає питання, наскільки об'єктивним буде такий моніторинг? Післяпроектний моніторинг на предмет дотримання положень ОВД має проводитися об'єктивно і неупереджено, що сумнівно, коли суб'єкт господарювання проводить моніторинг власної планової діяльності. Згідно із Законом України «Про оцінку впливу на довкілля», УТО, а в окремих випадках Мінприроди, можуть визначити у висновку з ОВД необхідність проведення післяпроектного моніторингу, але водночас не врегульовано загальний порядок його проведення, тобто в кожному окремому випадку він має визначатися окремо.

Тому необхідне формування загального порядку проведення післяпроектного моніторингу, а також передачі повноважень проведення такого моніторингу державним органам.

Порівнюючи екологічну експертизу й ОВД, можна сказати, що в процедурі отримання обох висновків передбачено активну участь громадськості, але, на відміну від екологічної експертизи, ОВД передбачає більш дієві та конкретизовані механізми забезпечення інформування громадськості, кожна стадія ОВД повинна оприлюднюватися шляхом розміщення інформації про неї із супроводжуючими документами на офіційному веб-сайті УТО або Мінприроди в мережі Інтернет, із зазначенням дати офіційного оприлюднення документа. Також створено Єдиний реєстр з ОВД, який веде Мінприроди, він є у відкритому доступі.

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» містить вичерпний перелік видів діяльності суб'єктів господарювання, що підлягають ОВД, у Законі України «Про екологічну експертизу» [9] перелік видів діяльності й об'єктів, які мають її пройти, обмежувався загальною характеристикою: «види діяльності та об'єкти, що становлять підвищену екологічну небезпеку». Конкретний перелік видів діяльності й об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, затверджено лише у 2013 р. окремою постановою КМУ [10].

Яскравим нововведенням процедури отримання ОВД, на відміну від процедури отримання висновку екологічної експертизи, є суб'єкти, що її проводять. Закон України «Про екологічну експертизу» виділяв державну, громадську й інші види екологічної експертизи. Державну могли проводити групи спеціалістів еколого-експертних підрозділів Мінприроди, спеціально утворені комісії із залученням фахівців – практиків і науковців інших підприємств, установ і організацій, залучені на договірних засадах інші спеціалізовані організації для попереднього експертного розгляду та підготовки відповідних пропозицій [9]. Громадську екологічну експертизу могли проводити громадські організації екологічного спрямування й інші громадські формування. Інші екологічні експертизи могли здійс-

нюватися за ініціативою заінтересованих юридичних і фізичних осіб на договірній основі зі спеціалізованими еколого-експертними органами і формуваннями. Натомість ОВД можуть проводити лише Мінприроди або УТО, залучаючи експертні комісії, які відбираються за конкурсом, тобто фактично прибрали процедуру проведення ОВД громадськістю, як це було з екологічною експертизою, оскільки результати громадської екологічної експертизи мали рекомендаційний характер.

Ще одним нововведенням є врахування під час ОВД можливого транскордонного впливу, зазначене в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» на виконання Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (далі – Конвенція Еспо) [11]. Така оцінка виконується виключно Мінприроди за порядком, який має визначити КМУ. Також варто зазначити, що порядок оцінки транскордонного впливу на довкілля може бути застосовано залежно від розташування території, що йому підлягає, тобто за процедурою держави походження – щодо планованої діяльності, яка здійснюватиметься на території України, або за процедурою причетної держави – щодо планованої діяльності, яка здійснюватиметься на території іноземної держави.

Якщо транскордонний вплив на довкілля (далі – транскордонний вплив) зачіпає територію іноземної держави, то Мінприроди впродовж 3-х днів зі дня ухвалення відповідного рішення офіційно оповіщає державу, довкілля яких може зазнати значного негативного транскордонного впливу, водночас іноземній державі надається не менше 30 днів для відповіді, але немає обмеження в строках більше 30 днів, що може зробити процедуру занадто довготривалою та бюрократичною. За відсутності відповіді або негативної відповіді від іноземної держави щодо оцінки транскордонного впливу, Мінприроди припиняє її. Якщо ж відповідь позитивна, має проводитися оцінка транскордонного впливу [2].

Суб'єкт господарювання має забезпечити переклад повідомлення про планову діяльність і всіх супутніх документів мовою зачепленої країни. Перелік документації, що підлягає перекладу, визначає Мінприроди, водночас громадські обговорення для громадськості зацікавлених держав щодо планової діяльності та висновку з ОВД забезпечують іноземні держави та Мінприроди, які координують свої дії в спільних консультаціях. Рішення про врахування результатів оцінки транскордонного впливу схвалюється Міжвідомчою координаційною радою з питань реалізації в Україні Конвенції Еспо, водночас таке рішення затверджується Мінприроди, є обов'язковим до виконання та стає невід'ємною частиною висновку з ОВД, після оприлюднення воно заноситься до Єдиного реєстру з ОВД. Звіт з ОВД має містити оцінку транскордонного впливу (розділ щодо оцінки транскордонного впливу), а звіт про громадське обговорення – розділ щодо громадського обговорення громадськістю інших держав. До звіту з ОВД додаються протоколи (листи) як результат консультацій із зачепленою державою (державами).

Мінприроди інформує про ухвалені рішення зачеплені держави та публікує цю інформацію на власному веб-сайті. З метою поліпшення управління процедурою оцінки транскордонного впливу на довкілля можуть утворюватися тимчасові або постійно діючі спільні органи з іншими державами, діяльність яких має регламентуватися міжнародними угодами.

Варто врахувати, що наразі окремі положення Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» розтлумачені в підзаконних актах. Із цією метою КМУ затверджено такі постанови:

1. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі ОВД [8].
2. Про затвердження критеріїв визначення планованої діяльності, яка не підлягає ОВД, та критеріїв визначення розширень і змін діяльності та об'єктів, які не підлягають ОВД [12].
3. Про затвердження Порядку передачі документації для надання висновку з ОВД та фінансування ОВД та Порядку ведення Єдиного реєстру з ОВД [13].

Проте поки що не ухвалені підзаконні акти, які встановлювали б порядок проведення післяпроектного моніторингу щодо дотримання умов, передбачених у висновку з ОВД, відсутня конкретизація поняття значного негативного впливу на довкілля

Висновки. У межах Євроінтеграції ухвалений Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», який впроваджував процедуру ОВД, що передбачена Директивою 2011/92/ЄС від 13 грудня 2011 р. про оцінку дії деяких публічних і приватних проектів на довкілля. З ухваленням цього Закону висновок з ОВДз амінив висновок екологічної експертизи, а в самій процедурі отримання висновку з ОВД передбачено чимало нововведень порівняно із процедурою отримання висновку екологічної експертизи, серед яких ведення Єдиного реєстру ОВД, обов'язок проводити ОВД щодо угод про розподіл продукції, врахування транскордонного впливу на довкілля, а також кумулятивного ефекту внаслідок планової діяльності й ін.

Проте варто зазначити, що Закон потребує ухвалення низки підзаконних актів, які розтлумачували б порядок проведення післяпроектного моніторингу щодо дотримання умов, передбачених у висновку з ОВД, конкретизували б поняття «значний негативний вплив» на довкілля й умови його настання. Також занепокоєння викликає необов'язковість післяпроектного моніторингу, якщо вона не визначена у висновку з ОВД, водночас покладання обов'язку проведення моніторингу на суб'єкта господарювання зменшує гарантії належного виконання умов, визначених у висновку з ОВД суб'єктом господарювання, що особливо небезпечно за видобування сланцевого газу.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 р. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. Урядовий кур'єр. 2017. № 167.
2. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 29. Ст. 315.
3. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами: постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 р. № 615. Офіційний вісник України. 2011. № 45. С. 49. Ст. 1832.
4. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14 вересня 1999 р. № 1039-XIV. Офіційний вісник України. 1999. № 40. С. 2. Ст. 1980.
5. Андрусевич А.О. Оцінка впливу на довкілля в Україні: вирішення проблеми по-європейськи. РАЦ «Суспільство і довкілля». 2011. 18 с.
6. Директива 2011/92/ЄС Європейського Парламенту та Ради про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище (кодифікація). URL: http://www.env-approx.org/images/documents/toc/horizontal/Table_of_Concordance_Directive_EIA_NEW.pdf.
7. Третяк Т.О. Процедура оцінки впливу на довкілля у проекті закону України «Про оцінку впливу на довкілля». Право і громадянське суспільство. 2015. № 1. С. 141–198.
8. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 989. Урядовий кур'єр. 2018. № 1.
9. Про екологічну експертизу: Закон України від 9 лютого 1995 р. № 45/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 8. Ст. 54.
10. Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку: постанова Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 808. Офіційний вісник України. 2013. № 87. С. 112. Ст. 3221.
11. Конвенція про оцінку впливу на довкілля у транскордонному контексті, прийнята 25 лютого 1991 р., ратифікована Законом України від 19 березня 1999 № 534-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 18. Ст. 153.
12. Про затвердження критеріїв визначення планованої діяльності, яка не підлягає оцінці впливу на довкілля, та критеріїв визначення розширень і змін діяльності та об'єктів, які не підлягають оцінці впливу на довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1010. Урядовий кур'єр. 2017. № 247.

13. Про затвердження Порядку передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля та Порядку ведення Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1026. Урядовий кур'єр. 2017. № 244.

ХОМІНЕЦЬ С. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри земельного
та аграрного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

БЕШЛЕЙ Б. В.,
студент факультету адвокатури
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.41

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ САДІВНИЦТВА

У статті проаналізовано питання щодо проблемних аспектів закладання багаторічних плодкових насаджень, правового режиму земельних ділянок під ними, правового забезпечення ведення промислового садівництва, сертифікації та інспектування операторів органічної продукції садівництва, а також вимоги, яким має відповідати органічна продукція садівництва.

Ключові слова: земельна ділянка для ведення садівництва, органічне виробництво продукції садівництва, промислове садівництво.

В статье проанализированы вопросы относительно проблемных аспектов закладки многолетних плодовых насаждений, правового режима земельных участков под ними, правового обеспечения ведения промышленного садоводства, сертификации и инспектирования операторов органической продукции садоводства, а также требования к органической продукции садоводства.

Ключевые слова: земельный участок для ведения садоводства, органическое производство продукции садоводства, промышленное садоводство.

The article analyzes issues of the beginning of growing perennial fruit plantations, the legal status of used land plots under the perennial fruit plantations, the industrial horticulture, the certification and the inspection of manufacturers, who produce organic gardening products, and also the requirements, that organic production of horticulture must comply.

Key words: land for gardening, organic production of gardening products, industrial gardening.

Вступ. Ринок органічної сільськогосподарської продукції є характерним, здебільшого, для розвинених економік через значно більшу собівартість технологій, що застосовуються під час виробництва такого роду продукції у порівнянні з традиційною. Проте попит, як і виробництво, має тенденцію до послідовного зростання. Так, згідно з даними Науково-дослідного інституту органічного сільського господарства (FiBL), у 2016 році виробництво органіки лише в ЄС зросло на 11,4% до 33,5 млрд євро, при цьому площа земельних ділянок, зайнятих під виробництво органіки, становила майже 14 мільйонів гектарів [1].

Виробництво органічної продукції в Україні є відносно новою галуззю аграрного сектору економіки, що перебуває на стадії становлення. При цьому офіційна статистика свідчить про стрімке зростання як попиту, так і пропозиції на органічну продукцію сільського господарства в Україні. Зокрема, станом на 2016 рік внутрішній споживчий ринок органічної сільськогосподарської продукції було оцінено у 18 млн євро, експорт такої продукції сягнув 50 млн євро. За останні роки значно зросла кількість сертифікованих органічних господарств: у 2007 році їх налічувалося 72 одиниці, а у поточному році їх кількість становить 210 господарств різних організаційно-правових форм. Позитивною є і динаміка зростання площі органічних сільськогосподарських угідь. Так, у 2002 році їх площа складала трохи більше 150 тис. га. Нині ж сертифіковані органічні сільськогосподарські угіддя займають територію майже у 500 тис. га [2]. Серед цих земель 6,1 тис. га займають землі під багаторічними плодовими насадженнями [3].

В окремих регіонах України садівництво є однією з провідних галузей сільського господарства. З огляду на це вирощування плодово-ягідних насаджень саме за органічними технологіями набуває особливої актуальності [3].

У різні часи питаннями правової регламентації відносин використання і охорони земельних ділянок для садівництва та проблемами органічного виробництва займалися такі науковці, як: В.В. Калініченко, В.К. Попов, Д.В. Санніков, О.М. Туєва, Ю.В. Славгородська, Н.П. Матвійчук та інші.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз проблемних питань правового режиму земельних ділянок, що використовуються для виробництва органічної сільськогосподарської продукції садівництва, а також процедурних питань набуття статусу виробника органічної продукції садівництва.

Результати дослідження. Для ефективного захисту інтенсивного саду та отримання максимальної економічної вигоди кількість хімічного оброблення багаторічних плодкових насаджень проти шкідників і хвороб може досягати 20 разів на рік. Результатом цього є потенційна можливість накопичення залишків пестицидів у виробленій сільськогосподарській продукції.

Тому нині свого поширення набуває органічне (біологічне) садівництво. Метою такого садівництва є виробництво натуральної (екологічно безпечної) сільськогосподарської продукції за рахунок повної відмови від застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів, консервантів тощо, а також збереження та відновлення природних ресурсів.

Фахівці зауважують, що внаслідок відмови від використання агрохімікатів відбувається різке зниження врожайності саду з середньої позначки в 30–40 т/га до 10–12 т/га [4]. Однак результатом є екологічно чистий та безпечний продукт, який має значно більшу вартість на ринку та на 100% безпечний для здоров'я людини.

Необхідною передумовою для розвитку і функціонування галузі органічного виробництва є досконале її правове регулювання. Правові засади розвитку органічного виробництва в Україні було закладено з прийняттям 3 вересня 2013 року Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». На виконання положень цього Закону прийнято низку підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, Постанову КМУ від 31 серпня 2016 року № 587 «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження»; Постанову КМУ від 8 серпня 2016 року № 505 «Про затвердження Порядку ведення Реєстру виробників ор-

ганічної продукції (сировини)»; Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25 грудня 2015 року «Про затвердження державного логотипу для органічної продукції (сировини)» та ін.

Органічне садівництво розпочинається, насамперед, із встановлення особливого правового режиму земельних ділянок, на яких розташовані багаторічні насадження.

Використання земельних ділянок для закладання багаторічних насаджень регулюється як на рівні законів, так і підзаконних нормативно-правових актів.

Відповідно до ч. 3 ст. 22 Земельного кодексу України земельні ділянки для ведення садівництва віднесено до земель сільськогосподарського призначення. Основним цільовим призначенням таких земель є закладання багаторічних плодкових насаджень та вирощування сільськогосподарських культур. З наведеного формується висновок, що на земельні ділянки для ведення садівництва у повному обсязі поширюється правовий режим земель сільськогосподарського призначення.

Правовою основою використання земельних ділянок для садівництва є ст. 35 Земельного кодексу України, якою передбачено три групи суб'єктів права на ці земельні ділянки. До першої групи суб'єктів віднесено громадян України, котрі мають найширші права порівняно з іншими суб'єктами прав на такі земельні ділянки. Зокрема, ч. 1 ст. 35 ЗК передбачено, що громадяни України із земель державної та комунальної власності мають право набувати у власність або на умовах оренди земельні ділянки для ведення індивідуального або колективного садівництва. З цього випливає, що право громадянина України на земельну ділянку державної чи комунальної власності для ведення садівництва може виникати на підставі різних правових титулів – права власності чи права тимчасового землекористування.

Іноземці та особи без громадянства, а також юридичні особи складають другу групу суб'єктів права на землі садівництва і можуть мати земельні ділянки для ведення індивідуального або колективного садівництва лише на умовах оренди.

Третя група суб'єктів – це садівничі товариства. Але вони відповідно до ч. 4 ст. 35 ЗК можуть бути власниками лише земель загального користування такого товариства (земельних ділянок, зайнятих захисними смугами, дорогами, проїздами, будівлями і спорудами загального користування).

У висновку Державного комітету України з питань регуляторної політики [5] вказується, що садівниче товариство за організаційно-правовою формою є обслуговуючим кооперативом. Однак безпосереднє використання земель садівництва за їх основним цільовим призначенням здійснюється на індивідуальних земельних ділянках. З цього випливає, що земельні ділянки, призначені для садівництва, є теоретично придатними для сертифікації виробництва органічної продукції садівництва, проте говорити про її доцільність важко через невеликий розмір земельної ділянки, значні витрати на сертифікацію та, здебільшого, її спрямованість на виробництво сільськогосподарської продукції для власного споживання. Отож, коли ми говоримо про сертифіковане органічне виробництво в садівництві, в переважній більшості мається на увазі промислове садівництво.

Поняття «промислове садівництво» вперше було вжито у Галузевій програмі розвитку садівництва України на період до 2025 року [6]. Відповідно до положень Програми промисловим садівництвом займаються сільськогосподарські товариства різних організаційно-правових форм та форм власності. Згідно із земельним законодавством такі юридичні особи можуть використовувати земельні ділянки лише на умовах оренди.

З цього приводу в земельно-правовій літературі існує аргументована точка зору, що за сучасних умов існує багато правових проблем і невизначеностей, що гальмують розвиток промислового садівництва [7]. Так, має місце прогалина щодо кола суб'єктів промислового садівництва та можливості використання цими суб'єктами земель сільськогосподарського призначення у вирощуванні багаторічних насаджень. Не визначені законом також і підстави та умови ведення промислового садівництва.

Частиною 3 ст. 35 ЗК передбачено можливість використання земельних ділянок, призначених для садівництва для зведення необхідних будинків, господарських споруд тощо. Разом з тим, використання земельних ділянок на умовах оренди передбачає отримання письмової згоди власника земельної ділянки на здійснення її забудови. Крім того, обов'язок орендаря земельної ділянки полягає і в отриманні письмової згоди орендодавця на закладання багаторічних насаджень. Це створює певні незручності для розвитку промислового садівництва на орендованих земельних ділянках.

Щодо органічного садівництва, то сама його ідея виступила як альтернатива інтенсивному садівництву і полягала у виробництві продукції садівництва із використанням речовин та процесів природного походження.

Складником правового режиму земельних ділянок, що використовуються для виробництва органічної продукції садівництва, є вид господарської діяльності, що проводиться на таких землях. З огляду на це, є доцільним присвятити окрему увагу питанням процедури сертифікації виробництва продукції органічного садівництва.

Так, відповідно до Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» органічною вважається продукція, отримана в результаті сертифікованого виробництва. Разом з тим, зазначеним Законом не визначено чіткої системи сертифікації органічної продукції. Тому сертифікація органічного виробництва, зокрема і продукції садівництва, відбувається за міжнародними стандартами країн або об'єднань країн та приватними стандартами, що визнаються на міжнародному органічному ринку. Найпопулярніші в Україні такі: Стандарти «Біо Свіс» («Bio Suisse») – приватні стандарти швейцарської Асоціації «Біо Свіс»; Національна Органічна Програма (NOP) – стандарти США; Стандарти органічного сільськогосподарського виробництва та маркування сільськогосподарської продукції і продуктів харчування «БІОЛан» – приватні українські стандарти; Японські сільськогосподарські стандарти (JAS) – національні стандарти Японії; Постанова Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 року стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів та скасування Постанови (ЄЕС) № 2092/91 – стандарти ЄС, а також інші.

Після обрання відповідного стандарту необхідно звернутися до відповідного сертифікаційного органу, що є акредитованим згідно з певним органічним стандартом. Якщо взяти до прикладу стандарти Європейського Союзу, то орган має бути акредитований тією агенцією, що визнана в ЄС, а також відповідно до Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» пройти акредитацію Національного агентства з акредитації України.

Далі процедура буде залежати від самого акредитованого сертифікаційного органу, проте має бути складеною відповідно до стандарту сертифікації та Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Для наочності візьмемо процедуру сертифікації в одному з найбільш відомих сертифікаційних органів в Україні – ТОВ «Органік стандарт». Так, після обрання сертифікаційного органу необхідно звернутися до нього та подати заявку на проведення сертифікаційних робіт. Після цього акредитований орган здійснює прорахунок вартості сертифікаційних робіт та ознайомлює з вимогами до органічної сертифікації відповідну особу, яка бажає виробляти органічну продукцію. Особа (потенційний оператор органічної продукції – за Постановою Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 року) аналізує вимоги, вартість, процедуру та приймає зважене рішення. Якщо рішення позитивне, то укладається відповідна угода і з цього моменту сертифікаційний орган бере на себе відповідальність контролювати певного виробника на відповідність його діяльності стандартам органічного виробництва. Тобто, з моменту укладання угоди між потенційним оператором органічної сільськогосподарської продукції та сертифікаційним органом фактично розпочинається процедура сертифікації виробництва.

Початковим етапом цієї процедури сертифікації є проходження оцінки відповідності виробництва органічної продукції. Оцінка відповідності являє собою процес доведення

того, що визначені вимоги, які стосуються продукції, процесу, послуги, системи особи чи органу, були виконані. Для цього сертифікаційний орган організовує процес інспектування (перевірок), метою якого є підтвердження сертифіката, виданого виробнику органічної продукції. Інспектування є циклічним (відбувається щороку) та складається з планових і позапланових перевірок діяльності виробника органічної продукції. Обов'язково щорічно має бути проведена одна планова виїзна перевірка. Можуть бути проведені і додаткові перевірки (анонсовані і неанонсовані), якщо сертифікаційний орган має сумнів щодо добросовісності певного виробника органічної продукції та з інших причин [8].

Результатом підтвердження відповідності виробництва органічної продукції є отримання сертифіката відповідності встановленого зразка.

Варто зауважити, що органічне виробництво передбачає наявність перехідного періоду, тобто переходу від традиційного господарювання до органічного за певний проміжок часу. Метою перехідного періоду є підготовка земельної ділянки до стандартів органічного виробництва і створення системи виробництва продукції садівництва, яка була б повністю контрольованою.

Тривалість перехідного періоду залежить від виду діяльності та стандарту сертифікації. Для багаторічних культур такий період дорівнює три роки до першого збору врожаю як органічного згідно зі статтею 1(1)(а) Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 року стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів та скасування Постанови (ЄС) № 2092/91 [9].

Для виробництва органічної продукції садівництва необхідно обов'язково використовувати органічний садивний матеріал (вегетативного походження). Мається на увазі, що у боротьбі з бур'янами не можуть використовуватися гербіциди, існування біологічної системи захисту, посів сидератів та повний цикл вирощування (як підщепа, так і прищепа, а в результаті органічний саджанець). Тобто, материнську рослину для насіння та батьківську рослину вегетативного садивного матеріалу має бути вирощено відповідно до правил та методів органічного виробництва [9]. Також має використовуватися лише сертифіковане органічне насіння та посадковий матеріал.

Існують і інші, визначені у нормативних актах, вимоги стосовно боротьби зі шкідниками, хворобами, бур'янами, розділення органічних та неорганічних одиниць, ведення документації господарства, маркування під час виробництва продуктів органічного садівництва. Їх дотримання є необхідним у процесі сертифікованого органічного виробництва продукції садівництва.

Висновки. Органічне садівництво є прогресивним аграрним напрямком в Україні, що перебуває зараз на стадії свого становлення. Попри глобальну тенденцію до збільшення кількості виробництва аграрної продукції, Україна все ще не виробила національного органічного стандарту, існує певна невизначеність з приводу промислового садівництва та правового режиму земельних ділянок, закладених промисловими садами. Разом з тим, формування галузі виробництва органічної продукції садівництва потребує належного врегулювання нормативними актами національного законодавства, оскільки відсутність національних стандартів органічної продукції гальмує процес розвитку галузі органічного виробництва в цілому, зокрема і продукції садівництва.

Список використаних джерел:

1. Науково-дослідний інститут органічного сільського господарства (FiBL). URL: <https://fibl.org/media/mediaarchive/mediaarchive18/medearelease18/article/bio-in-europalegt-weiter-zu-biomarkt-weachst-zweistellig-bioflaeche-steigt-auf-fast-14-millionen-h.html>.
2. Органічне виробництво в Україні: реалії та перспективи – Презентація Департаменту продовольства Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://www.slideshare.net/TarasKutoviy/ss-72695482>.
3. Гаврилюк В.Г. Розвиток органічного садівництва. Органічне виробництво і продовольча безпека: зб. матеріалів доповідей V Міжнародної науково-практичної

конференції «Органічне виробництво і продовольча безпека» (м. Житомир, 2017 р.). URL: http://znau.edu.ua/images/data2/naukovi_konferencii/materials/organic-2017-pdf.pdf.

4. Дмитраш Н. Органічне садівництво – перспективний напрямок розвитку. URL: <http://agrokrajna.com.ua/plants/54-organichne-sadivnictvo-perspektivnij-napryamok-rozvitku.html>.

5. Про визначення організаційно-правової форми садівничого товариства: Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики від 21 лютого 2006 р., № 1339. URL: www.drs.gov.ua.

6. Галузева програма розвитку садівництва України на період до 2025 року: наказ Мінагрополітики України та Української академії аграрних наук від 21 липня 2008 р., № 444/74. URL: <http://minagro.gov.ua/node/14018>.

7. Поліщук В. Правові питання промислового садівництва в Україні. Підприємство, господарство і право. 2016. № 9. С. 66–70. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/09/13.pdf>.

8. Методичні рекомендації першого українського сертифікаційного органу, що здійснює інспекцію та сертифікацію органічного виробництва ТОВ «Органік стандарт». URL: www.organicstandard.com.ua/ua.

9. Постанова Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 р. стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів та скасування Постанови Ради (ЄС) № 2029/91. URL: http://organicstandard.com.ua/files/standards/ua/ec/EU%20Reg_834_2007%20Organic%20Production_UA.pdf.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

ВАСИЛЬЧЕНКО Н. О.,
аспірант
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 342.9:347.965.42

**МЕДІАЦІЯ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН**

У статті проаналізовано сутність поняття медіації. Установлено, що медіація виступає альтернативним методом розв'язання конфліктних ситуацій (спорів), який дає змогу двом чи більше конфліктним сторонам самостійно (на добровільних засадах) за допомогою медіатора досягти порозуміння у розв'язанні конфлікту. Визначено мету та можливості проведення медіації. Наведено основні форми медіації. Розкрито значення медіації в процесі розв'язання конфліктних ситуацій. Розглянуто стадії процесу медіації. Визначено головні проблеми медіації в Україні.

Ключові слова: медіація, процедура медіації, медіатор, конфлікт, вирішення спорів, угода про примирення.

В статье проанализирована сущность понятия медиации. Установлено, что медиация выступает альтернативным методом решения конфликтных ситуаций (споров), который позволяет двум или более конфликтным сторонам самостоятельно (на добровольной основе) с помощью медиатора достичь взаимопонимания в решении конфликта. Определены цели и возможности проведения медиации. Приведены основные формы медиации. Раскрыто значение медиации в процессе разрешения конфликтных ситуаций. Рассмотрены стадии процесса медиации. Определены главные проблемы медиации в Украине.

Ключевые слова: медиация, процедура медиации, медиатор, конфликт, разрешение споров, соглашение о примирении.

The article analyzes the essence of the concept of mediation. It has been established that mediation is an alternative method for solving conflict situations (disputes), which allows two or more conflicting parties to volunteer on their own voluntarily, with the help of a mediator, to reach an understanding in resolving the conflict. The purpose and possibilities of mediation are determined. The main forms of mediation are presented. The significance of mediation in the process of solving conflict situations is revealed. The stages of the mediation process are considered. The main problems of mediation in Ukraine are determined.

Key words: mediation, mediation procedure, mediator, conflict, dispute resolution, conciliation agreement.

Вступ. Медіація – форма позасудового вирішення спорів за допомогою третьої нейтральної неупередженої сторони – медіатора (посередника). Медіація вже багато століть існує в різних формах, користується популярністю в багатьох країнах світу. Більшість світових

процедур вирішуються укладенням угоди про врегулювання спору. Таким чином, процедура медіації знаходиться на стадії розвитку в нашій державі. Застосування цієї процедури зараз є необхідним як для держави, так і для громадян. Медіацію можна назвати атрибутом громадянського суспільства, так як медитативна угода проводиться без участі державних органів, і має таку силу, як і судові рішення. Процедура медіації розвивається і використовується не тільки в цивільних та кримінальних правовідносинах, але й адміністративних. Ця процедура дає гарантовані позитивні результати у комерційних, сімейних, податкових суперечках, а також у тих, що пов'язані з авторськими права та інтелектуальною власністю. Також із трудовими, майновими, земельними, адміністративними суперечками тощо. Тому сьогодні особливої актуальності набуває питання дослідження особливостей проведення медіації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведення медіації досліджували чимало науковців, зокрема О.В. Белінська [2], Н.Л. Бондаренко-Зелінська [3], Д.А. Братчиків [7], Л.М. Власова [5], С.Г. Глушко [6], А.А. Давлетов [7], О.В. Курко [11], Г.П. Пун [9], В.С. Резнікова [10], З.Д. Смітєнко [11], Н.М. Турман [12; 13], Т.В. Худойкіна [14], Л.В. Яковлева [15] та інші. Проте, зважаючи на постійне удосконалення норм законодавства, натепер невирішеними є питання законодавчого закріплення медіації в Україні.

Постановка завдання. Основною метою статті є розкриття особливостей проведення медіації як об'єкта адміністративно-правових відносин.

Результати дослідження. Поняття «медіація» походить від латинського «mediate», що означає «бути посередником». У перекладі з англійської мови також термін медіація – «mediation» означає посередництво, клопотання, заступництво. Більшість науковців визначають медіацію як певний підхід до розв'язання конфлікту, у якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес для того, щоб допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємного вирішення суперечливих питань [2, с. 159].

Сутність поняття медіації досліджували чимало науковців. Зокрема А.А. Давлетов і Д.А. Братчиків говорять, що медіація – процедура «переговорів сторін за участю незалежного посередника», що породжує «взаємовигідні правові наслідки в разі досягнення компромісу». Крім цього, вони вказують на наявність двох підходів до розуміння медіації: концептуальний і описовий. Описовий підхід розкриває медіацію через практику її застосування: медіація є процедурою врегулювання конфлікту, за якою сторони конфлікту зустрічаються з медіатором і обговорюють ситуацію, після чого роблять спробу вирішити протиріччя. За концептуального підходу медіація трактується через основні принципи, цілі та завдання цієї процедури. Тому медіація – це добровільна конфіденційна процедура врегулювання спору, під час якої нейтральна особа (медіатор) сприяє сторонам у проведенні переговорів із метою укладання взаємоприйнятної угоди [7, с. 169].

Аналогічної точки зору дотримується Л.М. Власова, стверджуючи, що медіація «є конфіденційною процедурою переговорів за участю нейтральної особи – медіатора, який сприяє сторонам досягти взаємовигідної угоди і вирішення конфлікту [5, с. 99]. Г.П. Пун вказує на те, що медіація – це процес, контрольований учасниками конфлікту [9, с. 14].

На думку С.Г. Глушко, медіація – це певний, законодавчо врегульований процес, у якому потерпілий та правопорушник добровільно можуть досягти згоди щодо відшкодування шкоди та примиритися між собою за допомогою третьої сторони (медіатора) на підставі переговорів [6]. У свою чергу, Н.М. Турман стверджує, що медіація (англ. Mediation – посередництво, mediator – посередник, примиритель; mediator – посередницький) – вид альтернативного врегулювання спорів, метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби всіх учасників конфлікту [13, с. 115].

Л.В. Яковлева зазначає, що поняття «медіація», вироблене законодавцем, не впливає на проведення процедури медіації в кримінально-правовій сфері, хоча про можливість успішного застосування медіації в цій сфері вчені-процесуалісти говорять вже більше де-

сятиліття. Звичайно, медіація часто не підходить для вирішення кримінально-правового конфлікту, проте певні медитативні прийоми можна успішно застосувати в кримінальному судочинстві, зокрема в справах приватного обвинувачення [15, с. 139].

Т.В. Худойкіна зазначає, що медіація є більш вузьким поняттям порівняно з посередництвом. Посередництво – це більш різнобічна процедура, за якої посередник як проводить переговори між сторонами, так і консулює їх, спілкується з кожною зі сторін окремо. Медіація є одним з основних видів посередництва; це переговори між конфліктуючими суб'єктами за участю медіатора (посередника), який допомагає сторонам, що сперечаються, врегулювати свої розбіжності і прийти до рішення, яке влаштує обидві сторони [14, с. 72].

На нашу думку, медіація – це посередницька, позасудова діяльність між двома і більше суб'єктами права, які самостійно вирішити юридичний спір не змогли, яка здійснюється третьою незалежною, неупередженою особою (медіатором) з метою вирішення або згладжування конфлікту (спору) на засадах визнання, яка є альтернативним методом розв'язання конфліктних ситуацій (спорів).

Таким чином, мета медіації полягає в досягненні примирення між сторонами конфлікту на основі їхніх відповідних інтересів і потреб з розробленням рішення, яке б було прийнятним і стійким для усіх зацікавлених сторін. Крім цього, вона дозволяє шляхом кооперативного пошуку рішень побачити нові перспективи та простори для його вирішення.

Під час процедури медіації сторони, які беруть участь в конфлікті, самостійно приходять до взаємовигідного рішення, спираючись на досвід, знання і вміння медіатора. Вирішення конфлікту повністю залежить від волі самих сторін, їх власної відповідальності. Виділяють такі основні можливості медіації:

- допомагає заощадити час, гроші та емоційні сили учасників спору;
- обстановка, організація, регламент і зміст процесу можуть бути визначені індивідуально;
- спрямована не стільки на конфлікт (з'ясування хто має рацію, а хто винен) або на виграш, скільки на конструктивний пошук рішень;
- може бути легко трансформована під потреби учасників і може враховувати емоційні та особисті аспекти спору;
- сфера приватних інтересів учасників повністю захищена, оскільки процес медіації конфіденційний;
- дозволяє учасникам спору подивитися в майбутнє і використовувати свої творчі здібності;
- досягнуті домовленості, як правило, відповідають реальному стану речей, що не тільки сприяє втіленню їх у життя, а й робить їх здійснення взаємоприйнятним і природним кроком;
- головними є не правові претензії, пов'язані з минулим, а майбутні інтереси конфліктуючих сторін;
- мають місце складні випадки, які не можуть бути дозволені в інтересах обох сторін [15, с. 140].

Існує декілька форм медіації: пряма, яка означає безпосередню участь сторін, та непряма (або «човникова»), коли медіатори передають інформацію від однієї сторони до іншої. Останній варіант може сприяти укладанню угоди, але навряд чи допоможе отримати почуття співпереживання, яке, власне, становить дуже цінну характеристику медіації. Форма медіації, пряма чи непряма, має залежати від диференціації конфлікту.

Процедура медіації дозволяє сторонам висловлювати свої почуття і емоції, а також очікування й вимоги. Це сприяє сталому завершенню конфлікту між сторонами або його усунення, не порушуючи права сторін.

У процесі переговорів при медіації зацікавлені сторони аналізують конфліктну ситуацію, отримують інформацію про вимоги іншої сторони, розглядають можливі варіанти вирішення конфлікту, приходять до угоди між сторонами на основі узгодження їх інтересів. Проведення переговорів перешкоджає подальшій конфронтації і подальшій ескалації юри-

дичного конфлікту, сприяє вирішенню юридичного конфлікту ще на ранніх його стадіях. Навіть безрезультатні переговори можуть бути корисними для сторін конфлікту, оскільки це сприяє реальній оцінці ними своїх можливостей і можливостей протилежного боку, допомагає усвідомити спільну невідповідність негативного вирішення конфлікту, націлює сторони на швидке вирішення юридичного конфлікту.

Процедура медіації є чітко структурованою та поділяється загалом на такі стадії:

1) попередню (вступну), яка складається з двох етапів: підготовчого (медіатор намагається здобути довіру учасників, оцінює їх готовність до медіації, пояснює правила медіації, роз'яснює свою роль у цьому процесі) та етапу індивідуальних зустрічей (медіатор вивчає позиції учасників конфлікту і забезпечує їх взаємне спілкування). На цій стадії встановлюється перший контакт медіатора зі сторонами, підписується угода про проведення медіації, роз'яснюється суть медіації, правила проведення відповідної процедури;

2) відкриваючу (збір тем та інформації). На цій стадії відбувається поступове налагодження прямого спілкування між сторонами, його етапами є пояснення сторін, а також виклад кожною зі сторін своєї позиції у спорі, з'ясування причин виникнення спору та мотивації сторін у спорі, уточнення позицій сторін, поділ загальної суті спору на окремі складові, підсумок). Кожна зі сторін має можливість викласти свої бачення суті спору, а медіатор сприяє з'ясуванню причин конфлікту, працює з емоціями сторін. Після сумісного визначення тем переговорного процесу, серед них визначаються спільні чи протилежні, встановлюється пріоритетність тем, порядок їх опрацювання в процесі медіації. Формування нейтральних тем забезпечує сторонам подвійний погляд на предметні дискусійні точки їхнього конфлікту;

3) з'ясування інтересів сторін. Центральна вимога медіації полягає в тому, щоб допомогти сторонам конфлікту розпізнати їхні істинні інтереси та потреби, що ховаються за позиціями, та представити їх для усіх інших, щоб зрозуміти, які інтереси та потреби переважають в іншій стороні конфлікту. Медіатор зосереджується на тому, що учасники самі випробовують те, як вони можуть вийти з проблемної ситуації своїх позицій;

4) середню (розроблення варіантів рішень). Вона передбачає спільний пошук шляхів вирішення спору, а етапність цієї стадії полягає у визначенні першочергових питань, з'ясуванні невиявлених інтересів сторін, визначенні спільних засад та інтересів сторін у спорі, обговоренні й пошуку взаємоприйнятних способів вирішення спору, пошуку консенсусу;

5) заключну (вирішення спору між сторонами, укладення угоди, підбиття підсумків). Під час знаходження спільних варіантів рішень сторони за домовленістю переходять до останньої стадії – складання угоди, яка готується винятково сторонами, містить взаємні поступки та перевіряється на допустимість, можливість виконання та справедливність, підписується сторонами [10, с. 13].

Стосовно нормативно-правового забезпечення медіації в Україні, то зараз на розгляді у Верховній Раді знаходиться проект Закону України «Про медіацію» № 3665 від 17.12.2015 року. Цей проект визначає правові основи надання послуг медіації на професійних засадах і має на меті запровадження інституту медіації в суспільстві, поширення практики мирного вирішення спорів позасудовими методами та забезпечення збалансованих взаємовідносин між інститутом медіації та судовою системою [8].

Медіація передбачає участь третьої сторони – медіатора. Медіатор – особа, яка досягла відповідного віку, відповідає певним професійним вимогам, має статус медіатора і яку сторони угоди обрали для проведення медіації. Здебільшого медіатор впливає на процес медіації та контролює його, оцінює критично ситуацію, яка склалася між сторонами, крім того, впливає на результат діалогу та може запропонувати свої варіанти розв'язання конфлікту, які мають бути взаємовигідними для учасників медіації. Стверджувати той факт, що медіатор під час процесу медіації відіграє тільки одну або дві з вищеперерахованих ролей, буде неправильним, оскільки на практиці ці ролі постійно взаємодіють та доповнюють одна одну, а сам медіатор до завершення процесу медіації встигає побувати в різних ролях [13, с. 116].

Медіатор виступає посередником у конфлікті сторін, створює атмосферу конструктивної співпраці та дбає про коректне ставлення сторін одна до одної. До компетенції меди-

атора не входить прийняття рішення, він лише допомагає сторонам у вирішенні конфлікту. Медіація можлива саме в комплексних провадженнях, коли сторони сперечаються щодо тривалих стосунків, а предмет спору є лише видимою причиною конфлікту або якщо рішення суду стало б для сторін «не хлібом, а камінням», тобто не допомогло у розв'язанні конфлікту. Адже головним для сторін має бути бажання вирішити непорозуміння [2, с. 161].

Медіатор має на меті досягнення чітких домовленостей між учасниками спору, зокрема про те, як сторони будуть вирішувати конкретні питання. Він не бере до уваги виявлення будь-яких почуттів під час процедури медіації. Медіатор зосереджений на перспективі взаємовідносин сторін спору, не аналізуючи при цьому минуле сторін. Він контролює процес і не впливає на учасників процесу медіації або результат, а сам організовує проведення процедури. Медіатор допомагає визначити реальні інтереси сторонам конфлікту, коло спірних правовідносин і допомагає сторонам самостійно виробити угоду щодо спору, до того ж сторони конфлікту повністю контролюють процес прийняття рішення з врегулювання спору й умови розв'язання спірної ситуації. Медіатор полегшує процес спілкування між сторонами конфлікту, розуміючи позиції та інтереси кожної з них, фокусує сторони на їх інтересах і допомагає в пошуку продуктивного розв'язання проблеми, надаючи їм можливість виробити рішення самостійно [1].

Медіатори не судді і не арбітри. Вони не мають права нав'язувати сторонам своє бачення проблеми, варіант рішення або вирішити спір на свій розсуд. Головна мета медіаторів – допомогти сторонам дійти порозуміння та розробити спільне рішення, яке б влаштувало обидві сторони. Вони ставлять запитання, допомагають сторонам висловитись та почути один одного, обговорити наслідки того, що сталося; вони керують процесом у такий спосіб, щоб сприяти досягненню згоди щодо найкращих шляхів вирішення конфліктної ситуації, яка призведе до укладення угоди, яка була б реальною для виконання [13, с. 117].

Необхідно пам'ятати, що кінцевим результатом здійснення процедури медіації є укладення угоди між сторонами і її реальне, добровільне виконання. Отже, укладення сторонами угоди вже певною мірою є свідченням того, що процес медіації відбувся і сторони конфлікту дійшли згоди. Укладення та виконання угоди між сторонами щодо вирішення конфлікту (спору) є метою медіації. Тому доречно закріпити визначення поняття медіативної угоди на законодавчому рівні. Медіативна угода – письмова угода, досягнута сторонами в результаті здійснення процедури медіації щодо конфлікту (спору) або окремих розбіжностей щодо конфлікту (спору) [12, с. 278].

Щодо процедури застосування медіації, то, відповідно до чинного законодавства, укладення угоди про примирення можливе в будь-який момент після відкриття провадження у справі. Тобто проведення процедури медіації можливе на стадії досудового врегулювання спору або судового провадження. [11, с. 133].

Проте варто зазначити, що зараз законодавство України не визначає правовий статус медіатора, порядок сертифікації його діяльності, не висуває додаткових вимог до знань та вмінь медіатора, а також не розкриває особливості контролю за наданням якісним послуг. Крім цього, законодавство не регламентує взаємовідносини між учасниками медіації. Тому будь-які питання, які виникають у процесі діяльності медіаторів, вирішуються на їх розсуд самостійно.

Основною перешкодою на шляху законодавчого оформлення медіації в Україні є інформаційний вакуум навколо цього способу альтернативного вирішення спорів. Адже попри наявність великої кількості публікацій, більшість джерел з цієї проблематики мають загальний інформативний характер без необхідної конкретики, тому юридична громадськість має туманне уявлення про сутність медіації, її процедуру та інструментарій, а також про методику застосування медіативних технологій [3, с. 187].

Поки що в Україні не вистачає кваліфікованих медіаторів, тому наразі єдиною прийнятною формою медіації є так звана «судова медіація», за якою процедура медіації проводиться в межах розпочатого в суді провадження зі справи суддею, який має відповідну підготовку медіатора. Така форма якнайкраще сприятиме утвердженню медіації як альтернативного

способу взаємовигідного розв'язання спору до винесення судового рішення. Це засвідчує й досвід інших країн, наприклад Голландії, де із запровадженої судової медіації розвинулася власна культура медіації. Сьогодні Голландія, країна з 16 мільйонами населення, налічує понад 10 000 кваліфікованих медіаторів із різних напрямів та різних професій. Таким чином, процедура медіації проводиться там не лише у межах судового розгляду справи, а й у багатьох сферах суспільного життя вже на досудовому етапі [2, с. 173].

Для швидкого та позитивного запровадження медіації доречно закріпити положення щодо забезпечення засад взаємодії медіаторів і відповідних судових органів. Важливо було б забезпечити наявність у відповідних судах інформації про медіаторів. У Законі «Про медіацію» необхідно чітко визначити сферу застосування медіації. Адже застосування медіації в адміністративному процесі не узгоджується із загальними завданнями відповідного законодавства, зокрема із завданням врегулювання спорів із суб'єктом владних повноважень шляхом укладання медіативної угоди, що може призвести до втрати суб'єктом владних повноважень певних коштів в обхід установленого Кодексом адміністративного судочинства України порядку, внаслідок чого буде порушено права громадян України [4].

Що стосується забезпечення належної поведінки медіатора під час здійснення процесу медіації, то доречним буде на державному рівні закріпити Кодекс етики медіатора, дія якого, у свою чергу, зняла б низку етичних питань, пов'язаних із діяльністю медіаторів під час укладення угод. Що стосується регулювання поведінки медіаторів в Україні, то Український центр порозуміння розробив власний Етичний кодекс медіатора. Крім того, Кодекс етики медіатора розроблений на основі Європейського кодексу медіаторів Українським центром медіації. Кодекс повинен бути ухваленим і діяти поряд із Кодексом суддівської етики, Правилами адвокатської етики, Кодексом професійної етики та поведінки працівників прокуратури тощо. Кодекс повинен містити положення, які б були основою діяльності медіатора для визначення поведінки в будь-якій сфері. Чітке встановлення загальних стандартів поведінки медіатора та визначення етичних норм, яким повинен відповідати останній, є запорукою здійснення процесу медіації належним чином та підвищення публічної довіри до медіації як ефективного засобу вирішення спорів [12, с. 279].

Звісно, медіація не є панацеєю від усіх проблем правосуддя, проте вона є ефективним способом ліквідації правового спору для тих, хто цього прагне. А тому нагальною є необхідність подальшого дослідження перспектив застосування цього способу альтернативного вирішення правових спорів для потреб як адміністративного, цивільного судочинства, так і виконавчого провадження. Із цією метою, на нашу думку, інформацію про медіацію слід зробити доступнішою: необхідно від загального висвітлення значення та переваг переходити до ґрунтовного аналізу процедури та методики проведення медіації, що надасть можливість акумулювати максимум інтелектуального потенціалу юридичної громадськості навколо вивчення конкретних пропозицій щодо законодавчого закріплення медіації [2, с. 173].

Висновки. Отже, на основі вищезазначеного, можна дійти висновку, що медіація виступає альтернативним методом розв'язання конфліктних ситуацій (спорів), який дає змогу двом чи більше конфліктним сторонам самостійно (на добровільних засадах) за допомогою медіатора досягти порозуміння у розв'язанні конфлікту. Ця процедура, як один з альтернативних способів вирішення конфліктів, усе більше набирає популярності. Це є очевидним, оскільки такий метод дає можливість сторонам самостійно врегулювати конфлікт, без залучення державних органів і досягти бажаного результату, який влаштував би кожному із сторін. Необхідність законодавчого закріплення медіації є доволі важливою, оскільки саме медіація дозволяє не лише примирити сторони конфлікту, але й забезпечити попередження повторної появи цього конфлікту. Тому сьогодні важливо прийняти Закон України «Про медіацію», який визначав би головні принципи проведення медіації, сфери її використання, вимоги до знань та вмінь медіаторів, умови сертифікації їх діяльності, правовий статус медіаторів тощо.

Список використаних джерел:

1. Альтернативне вирішення спорів (медіація). URL: <http://avantgardelaw.webnode.com.ua/mediation>.
2. Белінська О.В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 1(5). С. 158-173.
3. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Медіація: Перспективи впровадження в Україні. Міжнародне приватне право: розвиток і гармонізація. 2012. № 11. С. 186–188
4. Висновок Верховного Суду України на проект Закону України «Про медіацію» № 2480 від 27 березня 2015 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/04474D047AB37BA5C2257E3D002636E3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/04474D047AB37BA5C2257E3D002636E3).
5. Власова Л.М. От классического судопроизводства к альтернативным способам разрешения конфликтов. Вестник Высшего Хозяйственного Суда Республики Беларусь. 2012. № 6. С. 98–99.
6. Давлетов А.А., Бритчиков Д.А. Проблема применения медиации в уголовном процессе России. Российский юридический журнал. 2014. № 5. С. 168-179.
7. Проект Закону України «Про медіацію» № 3665 від 17 грудня 2015 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.
8. Пун Г.П. Руководство по медиации для корпоративных юристов / Г. Пун. Москва: Межрегион. центр управлен. и полит. Консультирования, 2012. 168 с.
9. Резнікова В.С. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. Вип. 90. С. 10-15.
10. Смітєнко З.Д., Курко О.В. Медіація як кримінально-процесуальна категорія та її застосування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Юридичні науки. 2015. № 4. С. 130-139.
11. Турман Н.М. Медіація в кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 276-280.
12. Турман Н.М. Процесуальний статус та роль медіаторів при укладенні угод у кримінальному провадженні. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 4. С. 113-117.
13. Худойкина Т.В. Мирное соглашение как примирительная процедура разрешения юридического спора и конфликта. Вестник Владимирского государственного университета имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых. Серия: Юридические науки. 2015. № 1(3). С. 70-77.
14. Яковлева Л.В. Медиация как альтернативная процедура в уголовном процессе. Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. 2015. № 7. С. 138-140.

КОМИССАРОВ С. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства
(Севєродонецький інститут
ПраТ «ВНЗ «Міжрегіональна
Академія управління персоналом»»)

УДК 342.95 (477)

ПРИНЦИПИ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ПРОСТУПКИ ПРОТИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ: ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ АНТИТЕРОРЕСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

У статті досліджено теоретичні й практичні питання принципів (засад) провадження в справах про проступки проти публічного порядку, а саме, приділено увагу принципам провадження в сучасних умовах. Розкриваються поняття, ознаки принципів провадження в справах про проступки проти публічного порядку в особливих умовах проведення антитерористичної операції, а також практика їх застосування. Сформульовано рекомендації щодо вдосконалення законодавства у сфері проваджень у справах про адміністративні проступки.

Ключові слова: *принципи (засади), адміністративне провадження, адміністративний процес, вчинення проступків, провадження, публічний порядок.*

В статье исследованы теоретические и практические вопросы основ производства по делам о проступках против публичного порядка, а именно, обращено внимание на принципы производства в современных условиях. Раскрываются понятие, признаки принципов производства по делам о проступках против публичного порядка в особых условиях проведения антитеррористической операции, а также практика их применения. Сформулированы рекомендации по совершенствованию законодательства в сфере производства по делам об административных правонарушениях.

Ключевые слова: *принципы (основы), административное производство, административный процесс, совершение проступков, производство, публичный порядок.*

The article explores theoretical and practical issues of the basics of production in cases of misconduct against public policy, namely, attention is drawn to the principles of production in modern conditions. The concept, signs of the principles of production in cases of misconduct against the public order in special conditions of the antiterrorist operation, as well as the practice of their application, are disclosed. Recommendations are formulated to improve legislation in the sphere of production in cases of administrative offenses.

Key words: *principles (principles), administrative proceedings, administrative proceedings, misdemeanors, proceedings, public order.*

Вступ. Аналіз змісту окремих положень українського законодавства, якими регламентовано засади провадження в справах про адміністративні проступки проти публічного порядку, свідчить, що в умовах реформування української держави по-новому постає питання прав і свобод людини й громадянина та їхніх законних інтересів, європейських принципів

функціонування публічної адміністрації тощо. Не є винятком і питання засадничих підходів щодо провадження в справах про проступки проти публічного порядку.

В юридичній літературі склалася неоднозначна думка стосовно переліку принципів провадження в справах про проступки. Оскільки, за чинним законодавством, проступки проти публічного порядку належать до категорії проступків, розгляд цього питання є актуальним і своєчасним. Варто підтримати позицію Д. Бортняк щодо характеристики провадження в справах про проступки публічного порядку, яке повинне здійснюватися на засадах суворого дотримання принципів законності, охорони інтересів держави й особи, публічності, об'єктивної істини, рівності громадян перед законом, оперативності, а також презумпції невинуватості, згідно з якою особа, яка притягується до відповідальності, вважається невинною доти, доки протилежне не буде доведено та зафіксовано встановленим законом порядком [1, с. 180].

У процесі розбудови та реформування українського суспільства в умовах незалежності держави важливе місце посідає адміністративно-правова реформа, проведення якої є життєво необхідним внаслідок змін в економічному, соціальному та політичному житті країни. Окрім реформаторських процесів, актуальною є політична ситуація в українському суспільстві, проведення антитерористичної операції (далі – АТО).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам засад (принципів) провадження в справах про вчинення проступків проти публічного порядку присвятили свої праці вітчизняні та закордонні вчені та практики, серед них: В. Авер'янов, О. Андрійко, О. Бандурка, В. Галуцько, П. Діхтієвський, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, Н. Нижник, В. Курило, С. Петков, Ю. Шемшученко та ін. Однак дослідження цього питання не можна вважати завершеним.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз юридичної природи адміністративних засад провадження у справах про вчинення проступків проти публічного порядку, а також визначення науково доречних рекомендацій.

Результати дослідження. Особливої актуальності в сучасних умовах набуває вирішення проблеми боротьби з адміністративними проступками, що посягають на публічний порядок, які, з одного боку, дуже близькі до низки злочинних діянь, а з іншого боку, характеризуються латентністю, що, як уявляється, вказує на особливий їх статус щодо вироблення системи з їх подолання.

Основним нормативно-правовим документом у сфері забезпечення публічного порядку є Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [2]. Окрім позитивних чинників, наявні й дискусійні питання серед правників різних галузей права. Не є винятком і представники адміністративного права.

Досліджуючи адміністративно-правове забезпечення публічного порядку, важливо вказати на те, що стану суспільства, який має відповідати європейським стандартам, можна досягти завдяки взаємозалежним групам складових елементів, які вивчаються в руслі нашого дослідження.

Керуючись ст. 92 Основного закону України, засади побудови публічного управління визначаються виключно законами держави [3]. Звертаючись до сутності терміна «засади» (принципи) у застосуванні вітчизняною наукою в порівняльному розумінні із закордонними поглядами, можемо виділити низку спільних рис. Енциклопедичні джерела тлумачать термін «засади» як «основи», «підстави», «головні положення», «принципи», «правила поведінки». Цілком логічно продовжити такий синонімічний ряд поняттями «підґрунтя», «вихідні ідеї», «вихідні початки» тощо.

Зауважимо, що в європейських країнах категорією «принцип», яка походить від латинського *princeps* – лідер, імператор, послуговуються із часів Середньовіччя,

У науковій і навчальній літературі принципом називають загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, а також вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сукупність прав і впливають з ідей справедливості й свободи, визначають загальну справедливість і найістотніші риси чинної правової системи [4, с. 65]. У довідниковій

літературі поняття трактується як основне вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки, наукової системи, політичного устрою тощо [5].

Наукові розроблення послуговуються загальноприйнятими поглядами про юридичну природу досліджуваної категорії, зокрема і філософськими уявленнями про принцип як основоположне першоджерело, основне положення, вихідний пункт, передумову теорії, концепції, керівної ідеї, основного правила поведінки. Серед сучасних розроблень можемо виокремити вживання терміна в загальному (вузькому) і в спеціальному (широкому) значенні. У науковій літературі принципи адміністративного права поділяються на засадничі та процедурні, зовнішні та внутрішні тощо.

На межі ХХІ ст. розпочався новий етап у доктрині адміністративного права. У сучасній адміністративній науці пропонується виділяти загальні принципи, які б були еквівалентні основоположним принципам, закріпленими в Основному законі України. Варто погодитися з думкою А. Пухтецької, що це нівелює власні принципи адміністративного права [6, с. 6].

А. Школик вважає, що в українській літературі принципи адміністративного права розуміють як засадничі (основні) ідеї, положення, вимоги, що характеризують зміст адміністративного права, відображають законність його розвитку і визначають напрями і механізми адміністративно-правового регулювання суспільних відносин [7, с. 34]. Варто зважати на непростий період розвитку українського суспільства, коли до проблем політичного, економічного, соціального, криміногенного характеру долучаються і проблеми, пов'язані із проведенням в державі АТО.

Наведені вище погляди дозволяють надати перелік принципів провадження в справах про проступки проти публічного порядку: принцип законності; принцип охорони інтересів держави й особи; принцип публічності (офіційності); принцип самостійності і незалежності суб'єктів юрисдикції в ухваленні рішень; принцип гласності; принцип поєднання диспозитивності й імперативності; принцип рівності учасників процесу перед законом; принцип оперативності й економічності; принцип провадження процесу національною мовою; принцип встановлення об'єктивної (матеріальної) істини; принцип права на захист [8, с. 103].

Принцип законності закріплюється в ст. 7 КУпАП «Забезпечення законності при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення» [2]. Зі змісту цієї статті можна зробити висновок, що ніхто не може бути підданий заходу впливу у зв'язку з учиненням проступку проти публічного порядку інакше, як на підставах і в порядку, встановлених законом, а провадження у справах про такий проступок має здійснюватися на основі суворого додержання законності. Додержання вимог закону під час застосування заходів впливу за вчинення проступків гарантується: систематичним контролем із боку вищих органів і посадових осіб; прокурорським наглядом; правом оскарження; іншими встановленими законом способами [9, с. 224].

Цей принцип характеризує таке провадження як суто юридичну діяльність, що здійснюється тільки на основі спеціальних процедурних норм. Так, повноваження органів і посадових осіб, які розглядають справи про проступки, що посягають на публічний порядок і публічну безпеку, містяться в КУпАП, ст. 222 якого визначає категорії справ, підвідомчі правоохоронним органам, а ст. 214 розмежовує компетенцію органів, що уповноважені розглядати справи про проступки тощо [2].

Принцип охорони інтересів держави й особи свідчить про демократизм проваджень у справах про проступки проти публічного порядку. Органи, що розглядають індивідуальні справи і ухвалюють за ними рішення, зобов'язані забезпечити захист інтересів держави, публічного порядку, прав і свобод особи, інтересів підприємств, організацій, закладів [10, с. 18]. Натомість для забезпечення охорони інтересів особи громадянам надається юридична допомога, вони можуть користуватися послугами сторонніх осіб. У ст. 271 КУпАП зазначено, що в розгляді справи про проступки проти публічного порядку можуть брати участь адвокат або інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Ці особи мають право знайомитися з матеріалами справи; заявляти клопотання; за дорученням особи, яка їх запросила, від її імені

подавати скарги на рішення органу (посадової особи), який розглядає справу, а також мають інші права, передбачені законами України [2].

Послідовне, повне і неухильне врахування інтересів держави й особи безпосередньо відображається на ефективності правоохоронної діяльності і є обов'язком будь-якого органу або посадової особи, що розглядає і вирішує справу про проступок проти публічного порядку. До їхніх завдань належить також обов'язок стежити за належним використанням сторонами своїх прав, щоб це не зашкодило інтересам держави й учасникам провадження [9, с. 225].

Принцип публічності (офіційності) полягає, по-перше, у тому, що провадження в справах про проступки, що посягають на публічний порядок, регламентує один із публічних (офіційних) видів відповідальності. Про її публічність свідчать такі ознаки: а) міри відповідальності встановлюються державою; б) ініціатива щодо порушення справи належить представникам публічної влади; в) усі стадії провадження (серед яких розгляд справ, застосування і виконання стягнень) мають публічний характер. По-друге, принцип публічності полягає в державному (офіційному) забезпеченні провадження. Провадження здійснюється від імені держави і суб'єктами, що державою уповноважені. Розгляд конкретних справ, збирання необхідних доказів і матеріалів є обов'язками державних органів та їх посадових осіб. Усе це здійснюється коштом держави. Відсутня також будь-яка плата з боку громадян за участь у провадженні, оформлення матеріалів, ухвалення рішення. Так забезпечується доступність до зазначеного провадження для громадян [11].

Принцип самостійності і незалежності суб'єктів юрисдикції в ухваленні рішень полягає в тому, що вони діють: самостійно, тобто не можуть поділити свій обов'язок і відповідальність щодо ухвалення рішення з будь-яким іншим органом (посадовою особою); незалежно, тобто в межах встановлених повноважень і без посилання на оцінки обставин справи не визначеними на законних підставах суб'єктами [9, с. 225].

Вирішувати справи, що належать до кола повноважень органу або посадової особи, є їхнім обов'язком. Державний орган не може ухилитися від розгляду і вирішення справи, перекласти на будь-кого свої обов'язки. Цей принцип закріплений у ст. 217 «Повноваження посадових осіб, які розглядають справи про адміністративні правопорушення» КУпАП, де визначено, що ті чи інші справи можуть розглядати тільки визначені законом посадові особи і в межах своїх повноважень [2].

Принцип гласності (привселюдності) передбачає можливість для учасників процесу безпосередньо ознайомлюватися з усіма матеріалами щодо справи та відкритий розгляд справи. Вимога про відкритий розгляд справи означає, що відповідний орган або посадова особа зобов'язані своєчасно повідомити учасникам про місце і час розгляду справи. Суб'єкт розгляду не має права відмовити заінтересованим особам в їхньому проханні бути присутніми на розгляді конкретних справ про проступки проти публічного порядку [11].

До характеристик даного принципу належать такі: доступ громадськості до інформації, якою володіють публічні службовці, з деякими винятками (державна таємниця); установа (адміністрація) зобов'язана відповісти на запит чи надати необхідну інформацію в «розумно обґрунтований проміжок часу» та в «дієвий і відповідний спосіб» [7, с. 37].

У провадженні в справах про проступки проти публічного порядку дії його суб'єктів регламентуються за принципом сполучення диспозитивності (диспозитивність – право діяти на свій розсуд) й імперативності (імперативність – відсутність права діяти на свій розсуд). Відповідно до нього, кожний із них має як можливість розпорядитися певними процедурними правами за своїм розсудом, так і обов'язок діяти в межах, що встановлені законом. Найвищий рівень диспозитивності і низький рівень імперативності встановлено для особи, яка притягується до відповідальності за проступки проти публічного порядку [9, с. 226].

Принцип рівності учасників процесу перед законом є відображенням у зазначеному провадженні конституційного положення про рівність усіх громадян України. Цей принцип реалізовано введенням до КУпАП ст. 248 «Розгляд справи на засадах рівності громадян». Вона визначає, що всі громадяни рівні перед законом незалежно від раси, кольору шкіри,

політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови та інших обставин [2]. Будь-яких спеціальних органів, які розглядали б справи щодо окремих груп громадян, що різняться за зазначеними ознаками, немає.

Принцип оперативності й економічності забезпечується: встановленням строків вирішення справ з урахуванням труднощів конкретних проваджень; введенням спрощених проваджень (накладення стягнення на місці вчинення проступку без складання протоколу), що забезпечує економію коштів і часу [9, с. 226].

Принцип провадження національною мовою зумовлений багатонаціональним складом населення України і закріплений законодавчо. Так, ст. 11 Закону України «Про засади державної мовної політики» присвячена питанню визначення мови роботи, діловодства і документації органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а ст. 14 цього Закону – мові судочинства. Положеннями цього Закону визначено таке:

- основною мовою роботи, діловодства і документації органів державної влади й органів місцевого самоврядування є державна мова;
- судочинство в Україні в цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою;
- сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою;
- особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку [12].

Принцип встановлення об'єктивної (матеріальної) істини означає, що всі справи розглядаються всебічно, збираються, перевіряються і враховуються всі необхідні матеріали і докази. З'ясування об'єктивної істини в справах про проступки – основне завдання провадження. У новелі науково-практичного коментаря до ст. 251 «Докази» КУпАП підкреслено, що доказами в справі можуть бути тільки ті відомості про факти, які були отримані без порушень вимог закону [13, с. 859].

Принцип права на захист реалізується наданням особі, яка притягується до відповідальності, необхідних правових можливостей для доведення своєї невинності або наведення обставин, що пом'якшують її вину. Названа особа має широкі права на всіх стадіях провадження. Згідно зі ст. 268 КУпАП, особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, може ознайомитися з усіма матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання, оскаржувати постанови, а в разі розгляду справи користуватися юридичною допомогою адвоката тощо [2].

Дотримання зазначених принципів має слугувати правам і свободам людини й громадянина, а саме: доступності до адміністративного провадження; праву приватних осіб «бути почутим» (на подачу доказів у справі, на отримання обґрунтованої відповіді); праву приватних осіб на представництво та правову допомогу у відносинах з адміністрацією; часовим обмеженням розгляду адміністративних справ; обов'язку публічної установи повідомити про ухвалення та зміст адміністративного акта та способи його оскарження.

Зазначений перелік принципів не є вичерпним, адже стосується лише зовнішніх відносин, які складаються між приватними особами та публічними інституціями, меншою мірою законодавство звертає увагу на регулювання внутрішньої організації функціонування публічних інституцій.

Висновки. Адміністративне законодавство у сфері провадження в справах про проступки проти публічного порядку, як і адміністративно-процесуальне законодавство України, перебуває на етапі становлення та розвитку за його реформування, варто активно використовувати принципи, визначені Радою Європи як рекомендації для членів цієї міждержавної організації. Водночас ці й інші доктринальні принципи (толерантність, об'єктив-

ність і неупередженність) мають відповідати умовам сучасного буття українського суспільства та втілюватися в життя службовцями публічних інституцій і громадськістю.

Список використаних джерел:

1. Бортняк Д. Характеристика провадження у справах про адміністративні правопорушення в умовах реформування адміністративного права. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 10. С. 179–189.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
3. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Зайчук О., Оніщенко Н. Теорія держави і права: підручник. К.: Юрінком-Інтер, 2006. С. 65.
5. Сучасний словник іноземних слів / уклад.: О. Скопенко, Т. Цимбалюк. К.: Довіра, 2006. 789 с.
6. Ожегов С. Словарь русского языка. М., 1984. С. 300.
7. Пухтецька А. Європейські принципи адміністративного права та Європейський адміністративний простір (науково-інформаційне видання). К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. С. 6.
8. Школик А. Порівняльне адміністративне право: навч. посібник для юридичних факультетів та факультетів міжнародних відносин. Львів: ЗУКЦ, 2007. 308 с.
9. Манжула А. Принципи провадження по справах про проступки проти громадського. Підприємництво, господарство і право. 2011. № 11. С. 102–109.
10. Кузьменко О., Гуржій Т. Адміністративно-процесуальне право України: підручник / за ред. О. Кузьменко. К.: Атіка, 2008. 416 с. С. 226.
11. Ктіторов М. Системність принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення. Право України. 2006. № 5. С. 17–21.
12. Кулинич Н. Поняття і сутність адміністративного провадження в системі адміністративного права. URL: <http://jurlugansk.ucoz.org/publ/21-1-0-129>.
13. Про засади державної мовної політики: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 23. Ст. 218.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар / за заг. ред. А. Васильєва, О. Миколенка. Х.: Одіссеї, 2010. 1024 с.

СЕЛЕЦЬКИЙ О. В.,
кандидат юридичних наук,
декан юридичного факультету
(Чернігівський національний
технологічний університет)

УДК 342.95

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБОРОН ТА ОБМЕЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРОХОДЖЕННЯМ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ

Стаття присвячена дослідженню заборон та обмежень на дипломатичній службі як структурних елементів правового статусу дипломатичних працівників. Досліджуються поняття та сутність заборон і обмежень на дипломатичній службі, здійснено їх класифікацію. Визначені проблеми правового регулювання встановлення заборон та обмежень для дипломатичних працівників і надано пропозиції з удосконалення відповідного законодавства.

Ключові слова: дипломатична служба, дипломатичний працівник, заборони, обмеження.

Статья посвящена исследованию запретов и ограничений на дипломатической службе как структурных элементов правового статуса дипломатических работников. Исследуются понятие и сущность запретов и ограничений на дипломатической службе, осуществлена их классификация. Определены проблемы правового регулирования установления запретов и ограничений для дипломатических работников и даны предложения по совершенствованию соответствующего законодательства.

Ключевые слова: дипломатическая служба, дипломатический работник, запреты, ограничения.

The article is devoted to the study of prohibitions and restrictions on the diplomatic service as structural elements of the legal status of diplomatic employees. The concept and essence of prohibitions and restrictions on the diplomatic service are investigated, their classification is carried out. The problems of legal regulation of the imposition of prohibitions and restrictions for diplomatic staff were identified and proposals were made to improve the relevant legislation.

Key words: diplomatic service, diplomatic officer, bans, restrictions.

Вступ. Набуття статусу працівника дипломатичної служби передбачає не лише одностороннє встановлення службових прав та обов'язків, але й взяття на себе (добровільно та свідомо) певних обмежень і заборон, закріплених чинним законодавством, щодо свободи вибору власної поведінки під час перебування на посаді. Такі обмеження і заборони передусім зумовлені особливостями виконання державних функцій. Професійна діяльність працівників дипломатичної служби спрямована на практичну реалізацію зовнішньої політики України, захист національних інтересів України у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном. Тому з метою недопущення можливого зловживання ними службового становища та дискредитації звання дипломатичного працівника, а також задля зміцнення авторитету дипломатичної служби, забезпечення її ефективного функціонування законодавцем встановлено ряд заборон та обмежень, які діють протягом усього часу проходження цими особами дипломатичної служби.

Деякі напрацювання у сфері правових заборон та обмежень на державній службі було здійснено у працях таких вчених, як: В.Б. Авер'янов, Д.М. Бахрах, Л.Р. Біла-Тіунова, С.Д. Дубенко, М.І. Іншин, С.В. Ківалов, В.Я. Малиновський, В.М. Манохін, Н.Р. Нижник, О.Ю. Оболенський, І.М. Пахомов, Ю.М. Старілова, Ю.С. Шемшученко та ін. Однак практично недослідженими залишаються питання заборон та обмежень, котрі встановлюються безпосередньо на дипломатичній службі як спеціальному виді державної служби.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити комплексну характеристику основних заборон та обмежень у сфері професійної діяльності працівників дипломатичної служби, виявити окремі прогалини щодо їх правового закріплення та надати пропозиції з приводу удосконалення відповідного законодавства.

Результати дослідження. Важливим складовим елементом правового статусу дипломатичних працівників, окрім службових прав та обов'язків, є заборони та обмеження, пов'язані з проходженням дипломатичної служби. Деякі автори їх називають ще «правообмеженнями». Це юридично закріплені приписи, що не дозволяють працівникам дипломатичної служби вчиняти певні протиправні дії. Заборони та обмеження закріплюються в імперативній формі і вказують на юридичний обов'язок, суть якого полягає в утриманні від конкретних вчинків, передбачених законодавством. Сьогодні це один із найпоширеніших і найдієвіших у світовій практиці інструментів забезпечення інтересів держави та ефективної службової діяльності, недопущення зловживань владними повноваженнями, запобігання і протидії правопорушенням корупційного характеру, а також попередження конфлікту інтересів.

М.І. Іншин наголошує, що обмеження і заборони для державного службовця мають абсолютний характер, тобто вони діють для нього протягом усього часу проходження служби і не можуть бути скасовані чи замінені іншими положеннями [1, с. 86].

На думку А.М. Денисової, правове обмеження – це закріплене у праві утримання суб'єкта правовідносин від протиправного діяння, метою якого є задоволення інтересів контрсуб'єкта та суспільних інтересів в охороні та захисту в цілому. Правові обмеження виступають встановленими в праві межами, у яких повинні діяти суб'єкти, не порушуючи законні права інших суб'єктів, тобто вони унеможливають певні діяння окремих осіб з метою задоволення інтересів суспільства. Підсумовуючи, авторка пише, що правовими обмеженнями є встановлені законом винятки з правового статусу громадянина, які мають превентивний характер, убезпечують від можливих несприятливих наслідків як суб'єктів, щодо яких діють ці обмеження, так і інших осіб [2, с. 52]. Слушну думку висловлює також О.В. Малько, який визначає правові обмеження як засіб правового стримування суб'єкта суспільних відносин від протизаконного діяння, що створює умови для задоволення загальносуспільного інтересу в охороні та захисті [3, с. 5].

О.Я. Лазор та О.В. Хорошенко виділяють такі ознаки правообмежень: 1) метою їх встановлення є забезпечення ефективного виконання службових завдань; 2) змістом обмежень і заборон є утримання від активної поведінки щодо реалізації окремих конституційних прав і свобод; 3) правовою основою їх закріплення повинен бути законодавчий акт. Час дії обмежень і заборон має визначатися також законом, оскільки він не завжди відповідає тривалості публічно-службових стосунків [4, с. 122]. У свою чергу, С.В. Ківалов та Л.Р. Біла відзначають, що встановлення обмежень для державних службовців має своїм призначенням: забезпечити ефективну професійну діяльність щодо виконання повноважень державних органів; встановити перешкоди можливому зловживанню державними службовцями своїми обов'язками; створити умови для незалежності службової діяльності; гарантувати дотримання державними службовцями прав і свобод громадян [5, с. 25].

О.В. Левада, досліджуючи правові обмеження як засоби попередження зловживання правом, визначає такі їх основні функціональні характеристики: а) правові обмеження передбачаються у чинному законодавстві і мають формально-офіційний характер; б) реалізація (дотримання) правових обмежень може бути забезпечена державним примусом; в) правові обмеження пов'язані з обмеженням певних громадянських прав та реалізацією

законних інтересів; г) правові обмеження виконують низку особливих соціально важливих функцій у процесі правового регулювання (функція контролю, охоронна функція, мотиваційна функція, виховна функція, функція стимулювання правомірної поведінки, комунікативна функція) [6, с. 194].

Заборонам і обмеженням, пов'язаним із проходженням дипломатичної служби, присвячена ст. 31 Закону України «Про дипломатичну службу» [7]. Окрім цього, на дипломатичних працівників як державних службовців поширюються правообмеження, визначені законами України «Про державну службу» (наприклад, ст. 10) [8], «Про запобігання корупції» [9], а також вимоги, закріплені в Загальних правилах етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затверджених наказом Національного агентства України з питань державної служби від 05 серпня 2016 р. № 158 [10].

Найперше хотілося б звернути увагу на зміст ст. 31 «Обмеження, пов'язані з перебуванням на дипломатичній службі» Закону України «Про дипломатичну службу», у якій йдеться вказується: «на працівників дипломатичної служби поширюються вимоги та обмеження, встановлені Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції». Працівники дипломатичної служби не можуть брати участі у страйках та вчиняти інші дії, що перешкоджають нормальній діяльності органів державної влади або порушують правила безпеки, під час перебування у довготерміновому відрядженні» [7]. Проаналізуємо цю статтю дещо детальніше.

По-перше, видається, що назва розглядуваної статті не повністю відповідає її змістовному наповненню, оскільки у цій нормі закріплені не тільки обмеження під час проходження дипломатичної служби, але й певні категоричні заборони, про які у найменуванні статті взагалі не згадується. Це означає, що законодавець фактично отожднює поняття «заборона» та «обмеження». Однак із такою позицією дуже важко погодитися. Навпаки, вважаємо за потрібне підтримати тих учених, які розмежовують ці дві категорії і розглядають обмеження як часткові або неповні заборони. Яскравим представником згаданого підходу є Ф.Н. Фаткуллін, на думку якого обмеження є близьким до заборони, однак воно розраховане не на повне витіснення тих чи інших суспільних відносин, а на утримання їх у певних, чітко визначених межах [11, с. 157]. К.М. Зубов наголошує, що «заборона» є категоричним правовим приписом щодо утримання державного службовця від виконання певних дій або певної поведінки [12]. Тобто, якщо заборона – це те, що працівник взагалі не має права вчиняти, перебуваючи на дипломатичній службі (встановлені умови, правила, які ставлять службовця в певні юридичні межі, виходити за які суворо заборонено), то обмеження є її пом'якшеним аналогом, який також забороняє вчиняти окремі дії, але у певній частині та у конкретних межах. На підтвердження вищевикладеного наведемо приклад із вітчизняного законодавства щодо заборон та обмежень одержання подарунків. Так, ч. 1 ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» працівникам дипломатичної служби рішуче забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб: 1) у зв'язку зі здійсненням такими працівниками діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави; 2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні даного працівника дипломатичної служби. Однак ч. 2 цієї статті передбачає вже не категоричну, а часткову заборону отримувати подарунки. Зокрема, працівники дипломатичної служби можуть приймати подарунки, які відповідають загальноновизнаним уявленням про гостинність, крім випадків, передбачених ч. 1 цієї статті, якщо вартість таких подарунків не перевищує один прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 01 січня того року, в якому прийнято подарунки [9]. Тобто йдеться не про цілковиту заборону, а про обмеження приймати подарунки (основним критерієм є їхня вартість). А тому, враховуючи вищезазначене, пропонуємо змінити назву ст. 31 Закону України «Про дипломатичну службу» на «Заборони та обмеження, пов'язані з проходженням дипломатичної служби».

По-друге, у даній статті міститься посилання на Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції», який вже втратив чинність. Тож ця інформація нині є неактуальною. На зміну цьому закону був прийнятий Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII, який діє досі. Тому слід оновити досліджувану статтю згідно на новий антикорупційний Закон. Окрім цього, не зайвим було б також здійснити посилання й на Закон України «Про державну службу». У підсумку, пропонуємо перше речення ст. 31 Закону України «Про дипломатичну службу» викласти у такій редакції: «На працівників дипломатичної служби поширюються вимоги, заборони та обмеження, встановлені Законами України «Про запобігання корупції» та «Про державну службу».

По-третє, пропонуємо доповнити цю статтю ч. 2, у якій необхідно закріпити, що «працівники дипломатичної служби, яким був наданий допуск та доступ до державної таємниці у порядку, встановленому законодавством, і які реально були обізнані з нею, можуть бути обмежені у праві виїзду з України у випадках, передбачених Законом України «Про державну таємницю».

Загалом, спираючись на норми чинного законодавства, усі заборони та обмеження, що стосуються дипломатичних працівників під час проходження дипломатичної служби, доцільно розділити на 4 групи (з урахуванням мети їх встановлення):

1) такі, що спрямовані на запобігання проявам корупції. Ці заходи передбачені Законом України «Про запобігання корупції». Це, зокрема, заборони і обмеження щодо: а) використання службових повноважень чи свого становища з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб (ст. 22); б) одержання подарунків (ст. 23); в) сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 25); г) вчинення окремих дій після припинення службової діяльності (ст. 26); д) спільної роботи близьких осіб (ст. 27);

2) такі, що змушують працівника утриматися від вчинків, які можуть негативно позначитися на діяльності державного органу, в якому він працює. Зокрема, у ст. 31 Закону України «Про дипломатичну службу» зазначається, що працівники дипломатичної служби не можуть брати участі у страйках та вчиняти інші дії, що перешкоджають нормальній діяльності органів державної влади. Вбачається, що «під іншими діями» законодавець розуміє: організацію та безпосередню участь службовців у політичних акціях, пікетуваннях державних органів, мітингах, демонстраціях, протестах (у т. ч. під установами дипломатичної служби як у робочий, так і в неробочий час), створення в державних органах структурних осередків політичних партій, релігійних об'єднань, використання в цілях, не пов'язаних із виконанням посадових обов'язків, засобів матеріально-технічного, фінансового й інформаційного забезпечення, службового автотранспорту, іншого державного майна, в т. ч. передання цього майна у користування іншим особам (наприклад, членам сім'ї), а також інше невиконання або неналежне виконання своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що може дати збій у роботі державного органу, призвести до повного/часткового припинення його діяльності чи завдати йому збитків. Як зазначає авторський колектив на чолі з М.М. Білинською, обов'язок не чинити дій, що ускладнюють роботу органів державної влади, модифікується залежно від посади, яку обіймає службовець. Так, несумісні з посадою державного службовця публічні заяви про неправильну політику Кабінету Міністрів України, публічна критика Президента, Прем'єр-міністра, міністра, інших керівників органів державної влади. Державний службовець не має права використовувати свої службові обов'язки, авторитет державної служби і знання документів, щоб критикувати діяльність органів державної влади та їх посадових осіб. Державний службовець не має права критикувати свого керівника, орган, у якому він служить, щодо питань політики, яку мають проводити цей орган і посадові особи [13, с. 37–38];

3) такі, що встановлюються в інтересах національної безпеки України. Передусім це стосується тих працівників дипломатичної служби, які були допущені до державної таємниці. Відповідно до ст. 28 Закону України «Про державну таємницю», громадянин, якому надано допуск до державної таємниці, зобов'язаний: не допускати розголошення будь-яким способом державної таємниці, яка йому довірена або стала відомою у зв'язку з виконанням

службових обов'язків; не брати участі в діяльності політичних партій та громадських організацій, діяльність яких заборонена в порядку, встановленому законом; не сприяти іноземним державам, іноземним організаціям чи їх представникам, а також окремим іноземцям та особам без громадянства у провадженні діяльності, що завдає шкоди інтересам національної безпеки України; виконувати вимоги режиму секретності; повідомляти посадовим особам, які надали йому доступ до державної таємниці, та відповідним режимно-секретним органам про виникнення обставин, що перешкоджають збереженню довіреної йому державної таємниці, а також повідомляти у письмовій формі про свій виїзд з України; додержуватися інших вимог законодавства про державну таємницю [14]. У деяких випадках, передбачених ст. 29 цього Закону, працівники дипломатичної служби можуть бути обмежені у праві виїзду з України;

4) такі, що спрямовані на відвернення проступків, здатних завдати шкоди престижу України, її відносинам з іншими державами чи міжнародними організаціями, підірвати авторитет дипломатичної служби, дискредитувати звання державного службовця. Такі заборони та обмеження впливають, перш за все, із обов'язків працівників дипломатичної служби дотримуватися морально-етичних принципів поведінки, гідно представляти Україну в період довготермінового відрядження, поважати закони, правила і традиції країни перебування, не зловживати привілеями, імунітетами та пільгами, якими вони користуються під час роботи за кордоном. До речі, за державою перебування зберігається право обмежувально застосовувати будь-яке з положень Віденської конвенції 1961 р. «Про дипломатичні зношини», включаючи статті про дипломатичні імунітети, «через обмежувальне застосування цього положення до її представництва в акредитуєчій державі» (п. 2-а ст. 47). У такий спосіб Конвенція 1961 р. санкціонує можливість обмежувального застосування на основі принципу взаємності закріплених у ній імунітетів. Варто враховувати, що йдеться про такі обмеження, що стосуються лише обсягу імунітетів, а не самого факту їх надання. Аналізована ст. 47 не дає права державі перебування взагалі не надавати передбачені Конвенцією 1961 р. імунітети [15, с. 199].

Висновки. Таким чином, відзначимо, що заборони і обмеження обґрунтовано встановлюються під час проходження дипломатичної служби. Зміст правообмежень полягає у тому, що дипломатичний працівник протягом періоду перебування на дипломатичній службі позбавляється певних прав, які входять до загального статусу прав громадянина. Своєю кінцевою метою правообмеження мають зміцнення авторитету дипломатичної служби та забезпечення її ефективного функціонування.

Список використаних джерел:

1. Іншин М.І. Обмеження як елемент правового статусу державних службовців органів внутрішніх справ. Право і безпека. 2004. Т. 3. № 1. С. 86–88.
2. Денисова А.М. Правові обмеження: поняття, види, функції. Часопис Київського університету права. 2011. № 2. С. 51–55.
3. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве: теоретико-информационный аспект: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 1995. 40 с.
4. Лазор О.Я., Хорошенко О.В. Правовий статус публічних службовців. Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України / за заг. ред. В.С. Загорського, А.В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. Вип. 22. С. 118–125.
5. Ківалов С.В., Біла Л.Р. Організація державної служби в Україні: навч.-метод. посіб. Одеса: Юридична література, 2002. 328 с.
6. Левада О.В. Правові обмеження як засоби попередження зловживання правом (теоретико-правовий аспект). Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 1(88). С. 192–200.
7. Про дипломатичну службу: Закон України від 20 вересня 2001 р. № 2728-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 5. Ст. 29.

8. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 43.
9. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056.
10. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05 серпня 2016 р. № 158. Офіційний вісник України. 2016. № 74. Ст. 2493.
11. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права: курс лекций. Казань: Изд-во Казанского гос. ун-та, 1987. 336 с.
12. Зубов К.М. Правообмеження у державній службі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2010. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1301/%D0%97%D1%83%D0%B1%D0%BE%D0%B2.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
13. Білинська М.М., Євмешкіна О.Л., Сурай І.Г. Кадрова політика і державна служба: конспект лекцій. К.: НАДУ, 2012. 72 с.
14. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 16. Ст. 93.
15. Фалалєєва Л.Г., Мараховський В.В. Дипломатичні імунітети: принципи, норми, практика застосування. Вісник Академії адвокатури України. 2009. № 1(14). С. 192–202.

СТОЛБОВИЙ В. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент, докторант
(Національна академія
Служби безпеки України)

УДК 342, 347.9

СЛУЖБОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ СУДІВ УКРАЇНИ

Статтю присвячено розгляду службових правовідносин у системі судів України. Проаналізовано наукові погляди на зміст службових правовідносин. Визначені структурні елементи службових правовідносин у діяльності судів України. Запропоновано визначення службових правовідносин у системі судів України.

Ключові слова: публічна служба, службові правовідносини, судовою владою, статус судді, дисциплінарна відповідальність суддів.

Статья посвящена рассмотрению служебных правоотношений в системе судов Украины. Проанализированы научные взгляды на содержание служебных правоотношений. Определены структурные элементы служебных правоотношений в деятельности судов Украины. Предложено определение служебных правоотношений в системе судов Украины.

Ключевые слова: публичная служба, служебные правоотношения, судебная власть, статус судьи, дисциплинарная ответственность судей.

The article is devoted to the consideration of official relations in the judicial system of Ukraine. Analysis of scientific views on the content of official relations made. The structural elements of official relations in the courts of Ukraine defined. The definition of official relations in the judicial system of Ukraine proposed.

Key words: *public service, service legal relations, judiciary, status of judges, disciplinary responsibility of judges.*

Вступ. Судова влада в Україні нині відіграє чи не найважливішу роль у забезпеченні нормального функціонування всіх державних інституцій і суспільства у цілому. Відповідно до Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що правосуддя в Україні здійснюється на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд.

Правовладдя – це система державного і суспільного устрою, де забезпечується верховенство права в державі (володарює право), де права і свободи людини є найвищою цінністю, а їх забезпечення стає пріоритетом держави, де сама влада перебуває під контролем закону, обмежується правом, а саме право створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників [1, с. 283]. Оскільки суд приймає рішення від імені держави, а також такі рішення є загальнообов'язковими для виконання всіма громадянами та органами державної влади, тому вимоги до кандидата на посаду судді, його юридична кваліфікація, майбутня професійна діяльність мають неабияке значення для констатації наявності правової держави і панування закону.

Постановка завдання. Загальні питання правового статусу судді досліджувались у роботах таких науковців, як В.Д. Бринцев, В.В. Городовенко, В.О. Гринюк, В.С. Єгорова, Р.О. Куйбіда, І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, С.В. Прилуцький, Л.В. Скомороха, В.І. Чебан, Т.В. Штих та інших.

Службові правовідносини були предметом розгляду різних науковців, але їх дослідження стосувались, в основному, загальних категорій службового права, натомість службові правовідносини у системі судів України раніше детально не розглядались.

Метою статті є з'ясування структурних елементів службових правовідносин у системі судів України.

Результати дослідження. Службове право, як підгалузь особливого адміністративного права, покликане регулювати порядок виникнення зміни та припинення правовідносин з приводу проходження публічної (державної) служби. Оскільки більша частина службових правовідносин виникає з моменту підписання наказу про призначення на посаду державного службовця, то підставою виникнення службових відносин є індивідуальні владні акти органів державної влади, органів місцевого самоврядування, видані в межах їх компетенції. Таким чином, між публічним (державним) службовцем та публічною адміністрацією виникають у майбутньому взаємні права та обов'язки [2, с. 185].

Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України, а саме пункту 17 статті 4 професійна діяльність суддів є різновидом публічної служби [3]. У широкому теоретичному трактуванні публічна служба розуміється як одна зі сторін діяльності публічної адміністрації із правового регулювання і організації діяльності її працівників, а також сама діяльність державних і муніципальних службовців щодо практичного і безпосереднього здійснення функцій і завдань, що ставляться перед ними. Публічна служба передбачає служіння державі, територіальній громаді, тобто виконання за дорученням і за плату діяльності з реалізації завдань і функцій держави і органів місцевого самоврядування [4, с. 49].

Відповідно до статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Систему судоустрою складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд.

Службові правовідносини у сфері професійної діяльності суддів виникають із моменту призначення судді на посаду. Відповідно до статті 128 Конституції України Президент України видає Указ про призначення на посаду судді. Виданню Указу Президента передують подання Вищої ради правосуддя. Особа, яка призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складення присяги судді.

Як зазначає М.І. Цуркан, служба на посаді судді – це вид публічної служби професійних суддів у здійсненні ними правосуддя і характеризується:

- а) зайняттям суддею державної посади у державному органі (суді) і неналежністю до категорії як політичних, так і державних службовців;
- б) особливим порядком призначення на посаду судді і проходження суддівської служби;
- в) незалежністю суддів і підпорядкуванням тільки закону;
- г) оплатою праці за рахунок державного бюджету.

Публічна служба професійного судді здійснюється з часу складання ним присяги та припиняється з часу звільнення з посади органом, що його обрав або призначив. Час перебування особи у відставці із збереженням звання судді до публічної служби не належить [5, с. 16].

Отже, першим елементом службових правовідносин у системі судоустрою України є юридичний факт видання Указу Президента про призначення на посаду та складання присяги суддею.

Елементом службових правовідносин у зазначеній сфері є процес здійснення професійної діяльності на посаді судді і реалізації прав та обов'язків, передбачених законодавством. Відповідно до статті 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддею є громадянин України, який призначений суддею, обіймає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Професійна діяльність на посаді судді полягає у здійсненні суддею правосуддя на основі Конституції і законів України. У здійсненні правосуддя суддя має права і обов'язки. Права судді передбачають можливість брати участь у суддівському самоврядуванні; утворювати громадські об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня; бути членом національних або міжнародних асоціацій та інших організацій, що мають на меті захист інтересів суддів, утвердження авторитету судової влади в суспільстві або розвиток юридичної професії та науки; підвищувати свій професійний рівень та проходити з цією метою відповідну підготовку та ін. Основними обов'язками судді є: справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону із дотриманням засад і правил судочинства; дотримуватися правил суддівської етики; виявляти повагу до учасників процесу; подавати декларацію добросовісності судді та декларацію родинних зв'язків судді; подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, зокрема таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції; систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де він обіймає посаду; звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та інші [6].

Складником професійної діяльності судді, що безпосередньо є елементом службових правовідносин у системі судів України, є підготовка судді та його регулярне оцінювання. Відповідно до статті 90 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» таке оцінювання судді проводиться упродовж перебування на посаді з метою виявлення індивідуальних потреб судді щодо вдосконалення, стимулювання його до підтримання кваліфікації на належному рівні та професійного зростання. Серед суб'єктів оцінювання законодавець виділяє:

- 1) викладачів (тренерів) Національної школи суддів України за результатами підготовки шляхом заповнення анкети;
- 2) інших суддів відповідного суду шляхом анкетування;

3) самого суддю шляхом заповнення анкети самооцінки;

4) громадські об'єднання шляхом незалежного оцінювання роботи судді в судових засіданнях.

За результатами кожного тренінгу під час підготовки судді викладач (тренер) заповнює щодо судді анкету оцінювання, що містить:

1) оцінку:

а) оволодіння суддею знаннями, вміннями, навичками;

б) акуратність і своєчасність виконання завдань;

в) аналітичні здібності, спроможності оцінювати інформацію;

г) вміння взаємодіяти з колегами (спроможність вести переговори, працювати в команді, працювати під тиском тощо);

г) комунікаційні навички (навички складання документів, усного мовлення тощо);

д) сильні сторони судді;

2) рекомендації судді щодо напрямів самовдосконалення або проходження додаткового навчання.

Національна школа суддів України ознайомлює суддю з анкетною не пізніше п'яти днів після закінчення відповідного тренінгу. Суддя протягом десяти днів після одержання анкети має право надіслати свої заперечення щодо результатів оцінювання. За результатами розгляду заперечень судді викладач (тренер) має право протягом п'яти днів заповнити нову анкету оцінювання. Анкета оцінювання роботи судді за результатами кожного тренінгу, заперечення судді щодо результатів оцінювання, а також анкета за результатами розгляду заперечень включаються до суддівського досьє. Результати регулярного оцінювання можуть враховуватися під час розгляду питання про проведення конкурсу на зайняття посади у відповідному суді [6].

Невід'ємним елементом службових правовідносин у системі судів України також, на нашу думку, є дисциплінарні відносини. Такі відносини складаються під час перебування судді на посаді та здійснення ним правосуддя. Як зазначає А.В. Шевченко, наявність дисциплінарної відповідальності судді через особливу важливість покладеної на нього функції здійснення правосуддя є одним із необхідних факторів, що забезпечує відповідальний підхід судді до виконання своїх обов'язків. Вона в цілому спрямована на формування відповідального професійного підходу та припинення правопорушень у сфері правосуддя, зокрема корупційної спрямованості. Проте необхідно зазначити, що порядок накладення дисциплінарних стягнень має бути організований таким чином, щоб була забезпечена незалежність судді і не допускалася його пряма або побічна залежність від осіб, які можуть застосувати до нього заходи дисциплінарного впливу [7, с. 24].

Стаття 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає низку підстав, за якими суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності. У разі настання таких випадків Вища рада правосуддя відкриває щодо судді дисциплінарне провадження. Для розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів Вища рада правосуддя утворює Дисциплінарні палати з числа членів Вищої ради правосуддя. До складу кожної Дисциплінарної палати входить щонайменше чотири члени Вищої ради правосуддя. Під час формування Дисциплінарних палат Вища рада правосуддя має забезпечити, щоб щонайменше половина, а якщо це неможливо, принаймні значна частина членів кожної Дисциплінарної палати були судьями або судьями у відставці.

Дисциплінарне провадження розпочинається за скаргою щодо дисциплінарного проступку судді (дисциплінарна скарга) або за ініціативою Дисциплінарної палати чи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Дисциплінарне провадження включає:

1) попереднє вивчення та перевірку дисциплінарної скарги;

2) відкриття дисциплінарної справи;

3) розгляд дисциплінарної скарги та ухвалення рішення про притягнення або відмову в притягненні судді до дисциплінарної відповідальності [8].

За наслідками дисциплінарного провадження до суддів можуть застосовуватися такі види дисциплінарних стягнень:

- 1) попередження;
- 2) догана з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця;
- 3) сувора догана з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом трьох місяців;
- 4) подання про тимчасове (від одного до шести місяців) відсторонення від здійснення правосуддя із позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді та обов'язковим направленням судді до Національної школи суддів України для проходження курсу підвищення кваліфікації, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді;
- 5) подання про переведення судді до суду нижчого рівня;
- 6) подання про звільнення судді з посади [6].

Заключним елементом службових правовідносин у системі судів України, який, на нашу думку, необхідно розглянути, є порядок звільнення судді з посади та припинення його повноважень.

Конституція України передбачає підстави звільнення судді з посади:

- 1) неспроможність виконувати повноваження за станом здоров'я;
 - 2) порушення суддею вимог щодо несумісності;
 - 3) скоєння істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді;
 - 4) подання заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням;
 - 5) незгода на переведення до іншого суду у разі ліквідації чи реорганізації суду, в якому суддя обіймає посаду;
 - 6) порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна.
- Повноваження судді припиняються у разі:
- 1) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;
 - 2) припинення громадянства України або набуття суддею громадянства іншої держави;
 - 3) набрання законної сили рішенням суду про визнання судді безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним;
 - 4) смерті судді;
 - 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за скоєння ним злочину.

Рішення про звільнення судді з посади ухвалює Вища рада правосуддя на засіданні у формі вмотивованого рішення. Рішення Вищої ради правосуддя ухвалюється більшістю членів Вищої ради правосуддя, які беруть участь у засіданні цієї ради. Рішення ухвалюється відкритим голосуванням у спеціальному приміщенні (нарадчій кімнаті), бути присутніми у якому іншим особам, крім членів Вищої ради правосуддя, які мають право голосу під час ухвалення рішення, забороняється. Резолютивна частина рішення Вищої ради правосуддя, її органів оголошується публічно, безпосередньо після його ухвалення, а повний текст рішення оприлюднюється на офіційному веб-сайті Вищої ради правосуддя не пізніше ніж на сьомий день із дня його ухвалення [8].

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна визначити поняття службових правовідносин у системі судів України, як професійну діяльність суддів на посаді з початку призначення і складення присяги, а також процес проходження публічної служби суддею, який складається із безпосереднього здійснення правосуддя, підготовки судді та його регулярного оцінювання, здійснення дисциплінарного провадження щодо судді (за наявністю підстав) та порядку звільнення судді з посади і припинення його повноважень.

Список використаних джерел:

1. Тертишник В. Функції та повноваження органів влади і правничих інституцій в умовах провладдя. Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання громадської організації «Академія політичних наук». К., 2017. Випуск 2–3(6–7). С. 282–298.
2. Аніщенко Т. Юридичні факти як підстава виникнення, зміни та припинення службових правовідносин. Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. № 4(II). С. 183–187.
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 03.10.2017 року № 2147-VIII / Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. Ст. 436.
4. Мовчун О. Службові відносини в адміністративному праві. Вісник Херсонського державного університету. Х., 2015. Випуск 1, Том 3. С. 48–52.
5. Правове регулювання публічної служби в Україні. Особливості судового розгляду спорів: монографія. Х.: Право, 2010. 216 с.
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 року № 1402-VIII. / Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
7. Шевченко А.В. Дисциплінарна відповідальність суддів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. КНУ ім. Тараса Шевченка. К., 2013. 238 с.
8. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 року № 1798-VIII. / Відомості Верховної Ради України. 2017. № 7–8. Ст. 50.

ХЛАПОНІН Д. Ю.,
начальник юридичного відділу
(Шевченківська районна філія
Київського міського центру зайнятості)

УДК 342.9:5.08

**ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
КІБЕРФІЗИЧНИХ СИСТЕМ У ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ СВІТУ**

Статтю присвячено аналізу особливостей нормативно-правового регулювання функціонування кіберфізичних систем (КФС) у провідних країнах світу, результатів наукових досліджень у сфері забезпечення безпечного, надійного, стійкого функціонування КФС з урахуванням вимог конфіденційності. Сформовано пропозиції щодо удосконалення законодавчого регулювання функціонування КФС в Україні.

Ключові слова: кіберпростір, кіберфізична система, сертифікація КФС, стандарти КФС, Інтернет речей.

Стаття посвящена анализу особенностей нормативно-правового регулирования функционирования киберфизических систем (КФС) в ведущих странах мира, результатов научных исследований в сфере обеспечения безопасного, надежного, устойчивого функционирования КФС с учетом требований конфиденциальности. Сформулированы предложения по усовершенствованию законодательного регулирования функционирования КФС в Украине.

Ключевые слова: киберпространство, киберфизическая система, сертификация КФС, стандарты КФС, Интернет вещей.

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the normative and legal regulation of the cyberphysical systems (CPS) functioning in the leading countries of the world, the analysis of the results of scientific research in the field of ensuring safe, reliable, resilient operation of the CPS, taking into account the requirements of confidentiality. The proposals on improving the legislative regulation of the CPS functioning in Ukraine have been formed.

Key words: cyberspace, cyberphysical system, CPS certification, CPS standards, Internet of things.

Постановка проблеми. У зв'язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій, розширенням надання послуг у кіберпросторі та розширенням сфер застосування кіберфізичних систем виникає необхідність розроблення уніфікованого загальноприйнятого визначення кіберфізичних систем, їх основних особливостей, правового регулювання процедури створення та функціонування КФС в Україні з урахуванням досвіду провідних країн світу.

Мета статті – проаналізувати особливості нормативно-правового регулювання функціонування КФС у провідних країнах світу, результати наукових досліджень у сфері забезпечення безпечного, надійного, стійкого функціонування КФС з урахуванням вимог конфіденційності.

Результати дослідження. Відповідно до German Agenda Cyber physical systems 2010 вертикальна інтеграція вбудованих систем з комерційним прикладним програмним забезпеченням відкриває двері до абсолютно нових бізнес-моделей та має значний потенціал для оптимізації в таких галузях, як логістика, дискретне виробництво товарів або в промисловості [1; 3].

Відповідно до вищезазначеного документа нині багато секторів в Європі шукають рішення, які дозволять їм процвітати у світовій конкуренції, зберігаючи виробництво у високооплачуваному регіоні. Найважливішою метою є більша автоматизація і моніторинг для того, щоб контролювати бізнес і цілі мережі в наближеному до реального часу. Кіберфізичні системи знаходять тут широкі можливості розгортання.

Досі невикористаний потенціал кіберфізичних систем ставить нові технологічні, методологічні, правові, економічні та соціальні виклики [1; 4].

1. Економічні виклики, такі як подолання традиційних обмежень системи (перехід від орієнтації на пристрій до бізнесу процесу) та створення нової пов'язаної власності і бізнес-моделей.

У рамках великомасштабного КФС послуги більше не можуть бути розробленими та надаватись єдиним постачальником, але можуть функціонувати лише в інтегрованій формі всередині інфраструктури системи, адаптовані до наявних технологій, послуг і рішень. Наприклад, КФС дозволяють створювати нові веб-сервіси, ідентифіковані як «Інтернет-послуги», які тісно пов'язані з «Інтернетом речей».

У рамковому документі German Agenda Cyber physical systems 2010 [1, с. 24] акцентується увага на тому, що розвиваються диференційовані *економічні екосистеми*, в яких компанії виконують різні ролі та взаємодіють на основі додаткових бізнес-моделей [так само]. КФС пропонують чудову можливість діяти як стимулятори і рецептори нових форм бізнесу, які забезпечують індивідуальні послуги, наприклад, зв'язок традиційних послуг з частковою або повною автоматизацією.

2. Юридичні виклики, такі як міжсистемні процеси і пов'язані питання безпеки (що більше не може бути адресовано локально, як це робиться в поточних процесах сертифікації) та пов'язані з ними питання відповідальності.

3. Методологічні виклики, зумовлені різними життєвими циклами систем і вимогами до чітких інтерфейсів та параметрами конфігурації. Технічний розвиток продуктів (рішень і послуг) все більше вимагатиме методології, яка не тільки інтегрує нові можливості застосування, але також конкретно орієнтована на потреби процесів, які мають бути оптимі-

зовані (наприклад, оптимізація логістичних ланцюгів, енергетичний менеджмент, концепції мобільності).

4. Соціальні виклики, такі як зростаюче прийняття збільшення можливостей, які підтримуються ІТ-послугами в різних процесах, а також спосіб, у який ми сприймаємо наше середовище і як ми реагуємо на нього.

Технологічні та наукові виклики, які полягають у тому, що КФС не побудовані для однієї конкретної мети або функції, а скоріше відкриті для багатьох різних послуг і процесів, тому мають бути адаптивними. З огляду на їх високий ступінь взаємозв'язку, зокрема, безпека у *функціональному розумінні (safety)* та вимоги до КФС, що стосуються безпеки (*security*), є однією з основних тем дослідження [1, с. 20]. "*Safety and security*" відноситься рівною мірою до вимог, що полягають у такому:

– використання та експлуатація систем не мають генерувати ризики («функціональна безпека»);

– система має бути захищена від атаки та несанкціонованого використання зовнішніми джерелами («безпека доступу»).

Відповідно до [1, с. 20] передбачається забезпечення безпеки у функціональному розумінні (*safety*) та «безпеки доступу» (*security*) шляхом перевірки (*verification*), тестування та сертифікації.

Оскільки КФС безпосередньо впливає на фізичні процеси, неправильна відповідь (реагування КФС) може мати руйнівні наслідки для людей та технологій, а також це може спричинити значні економічні збитки. У багатьох галузях, таких, як авіоніка та медичне забезпечення, є чітке схвалення та сертифікаційні процедури, що складають документацію відповідного рівня *safety and security*. Ще однією проблемою є інтеграція нових технологій, таких як нові апаратні архітектури та нові комунікаційні протоколи, в наявні **сертифікаційні процеси** [1, с. 21].

Інтеграція КФС у глобальні мережі робить їх вразливими для потенційних атак кіберзлочинців, починаючи від несанкціонованого використання приватних даних шляхом крадіжки даних (наприклад, промислового шпигунства) до впливу на реагування КФС шляхом маніпулювання або підробки даних. Це також впливає на безпеку (*safety*). З цієї причини надійний захист проти поточних та майбутніх кібератак, які можуть призвести до збитків чи втрат, є важливим. Ключовим завданням дослідження є створення протоколів для надійного встановлення автентичності партнера по зв'язку та безпеки передачі даних [1, с. 21].

Термін **кіберфізичні системи** (КФС) використовується для того, щоб описати програмно-апаратні вбудовані системи, які підключені до послуг, доступних в усьому світі через глобальні мережі такі, як Інтернет, і їх різноманітний потенціал для розроблення і використання [1; 5].

Відповідно до **Framework for Cyber-Physical Systems Release 1.0 May 2016** Національним інститутом стандартів і технологій у 2014 році була створена Публічна робоча група з питань кіберфізичних систем **CPS Public Working Group (CPS PWG)** для того, щоб зібрати разом широкий спектр експертів кіберфізичних систем на відкритому публічному форумі, щоб допомогти визначити та оформити ключові характеристики кіберфізичних систем, щоб краще керувати розвитком та впровадженням у численних розумних сферах застосування, включаючи розумне виробництво, перевезення, енергетику та охорону здоров'я. **Кіберфізичні системи (КФС)** – це інтелектуальні системи, що включають інженерно взаємодіючі мережі фізичних та обчислювальних компонентів [2, с. 13].

Крім КФС, існує багато слів і фраз (**Industrial Internet** «Промисловий Інтернет», **Internet of Things (IoT)** «Інтернет речей» (IoT), **machine-to-machine (M2M)** «машина до машини» (M2M), **smart cities** «розумні міста» тощо), які описують схожі або пов'язані з ними системи та поняття. Отже, підхід, описаний в цій CPS Framework, має розглядатися як однаково придатний для IoT [2, с. 1].

Відповідно до вищезазначеного Framework ключовими елементами CPS Framework є [2, с. 15]:

Domains (сфери/галузі), які представляють різні галузі застосування КФС: реклама, авіація та космічні апарати, сільське господарство, будинки, оборона, реагування на надзвичайні події, енергетика, охорона здоров'я, інфраструктура, виробництво, транспорт та інші.

Aspects – аспекти складаються з груп концептуально еквівалентних або пов'язаних інтересів. Існує дев'ять визначених аспектів: функціональний, бізнес-аспект, людина, аспект вартості довіри, час, дані, межі, склад та життєвий цикл.

Facets – фази – це погляди на КФС, які охоплюють визначені обов'язки в процесі розроблення систем.

До аспектів відносяться такі:

Функціональний

Включає здатність КФС впливати на зміни у фізичному світі, здійснювати обмін інформацією, можливість КФС контролювати властивість фізичної речі, управляти функціонуванням КФС.

Бізнес-аспект

Пов'язаний з прямими та непрямими інвестиціями або іншими ресурсами, з впливом договорів, статутів та доктрин на КФС, з нормативними вимогами та сертифікацією, зі спроможністю задовольняти потреби шляхом функціонування КФС протягом всього життєвого циклу.

Людський фактор (аспект)

Можливість використання КФС для досягнення її функціональних цілей ефективно та для задоволення потреб користувачів.

Аспект вартості довіри

Конфіденційність, пов'язана зі здатністю КФС запобігати несанкціонованому доступу користувачів (люди, машини) до даних, які зберігаються, створюються або транзитуються через КФС, або їх компонентів.

Надійність, пов'язана зі спроможністю КФС забезпечити стабільну та передбачувану роботу в очікуваних умовах.

Стійкість, пов'язана зі здатністю КФС протистояти нестабільності, неочікуваним умовам і успішно повернутись до передбачуваної роботи.

Безпека (*safety*) пов'язана зі здатністю КФС забезпечити відсутність катастрофічних наслідків для життя, здоров'я, власності чи даних зацікавлених осіб КФС та фізичного середовища.

Безпека (*security*) пов'язана зі спроможністю КФС забезпечувати, щоб усі її процеси, механізми як фізичні, так і кібернетичні, та послуги забезпечували внутрішній або зовнішній захист від ненавмисного та несанкціонованого доступу, зміни, пошкодження, знищення чи використання.

Цілісність: захист від неналежної модифікації або руйнування системи, який включає в себе забезпечення невідомості та автентичності.

Доступність: забезпечення своєчасного та надійного доступу та використання системи.

Аспект часу

Логічний час, пов'язаний з порядком, в якому відбуваються дії (причинно-наслідковий зв'язок) або керовані події.

Синхронізація, яка полягає у тому, що всі пов'язані вузли мають сигнали синхронізації, які варто відслідковувати в один і той же часовий діапазон з точністю, як це потрібно. Існує три види синхронізації, які можуть знадобитися: синхронізація часу, фази та частоти.

Обізнаність у часі (*time awareness*) забезпечує правильність часу у разі розроблення КФС.

Часовий інтервал та латентність. Визначення вимог до часу, як правило, включає в себе вимоги до часових інтервалів між парами подій.

Аспект даних

Семантика даних, яка пов'язана з узгодженим та спільним змістом даних, що зберігаються, генеруються системою та передаються в системі.

Ідентичність (identity), яка пов'язана з можливістю точного розпізнавання об'єктів (людей, машин і даних) під час взаємодії з ними або залучення їх за допомогою КФС.

Операції із даними, які пов'язані зі здатністю створювати/читати/оновлювати/видаляти системні дані та способи впливу на цілісність даних КФС та поведінку.

Швидкість передачі даних (data velocity).

Обсяг даних.

Аспект «Межі»

Поведінковий елемент, пов'язаний з можливістю успішного функціонування КФС у кількох галузях, та відповідальність, пов'язана з можливістю ідентифікувати суб'єкт господарювання, уповноважений контролювати функціонування КФС.

Аспект «Склад»

Адаптивність, пов'язана зі здатністю КФС досягти передбаченої мети у зв'язку зі змінами зовнішніх умов, таких як необхідність модернізації або іншої реконфігурації КФС для задоволення нових умов, потреб або завдань.

Складність, яка пов'язана з нашим розумінням поведінки КФС через багатство та неоднорідність взаємодій між її компонентами, такими як наявність успадкованих компонентів та різноманітність інтерфейсів.

Аспект «Життєвий цикл»

Включає в себе простоту та надійність, з якою КФС може бути введено в експлуатацію, доступність, легкість та надійність використання, ремонтпридатність, з якою КФС можна утримувати в робочому стані.

Кожна **фаза** містить набір чітко визначених заходів для звертання до інтересів. Існує три визначені фази: концептуалізація, реалізація та підтвердження.

Фаза концептуалізації охоплює діяльність, пов'язану з цілями високого рівня, функціональними вимогами та організацією КФС, оскільки вони стосуються того, якою має бути КФС або її компоненти, і що вони мають робити.

Фаза реалізації охоплює діяльність, що пов'язана з детальним проектуванням, виробництвом, впровадженням та функціонуванням бажаних систем.

Фаза підтвердження полягає в отриманні впевненості в тому, що КФС, побудована в фазі реалізації, задовольняє моделі, розробленої в фазі концептуалізації. Її складники включають оцінку тверджень, аргументації та доказів, необхідних для вирішення важливих (а іноді й обов'язкових) вимог до дизайну, політики, законодавства та регулювання.

Вважається, що КФС задовольняє КФС-модель, якщо вона задовольняє або має кожен з властивостей КФС-моделі. У транспортній сфері, з прикладами ISO 26262 [2, с. 23], твердження чи судження (висновок) вищого рівня полягає в тому, що КФС відповідає вимогам стандарту функціональної безпеки або що процеси організації, яка розробила КФС, відповідають вимогам стандарту ISO 26262.

Відповідно до Стратегії кібербезпеки Великої Британії **The UK Cyber Security Strategy 2011** вона містить поняття кіберпростір, продукти кібербезпеки, кіберіндустрія, але не містить поняття кіберфізичні системи.

Відповідно до даного документа **кіберпростір – це інтерактивна галузь, що складається з цифрових мереж, що використовуються для зберігання, модифікації та передачі інформації**. «Він включає в себе Інтернет, а також інші інформаційні системи, які підтримують наш бізнес, інфраструктуру та послуги» [4, с. 10].

У цій стратегії підкреслюється, що «цифрові мережі вже підтримують постачання електроенергії та води до наших будинків, допомагають організувати постачання продуктів харчування та інших товарів у магазини та служать важливим інструментом для бізнесу у всій Великобританії». З цього можна зробити висновок, що вищезазначені цифрові мережі є якоюсь мірою подібними до кіберфізичних систем.

Відповідно до вищезазначеної стратегії виділяються такі дії, спрямовані на забезпечення більш безпечного ведення бізнесу в кіберпросторі:

1. Співпраця з вітчизняними, європейськими, глобальними та комерційними організаціями зі стандартизації, щоб стимулювати розроблення **галузевих стандартів та керівництв** (guidance), які допомагають клієнтам здійснювати орієнтування на ринку та відрізняти якісні продукти кібербезпеки.

2. Впроваджувати **стандарты та керівництва**, необхідні промисловості, які зрозумілі та легко використовуються компаніями в комерційній діяльності.

Таким чином, з цього можна побачити, що у вищезазначеній Стратегії акцентується увага на необхідності співпраці з відповідними організаціями зі стандартизації, щоб стимулювати розроблення галузевих стандартів та керівництв (guidance) щодо КФС. Вводиться специфічне поняття **продукти кібербезпеки**, якому не надається чіткого визначення в стратегії.

У розвиток UK Cyber Security Strategy 2011 був прийнятий Guidance “The key principles of vehicle cyber security for connected and automated vehicles” 06.08.2017 року [4, с. 17].

Згідно з принципом 4.1 вищезазначеного Guidance організації, включаючи постачальників та треті сторони, повинні мати можливість забезпечити, наприклад, **незалежну перевірку чи сертифікацію своїх процесів безпеки та продуктів** (фізичну, персональну та стосовно кібербезпеки).

Згідно з принципом 4.3 організації спільно планують, як системи безпечно взаємодіють із зовнішніми пристроями, з'єднаннями (включаючи екосистему), службами (включаючи технічне обслуговування), операційними центрами чи центрами управління. Це може включати узгодження вимог стандартів та даних.

В Україні був виданий Указ Президента України від 15.03.2016 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» [5, с. 7]. Також 05.10.2017 р. був прийнятий Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який набере чинності 09.05.2018 року [6, с. 3]. Закон містить поняття кібербезпеки, кібератаки, кіберпростору, об'єктів критичної інфраструктури та інші. У визначенні «кібератаки» в Законі зазначаються поняття **комунікаційних та/або технологічних систем**. Необхідно зазначити, що поняття «кібербезпека», яке міститься в Законі, є невід'ємним необхідним складником кіберфізичних систем як стан безпечного, надійного, стійкого їх функціонування з урахуванням вимог конфіденційності. Натомість Стратегія кібербезпеки та Закон не містять поняття кіберфізичних систем, хоча вони все більше застосовуються в світі в промисловості, енергетиці, охороні здоров'я, в транспортній сфері. Є необхідність у чіткому формулюванні поняття кіберфізичних систем та їх основних універсальних особливостей та належного нормативно-правового врегулювання функціонування КФС. Виходячи з цього, автор пропонує ввести до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» поняття «кіберфізична система» із таким її визначенням: кіберфізична система (КФС) – це інтелектуальна система, що включає інженерно взаємодіючі мережі фізичних та обчислювальних компонентів.

Висновки. У роботі проаналізовано законодавство та результати наукових досліджень у сфері кіберфізичних систем таких країн, як Великобританія, Німеччина, США, а також ЄС.

Оскільки нині в світі всі процеси в економіці, промисловості, інфраструктурі стають все більше пов'язаними, то більш широкого застосування набувають кіберфізичні системи як інтелектуальні мережеві інженерно взаємодіючі системи, які поєднують в собі фізичні та обчислювальні компоненти.

Невід'ємним необхідним складником функціонування кіберфізичних систем є кібербезпека, яка забезпечує надійні, безпечні, стійкі умови функціонування КФС.

У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що і в рамковому документі Німеччини про КФС і в рамковому документі США звертається увага на необхідність відповідної сертифікації КФС, яка підтверджуватиме вимоги надійності, безпеки, стійкості, конфіденційності КФС.

На необхідності сертифікації наголошується також у рамковому документі ЄС Cyber-Physical European Roadmap & Strategy Research Agenda and Recommendations for Action від

01.07.2013 р., відповідно до якого сучасні методи та інструменти (засоби) для сертифікації не є абсолютно адекватними для сертифікації КФС натепер через їх невідповідність вимогам сучасних КФС залежно від середовища КФС. Іншим питанням, на якому наголошується в рамковому документі Німеччини про КФС і у відповідному рамковому документі США, є питання прийняття та застосування уніфікованих стандартів КФС.

Для того, щоб дати універсальне повноцінне визначення КФС, варто проаналізувати аспекти створення КФС. Це було зроблено ґрунтовно в рамковому документі США Framework for Cyber-Physical Systems May 2016 Cyber Physical Systems Public Working Group.

Особливого значення набувають дослідження різних учених та наукових закладів у питанні аспекту вартості довіри (trustworthiness) КФС, який включає в себе конфіденційність, надійність, стійкість, безпеку.

Відбуваються періодичні Workshop на рівні ЄС за участю вчених, експертів, представників влади, бізнесу, які мають результатом важливі напрацювання та практичні висновки в сфері КФС.

Натепер численні зусилля різних міжнародних організацій в сфері створення стандартів кіберфізичних систем, зокрема ISO, ITU, Industrial Internet Consortium, IoT-A та ін., досі не забезпечили повну сумісність цих стандартів щодо різномірних КФС.

Список використаних джерел:

1. German Agenda Cyber physical systems 2010, URL: www.acatech.de.
2. Framework for Cyber-Physical Systems Release 1.0 May 2016 Cyber Physical Systems Public Working Group, URL: www.nist.gov.
3. The UK Cyber Security Strategy 2011, URL: www.cabinetoffice.gov.uk.
4. Guidance "The key principles of vehicle cyber security for connected and automated vehicles" published 6 August 2017, URL: www.gov.uk.
5. Указ Президента України від 15.03.2016 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України».
6. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 р.

ЧОРНОУС А. Г.,
аспірант кафедри
адміністративного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.951:351.82

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто проблемні питання сучасної інформаційної інфраструктури України. Встановлені та виокремлені наявні законодавчі прогалини та запропоновано дієві шляхи вирішення останніх, а також наведено власне визначення поняття критичної інфраструктури України, спираючись на об'єктивні фактори, що мають вплив на сучасну інформаційну інфраструктуру держави у цілому.

Ключові слова: інформаційна інфраструктура, критична інформаційна інфраструктура, фактори впливу, об'єкти інфраструктури, суб'єкти відповідальності, чинники інформаційної інфраструктури.

В статье рассмотрены проблемные вопросы современной информационной инфраструктуры Украины. Определены и выделены существующие законодательные пробелы и предложены действенные пути их решения, а также приведено собственное определение понятия критической инфраструктуры Украины, опираясь на объективные факторы, оказывающие влияние на современную информационную инфраструктуру государства в целом.

Ключевые слова: информационная инфраструктура, критическая информационная инфраструктура, факторы влияния, объекты инфраструктуры, субъекты ответственности, факторы информационной инфраструктуры.

The article examines the issues of the existing information infrastructure of Ukraine. The current legislative gaps identified and singled out, and the effective ways of filling thereof were proposed. Moreover, the author introduced his own definition of critical infrastructure of Ukraine, based on objective factors have influence on the existing state information infrastructure as a whole.

Key words: information infrastructure, critical information infrastructure, factors of influence, infrastructure objects, subjects of responsibility, factors of information infrastructure.

Вступ. Актуальність цієї теми зумовлена тим, що за останні кілька років розвитку соціально-економічного й політичного устрою нашої держави відбулося чимало змін. Водночас стагнаційні процеси, що спостерігаються й дотепер, не дають змоги говорити про позитивні результати, яких Україна мала досягти до цього часу. Дискусії, що тривають, і трансформаційні процеси на українській політичній арені стали приводом до міжусобиць як органів влади нашої держави, так і зовнішніх партнерів, довіра яких з кожним неправильно прийнятим рішенням стрімко згасає. Запровадження недовірених реформ у сфері забезпечення національної інформаційної інфраструктури України протягом кількох останніх років свідчить про їх недосконалість та певну лояльність органів влади до цього питання. Програми національного забезпечення інформаційної інфраструктури як дієвого механізму захисту інформаційних ресурсів на національному рівні як такої немає. Є лише нариси того, що має бути. Враховуючи зазначене, варто детально проаналізувати ситуацію, що склалася нині, виявити законодавчі прогалини та наявні проблеми практичної реалізації реформ у сфері забезпечення національної інформаційної інфраструктури.

Метою запропонованого наукового дослідження є визначення наявних в Україні перспектив подальшого розвитку національної інформаційної інфраструктури з огляду на проаналізований автором та наведений у цій статті досвід зарубіжних країн. Окрім цього, під час написання статті автором досліджені наукові праці Д.С. Бірюкова, Н.В. Березняк, О.В. Бондаренко, С.О. Гнятюк, С.В. Гончар, Т.К. Кваші, В.М. Лядовської, Г.В. Новіцької, а також інших науковців, які вивчали методологічні та практичні питання становлення та розвитку національної інформаційної та критичної інфраструктури України.

Постановка завдання. Основним завданням цієї статті є системний аналіз наявних факторів, що впливають або можуть вплинути на подальший розвиток національної інформаційної інфраструктури України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для України, як країни з перехідною економікою, надзвичайно важливим чинником завершення ринкових перетворень і забезпечення стійкого розвитку є зміцнення всіх типів інфраструктури сучасного суспільства. Головним чинником такого завершення є виокремлення першочергових завдань та їх практична реалізація. Особливе місце в цій сфері належить саме національній інформаційній інфраструктурі (далі – НІІ), яка, насамперед, покликана забезпечити створення єдиного інформаційного простору України як цілісної держави, поглиблення процесів інтеграції та послідовного входження України в глобальну інформаційну інфраструктуру. Відтак, роз-

виток інформаційної інфраструктури України багато в чому визначається загальним рівнем розвитку вітчизняних інформаційних технологій та інформатизації.

Детальний аналіз сучасного стану інформаційної інфраструктури національного рівня дає змогу констатувати, що головними завданнями державної політики у сфері інформаційно-комунікаційних технологій є такі:

- створення сучасних інформаційних технологій на національному рівні та розвиток виробництва технічних засобів для їх реалізації;

- розвиток вітчизняного виробництва сучасних інформаційних систем та технічних засобів телекомунікацій;

- сприяння впровадженню інформаційних технологій, що використовуються в зарубіжних інформаційних системах національного і транснаціонального масштабів, у діяльність органів публічної адміністрації;

- підготовка кваліфікованих кадрів для роботи із сучасними інформаційними системами та технічними засобами.

Досліджуючи питання інформаційної структури, варто також зазначити, що вітчизняна інформаційна індустрія має розвиватися саме з урахуванням світових досягнень у галузі інформаційних технологій та засобів телекомунікаційного обміну. Як підтверджує зарубіжний досвід, лише такий вектор розвитку інформаційної індустрії дозволить Україні вийти на світовий рівень технічного розвитку. Створення ефективного світового інформаційного простору потребує активного використання систем та мереж обміну інформацією, проведення широкомасштабної комп'ютеризації процесів оброблення інформації у всіх сферах діяльності, зокрема діяльності органів публічної адміністрації, та використання досвіду передових інформаційних технологій різних країн світу.

Важливим чинником на шляху формування та ефективного функціонування інформаційної інфраструктури будь-якої країни є конструктивна державна інформаційна політика, яка має стимулювати розвиток засобів інформаційної взаємодії та інформаційного простору країни в цілому.

Водночас варто пам'ятати, що розвиток інформаційної інфраструктури неможливий без належної законодавчої підтримки. Відтак, наявне нормативно-правове регулювання інформаційної сфери України однозначно потребує додаткового вдосконалення та суттєвої адаптації до світових та міжнародних стандартів. Варто відзначити, що в різних діючих законодавчих актах зафіксовані прагнення держави до інтегрування у світовий та європейський інформаційні простори. Йдеться про Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [1], Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [2], Концепцію розвитку Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування, затверджену Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 року № 711-р [3], та Концепцію Національної інформаційної політики України [4].

Що стосується доктринального вивчення можливостей вдосконалення та розвитку національної інформаційної інфраструктури, то, як зазначає О.В. Бондаренко, інформаційна інфраструктура являє собою сукупність таких елементів:

- електронних інформаційних ресурсів;

- автоматизованих інформаційних систем (далі – АІС) як засобів для збору, оброблення, збереження та розповсюдження отриманої інформації;

- засобів доставки електронних інформаційних ресурсів безпосередньо до користувачів із сталим забезпеченням функціонування інформаційного обміну (лінії та засоби зв'язку, мережі телекомунікацій);

- відповідних існуючих складників в інститутах (обчислювальні центри, оператори та провайдери, інформаційні агенції тощо);

- системи забезпечення національної інформаційної інфраструктури, що включає в себе засоби економічного й нормативно-правового забезпечення, а також певні стандарти, документацію та інструктивні матеріали;

– системи підготовки кадрів і людини як активного фактора впливу на інформаційний простір [5, с. 261].

У зазначеному переліку загальноприйнятих складників інформаційної інфраструктури доцільно виокремити головні компоненти, які безпосередньо визначають рівень формування та розвитку національної інформаційної інфраструктури та, відштовхуючись від цього, запропонувати дієві шляхи удосконалення правового регулювання механізму забезпечення національної інформаційної інфраструктури в Україні.

В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, насамперед, варто виділити питання, що стосуються захисту автоматизованих систем та систем телекомунікацій, враховуючи те, що саме ці дві категорії є ключовим фактором функціонування та розвитку інформаційної інфраструктури. Вектор дій щодо підвищення рівня захищеності національних автоматизованих систем та систем телекомунікацій має бути спрямований не лише на забезпечення внутрішньо-національних баз даних, а й на глобальний, світовий рівень забезпечення безпеки інформаційної інфраструктури. Різні міжнародні дослідницькі агенції під час проведення ранжирування електронної готовності (e-readiness, з англ. – електронна готовність) країн світу на перше місце ставлять саме рівень зв'язності та розвитку технологічної інфраструктури (Connectivity and technology infrastructure, з англ. – підключення та технологічна інфраструктура) [5, с. 261].

Таким чином, для формування чіткого уявлення про те, які заходи потрібно провести, аби забезпечити достатній рівень захищеності національної інформаційної інфраструктури, варто провести аналіз діяльності й дієвості аналогічних зарубіжних систем. Очевидно, подібне дослідження дасть змогу підвищити рівень національного захисту такої важливої категорії як інформаційна інфраструктура. Водночас створення національної інформаційної інфраструктури, яка б відповідала європейським та світовим стандартам, є досить тривалим та трудомістким процесом, який, своєю чергою, потребує значних фінансових та трудових ресурсів та має здійснюватися завдяки узгодженим рішенням та діям органів державної влади, організацій та посадових осіб щодо організації, формування, захисту всіх інформаційних ресурсів та їх використання в інтересах держави і суспільства. При цьому ключовим орієнтиром зовнішньої інформаційної політики України виступатиме забезпечення національного інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки.

Беручи до уваги досвід зарубіжних країн, особливу увагу варто звернути на програму розвитку національної інформаційної інфраструктури Сполучених Штатів Америки (далі – США). Як зазначає Н.В. Березняк у співавторстві з Т.К. Квашею Т. К. та Г.В. Новіцькою, державна політика США в галузі побудови інформаційної інфраструктури спрямована на значну підтримку цього процесу за такими чотирма напрямками:

- 1) формування економіки, що ґрунтується на знаннях;
- 2) розвиток електронної торгівлі;
- 3) підвищення ефективності системи освіти і перепідготовки кадрів;
- 4) удосконалення діяльності органів державної влади, відповідальних за розвиток цієї сфери.

Досвід США щодо інноваційного розвитку країни переконує, що інвестування в розвиток інформаційної інфраструктури є важливим чинником економічного зростання [6, с. 14]. Одним із головних напрямів державних витрат американський уряд вбачає саме розвиток інформаційної інфраструктури шляхом розширення мережі Інтернет як платформи для економічних інновацій і науково-технічного прогресу. Державним органам США заборонено конкурувати з приватним сектором у сфері надання будь-яких інформаційних послуг. Це завдяки подібній державній політиці сфера інформаційних послуг США постійно перебуває в умовах відкритої конкуренції, що постійно стимулює розвиток інформаційних відносин.

Також варто зазначити, що згідно з програмою «Національна інформаційна інфраструктура: план дій» 1993 року інформаційна інфраструктура створюється в основному приватним сектором та складається з трьох частин:

– перша – ініціатива Information Super Highway (з англ. – інформаційна супер-магістраль) – націлена на об'єднання університетів, шкіл, громадських організацій і ділових центрів, бібліотек, лікарень та міністерств;

– друга – програма High Performance Computing and Networking (з англ. – висока продуктивність обчислень та мереж) – зосереджена на розробленні напрямів застосування у таких галузях, як медицина, управління і контроль руху транспорту, освіта;

– третя – це програма модернізації діяльності державної адміністрації і державного доступу до інформації [6, с. 19].

Отже, американська програма забезпечення національної інформаційної інфраструктури не обмежується лише інвестиціями у фізичну інфраструктуру, але й передбачає розроблення нових технологій на більш високих рівнях. Таким чином, розвиток національної й глобальної інформаційної інфраструктури в США визначений пріоритетом державної політики. Вважаємо, що саме американський досвід є прийнятним для України в аспекті запозичення базових принципів становлення і функціонування інформаційної інфраструктури на базі інформаційно-комунікаційних технологій та державного регулювання розвитку інноваційної сфери з обов'язковим урахуванням пріоритетних напрямів економічного і науково-технічного розвитку держави.

Варто також зазначити, що в низці розвинених країн світу існує таке поняття як «критичний рівень забезпечення інформаційної інфраструктури». Зазначене поняття слугує класифікатором обов'язкового рівня захисту інформаційної інфраструктури, зменшення якісних показників якого може призвести до незворотних негативних наслідків та значних соціально-економічних потрясінь, здатних підірвати стабільність у суспільстві і призвести до реалізації загроз національній безпеці країни. Натепер важливим елементом критичної інфраструктури є її інформаційний складник, тобто критична інформаційна інфраструктура, концепцію захисту якої вперше розроблено в Сполучених Штатах Америки, а згодом запроваджено в більшості розвинених країн світу [7, с. 3].

У сучасній науковій літературі та законодавстві не існує єдиного визначення поняття критичного рівня забезпечення інформаційної інфраструктури. Насамперед, це пояснюється тим, що національні потреби й проблеми держав істотно відрізняються між собою залежно від рівня розвитку країни та інших специфічних чинників. Власне, саме ці чинники і є основною перешкодою на шляху до стандартизації (на міжнародному рівні) у галузі захисту критичної інфраструктури. Проте у наявному розмаїтті дефініцій простежується спільна риса критичної інфраструктури різних держав світу: її ключове значення для безпеки громадян, суспільства й держави. Вважається, що відсутність поняття «критична інформаційна інфраструктура» у законодавстві деяких держав можна пояснити тим, що інформаційний складник уже входить до обсягу поняття інфраструктури (тобто критичної інфраструктури) і не виділяється в окрему категорію.

З метою формування чіткого уявлення про те, що закладено в зміст поняття критичної інформаційної інфраструктури загалом та критичної інформаційної інфраструктури України зокрема, варто проаналізувати досвід деяких розвинених держав. Так, згаданий термін можна розглядати з таких точок зору:

сукупність інфраструктури об'єктів, які безперебійно та цілісно функціонують з метою запобігання загрозам, наявним ризикам, а також для нейтралізації їх негативних наслідків і швидкого оновлення інфраструктури в разі порушення їх роботи, а також для інших випадків, що виникають або можуть виникати стосовно об'єктів критичної інфраструктури, що порушують її належне функціонування (законодавство Польщі) [8];

– концепція, яка стосується готовності та реагування на ймовірні виникнення серйозних інцидентів, пов'язаних з критичною інфраструктурою окремого регіону або нації (С.Ф. Гончар) [9];

– захист інформаційних чи комунікаційних послуг, надійність, стійкість і доступність яких мають важливе значення для функціонування сучасної (національної) економіки, безпеки та інших важливих соціальних цінностей (законодавство США) [10];

– можливість підготовки до захисту, реагування і відновлення критичної інфраструктури в разі виникнення перебоїв або їх усунення (законодавство ЄС) [11].

Таким чином, з огляду на вищезазначене, критичний рівень інформаційної інфраструктури України варто розглядати як один з етапів забезпечення концепції національної інформаційної інфраструктури.

Відтак, критичним рівнем інформаційної інфраструктури України є такий, за якого в наявності нормально функціонуючі інформаційні об'єкти, а порушення чи припинення нормального функціонування яких призводить до втрати управління ними, і, як наслідок, до руйнування інфраструктури, незворотних негативних змін або руйнування економіки країни в цілому, або ж до тривалого та значного погіршення інформаційної захищеності життя населення, яке проживає на цих територіях.

Вважаємо, що саме таку норму-дефініцію варто передбачити в наявній нині національній Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів [12]. Подібна законодавча новела уможливить подальше запровадження дієвої системи захисту інформаційної інфраструктури України із визначенням її критичного (граничнодопустимого) рівня як на національному рівні, так і на рівні окремих організацій, що, своєю чергою, мінімізує, а подекуди й унеможливить злочинні посягання на національну інформаційну безпеку нашої держави.

Варто також зазначити, що в національній системі захисту інформаційної інфраструктури України натепер уже спостерігаються певні позитивні зміни. Так, 9 травня 2018 року набирає чинності Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (далі – Закон), прийнятий 5 жовтня 2017 року. Суть цього законопроекту полягає в узаконенні значного спектра термінології з префіксом «кібер» (-простір, -злочин, -атака, -розвідка, -шпіонаж, -тероризм тощо). Після прийняття зазначеного законопроекту порушення, здійснені у віртуальному просторі (наприклад, незаконний переказ чи зняття коштів з чужого карткового чи банківського рахунку), будуть розцінюватися як кіберзлочини, а їх кваліфікація та відповідальність за них будуть аналогічні до злочинів, пов'язаних з більш стандартними складами злочинів (наприклад, шахрайство або фінансування тероризму).

Згідно з інформацією, зазначеною в пояснювальній записці до вказаного законопроекту, останнім визначаються основні об'єкти кіберзахисту, які у своїй сукупності складатимуть критичну інформаційну інфраструктуру країни та, як наслідок, підлягатимуть наступному внесенню до спеціального державного реєстру. Визначається також, що Президент має здійснювати загальне керівництво у сфері кібербезпеки України, визначати головну стратегію кібербезпеки, основні пріоритети та напрями її подальшого забезпечення. Рада Національної безпеки і оборони України має проводити моніторинг, координацію і контроль за діяльністю суб'єктів сектору безпеки й оборони, які, своєю чергою, забезпечують кібербезпеку, а також з цією метою має створити Національний координаційний центр кібербезпеки України.

Крім того, варто зазначити, що забезпечення кібербезпеки країни покладено також на Збройні сили України, Національний банк України, підприємства різних форм власності та громадян, які працюють у сфері державних інформаційних ресурсів, інформаційних електронних послуг, а також на підприємства, які відносяться до об'єктів критичної інфраструктури. Спільним обов'язком згаданих суб'єктів має бути забезпечення кібербезпеки шляхом всебічного недопущення використання кіберпростору у терористичних, військових чи інших незаконних цілях.

У зазначеному проекті Закону передбачено поняття «критичної інформаційної інфраструктури», згідно з яким критична інформаційна інфраструктура – це певна сукупність визначених об'єктів критичної інформаційної інфраструктури (пункт 15 статті 1 Закону). Вважаємо, що запропонована вище норма-дефініція є кращою за наявну, адже таке визначення є більш доступним та прийнятним. У Законі також визначено, що об'єкт критичної інформаційної інфраструктури – це технологічна (чи комунікаційна) система наявного об'єкта критичної інфраструктури.

Висновки. Вищезазначене свідчить про те, що рівень національного законодавства в частині забезпечення безпеки національної інформаційної інфраструктури нині є досить низьким, адже ми перебуваємо ще на етапі законодавчого визначення базових понять та їх структурних елементів. Разом з тим, збільшення кількості наукових робіт, присвячених дослідженню цього питання, безумовно, свідчить про очевидно виражену зацікавленість наукових кіл та суспільства у запровадженні зарубіжного досвіду з питань формування, впровадження і забезпечення національної інформаційної інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України. Офіційне видання від 09 січня 2007 року./ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007. № 12. Ст. 102. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
2. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року. № 386-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p>.
3. Про схвалення Концепції розвитку Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 року № 711-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/711-2009-p>.
4. Про Концепцію національної інформаційної політики: Постанова Верховної Ради України від 03 квітня 2003 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/687-15>.
5. Бондаренко О.В. Стан і перспективи розвитку національної інформаційної інфраструктури. Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23.18. С. 260–264.
6. Березняк Н.В. Досвід розбудови інформаційної інфраструктури інноваційної сфери у США / Березняк Н.В., Кваша Т.К., Новіцька Г.В. «Науково-технічна інформація». № 2. 2012. С. 14–19.
7. Гнатюк С.О. Визначення критичної інформаційної інфраструктури та її захисту: аналіз підходів / Гнатюк С.О., Рябий М.О., Лядовська В.М. Державний університет телекомунікацій. К.: «Зв'язок». С. 3–7.
8. Бірюков Д.С. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні / Бірюков Д.С., Кондратов С.І. К. НІСД, 2012. 96 с.
9. Гончар С.Ф. Забезпечення інформаційної безпеки об'єктів критичної інфраструктури України / Гончар С.Ф., Леоненко Г.П., Юдін О.Ю. Information Technology and Security. 2013. Вип. 1(3). С. 44.
10. A Critical Information Infrastructure Protection Approach to Multinational Cyber Security Events. URL: http://www.enisa.europa.eu/activities/cert/events/files/ENISA_best_practices_for_ciip_Willke.pdf.
11. Green paper on a European programme for critical infrastructure protection (COM/2005/576 final). URL: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0576en01.pdf.
12. Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 вересня 2012 року № 634-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/634-2012-p>.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ХРИСТОФОРОВ А. Б.,
ад'юнкт кафедри
адміністративно-правових дисциплін
(Донецький юридичний інститут
МВС України)

УДК 347.73

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРУВАННЯ
ТРАНСПОРТНОГО ПОДАТКУ В УКРАЇНІ**

Статтю присвячено дослідженню правового регулювання транспортного податку в Україні. Звернено увагу на особливості визначення об'єкта оподаткування, податкової бази, обчислення податку. Аналіз практики оподаткування транспортних засобів у зарубіжних країнах дозволив запропонувати шляхи вдосконалення оподаткування транспорту в Україні.

Ключові слова: місцевий податок, транспортний податок, легковий автомобіль, платник податку, контролюючий орган.

Статья посвящена исследованию правового регулирования транспортного налога в Украине. Внимание уделено особенностям определения объекта налогообложения, налоговой базы, порядка исчисления налога. Анализ практики налогообложения транспортных средств за рубежом позволил предложить направления усовершенствования налогообложения транспорта в Украине.

Ключевые слова: местный налог, транспортный налог, легковой автомобиль, плательщик налога, контролирующий орган.

The article is devoted to the research of legal regulation of transport tax in Ukraine. A particular attention is paid to the determination of the object of taxation, the tax base, the procedure of tax calculation. Analysis of the transport taxation practices abroad enabled to offer ways to improve transport taxation in Ukraine.

Key words: local tax, transport tax, passenger car, tax payer, controlling body.

Вступ. У діючій податковій системі України складовою частиною майнового оподаткування виступає транспортний податок. Важливість цього податку обумовлена декількома факторами. По-перше, необхідно звернути увагу на певне ставлення законодавця саме до характеру закріплення цього механізму. В Україні цей податок має стабільну законодавчу форму та діє ще з 1991 року на підставі Закону України «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів» [1]. Із прийняттям у 2010 році Податкового кодексу України (далі – ПК України) податок із власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, як майновий податок, було скасовано і введено в дію збір за першу реєстрацію транспортних засобів, який до 2015 року являв оподаткування транспорту в Україні [2]. У 2014 році в результаті проведеної податкової реформи було прийнято низку змін до ПК України, зокрема, відбулася трансформація за принципом об'єднання близьких за правовою природою платежів, у результаті чого було запроваджено

новий місцевий податок – податок на майно, у складі якого в якості самостійного податку закріплено транспортний податок (ст. 267 ПК України) [3]. І по-друге, розміри сум від його надходжень до місцевих бюджетів: у 2015 році – 434 млн грн; 2016 році – 342 млн грн; 2017 році – 216 млн грн; прогнозована сума податку на 2018 рік – 238,1 млн грн.) [4]. Тобто, натепер надходження від транспортного податку є незначними для формування дохідної частини місцевих бюджетів.

Дослідженню проблем майнового оподаткування присвячено достатню увагу в науці податкового права [5-8]. Проте реформування та становлення податкової системи України, а особливо той фактор, що нині транспортний податок розглядається як одне із джерел подолання дефіциту місцевих бюджетів та є важливим елементом бюджетної консолідації, обумовлює підвищений інтерес до цієї проблематики.

Постановка завдання. Метою статті є правова оцінка норм податкового законодавства в частині регламентації визначення, нарахування та сплати транспортного податку, а також вироблення пропозицій щодо його вдосконалення.

Результати дослідження. Порядок справляння транспортного податку регулюється Розділом XII, зокрема, ст. 267 ПК України [2]. Перед тим, як аналізувати або детально характеризувати окремі елементи податкового механізму та порядок адміністрування зазначеного податку, необхідно визначитися зі змістом транспортного взагалі. Це положення має бути відбито в законодавчому акті, а першою статтею його необхідно визначити саме зміст конкретного податку.

Так, транспортний податок, без сумніву, належить до категорії прямих, що стягуються в процесі придбання та накопичення матеріальних благ, визначаються розміром об'єкта оподаткування і включаються в ціну виробництва товару. Грошові відносини, що регулюються податковим правом, виникають між державою та самим платником, який вносить податок безпосередньо до бюджету. З огляду на те, що прямі податки поділяються на особові (сплачуються із справді отриманого платником доходу (прибутку) і враховують фактичну платоспроможність платника) і реальні (податки, якими оподатковується не справжній дохід платника податків, а уявний, середній дохід, одержуваний у певних економічних умовах від того чи іншого предмета оподаткування, коли оподаткуванню підлягає, насамперед, майно) [9, с. 44], транспортний податок варто віднести до прямого реального податку. І на наш погляд, він фактично не має бути динамічним, оскільки орієнтований і прив'язаний до стабільної, незмінної бази – вартості майна (чи іншої якісної характеристики), яке розглядається як об'єкт оподаткування. Прибуткові ж податки орієнтовані на мобільніші об'єкти регулювання – доходи, які можуть існувати або навіть зводитися практично до нуля.

Таким чином, транспортний податок можна визначити як прямий податок, що сплачується фізичними та юридичними особами (резидентами та нерезидентами), які мають у власності зареєстровані транспортні засоби, закріплені законодавством України як об'єкт оподаткування.

Цей податок є змішаним, тобто платниками останнього можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, зокрема, нерезиденти, які є власниками зареєстрованих в Україні легкових автомобілів, що є об'єктами оподаткування (п.п. 267.1.1. ст. 267 ПК України) [2]. Характеризуючи цей елемент податку, варто звернути увагу, по-перше, на те, що законодавець обмежує види транспортних засобів виключно легковими автомобілями. Відповідно до Закону України «Про автомобільний транспорт» легковий автомобіль – це автомобіль, який за своєю конструкцією та обладнанням призначений для перевезення пасажирів з кількістю місць для сидіння не більше ніж дев'ять з місцем водія включно [10]. І по-друге, акцентується, що до них відносяться тільки власні, які зареєстровані згідно з діючим законодавством. Як зазначає І.Є. Криницький, застосування такого податку пов'язано зі специфічною особливістю, яка полягає в тому, що визначення матеріального об'єкта оподаткування має пройти певну процедурну легалізацію через реєстрацію транспортних засобів відповідними органами [5, с. 12]. Однією з особливостей майнових податків є те, що об'єктом оподаткування є майно саме по собі, а не майно як джерело доходу [11, с. 123]. При цьому майно саме

по собі не породжує жодних податкових наслідків. Обов'язок зі сплати податку виникає за наявності певної юридичної підстави, тобто зафіксованої у праві. І в такому разі ми маємо на увазі право власності щодо легкового автомобіля, який підлягає державній реєстрації і який виступає об'єктом оподаткування.

З цього приводу хотілося б звернути увагу на динаміку змін у податковому законодавстві щодо визначення як об'єкта обкладання транспортним податком, так і податкової бази. Так, відповідно до Закону України «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів» до об'єктів оподаткування відносилися трактори (колісні), легкові автомобілі та автомобілі вантажні або спеціального призначення; мотоцикли та велосипеди з установленим двигуном; яхти та судна парусні; човни моторні і катери, інші човни. При цьому база оподаткування визначалася, виходячи з потужності двигуна у кінських силах, на основі об'єму циліндрів двигуна, довжини корпусу судна [1]. Із прийняттям ПК України та введенням збору за першу реєстрацію транспортних засобів об'єктами оподаткування були визначені колісні транспортні засоби; судна; літаки і вертольоти [2].

З моменту введення з 1 січня 2015 року саме транспортного податку в якості об'єкта оподаткування закріплено виключно легкові автомобілі, що відповідають таким характеристикам: обсяг двигуна більше 3 тис. куб. см – для дизельного двигуна, 3 тис. куб. см – для бензинового двигуна, вік яких не перевищував 5 років [3]. Із 2017 року такими об'єктами стали легкові автомобілі: 1) з року випуску яких минуло не більше 5 років включно (для 2018 року – автомобілі, випущені не раніше 2013 року); 2) середньоринкова вартість яких перевищує 375 розмірів мінімальної заробітної плати (у 2016 році такий вартісний показник становив 750 розмірів мінімальної заробітної плати) на 1 січня податкового (звітного) року (на 2018 рік – більше 1396125 грн) встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року (п. 267.2.1 ст. 267 ПК України). Така вартість визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику економічного, соціального розвитку і торгівлі (далі – Мінекономрозвитку), за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України, станом на 1 січня податкового (звітного) року, виходячи з марки, моделі, року випуску, об'єму циліндрів двигуна, типу пального [12]. Щороку до 1 лютого податкового (звітного) року Мінекономрозвитку на своєму офіційному веб-сайті розміщує перелік легкових автомобілів, які підлягають оподаткуванню.

Таким чином, можна констатувати, що нині відбулося значне звуження видів об'єктів обкладання транспортним податком. З цього приводу цілком правильною вбачається позиція вчених, які в якості позитивного моменту відзначають навпаки пріоритетність розширення бази оподаткування [13, с. 29; 14, с. 194]. Це дозволило би збільшити частку надходжень до доходів місцевих бюджетів за рахунок транспортного податку. Окрім цього, варто зазначити, що транспортний податок в Україні введено з позиції «оподаткування розкоші». І якщо щодо легкових автомобілів, які потрапляють під оподаткування, можна погодитися з їх характеристикою, як «елітних», що вимірюється їхньою вартістю, не є зрозумілим виведення з-під оподаткування інших видів транспортних засобів, зокрема яхт, гелікоптерів, літаків. Варто зазначити, що зарубіжне податкове законодавство містить інші орієнтири в оподаткуванні транспорту.

Так, у підґрунті європейської практики оподаткування транспортних засобів закладено, насамперед, екологічну складову. Головна ідея – стимулювати власників транспортних засобів придбавати автомобілі з найменшим впливом на навколишнє середовище або дорожнє покриття, у зв'язку із чим як база оподаткування використовуються такі параметри транспорту, як: обсяг викидів вуглекислого газу, об'єм (потужність) двигуна, маса тощо [15, с. 150]. У такий спосіб справді відбувається реалізація принципу соціальної справедливості із вдалим поєднанням фіскальної й стимулюючої функцій податків [16, с. 141]. Наприклад, у Німеччині величина податку залежить від двох показників: 1) об'єму та типу двигуна (чим більший об'єм двигуна, тим більший податок) – для власників транспортних засобів з бензиновим двигуном ставка податку складає 2 євро за кожні 100 см³, а для власників транспортних засобів із дизельним двигуном – 9 євро за кожні 100 см³; 2) об'єму викиду

вуглекислого газу CO₂ (ставка податку складає 2 євро за кожен грам). У Франції та Італії розмір транспортного податку також залежить від декількох показників: потужності двигуна транспортного засобу та об'єму викиду вуглекислого газу CO₂ (200 грамів газу за кілометр шляху) [13, с. 32; 17, с. 703].

Принципово протилежним є механізм стягнення та нарахування податку в Данії, Австрії, Австралії, де розмір податку залежить від вартості автомобіля [13, с. 32–33]. Так, наприклад, в Австралії ставки податку з власників транспортних засобів майже не відрізняються, всі громадяни сплачують 10% від вартості легкового автомобіля та 5% від вартості вантажівки. Власники дорогих машин сплачують додатково ще 33% від вартості автомобіля. До дорогих в Австралії належать автомобілі, що дорожчі за 57 тис. дол. [17, с. 704]. У США податок з власників транспортних засобів включено до ціни палива. Чим більше автомобіль споживає палива, тим більша величина податку, який сплачують до бюджету [17, с. 703]. Незважаючи на різні підходи в оподаткуванні транспортних засобів за кордоном, можна стверджувати, що принцип їх застосування полягає в забезпеченні збереження навколишнього середовища.

Таким чином, виходячи із зарубіжного досвіду запровадження транспортного податку, є доцільним закладення також екологічної складової під час стягнення транспортного податку, що вимагатиме розширення об'єктів оподаткування та встановлення нової складової частини бази оподаткування у формі відповідного відсотка викиду вуглекислого газу.

Ставка транспортного податку встановлюється з розрахунку на календарний рік у розмірі 25 000 гривень за кожен легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування. Це положення застосовується до кожного автомобіля, який перебуває у власності фізичної та юридичної особи. Тобто, у разі володіння декількома автомобілями, які є об'єктами оподаткування, податковий обов'язок виникає щодо кожного з них. Навряд чи такий підхід заслуговує однозначної підтримки з огляду на дотримання принципу соціальної справедливості та пропорційності в оподаткуванні через те, що різні автомобілі мають різну вартість. Саме тому є доцільним введення прогресивної шкали в оподаткуванні транспортних засобів.

Характеристика адміністрування транспортного податку в Україні вимагає звернення уваги на декілька положень. По-перше, це статус платника податку, оскільки існують певні особливості виконання податкового обов'язку для фізичних і юридичних осіб. І по-друге, обчислення сум податку носить і пооб'єктний, і посуб'єктний характер. Стаття 267 ПК України не передбачає особливої процедури для реєстрації платників транспортного податку, тобто, для юридичних та фізичних осіб застосовується загальна процедура реєстрації, встановлена Главою 6 ПК України [10].

Обчислення суми податку з об'єктів оподаткування фізичних осіб (резидентів) здійснюється контролюючим органом за місцем реєстрації платника податку (п.п. 267.6.1 ст. 267 ПК України), для нерезидентів – за місцем реєстрації вже об'єктів оподаткування, що перебувають у власності таких суб'єктів. Податкові повідомлення-рішення про сплату сум податку та відповідні платіжні реквізити надсилаються (вручаються) платнику податку контролюючим органом за місцем його реєстрації до 1 липня року базового податкового (звітнього) періоду (року).

Законодавець зобов'язав органи внутрішніх справ з 1 квітня 2015 року щомісяця у десятиденний строк після закінчення календарного місяця подавати контролюючим органам відомості, необхідні для розрахунку та справляння податку фізичними та юридичними особами, за місцем реєстрації об'єкта оподаткування станом на перше число відповідного місяця.

Тобто, розрахунок та обчислення транспортного податку з об'єктів оподаткування фізичних осіб покладено на органи ДФС України. При цьому фізичні особи – платники податку мають право звернутися з письмовою заявою до контролюючого органу за місцем своєї реєстрації для проведення звірки даних щодо: об'єктів оподаткування, що перебувають у власності платника податку; розміру ставки податку; нарахованої суми податку. У разі виявлення розбіжностей між даними контролюючих органів та даними, підтвердженими платником податку на підставі оригіналів відповідних документів (зокрема документів, що

підтверджують право власності на об'єкт оподаткування, перехід права власності на об'єкт оподаткування), контролюючий орган за місцем реєстрації платника податку проводить перерахунок суми податку і надсилає (вручає) йому нове податкове повідомлення-рішення. У такому разі попереднє податкове повідомлення-рішення вважається скасованим (відкликаним). Фізичними особами податок сплачується протягом 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення.

Що стосується платників податку – юридичних осіб, то відповідно до п.п. 267.6.4 ст. 267 ПК України вони самостійно обчислюють суму податку станом на 1 січня звітного року і до 20 лютого цього ж року подають контролюючому органу за місцем реєстрації об'єкта оподаткування декларацію за відповідною формою з розбивкою річної суми рівними частками поквартально. У такому разі податок сплачується за місцем реєстрації об'єктів оподаткування і зараховується до відповідного бюджету згідно з положеннями Бюджетного кодексу України юридичними особами авансовими внесками щокварталу до 30 числа місяця, що настає за звітним кварталом, які відображаються в річній податковій декларації. Зокрема, граничними термінами сплати у 2018 році є: за I квартал – 27 квітня; за II квартал – 27 липня; за III квартал – 29 жовтня; за IV квартал – 29 січня 2019 року. Встановлюючи авансову форму сплати податку, законодавець не передбачає перерахунку податку чи його повернення у разі продажу транспортного засобу після сплати податку.

Щодо об'єктів оподаткування, придбаних протягом року, декларація юридичною особою – платником подається протягом місяця з дня виникнення права власності на такий об'єкт, а податок сплачується починаючи з місяця, в якому виникло право власності на такий об'єкт. У разі переходу права власності на об'єкт оподаткування від одного власника до іншого протягом звітного року податок обчислюється попереднім власником за період з 1 січня цього року до початку того місяця, в якому він втратив право власності на зазначений об'єкт оподаткування, а новим власником – починаючи з місяця, в якому він набув право власності на цей об'єкт (267.6.5. ст. 267 ПК України). Контролюючий орган надсилає податкове повідомлення-рішення новому власнику після отримання інформації про перехід права власності.

Порушуючи питання про перерахунок сум транспортного податку, хотілося б звернути увагу на один момент. Досить часто виникають питання щодо можливості його перерахунку або звільнення від сплати, якщо транспортний засіб після дорожньо-транспортної пригоди має ринкову вартість менше ніж 375 розмірів мінімальної заробітної плати. Ключовим у цьому питанні є норма закону. Як нами вже зазначалося, відповідно до п.п. 267.2.1 п. 267.2 ст. 267 ПК України об'єктом оподаткування транспортним податком є легкові автомобілі, з року випуску яких минуло не більше п'яти років (включно) та середньоринкова вартість яких становить понад 375 розмірів мінімальної заробітної плати (згідно із переліком, встановленим Мінекономрозвитку). Отже, для визначення об'єкта оподаткування транспортним податком враховується середньоринкова вартість транспортного засобу, а не фактична ринкова вартість конкретного автомобіля. У разі якщо після ДТП фактична ринкова вартість змінюється, то це не звільняє його власника від сплати податку. Таким чином, наслідки дорожньо-транспортної пригоди не впливають на справляння транспортного податку. Такий підхід законодавця відповідає правовій природі прямих реальних податків та є формою реалізації фіскальної функції.

Висновки. Таким чином, транспортний податок можна визначити як прямий податок, що сплачується фізичними та юридичними особами (резидентами та нерезидентами), які мають у власності зареєстровані транспортні засоби, що закріплені законодавством України як об'єкт оподаткування. Проведений аналіз правового регулювання цього податку дозволяє дійти висновку щодо необхідності подальшого вдосконалення оподаткування транспортних засобів в Україні. Відкритим залишається питання, насамперед, щодо мети запровадження транспортного податку. Логічним вбачається поєднання як фіскальної функції, так і екологічної. Саме тому є доцільним розширення переліку об'єктів оподаткування та встановлення нової складової частини бази оподаткування у формі відповідного відсотка викиду вуглекислого газу як екологічного складника.

Список використаних джерел:

1. Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів: Закон України від 11.12.91 р. № 1963. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 11. Ст. 150.
2. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.10 р. № 2755. / Верховна Рада України. Голос України. 2010. № 229–230.
3. Про внесення змін до Податкового кодексу та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 7–9. Ст. 55.
4. Звіти щодо виконання планів роботи ДФС України. URL: <http://sfs.gov.ua/data/files/131201.pdf>; <http://sfs.gov.ua/data/files/199244.pdf>; <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/regionalni-novini/325165.html>.
5. Криницький І.Є. Правове регулювання оподаткування майна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2001. 20 с.
6. Блащук Н.І. Правове регулювання місцевих податків і зборів в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2012. 19 с.
7. Бадида М.П. Податкова база місцевого самоврядування: монографія. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2010. 408 с.
8. Борисенко В.В. Правові основи адміністрування місцевих податків і зборів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2015. 222 с.
9. Перепелиця М.О. Правове регулювання статусу платників податків і зборів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2001. 181 с.
10. Про автомобільний транспорт: Закон України від 05.04.2001 р. № 2344. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. N 22. Ст.105
11. Химичева Н.И. Налоговое право: учебник. М.: Изд-во БЕК, 1997. 336 с.
12. Про затвердження Методики визначення середньоринкової вартості легкових автомобілів та внесення змін у додатки 1 і 2 до Порядку визначення середньоринкової вартості легкових автомобілів, мотоциклів, мопедів: Постанова КМУ від 18.02.2016 р. № 66. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/66-2016-%D0%BF>.
13. Бобошко Л.І. Транспортний податок в Україні: стан та перспективи. Збірник наукових праць Університету Державної фіскальної служби України. 2017. № 1. С. 25-36. URL: [доступу:file:///F:/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F%20%D0%BF%D0%B0%D0%BF%D0%BA%D0%B0/zrpnudps_2017_1_4%20\(3\).pdf](file:///F:/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F%20%D0%BF%D0%B0%D0%BF%D0%BA%D0%B0/zrpnudps_2017_1_4%20(3).pdf).
14. Овчаренко А.С. Транспортний податок в Україні: стан та перспективи. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 2. С. 191–194. URL: http://pap.in.ua/2_2015/58.pdf.
15. Нестеренко А.С. Майновий податок – транспортний податок як основа функціонування місцевих бюджетів в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. С. 149-151. URL: http://lsej.org.ua/5_2015/42.pdf.
16. Костенко Ю.О. Деякі аспекти правового регулювання в екологічній сфері. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 3. С. 140–143. URL: http://www.pap.in.ua/3_2016/40.pdf.
17. Данилишин В.І., Стефанків О.М., Ціжма О.М. Транспортний податок: зарубіжний досвід. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 3. С. 702–705. URL: <http://global-national.in.ua/vipusk-3-2015/462-danilishin-v-i-stefankiv-o-m-tsizhma-o-a-transportnij-podatok-zarubizhnij-dosvid-ta-ukrajinski-realiji>.

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БАЗЕЛЮК В. В.,
асистент кафедри кримінального права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ХОМЕНКО М. В.,
студентка
(Інститут прокуратури
та кримінальної юстиції
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.26

**ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК ГУМАНІСТИЧНА ПАРАДИГМА
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

У статті розглянуто становлення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, сучасна практика його застосування в Україні та світі, а також перспективи розвитку та модифікації застосування такого покарання.

Ключові слова: смертна кара, довічне позбавлення волі, гуманізація системи покарань, помилування Президентом.

В статье рассматриваются становление наказания в виде пожизненного лишения свободы, современная практика его применения в Украине и мире, а также перспективы развития и модификации применения данного наказания.

Ключевые слова: смертная казнь, пожизненное лишение свободы, гуманизация системы наказаний, помилование Президентом.

In this article is examined the establishment of a sentence in the form of life imprisonment, modern practice of its application in Ukraine and in the world and the prospects for the development and modification of the use of this punishment.

Key words: death penalty, life imprisonment, humanization of the punishment system, pardon by the President.

Вступ. Розвиток концепції захисту та дотримання прав і свобод людини стрімко поширюється та знаходить свій прояв у всіх сферах суспільного життя. Виняток не становлять і кримінально-праві відносини. Поширення ідеї гуманізму та сприйняття людини і її життя як найвищої соціальної цінності сприяли реформуванню кримінально-правової сфери суспільного життя, зокрема, у контексті модифікації системи покарань. Скасування смертної кари як найсуворішого виду покарання та подальша її заміна на довічне позбавлення волі, безперечно, є значним кроком у напрямі гуманізації та демократизації сфери застосування кримінального покарання. Однак натепер просто усвідомлення того, що життя є однією з найбільших соціальних цінностей, вже не відповідає вимогам часу. А відтак перед системою кримінально-виконавчих органів постають нові завдання та вектори розвитку.

Дослідження деяких аспектів призначення та виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі здійснювали, зокрема, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.В. Голіна, Т.А. Денисова, А.І. Долгова, В.М. Дрьомін, М.Д. Дурманов, С.І. Зельдов, О.Г. Кальман, В.В. Комаров, О.М. Костенко, В.М. Куц, О.М. Литвак, Т.О. Ліснієвські-Костарева, В.В. Лунєєв, В.Т. Маляренко, К.М. Мірзажанов, О.С. Міхлін, А.А. Музика, В.О. Навроцький, М.І. Панов, П.С. Ромашкін, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, В.О. Туляков, П.Л. Фріс та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження становлення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, огляд сучасної практики його застосування в Україні та світі, а також перспективи розвитку та модифікації застосування такого покарання.

Результати дослідження. Скоєння особливо тяжких злочинів вимагає покарання відповідного ступеня суворості, тому чимало держав застосовують щодо осіб, які скоїли особливо тяжкі злочини, найвищу міру покарання – смертну кару. Смертна кара є винятковим, найсуворішим видом покарання, що полягає у примусовому позбавленні життя засудженого від імені держави за вироком суду [1, с. 207]. Справді, тривалий час смертна кара була досить широко застосовуваним видом покарання за найбільш тяжкі та суспільно небезпечні види посягань. На теренах України такий вид покарання бере свій початок ще з часів Київської Русі та триває аж до розпаду СРСР. Втім, якщо на початку смертна кара є покаранням за найтяжчі злочини, то в радянську епоху перетворюється на інструмент придушення будь-якого спротиву владі.

Сучасним гуманістичним тенденціям у сфері призначення та виконання кримінальних покарань передував тривалий період розвитку. Спроби гуманізації смертної кари як виду покарання мають тривалу історію формування.

Так, у Давньому Римі до повноправних, замість смертної кари, застосовували депортацію у віддалені частини імперії з конфіскацією майна і позбавленням громадянських прав. Із поширенням християнства альтернативою смертній карі стає чернечий постриг і довічне поміщення в монастир. Епоха середньовіччя привнесла обмеження застосування смертної кари до визначеного кола осіб на основі привілеїв, а потім у зв'язку із матеріально-економічними факторами, що «завжди справляли значний вплив на пом'якшення жорстокості покарань», це обмеження поширилось і на решту суспільства. У ХІХ ст. унаслідок гуманізації кримінального законодавства та економічного розвитку на зміну смертній карі як одного з основних видів кримінальних покарань приходять довічне заслання, каторга та кримінальне рабство. Безстрокове позбавлення чи обмеження волі, поєднане з обов'язковою важкою виснажливою працею, часто із виселенням у віддалені необжиті території – ось що прийшло на зміну смертній карі [2, с. 345–346].

Незважаючи на загальну тенденцію до скасування смертної кари як різновиду покарання за кримінальні правопорушення, все ж нині окремі держави продовжують застосовувати смертну кару. До числа таких країн, зокрема, належать Китай, Казахстан, Сполучені Штати Америки, Гватемала, Беліз, Куба, Ямайка, Багами та інші. Загалом близько 60 держав продовжують використовувати такий вид покарання. Однак варто зауважити, що навіть попри саме збереження смертної кари як виду покарання, модифікації зазнали способи її виконання. Вони стали більш гуманними та демократичними, тобто спрямованими на завдання злочинцю якомога менших страждань. Відтак, традиційні види смертної кари, які існували в історії (варіння в окропі, гакування, гарота, гільотина, децимація, замурування, кілювання, колесування, поховання живцем, розп'яття, посадження на палю, спалювання, утоплення, чет-вертування, обезголовлення), більше не мають застосування. Сучасними видами виконання такого покарання вважаються електричний стілець, газова камера, повішення, розстріл та смертельна ін'єкція.

Нині ми бачимо кардинально інший підхід до застосування найвищої міри кримінального покарання. Концепція пріоритетності забезпечення прав людини досягла такого розвитку, що вже не є актуальною дискусія щодо питання застосування смертної кари чи заміни її довічним ув'язненням. Скасування у більшості провідних держав світу інституту смертної кари, а також утвердження концепції сприйняття життя людини як найвищої соціальної цін-

ності відкриває перед нами вже нову площину дискусії. Актуальними натепер є обговорення гуманізації довічного ув'язнення як найсуворішого виду покарання, а також його співвідношення з цілями кримінального покарання в цілому.

Відтак практичне застосування довічного позбавлення волі має низку проблем та неузгодженостей як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Перш за все, варто брати до уваги той факт, що однією із найважливіших цілей кримінального покарання є виправлення особи. Проте у разі застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі досягнення цієї мети стає практично неможливим, оскільки особа не зможе повернутися до соціуму, в якому вона перебувала раніше, що позбавляє її будь-якої мотивації.

Багаторічна практика довела, що позбавлення волі на строк понад 10 років веде не до виправлення засудженого, а навпаки, до деградації особи, тому тюрма не є установою для виправлення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Стосовно цієї категорії осіб має йтися не про абстрактну можливість їх виправлення, а про те, щоб щонайменше через 15 років перебування за ґратами в убивць, які становлять переважну більшість засуджених до довічного позбавлення волі, ще залишилася якась частина людських рис. Отже, зрозумілим є те, що призначення такого виду покарання не має на меті виправлення та ресоціалізацію засуджених в установах виконання покарань [3, с. 215].

Надзвичайно важливою в цьому разі є перспектива умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Таке звільнення стає можливим у разі виконання засудженим низки умов, наприклад, перебування його в установі відбування покарань впродовж певного строку, зразкова поведінка, що свідчить про його виправлення, тощо.

При цьому після виходу на свободу особи, які були засуджені до довічного позбавлення волі, живуть під наглядом відповідних органів, а за невиконання низки встановлених до них вимог (порушення порядку чи скоєння злочину) можуть бути знову направлені до місць позбавлення волі. Тому середня кількість років, яку засуджені до довічного позбавлення волі відбувають в установах виконання покарань у різних країнах, становить: у США – 7 років, Швеції – 9, Великобританії – 14–15, Франції – 17–18, Італії – 21, Польщі – 25. Можливість дострокового звільнення засуджених до такого виду покарання передбачена також законодавством Японії, Кореї, Південної Америки – після відбуття 10 років покарання, ФРН – 15 років, Канади – від 10 до 25 років [4, с. 21].

Також значна частина країн, що застосовують довічне ув'язнення, у своєму законодавстві передбачають механізми перегляду винесених вироків після того, як засуджений відбув покарання протягом певного, встановленого у законі, проміжку часу.

Таким чином, у зарубіжних країнах до засуджених до довічного позбавлення волі може застосовуватися пом'якшення (зменшення, зниження строку) призначеного покарання; заміна довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, що передбачено законодавством багатьох європейських країн та умовно-дострокове (умовне, дострокове) звільнення від відбування довічного позбавлення волі [5, с. 269].

В Україні довічне позбавлення волі стало найсуворішим покаранням після скасування Конституційним Судом України 25 грудня 1999 року смертної кари. Нині Кримінальний кодекс передбачає покарання у вигляді довічного позбавлення волі за 15 складів злочинів, зокрема, геноцид, терористичний акт, що призвів до смерті людей, посягання на життя державного чи громадського діяча, тощо [6]. Досліджуючи національну практику застосування такого виду покарання, варто зазначити, що натепер єдиною можливістю звільнення від відбування такого виду покарання є здійснення помилування Президентом України. Але право на звернення із проханням про здійснення помилування особа набуває лише після 20 років фактичного відбування покарання.

Разом з тим, законодавство України у напрямі гуманізації застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі, на наш погляд, потребує вдосконалення, а саме впровадження регламентованого механізму умовно-дострокового звільнення, створення умов для виправлення засуджених, запровадження механізмів для подальшої соціалізації

колишніх ув'язнених з метою мінімізації ризиків нового скоєння злочинів. При цьому надзвичайно важливим є запобігання тому, щоб така процедура не стала впровадженням формальних критеріїв, а була спрямована саме на виправлення особи злочинця та надання йому другого шансу в соціумі.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене, ми дійшли висновку, що впровадження та поширення покарання у вигляді довічного позбавлення є наслідком прагнення до гуманізації системи кримінальних покарань та утвердження ідеї абсолютної цінності життя людини. Нині дедалі більшої актуальності набуває питання не просто про формальне збереження людського життя у вигляді утримання злочинця в установах відбування покарань, а й створення умов для забезпечення можливості виправлення особи та повторну її соціалізацію, навіть після скоєння найбільш суспільно небезпечних діянь.

Список використаних джерел:

1. Бурда С.Я. Покарання у вигляді довічного позбавлення волі за КК України як альтернатива смертної кари. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична». Львів, 2013. Вип. 4. С. 207–215.
2. Бараш Є.Ю. Загальні тенденції гуманізації та перспективи пенітенціарної пробації щодо довічного позбавлення волі. Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. № 1(4). С. 344–354.
3. Дейнега М., Хайновський О. Проблемні аспекти правового регулювання відбування покарання у вигляді довічного позбавлення свободи. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право». Київ, 2016. Вип. 243. С. 213–221.
4. Мостепанюк Л.О. Відбування довічного позбавлення волі в Україні та за кордоном: проблеми і перспективи. Підприємництво, господарство і право. Київ, 2004. № 5. С. 121–124.
5. Кириш Б.О. Покарання, що полягає у довічному позбавленні засудженого свободи, у кримінальному законодавстві зарубіжних країн. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Львів, 2010. № 2. С. 267–270.
6. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 28.02.2018).

КЕРНЯКЕВИЧ-ТАНАСІЙЧУК Ю. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри трудового,
екологічного та аграрного права
(Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника)

УДК 343.8

ОПТИМІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ НА СТАДІЇ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано питання оптимізації кримінально-виконавчої політики на стадії її реалізації. Досліджено оптимізацію діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері управління кримінально-виконавчою системою та оптимізацію діяльності у сфері виконання покарань. Особливу увагу звернуто на питання оптимізації діяльності у сфері виконання покарань, пов'язаних і не пов'язаних з ізоляцією засуджених від суспільства.

Ключові слова: оптимізація, кримінально-виконавча політика, реалізація кримінально-виконавчої політики, управління кримінально-виконавчою системою, діяльність у сфері виконання покарань.

В статье проанализированы вопросы оптимизации уголовно-исполнительной политики на стадии ее реализации. Исследована оптимизация деятельности Государственной уголовно-исполнительной службы Украины в сфере управления уголовно-исполнительной системой и оптимизация деятельности в сфере исполнения наказаний. Особое внимание обращено на вопросы оптимизации деятельности в сфере исполнения наказаний, связанных и не связанных с изоляцией осужденных от общества.

Ключевые слова: оптимизация, уголовно-исполнительная политика, реализация уголовно-исполнительной политики, управление уголовно-исполнительной системой, деятельность в сфере исполнения наказаний.

The article analyzes the issues of optimization of the criminal-executive policy at the stage of its realization. The optimization of the activity of the State Criminal-Executive Service of Ukraine in the field of management of the criminal-executive system and optimization of activities in the field of execution of punishment has been explored. Particular attention was paid to the issues of optimization of activities in the field of execution of sentences connected with and not related to the isolation of convicts from society.

Key words: optimization, criminal-executive policy, implementation of criminal-executive policy, management of the criminal-executive system, activities in the field of execution of punishment.

Вступ. Оптимізацію кримінально-виконавчої політики як процес приведення її до найкращого (оптимального) стану варто розглядати у двох ракурсах з огляду на рівність (стадійність) кримінально-виконавчої політики, а саме як оптимізацію кримінально-виконавчої політики на стадії її формування та як оптимізацію кримінально-виконавчої політики на стадії її реалізації.

На стадії формування кримінально-виконавчої політики доцільно вести мову про оптимізацію кримінально-виконавчого законодавства, а на стадії реалізації кримінально-виконавчої політики предметом дослідження буде оптимізація діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері управління кримінально-виконавчою системою та оптимізація діяльності у сфері виконання покарань. При цьому окремо варто говорити про оптимізацію діяльності у сфері виконання покарань, пов'язаних і не пов'язаних з ізоляцією засуджених від суспільства.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу оптимізації кримінально-виконавчої політики на стадії її реалізації.

Результати дослідження. Управління органами й установами виконання покарань є складною й багатоаспектною діяльністю, що містить велику кількість різноманітних елементів (суб'єкт та об'єкт управління; заходи, за допомогою яких таке управління здійснюється тощо), тому може розглядатися як системне явище, що має структурне наповнення [1, с. 244].

Сьогодні система управління органами й установами виконання покарань перебуває в стані реформування, що викликає необхідність визначення окремих напрямів її вдосконалення. Серед таких напрямів К. Муравйов називає визначення чіткої ієрархії суб'єктів системи управління органами й установами виконання покарань на нормативно-правовому рівні; вдосконалення та конкретизацію правового статусу суб'єктів правовідносин, що виникають у межах системи управління органами й установами виконання покарань; оновлення чинних та ухвалення нових нормативно-правових актів, що встановлюють правові засади функціонування системи управління органами й установами виконання покарань насамперед у частині її реформування; нормативне закріплення засад діяльності міжрегіональних управлінь; удосконалення кадрового, матеріально-технічного та фінансового забезпечення органів та установ виконання покарань [1, с. 247].

Вектори оптимізації діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері управління кримінально-виконавчою системою можна виділити, виходячи з положень Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України [2], де подальше реформування пенітенціарної системи передбачається здійснювати за визначеними напрямками, серед яких названо такі: 1) оптимізацію структури органів Державної кримінально-виконавчої служби, системи функціонування установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, штатної кількості персоналу зазначеної Служби та підвищення ефективності його діяльності в умовах реалізації нової політики державного управління; 2) оптимізацію мережі установ виконання покарань і їхніх підприємств, забезпечення їх ефективного функціонування та прибутковості (рентабельності) виробничої діяльності [2].

Оптимізація діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері управління кримінально-виконавчою системою впродовж останніх кількох років є предметом підвищеної уваги в силу проведення так званої «пенітенціарної реформи». Одночасно більше акцентів хочеться зробити на характеристиці нижчої ланки оптимізації діяльності Державної кримінально-виконавчої служби, яка пов'язана з безпосереднім виконанням покарань, є більш питомою за своєю вагою й важливішою за внутрішнім змістовим наповненням, хоча обидві ланки оптимізації кримінально-виконавчої політики на стадії реалізації перебувають у певному взаємозв'язку.

Як показує практика, від перейменування центрального органу виконавчої влади, покликаною формувати та реалізовувати політику у сфері виконання покарань, оптимізації чи скоріше простого скорочення кількості територіальних управлінь і їх трансформації в міжрегіональні територіальні управління з питань виконання покарань та пробації не покращився стан виправлення й ресоціалізації засуджених, не мінімізувався рівень учинення нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами тощо.

Так звана «оптимізація» торкнулася й іншої сторони кримінально-виконавчих відносин – персоналу органів та установ виконання покарань, спровокувавши велику кількість

скорочень штату, що, у свою чергу, призвело до масових звільнень і поповнення рядів безробітних уже колишніми працівниками кримінально-виконавчої системи.

Одночасно анонсованого суттєвого підвищення рівня грошового забезпечення та соціально-правового захисту працюючого персоналу кримінально-виконавчої системи не спостерігається також.

На оптимізацію діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, яка пов'язана з виконанням покарань, впливає (і не найкращим чином) й оптимізація діяльності слідчих ізоляторів, установ виконання покарань і підприємств установ виконання покарань (як один із напрямів оптимізації діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері управління кримінально-виконавчою системою).

Відповідно до Порядку оптимізації діяльності слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та підприємств установ виконання покарань, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 року № 396, визначено механізм оптимізації діяльності слідчих ізоляторів, установ виконання покарань і підприємств установ виконання покарань з метою економії державних коштів і зменшення частки амортизаційних відрахувань у собівартості продукції, що виробляється на підприємствах установ виконання покарань [3], така оптимізація здійснюється шляхом їх консервації (розконсервації), ліквідації, а також зміни виду установи виконання покарань.

Наказом Міністерства юстиції України «Про оптимізацію установ виконання покарань» від 13 вересня 2017 року № 2865/5 визначено 13 державних установ виконання покарань, які будуть законсервовані. Під час засідання уряду перший заступник міністра юстиції України Н. Севостьянова зазначила: «Для економії бюджетних коштів ми пропонуємо законсервувати 13 установ, які наповнені від 8% до 44%. Це рішення дасть можливість уже наступного року зекономити понад 70 млн грн бюджетних коштів». Тим часом правозахисники висловлюють побоювання, що наслідки реформи можуть бути різними – як позитивними, так і негативними. Наприклад, створення великих за кількістю установ покарань буде негативно впливати на дотримання прав засуджених [4].

Наприклад, серед переліку установ виконання покарань, які оптимізуються шляхом консервації, названо й Шосткінську виправну колонію № 66. Як повідомляється в ЗМІ, закриття колонії бояться всі: хто в ній сидить, працює, на чій території вона знаходиться. Наприклад, для села Гамаліївка Шосткінського району колонія – головний донор місцевого бюджету, та й усе село упорядковано завдяки установі [5].

Ілюстрацій негативних наслідків консервації установ виконання покарань як для персоналу установ виконання покарань, так і для засуджених можна навести чимало. Вони є типовими, оскільки, враховуючи локалізацію більшості установ у невеликих населених пунктах, де пропозиція робочої сили перевищує її попит, персонал установ виконання покарань, який перетворений такою консервацією на безробітних, має мінімальний шанс працевлаштуватися. Одночасно з огляду на факт роботи в одній установі двох і більше членів сім'ї, складається критична матеріальна ситуація із забезпеченням життєздатності такої сім'ї.

Для засуджених, які відбувають покарання, також існує багато проблем, пов'язаних з етапуванням їх в інші установи виконання покарань: адаптація до нових умов і нового персоналу установи виконання покарань, ускладнення процедури дострокового звільнення в запланований термін у разі переведення в іншу установу, продовження ведення щоденника індивідуальної роботи із засудженим і якість реалізації заходів, передбачених у ньому, ускладнення транспортної доступності місць відбування покарання для родичів засуджених тощо.

Розпочати характеристику оптимізації діяльності Державної кримінально-виконавчої служби, яка пов'язана з безпосереднім виконанням покарань, на нашу думку, потрібно з визначення механізму її оптимізації.

Цей механізм включатиме такі складники: об'єкт, суб'єкт, шляхи (способи) оптимізації безпосередньої діяльності щодо виконання покарань.

Ураховуючи те, що об'єктом діяльності щодо оптимізації процесу виконання кримінальних покарань є процес виконання кримінальних покарань [6, с. 304], об'єктом опти-

мізації кримінально-виконавчої політики на цьому рівні буде сам процес виконання-відбування покарань, який є внутрішньою змістовою частиною кримінально-виконавчої системи. При цьому варто враховувати, що діяльність з виконання-відбування покарання не є абстрактною, а здійснюється за участю відповідних сторін, зокрема засуджених, які відбувають покарання, і персоналу органів та установ, які уповноважені виконувати конкретні покарання. А тому досягти успіху в удосконаленні процесу виконання-відбування покарань можна за допомогою оптимізації (удосконалення) правового статусу засуджених і персоналу органів та установ виконання покарань.

І.С. Яковець зазначала, що в Україні не створено єдиної системи суб'єктів, здатних здійснити оптимізацію процесу виконання кримінальних покарань. Нині питаннями організації процесу виконання кримінальних покарань займаються Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Державна пенітенціарна служба України. Але діяльність цих суб'єктів у сфері виконання покарань не є упорядкованою, не має характеру необхідної співпраці та взаємодії. Тому й спроби оптимізувати процес виконання покарань не досягають поставлених цілей і мають формальний характер [7, с. 153].

Не кращою є ситуація з визначенням головних суб'єктів оптимізації процесу виконання покарань і сьогодні. Наприклад, Міністерство юстиції України, перебравши 18 травня 2016 року на себе функції центрального органу виконавчої влади, покликаною формувати та реалізовувати державну політику у сфері виконання покарань, 13 вересня 2017 року заявило про необхідність позбавлення апарату Мін'юсту правоохоронних функцій і передачу повноважень органу, який сьогодні вже створений і функціонує – Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ведучи мову про методи (способи) оптимізації безпосередньої діяльності виконання покарань, варто зауважити таке. Як наголошує І.С. Яковець, методи являють собою важливий елемент процесу оптимізації, оскільки наявність прогресивних методів її здійснення та вмiле використання їх є передумовою досягнення ефективності виконання покарань. Особлива роль методів оптимізації полягає в тому, щоб створити умови для чіткої організації процесу виконання, використання при цьому прогресивних підходів, розроблених сучасною наукою кримінально-виконавчого права та міжнародною практикою, забезпечити їх максимальну ефективність під час досягнення поставленої мети. Серед основних методів, із використанням яких потрібно здійснювати оптимізацію, доцільно виокремити такі їх групи: а) економічні; б) організаційно-розпорядчі; в) соціально-психологічні; г) правові [8, с. 168].

Крім того, залежно від характеру відносин, що потребують регулювання, варто виділити такі основні види правових методів, що можуть бути застосовані для оптимізації: 1) кримінально-виконавчі методи, які забезпечують виконання покарання і створення умов для виправлення й ресоціалізації; 2) адміністративно-правові методи, за допомогою яких відбувається регулювання відносин між органами й установами виконання покарань різного рівня; 3) цивільно-правові методи регулювання господарських відносин; 4) трудові методи, що регулюють трудові відносини за участю засуджених і персоналу [8, с. 173].

Більше того, усі вони мають використовуватись під час оптимізації процесу виконання кримінальних покарань, оскільки це зумовлене різноманітністю діяльності, характерної для цього процесу [7, с. 183].

Оптимізація діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері процесу безпосереднього виконання покарань повинна здійснюватися окремо щодо покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та щодо покарань, які не пов'язані з ізоляцією від суспільства.

Нині особливо актуалізувалося питання виконання альтернативних видів покарань та оптимізації діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері їх утілення в життя.

З приводу застосування покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, альтернативних позбавленню волі, Д.В. Ягунов зазначав таке. Альтернативні санкції – це не добро-

вільний крок, який робиться в багатьох країнах, а відповідь на майже безвихідну ситуацію, зумовлену переповненням пенітенціарних установ і значними коштами, які витрачаються на ув'язнених і їхніх охоронців. І питання полягає в тому, чи може одна кризова ситуація бути найкращим шляхом для виходу з іншої кризової ситуації? Висновок може бути приблизно таким: вітчизняній науці та практиці не треба надавати майже міфічного змісту альтернативним санкціям і розглядати останні як вирішення всіх проблем, що постали перед пенітенціарною системою України. Альтернативні санкції, як й ув'язнення, є покаранням, формально-юридичною реакцією на вже скоєні злочини. Ніхто ще за допомогою лише покарання не вирішував соціальних проблем [9, с. 346].

У чинній ще Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України вказується на неефективність системи виконання покарань, альтернативних позбавленню волі, що зумовлено невідповідністю матеріально-технічної бази та кількості персоналу кримінально-виконавчої інспекції обсягу покладених на неї завдань і функцій. Процес виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, не забезпечує соціально-виховного впливу на засуджених і переважно зводиться до формального контролю за виконанням засудженими обов'язків, покладених на них судом [10].

На питанні оптимізації процесу відбування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, на жаль, не зосереджено жодної уваги в Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України [2].

Свого часу питання оптимізації діяльності кримінально-виконавчої інспекції розглядала І.С. Яковець. Учена зазначала, що стосовно покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, КВІ є суб'єктом контролю за виконанням вироку суду; а адміністрація підприємств, установ чи організацій – суб'єктом виконання вимог вироку суду. Саме їхня діяльність у поєднанні й створює процес виконання покарання, хоча функція безпосереднього виконання покарання не є властивою для жодного суб'єкта контролю за виконанням вироку суду [11, с. 144–145].

Як зазначала Л.І. Олефір, оптимізація функціонування кримінально-виконавчої інспекції в орган пробації, завдання якого виконувати в тому числі й альтернативні види покарань, дасть змогу ретельно систематизувати та обрати необхідний арсенал заходів, спрямованих на контроль, нагляд і надання допомоги в трудовому й побутовому влаштуванні особам, які звільнені від відбування покарання та перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції [12, с. 103]. Більше того, інтеграція в європейський простір та утвердження в українському суспільстві основних прав і свобод людини та громадянина зумовили необхідність нових пошуків виконання покарань. Саме створення органу пробації є обдуманим і вивіреним кроком у сфері реформування пенітенціарної системи України [13, с. 57].

Сьогодні вже можна констатувати факт створення системи пробації в Україні, діяльність якої регулюється Законом України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року. У системі Міністерства юстиції України функціонує Департамент пробації. У структурі міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації діють відповідні управління пробації. Крім того, станом на 15 вересня 2017 року в Україні відкрито 9 Центрів ювенальної пробації [14].

Висновки. Підсумовуючи, варто ще раз наголосити на необхідності оптимізації кримінально-виконавчої політики. На стадії її реалізації така оптимізація повинна здійснюватися щодо діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері управління кримінально-виконавчою системою й у сфері безпосереднього виконання покарань.

У сфері управління кримінально-виконавчою системою необхідно, нарешті, зупинити трансформаційні процеси щодо зміни назви, структури органу, який мав би бути основним суб'єктом реалізації кримінально-виконавчої політики, остаточно визначившись, потрібно розробити нормативно-правову основу його функціонування.

У сфері вдосконалення безпосереднього виконання покарань досягти успіху можна за допомогою оптимізації правового статусу засуджених і персоналу органів та установ виконання покарань. Одночасно оптимізація діяльності Державної кримінально-виконавчої

служби України у сфері безпосереднього виконання покарань повинна здійснюватися окремо щодо покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, і щодо покарань, які не пов'язані з ізоляцією від суспільства. При цьому на особливу увагу заслуговує питання виконання покарань, альтернативних позбавленню волі, які реалізуються за допомогою механізму наглядової пробації. Натепер можна стверджувати про наявність правових, організаційних і матеріально-технічних засад функціонування системи пробації, а тому надалі потрібно вдосконалювати кримінально-виконавчу політику в цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Муравйов К. Удосконалення системи управління органами й установами виконання покарань. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 6. С. 244–248.
2. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/654-2017-p> (дата звернення: 15.03.2018).
3. Про порядок оптимізації діяльності слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та підприємств установ виконання покарань: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 № 396. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/396-2017-p> (дата звернення: 15.03.2018).
4. Міністр затвердив перелік тюрем, які будуть законсервовані. URL: https://dt.ua/UKRAINE/min-yust-zatverddiv-perelik-tyurem-yaki-budut-zakonservovani-255218_.html (дата звернення: 17.03.2018).
5. Кузнецова К. Как Шосткинская исправительная колония-66 стала неперспективной... URL: <http://www.shans.com.ua/?m=news&nid=25403> (дата звернення: 17.03.2018).
6. Яковець І.С. Об'єкт оптимізації процесу виконання кримінальних покарань та його цільова орієнтація. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 304–308.
7. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.
8. Яковець І.С. Загальні підходи до визначення методів оптимізації процесу виконання кримінальних покарань. Питання боротьби зі злочинністю. 2014. Випуск 27. С. 166–173.
9. Ягунов Д.В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: монографія. 4-те вид., перероб. та доп. Одеса: Фенікс, 2011. 446 с.
10. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 08.11.2012 № 631/2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/631/2012> (дата звернення: 15.03.2018).
11. Яковець І.С. Оптимізація діяльності кримінально-виконавчої інспекції. Право і інформатика. 2013. № 2(8). С. 142–148.
12. Олефір Л.І. Оптимізація функціонування кримінально-виконавчої інспекції в орган пробації в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2015. Випуск 15(2). С. 102–104.
13. Олефір Л.І. Пробація як важлива сфера діяльності у напрямку виконання альтернативних видів покарань в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. Випуск 1. С. 55–57.
14. На сьогодні в Україні відкрито 9 центрів ювенальної пробації – Чернишов. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/segodnya-ukraine-otkryto-9-tsentrov-yuvenalnoy-1505464969.html> (дата звернення: 20.03.2018).

ОСТАПЧУК Л. Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права
та кримінології
(Академія Державної
пенітенціарної служби)

УДК 343.851.3

ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ШТРАФУ

У статті проаналізовано основні проблемні питання, пов'язані з притягненням до відповідальності засуджених за ухилення від відбування покарання у виді штрафу. Визначено перелік заходів, спрямованих на запобігання ухилення від досліджуваного виду покарання.

Ключові слова: штраф, несплата, неможливість сплати, вид ухилення від відбування покарання, форми ухилення від відбування покарання, ухилення від відбування покарання у виді штрафу.

В статье проанализированы основные проблемные вопросы, связанные с привлечением к ответственности осужденных за уклонение от отбывания наказания в виде штрафа. Определен перечень мероприятий, направленных на предотвращение уклонения от исследуемого вида наказания.

Ключевые слова: штраф, неуплата, невозможность уплаты, вид уклонения от отбывания наказания, формы уклонения от отбывания наказания, уклонение от отбывания наказания в виде штрафа.

The article analyzes the main problematic issues related to bringing to justice those convicted for evading punishment in the form of a fine. A list of measures aimed at preventing evasion of the type of punishment being investigated is determined.

Key words: penalty, non-payment, inability to pay, type of evasion from serving a sentence, form of evasion from serving a sentence, evasion from serving a sentence in the form of a fine.

Вступ. Основною метою прогресивної системи виконання покарань є стимулювання виправлення засудженого у процесі відбування кримінального покарання. Законодавцем передбачено можливість впливати на засуджених, які ухиляються від відбування покарання. Такий підхід дозволяє поновити соціальну справедливість та досягти мети покарання – виправлення і ресоціалізацію засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Ефективність виконання покарання залежить від багатьох факторів. Але в будь-якому разі необхідно як мінімум реальне виконання призначеного виду покарання. З цією метою держава створює різні правові механізми забезпечення реалізації кари – від інституту заміни призначеного покарання більш суворим видом до криміналізації ухилення від його відбування. Однак більшість положень вітчизняного законодавства далекі від ідеалу, зокрема порядок заміни покарання у виді штрафу іншим видом у разі ухилення від його відбування.

Такі недоліки у законодавстві не можна назвати випадковістю, оскільки внесення відповідних змін, пов'язаних із прийняттям Закону України «Про пробацію», потребувало опрацювання діючих нормативно-правових актів та приведення їх відповідність.

Науковцями та практичними спеціалістами не був здійснений детальний аналіз складів злочинів, що передбачають відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді штрафу, що і зумовило виникнення ряду правових колізій. Зокрема, це стосується співвідношення норм кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України. Відсутність тлумачення таких понять, як «ухилення від відбування покарання у виді штрафу», «несплата штрафу», «неможливість сплати штрафу», «види ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі», «форми ухилення від відбування покарання у виді штрафу» та «засоби запобігання ухиленню від відбування покарання у виді штрафу» спонукало нас до обрання саме такої теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення основних проблемних питань запобігання ухиленню від відбування покарання у виді штрафу шляхом проведення детального аналізу всіх можливих форм ухилення від досліджуваного виду кримінального покарання.

Результати дослідження. Теоретичними та практичним проблемами призначення та виконання покарання у виді штрафу за чинним КК України присвячені численні публікації вітчизняних науковців, зокрема Ю.А. Пономаренка, В.О. Попраса, О.С. Пироженко, В.П. Козиревої, які розглядали це питання на монографічному рівні. Проблематика штрафу розглядалася науковцями й у розрізі аналізу покарань за ті чи інші категорії злочинів (Т.А. Денисова, О.П. Горох, Н.О. Гуророва, А.А. Музика, Ю.В. Філей, О.А. Шаповалова та ін.), а також у порівняльно-правовому аспекті (М.І. Хавронюк). Водночас цей вид кримінального покарання залишається предметом перманентних наукових досліджень. Утім, проблеми запобігання ухиленню від відбування покарання у виді штрафу залишаються поза увагою як науковців, так і практичних працівників.

07 серпня 2015 р. набув чинності Закон України «Про пробацію» від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII, який визначив одним із завдань органу пробації виконання певних видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, яким, зокрема, є штраф. 08 жовтня 2016 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених», яким були внесені відповідні зміни до Кримінального, Кримінального процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України, а саме: закріплено на законодавчому рівні поняття органу пробації. Таким чином, з 08 жовтня 2016 р. обов'язок виконання покарання у виді штрафу покладено на відповідні відділи з питань пробації Міністерства юстиції України, оскільки органи кримінально-виконавчої інспекції припинили своє існування [5].

Порядок виконання (відбування) кримінального покарання у виді штрафу врегульований КВК України, відповідно до якого засуджений зобов'язаний сплатити штраф у місячний строк після набрання вироком суду законної сили і повідомити про це відділ із питань пробації за місцем проживання шляхом пред'явлення документа про сплату штрафу (квитанцію). У свою чергу, ст. 389 КК України передбачено відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді штрафу. Зміст поняття «ухилення від відбування покарання у виді штрафу» законодавцем чітко не визначається. Відповідно, щоб його сформулювати, потрібно визначитися з формами ухилення від досліджуваного нами виду кримінального покарання.

Так, аналізуючи норми КК України, ми звернули увагу на види та форми такої протиправної поведінки з боку засуджених, як ухилення від відбування покарання.

Згідно із тлумачним словником української мови, «вид» – це окрема галузь роботи, заняття, різновид у низці предметів, явищ, підрозділ, що об'єднує ці предмети, явища за спільними ознаками і входить до складу загального вищого розділу – роду [2, с. 132]. У свою чергу, КК України передбачає 12 видів кримінальних покарань (ст. 51 КК України). Що стосується видів ухилень від відбування покарань, то це: 1) ухилення від відбування покарання у виді штрафу (ч. 1 ст. 389 КК України); 2) ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 1 ст. 389 КК України); 3) ухилення від відбування покарання у виді громадських робіт (ч. 2 ст. 389 КК України); 4) ухилення від відбування покарання у виді виправних робіт (ч. 2 ст. 389 КК України); 5) ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі

(ч. 1, 2 ст. 390 КК України) 6) ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі (ч. 3 ст. 390 КК України); 7) ухилення від військової служби шляхом самоскалічення або іншим способом (ст. 409 КК України) [1, с. 40].

Таким чином, можна зробити висновок, що вид ухилення від відбування покарання зумовлено видом покарання. Ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, утворює, відповідно до КК України, самостійний склад злочину, тому покарання за таку злочинну поведінку призначається відповідно до виду покарання (за ухилення від відбування покарання у виді штрафу, громадських, виправних робіт, позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю тощо). Що стосується питання ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, відповідальність визначається залежно від форми ухилення (злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391 КК України); дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК України); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України)).

Водночас ч. 3 ст. 390 КК України передбачає відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк у формі неповернення до місця відбування покарання особи, засудженої до позбавлення волі, якій було дозволено короткотривалий виїзд, після закінчення строку виїзду.

Відповідно, форма – спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії [2, с. 1543].

Форми (способи) ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, можуть бути різними, й ухилятися від виконання обов'язку щодо його відбування особа може як шляхом вчинення активних дій (наприклад, зміни місця проживання без повідомлення органу пробації; неявки на реєстрацію без поважних причин), так і шляхом бездіяльності (наприклад, нез'явлення до місця відбування покарання). Слід враховувати, що всі правообмеження, передбачені конкретним видом покарання, визначені вироком суду, діють стосовно конкретної особи, і, відповідно, заборона на вчинення певних дій (з'являтися у визначені органом пробації дні на реєстрацію, не змінювати місце проживання, роботу без дозволу пробації) стосується не кола осіб, а конкретної особи.

Отже, ухилення від відбування покарання у виді штрафу є одним із видів ухилення від покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Ухилення від досліджуваного нами виду кримінального покарання відбувається у формі добровільної відмови від сплати штрафу (несплати), що проявляється у небажанні засудженого сплатити штраф за наявності реальної можливості це зробити.

Відповідно, відмова від сплати штрафу розглядається науковцями як несплата засудженим вказаної у вирокі суду суми грошей за реальної можливості її сплатити (наявності доходів від заняття підприємницькою чи незалежною професійною діяльністю, доходів у вигляді заробітної плати, пенсії, стипендії, а також доходів від продажу товарів, виготовлених на власному виробництві, доходів від надання послуг, авторських гонорарів, доходів від продажу рухомого та нерухомого майна, здавання його в оренду тощо) [3, с. 52].

Але для покарання у виді штрафу також характерними є інші форми невідбування призначеного вироком суду покарання, що не вважаються ухиленням від відбування покарання, зокрема: неможливість сплати штраф (складне матеріальне становище засудженого, що настало внаслідок нещасного випадку, стихійного лиха тощо); невідбування покарання у зв'язку зі звільненням особи від його відбування.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 53 КК України, розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного. Також постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення кримінальних покарань» № 7 від 24 жовтня 2003 р. визначено, що, призначаючи покарання у виді штрафу і визначаючи розмір та строки відповідного покарання, суди мають враховувати майновий стан підсудного, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо. Також у постанові зазначається, що, відповідно до ч. 4 ст. 53 КК України, суд, призначаючи покарання у виді штрафу, може з урахуванням майнового стану особи прийняти рішення

про розстрочку виплати штрафу певними частинами, встановивши періодичність і розмір таких виплат.

Поняття майнового стану не визначене законодавцем та є оціночним. Для оцінки майнового стану особи судом враховується: розмір заробітної плати, пенсії або стипендії винного; грошові доходи від його підприємницької або іншої законної діяльності; доходи у виді відсотків за банківськими вкладами; доходи від цінних паперів; доходи від земельної ділянки, нерухомого та іншого майна. Також береться до уваги наявність на утриманні у винного непрацевдатних осіб.

Також ч. 5 ст. 53 КК України передбачена можливість заміни покарання у виді штрафу іншим видом покарання за умови наявності об'єктивних на те причин. Мається на увазі, що, якщо у ході виконання вироку у засудженого виникли труднощі, пов'язані з його неспроможністю сплатити штраф у зв'язку з відсутністю необхідних коштів, постійного місця роботи та іншого джерела прибутку (відсутність (затримка) заробітної плати, грошових заощаджень, інших доходів), суд за поданням органу пробації може прийняти рішення про заміну покарання, виконання якого є непосильним для засудженого, покаранням у виді громадських, виправних робіт, позбавленням волі на певний строк залежно від розміру раніше призначеного штрафу.

Відповідно, такий вид кримінального покарання, як штраф, є досить ефективним засобом впливу на осіб, винних у вчиненні злочинів. Але забезпечення належної його ефективності можливе лише за умови розумного застосування обмежень майнових прав осіб, коли, з одного боку, ці обмеження є відчутними для засудженого та здатні вплинути на його поведінку і на поведінку інших осіб, з другого – не ставлять винну особу в ситуацію, коли з об'єктивних причин вона не може виконати призначений вид покарання.

Неможливо не погодитися з тим, що, призначивши винному досліджуваній вид кримінального покарання, держава проявляє гуманне ставлення як до самого засудженого, передбачивши можливості уникнення ухилення від відбування покарання, так і до всіх членів суспільства, захистивши їх від особи, яка вчинила протиправні дії (злочин), зобов'язавши винного сплатити визначену судом суму грошей у дохід держави.

Проведений нами аналіз форм ухилення від відбування покарання у виді штрафу зобов'язує нас визначити, що саме необхідно розуміти під цим поняттям. На нашу думку, під ухиленням від відбування покарання у виді штрафу необхідно розуміти бездіяльність засудженої особи, що виражається у небажанні сплатити призначену вироком суду суму грошей у місячний термін за наявності реальної можливості це зробити, а також несплата визначеної судом суми платежу, призначеного у порядку розстрочки.

Однак окремі положення діючих нормативно-правових актів здалися нам не зовсім логічними, а саме такими, що суперечать один одному. Це стосується передусім питання відповідальності засудженого за відсутності можливості сплатити штраф або черговий платіж (у разі призначення штрафу з розстрочкою виплати) та ухилення від його відбування.

Відповідно до ч. 3, 4 ст. 26 КВК України, у разі несплати штрафу або його частини до засудженого може бути застосована судом заміна покарання іншим видом – покаранням у виді громадських, виправних робіт або позбавлення волі залежно від суми призначеного штрафу та ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння. Нормами КК України передбачено, що у разі ухилення засудженого від сплати штрафу суд може призначити покарання у виді виправних робіт на строк до двох років або обмеження волі на той самий строк (ч. 1 ст. 389). Тобто мають місце дві форми невідбування покарання, зокрема: ухилення від відбування покарання у виді штрафу та неможливість його виконання, що є нетотожними поняттями та тягнуть за собою різні правові наслідки.

Але чому за відсутності можливості сплатити штраф суд замінює призначений вид покарання значно суворішим видом, аніж у разі ухилення від його відбування?

Неузгодженість норм двох діючих нормативно-правових актів у частині відповідальності за ухилення та неможливість сплати штрафу дає можливість засудженому уникнути більш суворого виду кримінального покарання.

Також заслуговує на увагу норма, передбачена у ч. 3 ст. 80КК України, у якій зазначається, що перебіг строків давності зупиняється, якщо засуджений ухиляється від відбування покарання. У цьому разі перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. Редакція вищевказаної статті певним чином співвідноситься зі ст. 389 та 390 КК України, оскільки ухилення від відбування покарання, про яке йдеться у ч. 3 ст. 80, у своєму конкретному прояві відповідає складу одного зі злочинів, передбачених зазначеними статтями Особливої частини КК. Отже, роблячи висновки про ухилення особи від відбування покарання у разі застосування ч. 3 ст. 80 КК України, суд фактично визнає її винною у вчиненні нового злочину. Таке правозастосування суперечить ч. 1 ст. 62 Конституції України, згідно з якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, поки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Таким чином, вирішувати питання про зупинення строків давності виконання обвинувального вироку суду можливо лише після набрання законної сили обвинувальним вироком суду, яким особа буде визнана винною в ухиленні від відбування покарання. Тобто внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань не може слугувати доказом ухилення від відбування покарання.

Висновки. Враховуючи вищевказане, необхідно виокремити низку заходів, спрямованих на запобігання ухиленню від відбування покарання у виді штрафу, зокрема: удосконалити норми чинного законодавства (ст. 26 КВК України та ст. 389 КК України; створити інформаційну базу профілактики ухилення від відбування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; інформувати суспільство про кримінальний склад засуджених на веб-сайті ДПтС або Міністерства юстиції України у відкритому доступі; своєчасно подавати запити до фінансових установ про здійснення платежу засудженою особою; збільшити строк виконання покарання у виді штрафу до трьох років; із засудженим до покарання у виді штрафу проводити індивідуально-профілактичні бесіди та роз'яснювати, що у разі зміни матеріального становища засудженого та наявності реальної неможливості сплатити штраф він повинен негайно проінформувати про це орган пробації, подавши необхідні підтверджуючі документи; своєчасно реагувати на факти ухилення від відбування покарання у виді штрафу працівниками органу пробації та подавати до суду клопотання про притягнення засудженого до відповідальності за ухилення від відбування покарання; закріпити на законодавчому рівні можливість стягнення у примусовому порядку суми штрафу із заробітної плати засудженого. Адже покарання у виді штрафу може сприяти досягненню мети покарання лише тоді, коли воно буде для засудженого важким, але реальним для виконання.

Список використаних джерел:

1. Бандоля Л.Г. Кримінологічні засади запобігання ухиленню від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (за матеріалами кримінально-виконавчої інспекції): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 262 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2007. 1728 с.
3. Горюх О.П. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (окремі проблеми судової практики). Наука і правоохорона. 2014. № 1. С. 49–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_1_10.
4. Денисова Т.А. Основні тенденції діяльності держави у сфері застосування кримінальних покарань. Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид. 2010. Вип. 50. С. 260–267.
5. Лист до Слов'янського міського суду Донецької області від 17 травня 2017 р. № 15487.
6. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент. / за заг. ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Каннон, А.С.К., 2003. 1104 с.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Одиссей, 2008. 560 с.

УС О. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права № 1
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.21

КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО БЛАНКЕТНОЮ ДИСПОЗИЦІЄЮ

Стаття присвячена проблемам кваліфікації злочину, передбаченого бланкетною диспозицією. З'ясоване поняття бланкетної диспозиції (ознаки), її правова природа, місце в системі КК, зміст, форма вираження, види. Запропоновані правила (рекомендації) кримінально-правової оцінки скоєного діяння (кваліфікації злочину), передбаченого бланкетною диспозицією.

Ключові слова: кваліфікація злочину, кримінально-правова оцінка скоєного діяння, кримінально-правова норма, бланкетна диспозиція, ознака.

Статья посвящена проблемам квалификации преступления, предусмотренного бланкетной диспозицией. Установлено понятие бланкетной диспозиции (признака), ее правовая природа, место в системе УК, содержание, форма выражения, виды. Предложены правила (рекомендации) уголовно-правовой оценки совершенного деяния (квалификации преступления), предусмотренного бланкетной диспозицией.

Ключевые слова: квалификация преступления, уголовно-правовая оценка совершенного деяния, уголовно-правовая норма, бланкетная диспозиция, признак.

The article is devoted to the problems of qualification of a crime, provided by blanket disposition. The notion of blanket disposition (features), its legal nature, place in the system of the Criminal Code, content, form of expression, kinds. The rules (recommendations) for a criminal-law assessment of a committed act (qualification of a crime) provided by blanket disposition are proposed.

Key words: qualification of a crime, criminal-law assessment of committed act, criminal-law norm, blanket disposition, feature.

Вступ. Кримінальний кодекс України 2001 року (далі – КК) містить значну кількість норм з бланкетними диспозиціями (власне, з бланкетними ознаками). Наявність їх значною мірою впливає на кваліфікацію злочину. З цієї метою доцільно з'ясувати поняття бланкетних диспозицій (ознак), їх правову природу, місце в системі КК, зміст, форму вираження, види та правила кваліфікації злочину, передбаченого бланкетною диспозицією.

Постановка завдання. Проблема бланкетних норм (ознак, диспозицій, понять) у кримінальному законодавстві традиційно залишається об'єктом уваги науковців. У різні періоди розвитку кримінально-правової доктрини цьому питанню приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема: Я.М. Брайнін, Л.Д. Гаухман, В.К. Гришук, О.О. Дудоров, С.І. Дячук, О.В. Кобзева, М.І. Ковальов, В.М. Косович, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, В.О. Навроцький, А.О. Наумов, А.П. Огородник, М.І. Панов, М.І. Пікуров, В.В. Пітецький, Г.Т. Ткешеладзе, М.І. Хавронюк, С.Д. Шапченко, Г.З. Яремко та інші дослідники. Водночас

низці питань кваліфікації злочину, передбаченого бланкетною диспозицією, окрема увага приділялася недостатньо.

Результати дослідження. Поняття «бланкетний», «бланковий» виникло на початку ХХ століття і вперше було сформульовано німецьким криміналістом К. Біндінгом. Бланковими (Blanketstrafgesetze), бланкетними називалися норми, що мають вид бланка, у якому санкція відповідає напису, а диспозиція – тій прогалині, у якій компетентна влада має зазначити відповідний наказ або заборону.

Бланкетна диспозиція (від фр. «blanc» – білий – заготовля, форма для документа; чистий аркуш з частково виконаним текстом, а у другій частині – призначений для додаткового заповнення) – це така частина кримінально-правової норми, зміст якої визначається (розкривається) не лише кримінальним законом, але й нормами інших законів та (або) підзаконних нормативно-правових актів: положень, уставів, інструкцій, стандартів тощо [1, с. 120]. Так, на думку Л.Д. Гаухмана, бланкетними називаються норми права, диспозиції норм права чи ознаки, конкретний зміст яких розкривається у законі, що відноситься до іншої галузі права, та (або) у іншому нормативно-правовому акті [2, с. 245]. Бланкетність диспозицій кримінально-правових норм свідчить про відсутність їх конкретного змісту за наявності у них прямих чи опосередкованих посилань на норми інших галузей права, у яких цей зміст розкривається. Сутність бланкетності ознак (диспозицій, понять) полягає в тому, що конкретний їх зміст залежить від норм (нормативно-правових актів), що належать до іншої галузі права (законодавства).

Г.З. Яремко зазначає, що бланкетна диспозиція в статті Особливої частини КК України – це структурний елемент заборонної кримінально-правової норми, який безпосередньо лише абстрактно називає або описує окремі ознаки складу злочину, а для їх конкретизації відсилає (прямо чи опосередковано) до приписів інших галузей права, що можуть бути формалізовані у нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та правових звичаях, і які виступають додатковою нормативною підставою кримінально-правової кваліфікації [3, с. 44].

У кримінально-правовій доктрині дискусійним залишається питання щодо правової природи (сутності) бланкетних диспозицій кримінально-правової норми, тобто чи визначає бланкетна диспозиція ознаки елементів складу злочину і лише для їх уточнення (конкретизації, розкриття змісту) відсилає до норм інших галузей права [4, с. 257; 5, с. 60–61], чи існування бланкетних диспозицій надає право на визначення ознак елементів складу конкретного злочину спеціально визначеним органам державної влади у відповідних нормативно-правових актах [2, с. 251].

Доцільно відзначити, що найбільш поширеною нині є позиція, згідно з якою бланкетна диспозиція називає ознаки елементів складу відповідного злочину, зміст яких може бути визначений тільки шляхом звернення до законів або інших нормативних актів, що відносяться до інших галузей права та законодавства [6, с. 49]. Водночас у кримінально-правовій доктрині дискусійним залишається питання щодо співвідношення бланкетної диспозиції (поняття) кримінально-правової норми та іншогогалузевого припису, що конкретизує зміст такої диспозиції. Зокрема, певні науковці стверджують, що бланкетна диспозиція не має самостійного значення, а є лише складовою змісту норм, які встановлюють конкретні приписи [7]. Інші дослідники зазначають, що норми інших галузей права в кримінально-правовій регламентації суспільних відносин відіграють допоміжну роль. Вони застосовуються остільки, оскільки це передбачено кримінально-правовою нормою, не самостійно, а лише поряд із нормою кримінального закону [8, с. 79]. Вважаємо, що норми інших галузей права лише розкривають, конкретизують (уточнюють) зміст окремих ознак елементів складу злочину, що передбачений у бланкетній диспозиції, вони не замінюють саму кримінально-правову норму та не змінюють її зміст. Такі приписи виконують у структурі кримінально-правової норми конкретизуючу, субсидіарну, доповнюючу функцію.

Необхідно зазначити, що у доктрині кримінального права висловлюється позиція, згідно з якою бланкетні диспозиції (ознаки) статей Особливої частини КК породжують змі-

шану протиправність [8, с. 79]. Інші науковці вважають, що протиправність завжди залишається кримінально-правовою, а має місце лише бланкетний спосіб виразу (описання) кримінальної протиправності конкретного злочину [9, с. 224].

Окремі вчені стверджують, що бланкетна диспозиція має відсилати не до будь-яких нормативно-правових актів, а лише до законів [10, с. 31]. Інші дослідники вказують на можливість конкретизації змісту бланкетної диспозиції (ознаки) також нормативно-правовими актами, що не мають силу законів (іншими нормативно-правовими актами) [4, с. 259]. Невипадково Пленум Верховного Суду України у роз'ясненнях, присвячених застосуванню кримінально-правових норм із бланкетними диспозиціями, звертає увагу на те, що питання про кваліфікацію діяння особи у такому разі необхідно вирішувати з обов'язковим урахуванням нормативно-правових актів, що містять конкретизацію (розкриття) змісту бланкетних ознак елементів складу відповідного злочину. Так, згідно з п. 2 постанови ПВСУ «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля» від 10 грудня 2004 р. № 17 «оскільки більшість статей, якими передбачено відповідальність за злочини й адміністративні правопорушення проти довілля, є бланкетними, судам варто ретельно з'ясувати, яким саме *законодавством* регулюються правовідносини, пов'язані із використанням та охороною відповідного природного ресурсу (землі, надр, вод, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу тощо)». Відповідно до абз. 1 та 2 п. 3 постанови ПВСУ «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23 грудня 2005 р. № 14 «при розгляді справ про злочини, відповідальність за які встановлено статтями 286-288, 415 КК, варто мати на увазі, що диспозиції сформульованих у них норм – бланкетні. У зв'язку з цим суди мають ретельно з'ясувати і зазначати у вироках, у чому саме полягали названі у перелічених статтях порушення; норми яких правил, інструкцій, інших нормативних актів не додержано; чи є причинний зв'язок між цими порушеннями та передбаченими законом суспільно небезпечними наслідками».

Відповідно до положень, викладених у рішенні Конституційного Суду України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000, бланкетна диспозиція кримінально-правової норми лише називає або описує злочин, а для повного визначення його ознак відсилає до інших галузей права. Основна особливість бланкетної диспозиції полягає в тому, що така норма має загальний і конкретизований зміст. *Загальний зміст* бланкетної диспозиції передається словесно-документною формою відповідної статті Особливої частини КК і включає положення інших нормативно-правових актів у тому вигляді, в якому вони сформульовані безпосередньо в тексті статті. Саме із загальним змістом бланкетної диспозиції пов'язане визначення кримінальним законом діяння як злочину певного виду та встановлення за нього кримінальної відповідальності. *Конкретизований зміст* бланкетної диспозиції передбачає певну деталізацію відповідних положень інших нормативно-правових актів, що наповнює кримінально-правову норму більш конкретним змістом. Зміни, що вносяться до нормативно-правових актів інших галузей права, посилення на які містить бланкетна диспозиція, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону. Така диспозиція кримінально-правової норми залишається незмінною [11].

На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що *бланкетна диспозиція* – це структурний елемент кримінально-правової норми, у якому безпосередньо лише абстрактно названі чи описані окремі ознаки елементів складу злочину, а для їх конкретизації (встановлення та розкриття змісту) міститься певною мірою виражене посилення (пряме чи опосередковане) до приписів інших галузей права, що формалізовані у законах та (або) інших нормативно-правових актах.

Доцільно звернути увагу, що бланкетну диспозицію варто відмежовувати від диспозиції, що містить терміни іншомовного походження чи загально вживані наукові терміни інших галузевих наук. У такому разі для з'ясування та розкриття (уточнення) змісту наведе-

них термінів доцільно звертатися до *граматичного* (етимологічного, філологічного) тлумачення, яке полягає у з'ясуванні змісту кримінально-правової норми шляхом етимологічного або синтаксичного аналізу її тексту, правил граматики та пунктуації, а також встановлення значення й змісту слів, термінів, понять, що застосовуються у законі, ознайомлення з тлумаченням конкретних термінів (понять, категорій) в академічних тлумачних словниках української мови, словниках слів іншомовного походження, енциклопедіях тощо.

Зазначимо, що наявність у КК норм з бланкетною диспозицією має подвійне значення: а) позитивне – позбавляє законодавця необхідності описання змісту ознак елементів складу злочину, зміст яких розкрито в інших нормативно-правових актах, і забезпечує тим самим економію тексту КК; б) негативне – «розширює» кримінальне законодавство значною кількістю інших нормативно-правових актів, без використання яких неможливо застосувати кримінальний закон, що ускладнює правозастосуванню застосування КК. Крім того, посилення у бланкетних нормах на інші, крім законів, нормативно-правові акти, певною мірою надає можливість окреслювати сферу кваліфікації злочину не лише законодавцем, а й органами виконавчої влади.

Види бланкетності диспозицій кримінально-правових норм (ознак):

1. *За ступенем жорсткості взаємозв'язку з нормами інших галузей права та особливостями прояву* бланкетність поділяється на:

а) *конструкційна бланкетність* закладена у формулу складу злочину з урахуванням наявності в одній чи декількох ознаках елементів складу злочину міжгалузевого змісту, що проявляється в усіх випадках скоєння злочину такого виду. Цей зв'язок між кримінальним законом та іншими нормативно-правовими актами є постійним і тому має бути заздалегідь врахований законодавцем у формулюванні диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК.

Конструкційна бланкетність залежно від способу викладення посилання поділяється на два види: 1) та, що *явно виражена* – з фіксованим у КК посиланням до норм інших галузей права (приміром, ч. 2 ст. 158, ст. 172 тощо КК) і 2) *прихована* – наявність якої безпосередньо витікає з логічної структури диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК (наприклад, статті 177, 212 тощо КК);

б) *ситуаційна бланкетність* проявляється лише у конкретному випадку, коли певна ознака елементу складу злочину у конкретній ситуації набуває бланкетного змісту, що розкривається (конкретизується) за допомогою норм інших галузей права. У інших випадках ці ознаки елементів складу злочину можуть і не мати міжгалузевого юридичного змісту та втрачають міжгалузевий характер (приміром, під вчиненням фінансової операції з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок скоєння суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів (ч. 1 ст. 209 КК), відповідно до п. 47 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 14 жовтня 2014 р. «необхідно розуміти будь-які дії щодо активів клієнта, вчинені за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу, або про які стало відомо суб'єкту державного фінансового моніторингу в рамках виконання цього Закону». Водночас, як зазначає Пленум Верховного Суду України в п. 6 постанови «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 15 квітня 2005 р. № 5, фінансова операція може здійснюватися за допомогою як суб'єкта первинного фінансового моніторингу, так і будь-яких суб'єктів господарювання (ст. 55 Господарського кодексу України). Тому для максимального охоплення всіх видів фінансових операцій необхідно залежно від їх змісту звертатися також до інших нормативно-правових актів, що регламентують правовідносини у цій сфері, зокрема до законів: «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р.; «Про цінні папери і фондову біржу» від 18 червня 1991 р.; «Про страхування» від 4 жовтня 2001 р.; «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р.; «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 р.

2. Залежно від специфіки прийомів законодавчої (нормотворчої) техніки, які використовує законодавець у формулюванні конкретних заборон чи приписів можна виділити: а) *пряму* (явну, очевидну) та б) *непряму* (неявну, неочевидну) бланкетність.

Пряма (явна) бланкетність диспозиції кримінально-правової норми характеризується безпосередньою вказівкою на порушення тих чи інших норм, передбачених відповідними нормативно-правовими актами інших галузей права. Приміром, «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» (ст. 110 КК), «Порушення правил екологічної безпеки» (ст. 236 КК), «Порушення правил охорони або використання надр» (ст. 240 КК), «Порушення правил охорони вод» (ст. 242 КК), «Порушення правил поведінки з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами» (ст. 267 КК), «Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою» (ст. 272 КК) тощо. У цих диспозиціях містяться визначення (назва) суспільно небезпечного діяння, проте для з'ясування та розкриття його змісту необхідно встановити порушення конкретної норми іншої галузі права для кваліфікації скоєного суб'єктом злочину.

Непряма (неявна) бланкетність диспозиції кримінально-правової норми характеризується тим, що у ній відсутня безпосередня вказівка на порушення відповідних правових норм, які містяться в нормативно-правових актах інших галузей права. Водночас у цих диспозиціях зазначаються такі ознаки елементів складу злочину, які визначаються не лише у кримінально-правових нормах, але й у нормах інших нормативно-правових актів. Приміром, таким способом можуть визначатися: а) предмет злочину («державна таємниця», «наркотичні засоби», тощо), б) потерпілий від злочину («неповнолітній», «малолітній», «новонароджена дитина», тощо) б) суспільно-небезпечне діяння («незаконне», «проти-правне», «без спеціального дозволу» тощо), в) суспільно небезпечні наслідки («майнова шкода», «тілесні ушкодження», тощо), г) спеціальний суб'єкт злочину («уповноважена особа», «захисник», тощо). Не зважаючи на те, що в таких диспозиціях відсутня безпосередня вказівка на необхідність розкриття змісту таких ознак із використанням норм інших галузей права (тобто відсутня явно виражена (пряма) бланкетність диспозиції кримінально-правової норми), є очевидним, що для з'ясування їх змісту необхідно звертатися до таких норм. У цьому разі кваліфікація скоєного без урахування норм інших галузей права є фактично неможливою. Так, згідно з абз. 2 п. 2 Постанови ПВСУ «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15 «суди зобов'язані вимагати від органів досудового слідства долучення до матеріалів кримінальних справ про перевищення влади або службових повноважень копій нормативно-правових актів, положень, інструкцій, інших документів, що розкривають характер повноважень службової особи».

3. Залежно від місця норм з бланкетними диспозиціями в системі кримінального права їх можна поділити на: а) бланкетні норми, що розташовані у Загальній частині КК (наприклад, статті 6-8, 41, 62 тощо КК), та б) бланкетні норми, що розташовані в Особливій частині КК. При цьому останні можна поділити на: 1) норми, що містять ознаки елементів складів злочинів (приміром, статті 172, 176, 177, 209 тощо КК) та 2) норми, що не характеризують ознаки елементів складів злочинів (наприклад, ч. 5 ст. 212, ч. 6 ст. 258, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 307 тощо КК). Доречно зазначити, що більшість норм, які містять бланкетні диспозиції (ознаки), що розташовані в Особливій частині КК, це норми, що передбачають склади конкретних злочинів.

4. Залежно від предмета (об'єкта, явища), який характеризується бланкетною ознакою (наведений у бланкетній диспозиції), їх можна поділити на: а) бланкетні ознаки, що характеризують ознаки елементів складу злочину (зокрема, кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі), привілейовані ознаки (приміром, примітки до статей 185, 212, 212-1 тощо КК) та б) бланкетні ознаки, що характеризують інші кримінально-правові явища (поняття, інститути) (наприклад, статті 6-8, 41, 62, ч. 4 ст. 307 тощо КК).

Варто зазначити, що *серед ознак елементів складу злочину бланкетними поняттями* (ознаками) можуть характеризуватися (визначатися), зокрема такі:

1) об'єкт складу злочину (наприклад, основи національної безпеки (розділ I Особливої частини КК), статеві свобода та статеві недоторканість (розділ IV Особливої частини КК) тощо);

2) предмет злочину (приміром, стратегічно важливі сировинні товари, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України (ч. 1 ст. 201 КК); інформація, створена та захищена відповідно до чинного законодавства (ч. 1 ст. 361-2 КК); звірі, птахи чи інші види тваринного світу, занесені до Червоної книги України (ч. 1 ст. 248 КК), тощо);

3) потерпілий від злочину (наприклад, новонароджена дитина (ст. 117 КК); дитина, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування (ст. 150 КК); особа, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК); дитина (ст. 164 КК); непрацездатні батьки (ст. 165 КК); неповнолітній (приміром, ст. 156 КК); малолітній (приміром, ч. 4 ст. 152 КК) тощо);

4) суспільно-небезпечне діяння (приміром, порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143 КК); грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК); грубе порушення угоди про працю (ст. 173 КК); порушення недоторканості приватного життя (ст. 182 КК) тощо);

5) суспільно небезпечні наслідки (наприклад, значна шкода, великий розмір, особливо великий розмір (примітки до статей 185, 188-1, 192, 197-1, 199, 203-1, 205, 212, 212-1 КК) тощо);

6) спосіб, місце, обстановка, засоби (знаряддя) скоєння злочину (приміром, скоєння злочину із використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством (п. 9 ч. 1 ст. 67 КК); стан сильного душевного хвилювання, що раптово виник внаслідок протизаконного насильства (статті 116 та 123 КК); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, із використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації (ч. 2 ст. 163 КК); самовільно зайнята ділянка (ч. 3 ст. 197-1 КК); шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислюваної техніки (ч. 3 ст. 190 КК); шляхом незаконних дій з боку прокурора, слідчого або працівника підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність (ч. 1 ст. 373 КК) тощо);

7) суб'єкт злочину (наприклад, особа, на яку покладений обов'язок щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК); особа, яка зобов'язана дотримуватися правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК); особа, яка зобов'язана дотримуватися правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275 КК), службова особа (статті 364, 368, 369 та інші КК) тощо);

8) мотив та мета злочину (приміром, з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона (ст. 205 КК); з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК); з метою добитися прийняття незаконного рішення (ст. 343 КК) тощо);

9) кваліфікуючі ознаки складу злочину (приміром, неправомірна вигода у великому (особливо великому) розмірі (частини 3 та 4 ст. 368 КК); службова особа, яка займає відповідальне (особливо відповідальне) становище (частини 3 та 4 ст. 368 КК); службова особа правоохоронного органу (ч. 2 ст. 370 КК) тощо.

Дослідження бланкетних диспозицій дає підставу зазначити, що найбільш поширеними є диспозиції, що характеризують бланкетними ознаками такі ознаки елементів складу злочину, як предмет злочину, суспільно небезпечне діяння, спеціальний суб'єкт злочину. Водночас такі ознаки елементів складу злочину як причинний зв'язок, ознаки загального суб'єкта злочину, вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину не можуть характеризуватися бланкетним способом викладення.

Доцільно також звернути увагу, що бланкетні ознаки (ознаки кримінально-правової норми з бланкетною диспозицією) відносяться до групи перемінних ознак. Перемінні ознаки – це ознаки, зміст яких може змінюватися без зміни тексту кримінально-правової норми. У зв'язку з цим, якщо кримінально-правова норма з бланкетною диспозицією відсилає до зміненого чи вже скасованого нормативно-правового акта, то застосовується акт, який був чинним на час скоєння злочину, що підлягає кваліфікації (з урахуванням правил зворотної дії нормативно-правового акта у часі).

Кваліфікація злочинів у бланкетній диспозиції статті Особливої частини КК повинна мати два рівні правової оцінки: а) встановлення юридичного змісту бланкетних ознак із посиланням на відповідні нормативно-правові акти інших галузей права; б) формулювання загального висновку щодо відповідності (тотожності, ідентичності) ознак скоєного діяння ознакам (бланкетним та небланкетним) елементів складу конкретного злочину, передбаченого бланкетною диспозицією.

Дискусійним у науковій літературі та слідчо-судовій практиці залишається й питання щодо правил кваліфікації у разі застосування кримінально-правової норми з бланкетною диспозицією (ознакою). Так, окремі науковці вказують на необхідність у кримінально-правовій кваліфікації у формулі кваліфікації посилалися не лише на статтю (частину статті) КК, але й на статті інших нормативно-правових документів, норми інших галузей законодавства [12, с. 98], інші зазначають на доцільність посилання на такі статті (частини статті) нормативно-правового акта лише у мотивувальній частині відповідного процесуального документа [8, с. 80], треті дослідники пропонують приєднувати копії таких нормативно-правових документів до матеріалів кримінальної справи (провадження) [13, с. 34].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна сформулювати *правила* (рекомендації, алгоритм) *кваліфікації злочину, передбаченого бланкетною диспозицією*:

1) у кваліфікації злочину, передбаченого бланкетною диспозицією, необхідно з'ясувати та розкрити (конкретизувати) зміст бланкетних ознак елементів складу конкретного злочину. З цією метою варто встановити характер (вид) правозастосовної ситуації та нормативно-правовий акт (систему нормативно-правових актів) іншої галузі права, що містить розкриття та конкретизацію змісту бланкетної ознаки (диспозиції);

2) з'ясувати юридичну силу нормативно-правового акта (або декількох нормативно-правових актів, встановити їх ієрархію), який необхідно використовувати для розкриття та конкретизації змісту бланкетної диспозиції, встановити його чинність у часі, у просторі та за колом осіб;

3) встановити зміст норм відповідного нормативно-правового акта і визначити, чи саме він регулює такі конкретні суспільні відносини, щодо порушення яких (спричинення шкоди яким) було скоєно конкретний злочин.

Таким чином, кваліфікація злочину, передбаченого бланкетною диспозицією, обумовлена необхідністю застосування не лише кримінального законодавства, але й норм інших галузей права (законів та підзаконних нормативно-правових актів). Водночас застосування таких диспозицій кримінально-правових норм пов'язане з певними складнощами, проблемами у слідчо-судовій практиці, зокрема:

1) у КК відсутня норма, що регламентує допустимість бланкетних диспозицій кримінально-правових норм та, відповідно, обумовленість кваліфікації злочину приписами інших нормативно-правових актів;

2) для з'ясування та розкриття змісту низки кримінально-правових норм з бланкетними диспозиціями (ознаками) необхідно звертатися не до конкретного нормативно-правового акта, а до певних правових інститутів, зокрема й міжгалузевих, які, своєю чергою, можуть характеризуватися сукупністю норм, передбачених різними нормативно-правовими актами (законами та підзаконними нормативно-правовими актами), що мають різну юридичну силу та предмет правового регулювання.

У кримінально-правовій літературі для подолання окремих недоліків застосування бланкетних диспозицій (ознак) у кримінально-правовій кваліфікації навіть пропонується

доповнити КК певним додатком – вичерпним переліком відповідних нормативних актів. Стверджується, що такий одноразово здійснений та раціональний захід звільнить практичних працівників правозастосовних органів від необхідності кожного разу здійснювати пошук потрібних документів та витратити час, що є необхідним для розкриття та розслідування злочинів [2, с. 253–254];

3) закони та інші нормативно-правові акти, які використовуються для з'ясування та розкриття змісту кримінально-правової норми з бланкетною диспозицією (ознакою), не є стабільними та незмінними. У зв'язку з чим у кваліфікації злочину, передбаченого бланкетною диспозицією, необхідно з'ясувати чинність відповідної норми регулятивного нормативно-правового акта у часі (зокрема, його зворотну дію у часі), просторі та за колом осіб;

4) складнощі (проблеми) кваліфікації злочину, склад якого передбачений у бланкетній диспозиції кримінально-правової норми, виникає також і за відсутності єдності юридичної термінології, яка застосовується у кримінальному законі та в інших нормативно-правових актах, тобто наявності неоднозначної (невизначеної чи суперечливої) термінології (причому, «незаконний вплив», «неправомірний випуск або використання» тощо). Очевидно, що один і той самий термін повинен мати одне значення у кримінально-правових нормах, зміст яких розкривається у регулятивних нормативно-правових актах. Виконання цієї вимоги забезпечить єдність правозастосовної практики. Саме тому вчені неодноразово наголошували на необхідності наявності для кожної самостійної правової галузі стійкої системи міжгалузевих зв'язків.

Список використаних джерел:

1. Панов М.И. Уголовно-правовая норма при бланкетной диспозиции Закона об уголовной ответственности: понятие и особенности применения / М.И. Панов, Н.Д. Квасневская. Вестн. асоц. крим. права Украины. 2016. № 6. С. 113–130.
2. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М.: ЗАО «ЮрИнфоР», 2013. 576 с.
3. Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального Кодексу України. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 432 с.
4. Дудоров О.О. Про місце бланкетної диспозиції норми кримінально-правової заборони у конкретизації змісту складу злочину. Вісн. акад. наук України. 2009. Число 1(14). – С. 257–260.
5. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М.: Изд-во МГУ, 1976. 182 с.
6. Кауфман М.А. Энциклопедия уголовного права: Т. 2: Уголовный закон. / Отв. ред. В.Б. Малинин. СПб.: Изд. проф. Малинина, 2005. 848 с.
7. Боровиков Н.С. Бланкетные нормы в уголовном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2009. 22 с. URL: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1353003>.
8. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
9. Гришук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посіб. для студ. юрид. фак. вищ. навч. закл. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2006. 568 с.
10. Гуророва Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 384 с.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00>
12. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. М.: Изд-во Академии наук СССР, 1948. С. 98.
13. Галахова А.В. Уголовно-правовая характеристика транспортных преступлений: учеб. пособ. М. : МССШМ МВД СССР, 1990. 56 с.

ЦЕРКУНИК Л. В.,
асистент кафедри кримінального права
та процесу
(Ужгородський національний
університет)

УДК 343.988

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ ПРОЦЕС ВІКТИМІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті розглядаються віктимологічні детермінанти, що обумовлюють процес віктимізації засуджених в установах виконання покарань. На підставі елементів кримінологічної характеристики жертви в УВП здійснено розподіл віктимологічних детермінантів на: віктимогенні (сприяють процесу віктимізації потенційної жертви та впливають на злочинність, віктимність засуджених); антивіктимогенні (перешкоджають процесу віктимізації), які впливають на вторинну (рецидивну) віктимізацію.

Ключові слова: віктимологічне запобігання, детермінанти, віктимізація, жертва, віктимна поведінка, віктимність, установа виконання покарань.

В статье рассмотрены виктимологические детерминанты, обуславливающие процесс виктимизации осужденных в учреждениях исполнения наказаний. На основании элементов криминологической характеристики жертвы в УИН осуществлено разделение виктимологических детерминантов на: виктимогенные (содействуют процессу виктимизации потенциальной жертвы и влияют на преступность, виктимность осужденных); антивиктимогенные (препятствуют процессу виктимизации), которые влияют на вторичную (рецидивную) виктимизацию.

Ключевые слова: виктимологическое предотвращение, детерминанты, виктимизация, жертва, виктимное поведение, виктимность, учреждение исполнения наказаний.

The present paper considers the victimologic determinants that stipulate the process of victimization of the convicted persons at the institutions related to the execution of punishment. On the basis of the elements of the criminological characteristic of the victim at the institutions related to the execution of punishment, the victimologic determinants are divided into the victimogenic ones (those favoring the potential victim victimization and influencing criminality, convicted person's victimity), and antivictimogenic ones (i.e. preventing the victimization process), that influence the secondary (recurrent) victimization.

Key words: victimologic prevention, determinants, victimization, victim, victim conduct, victimity, institution related to the execution of punishment.

Постановка наукової проблеми та її значення. Причини віктимності становлять фундаментальну проблему віктимології. Саме тому побудова вчення про віктимологічний детермінізм вимагає використання знань із галузі філософії, економіки, юриспруденції, соціології, політології, психології та інших гуманітарних наук. Крім того, виявлення закономірностей віктимізації в межах віктимологічних досліджень ґрунтується на комплексному

вивченні різних видів зв'язків між соціальними явищами: тимчасових, просторових, функціональних, кореляційних. Системний підхід до вивчення віктимності дає змогу виявити серед детермінант головні (власне, причини) і другорядні (умови й інші чинники) та сконцентрувати увагу вчених-віктимологів на вивченні перших, враховуючи існування та слабкий зв'язок з другорядними. Відповідно до цього головне завдання віктимологічних досліджень на сучасному етапі розвитку віктимологічної теорії полягає не стільки у виявленні детермінант, а у визначенні ступеня та інтенсивності їх взаємодії, кількісному вимірюванні та якісній характеристиці закономірностей, що існують.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Натепер віктимологічні детермінанти є предметом дослідження таких науковців, як: О.М. Джужа, І.М. Даньшин, Л.М. Давиденко, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, В.Я. Рибальська, І.І. Карпеця, В.Є. Квашиш, В.П. Коновалов, О.Г. Колб, І.О. Колб, Н.Ф. Кузнецова, О.М. Литвинов, Г.М. Мінковський, Є.М. Моїсєєв, В.О. Туляков та ін.

Мета статті полягає у дослідженні елементів кримінологічної характеристики жертви в установах виконання покарань, що дозволить визначити авторські віктимологічні детермінанти.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Той факт, що історично віктимологія розпочала бурхливо розвиватися в руслі досліджень індивідуального рівня (взаємодія «злочинець – жертва»), зумовив дедуктивний підхід до вчення про віктимологічний детермінізм, ядро якого становить віктимологічна детермінація механізму скоєння злочину [1; 2, с. 51]. Саме тому формування відповідного віктимологічного вчення ставить перед нами завдання розроблення та уточнення понятійного апарату, спочатку розробленого в межах досліджень кримінології для опису механізму індивідуальної злочинної поведінки, що й обумовило вибір цього питання в якості окремого завдання дисертаційного дослідження.

У кримінологічній літературі поняття «механізм» використовується у описанні різних процесів, але зазвичай найбільш обґрунтовано – у розгляді питань детермінації скоєння конкретного злочину [1, с. 55]. Під «механізмом» узагалі, як поняттям у системі природних та гуманітарних наук, розуміють систему взаємозв'язаних елементів, у якій рух (зміна) одного або декількох викликає рух (зміну) решти елементів системи [3]. В окремих роботах з кримінології, обґрунтувавши застосування поняття «механізм» для описання злочинної поведінки, автори наводять таке припущення: якщо під системою розуміти конкретний злочин, а під її елементами особові й позаособистісні чинники, то механізм конкретного злочину можна представити як соціально-психологічну взаємодію його детермінант [4, с. 177].

У кримінології досить докладно також розкрито основні питання детермінації злочину: види детермінації, їх значення у генезисі конкретного злочину, система детермінації. Проте невирішеним залишається питання про механізм віктимного вчинку і систему його детермінації. Враховуючи глибоку спрацьованість характеристики кримінології механізму вчинення злочину, ми не наполягаємо на виділенні механізму віктимного вчинку як окремо взятої проблеми, оскільки за своєю суттю віктимний вчинок виступає одним із системоутворювальних елементів злочину як факту реальної дійсності. Водночас детермінація віктимного вчинку істотно відрізняється від детермінації злочинної поведінки щонайменше внаслідок того, що злочинець і жертва об'єктивно особи індивідуально (і типологічно) є різними [5, с. 104].

У результаті проведеного нами дослідження визначено, що детермінація злочинної поведінки і віктимного вчинку, незважаючи на вищезгадану відособленість, тісно взаємопов'язані між собою, тому під час вивчення механізму скоєння злочину, на нашу думку, варто розглядати як криміногенні й антикриміногенні, так і віктимогенні й антивіктимогенні детермінанти злочину. При цьому завдання віктимологічної теорії в кримінології зводиться не тільки до копіювання результатів досліджень кримінології, а й до виявлення відмінностей між детермінацією кримінології та віктимологією.

На нашу думку, такі дослідження є також необхідною умовою розроблення ефективних заходів віктимологічного запобігання злочинності й індивідуальної профілактики віктимності. При цьому абсолютно обґрунтовано головне місце в системі детермінації конкретного злочину у кримінологічній літературі посідає причинна детермінація, що також надає можливість розглядати коректність застосування терміна «механізм» для описання конкретного злочину, оскільки в «механізмі» рух одних елементів спричиняє рух інших – наслідок.

Механізм конкретного злочину є відкритою системою, як і всі системи, що існують у реальному світі. Отже, на розвиток взаємодії його елементів, що призводить до злочинного наслідку, впливає значна кількість чинників. Проте вплив цих чинників не є однако-вим, що дає змогу виокремити серед них головні детермінанти. З метою найефективнішого й конкретного дослідження механізму скоєння злочину в науці розглядають тільки основні детермінанти злочинів. Віктимологічна теорія, на нашу думку, також покликана виявити й дати розгорнуту характеристику головним віктимогенним й антивіктимогенним детермінантам конкретних злочинів.

Саме тому для розуміння механізму віктимологічної детермінації важливо з'ясувати структуру механізму конкретного злочину, що розкривається у кримінології по-різному та вимагає уточнення авторської позиції будь-якого дослідника з цієї проблематики.

У кримінології розуміння психологічної структури людської поведінки з'явилося із соціальної психології. На ґрунті емпіричних досліджень вчені- психологи виділили її головні елементи: мотивація, ухвалення рішення і власне поведінковий акт. Взаємодія цих елементів у процесі людської поведінки має детерміністський характер. При цьому багато провідних кримінологів зазначають, що для мети кримінологічного дослідження найбільше значення становлять ті детермінанти, що явно та безпосередньо впливають на злочинну поведінку індивіда [6]. Більшість кримінологів відносить до них елементи мотивації та ухвалення рішення про скоєння злочину. Водночас не можна недооцінювати роль умов етичного формування особи та роль конкретної життєвої ситуації в детермінації злочинної поведінки. Зокрема, як показують результати цього дослідження, якщо розглядати злочинні дії як наслідок, то їх причини у самому узагальненому значенні можна віднести до властивостей особи (безпосередні причини), а також до умов етичного формування особи і властивостей ситуації (об'єктивні причини, опосередковані особою). У зв'язку з цим у психології, а згодом і в кримінології, з'явилися три основні підходи до пояснення детермінації скоєння злочину.

Перший підхід полягає в поясненні злочинної поведінки відповідно до теорії властивостей, яка зводить причини поведінки виключно до індивідуальних особливостей особи [7, с. 29; 8, с. 50; 9, с. 67]. При такому підході ситуація відіграє роль імпульсу до дії, катализатора актуалізації відповідної установки. Проте вразливим місцем цієї теорії є однорідність поведінки індивіда стосовно схожих ситуацій, що допускається.

Прихильники другого підходу локалізують головні причини індивідуальної поведінки не в особі, а в ситуаційних чинниках [10; 11]. Вони обґрунтовують такий підхід властивістю живих істот, зокрема й людини, будувати свою поведінку шляхом пристосування до змінних ситуаційних умов на підставі наявного досвіду.

Третій підхід до пояснення поведінки є синтезом, що долає крайнощі теорії властивостей і ситуаціонізму [6]. Його послідовники вважають, що поведінка зумовлена як особистісними, так і ситуаційними чинниками і є наслідком їх взаємодії. Ця посилка підтверджується, насамперед, експериментальними психологічними дослідженнями. Особисті властивості й особливості ситуації, взаємодіючи, впливають одна на одну й на поведінку людини. Унаслідок цього виникає циклічний процес безперервної взаємодії і перетворення, у якому суб'єкт, діяльність і ситуація обумовлюють один одного.

У сучасній кримінології затвердився підхід до пояснення злочинної поведінки, що в самому узагальненому вигляді висловив В.М. Кудрявцев [3]. Відповідно до запропонованої ним теорії будь-якому виду активності, зокрема, і злочинній поведінці, передують особливий психічний стан, який здебільшого називають потребою. Такий стан завжди виступає як пере-

живання потреби людини в чомусь, що йому протистоїть, і водночас як залежність, як прагнення до подолання чогось. Зумовлена цими обставинами активність людини, передусім, зводиться до такої поведінки, що відповідає певній потребі. Залежно від задоволення потреб формується внутрішня будова потребнісно мотиваційної сфери особи, де положення кожної потреби залежить від її значущості, актуальності для життєдіяльності особи. Під час соціально-психологічного аналізу механізму поведінки суб'єкта потреби пов'язують людину із зовнішнім матеріальним світом і різними формами суспільних відносин.

Справді, як свідчить практика, всі людські потреби соціально зумовлені. При цьому в односторонньому розвитку одні потреби долають інші за рахунок їх гальмування. У цьому разі в особи може розвиватися більше енергії в одному напрямі й виявлятися пасивність або байдужість до всього іншого. Саме це спричиняє асоціальний стан особи внаслідок того, що квазіпотреби, які утворилися, можуть загальмувати або навіть на якийсь час погасити її соціально-ціннісні погляди, взаємини та прагнення. Такий стан людини безпосередньо пов'язаний з її десоціалізацією, викликаною скоєнням і приховуванням злочину. Проте це не означає, що особа діє тільки під владою індивідуальних потреб. Безпосередні особисті потреби людини соціально обумовлені й регулюються суспільними потребами. Водночас свідомість суспільних потреб впливає на характер розвитку особистих потреб, їх соціальну оцінку. До того ж, характер особистих потреб обумовлюється дією норм моралі, моральності та права. До потреб безпосередньо приєднується система спонукальних чинників: переконання, погляди, прагнення, інтереси, ідеали. Зокрема, в основі людської активності разом з потребами міститься категорія інтересу, що є віддзеркаленням соціальних та індивідуально-психологічних зв'язків особи. Інтерес як соціально-психологічна категорія об'єктивно обумовлений і суб'єктивно детермінований. Об'єктом інтересу є потреби людини, що обумовлені її соціальним становищем і властивостями самої особи.

Узявши за основу традиційну соціально-психологічну структуру механізму скоєння злочину, на підставі вимог системного підходу, а також зважаючи на те, що механізм, за визначенням, є системою, можна зробити висновок, що в цьому механізмі необхідно виокремити декілька елементів й етапів.

Більше того, оскільки детермінація злочину є тривалим процесом у часі, обґрунтовано виділяти певні етапи або відносно відособлені тимчасові проміжки у його розвитку. Водночас вивчення структурних складників цього процесу дає змогу виділити лише ті основні суб'єктивні й об'єктивні явища, взаємодія яких і становить зміст цього процесу, його суб'єктивні та об'єктивні явища, які є елементами механізму скоєння злочину, його криміногенними (антикриміногенними) і віктимогенними (антивіктимогенними) детермінантами. Як у зв'язку з цим зазначав В.В. Лунєєв, важливе значення в механізмі та детермінації злочину має мотивація в широкому розумінні, її етапи в динаміці або елементи у статичності, у процесі мотиваційного акту не заміняють один одного. Насамперед, вони «нашаровуються» один на одного, утворюючи з кожним новим елементом (етапом) усе більш і більш складні поєднання, які разом зі своєю головною функцією спонукання до дії починають виконувати функцію фільтру в оцінці й виборі суб'єктом усього того, що сприяє або протистоїть задоволенню актуальної потреби; функцію пуску, контролю і корекції вчинюваних дій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Через це мотивація, на думку В.В. Лунєєва, є системоутворювальним чинником, якому належить провідна роль у детермінації злочину [5, с. 212–214].

За результатами проведеного нами дослідження визначено, що взаємодія мотивації (суб'єктивних детермінант) та об'єктивних віктимологічних детермінант віктимного вчинку відбувається на фоні певної віктимологічної (віктимогенної або антивіктимогенної) ситуації, що передує або сприяє віктимізації особи у визначеному місці й у певний час.

Проблеми віктимологічної детермінації на індивідуальному рівні є центральним (стрижневим) елементом механізму скоєння злочину як з боку злочинця, так і з боку його жертви, в якому головну роль відіграє мотивація.

Виходячи з отриманих під час цього дослідження результатів, віктимологічні детермінанти злочинності можна розділити на віктимогенні (що сприяють процесу віктимі-

зації потенційної жертви) та антивіктимогенні (які перешкоджають процесу віктимізації). При цьому віктимологічні детермінанти варто дослідити окремо за групами:

- 1) які впливають на корисливу і насильницьку злочинність;
- 2) які впливають на індивідуальну і масову віктимність засуджених в установах виконання покарань.

Знову ж таки, враховуючи результати цієї роботи, можна виділити дві моделі віктимологічної детермінації засуджених у місцях позбавлення волі:

1) впливають на первинну віктимізацію. Ефективність такої моделі віктимологічної детермінації залежить від практики запобігання злочинам. Важливо чітко уявляти наявність різних відмінностей, які впливають на первинну віктимізацію;

2) впливають на повторну (рецидивну) віктимізацію.

Для складання адекватної й оптимальної моделі віктимологічної детермінації необхідно враховувати віктимогенні та антивіктимогенні чинники, які впливають на рівень, структуру і динаміку злочинності. Важливе значення має також аналіз відповідних чинників для моделювання рецидивної віктимності, але специфіка (іноді патологічна) рецидивної віктимності може бути викликана дією особливої групи детермінантів. Зокрема, як встановлено під час цього дослідження, первинна і рецидивна віктимність тісно взаємопов'язані.

Крім цього, відповідно до природи віктимності (як явища) детермінанти, які впливають на неї, можна поділити на: соціальні – детермінанти, що впливають на соціальну характеристику віктимності, її громадську значущість; правові – детермінанти, пов'язані з правотворчою і правозастосовною практикою, а також практикою запобігання злочинам. При цьому варто мати на увазі, що спектр віктимологічних детермінант, які мають вплив на злочинність, значно посилюється. До них варто віднести сукупність психологічних, економічних, соціальних і демографічних, а також політичних і юридичних детермінант.

Саме тому до віктимогенної і антивіктимогенної моделей детермінації варто включити таку систему детермінант:

- а) детермінанти, що впливають на первинну віктимність;
- б) детермінанти, що впливають на рецидивну віктимність;
- в) детермінанти корисливої злочинності;
- г) детермінанти насильницької злочинності;
- д) універсальна модель детермінації.

Своєю чергою, психологічний складник детермінант індивідуальної віктимності може бути представлений такими основними елементами: мотиви, установки, домагання й очікування, потреби й інтереси.

Як показали результати цієї праці, багато віктимологічних досліджень свідчать про наявність подібності між механізмами злочинної і віктимної поведінки.

Детермінанти індивідуальної віктимності і детермінанти злочинної поведінки тісно пов'язані між собою, тому у вивченні механізму скоєння злочину необхідно враховувати не лише криминогенні, але і віктимогенні детермінанти. Детермінантами індивідуальної віктимності варто назвати передзлочинну віктимну поведінку та психічний стан жертв у момент злочинного посягання. На основі проведеного дослідження встановлено, що у 54% особа із віктимогенними деформаціями частіше поводить себе негативно, чим привертає увагу інших засуджених.

З.В. Журавська, своєю чергою, виділила такі віктимологічні детермінанти злочинності в місцях позбавлення волі:

- 1) зовнішні, що пов'язані з джерелами загальної злочинності в цілому;
- 2) внутрішні, так звані «особливі загальносоціальні причини і умови», що детерміновані змістом покарання у вигляді позбавлення волі й особистісними характеристиками засудженого-рецидивіста;

3) віктимологічні фактори, які детерміновані індивідуальною поведінкою жертв злочинів та які характерні для місць позбавлення волі, соціально-правові аспекти формування яких розглядаються у п. 2.3 цієї дисертації [12, с. 153–154].

Висновки і перспективи подальших досліджень. До віктимологічних детермінант злочинності в УВП, на наш погляд, необхідно віднести:

- неналежний стан взаємодії адміністрації УВП з іншими правоохоронними органами, особливо в частині обміну інформацією щодо засуджених та інших осіб, які належать до об'єктів віктимологічного запобігання, відсутність координуючих механізмів із цих питань;
- проблеми відомчої взаємодії, зокрема всередині конкретної УВП;
- відсутність Закону України «Про профілактику злочинів», міжвідомчих інструкцій, положень та ін. із цих питань і нескоординованість суб'єктів профілактики злочинів, передусім, оперативних служб УВП та інших правоохоронних органів, що не дають можливості діяти на випередження, тобто забезпечити особисту безпеку окремо взятого засудженого, диктувати умови, перехопити ініціативу тощо в процесі боротьби зазначених органів держави зі злочинними проявами засуджених під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі;
- в останні роки відзначається розрив між професійним рівнем працівників правоохоронних органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, і професіоналізмом організованих злочинних угруповань, їхнім матеріальним, технічним та іншим забезпеченням;
- відсутність належних механізмів виконання відповідними службами УВП своїх повноважень у сфері запобігання, включаючи віктимологічне, злочинам у місцях позбавлення волі.

Список використаних джерел:

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: підручник. У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Ін Юре, 2007. 424 с.
2. Иншаков С.М. Криминология: вопросы и ответы. 2-е изд. М.: Юриспруденция, 2002. 224 с.
3. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения). М.: Юрид. лит., 1968. 198 с.
4. Клейменов М.П. Криминология: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма: ИНФРА-М, 2012. 432 с.
5. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии: учебник: в 2 т. Т. I. Общая часть. М.: Изд-во Юрайт, 2011. 1003 с.
6. Христенко В.Е. Психология поведения жертвы: учеб. пособие. Ростов-н/Д.: Феникс, 2004. 416 с.
7. Волков Б.С. Детерминистическая природа преступного поведения: монография. М.: Изд-во РУДН, 2004. 128 с.
8. Антонян Ю.М. Особо опасный преступник: монография. М.: Проспект, 2014. 310 с.
9. Антонян Ю.М., Эминов В.Е. Личность преступника: криминологическое исследование: монография. М.: Норма: ИНФРА-М, 2015. 368 с.
10. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси: Из-во АН Грузинской ССР, 1961. 211 с.
11. Нежурбіда С.І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.
12. Журавська З.В. Детермінанти злочинності в установах виконання покарань. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 7. С. 151–154.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ГРИЦАК Х. М.,
аспірант кафедри кримінального права
і процесу
(Інститут права та психології
Національного університету «Львівська
політехніка»)

УДК 343.1

**ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТИМЧАСОВИМ
ОБМЕЖЕННЯМ У КОРИСТУВАННІ СПЕЦІАЛЬНИМ ПРАВОМ –
ПРАВОМ НА ПОЛЮВАННЯ**

Стаття присвячена огляду питання застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом – правом на полювання. Здійснено аналіз судової практики, з якої можна дійти висновку про те, що під час полювання використання зброї може бути дуже небезпечним та травматичним і для самої людини, зокрема як із необережності, так і з невміння поводитися зі зброєю. Зроблено висновок про необхідність удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства в частині застосування тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом – правом на полювання.

Ключові слова: тимчасове обмеження, право на полювання, досудове розслідування, заходи забезпечення.

Стаття посвящена обзору вопроса применения такой меры обеспечения уголовного производства, как временное ограничение в пользовании специальным правом – правом на охоту. Осуществлен анализ судебной практики, по которой можно сделать вывод о том, что во время охоты использование оружия может быть очень опасным и травматическим и для самого человека как по неосторожности, так и с неумения обращаться с оружием. Сделан вывод о необходимости совершенствования действующего уголовного процессуального законодательства в части применения временного ограничения в пользовании специальным правом – правом на охоту.

Ключевые слова: временное ограничение, право на охоту, досудебное расследование, меры обеспечения.

The article is devoted to the review of the question of the application of such a measure for the provision of criminal proceedings as a temporary restriction on the use of special law – the right to hunt. An analysis of jurisprudence has been carried out on the basis of which it can be concluded that during the hunt the use of weapon can be very dangerous and traumatic both for the person himself, including both by inadvertent use and inability to handle weapon. The conclusion is made for the need to improve the existing criminal procedural law in terms of the application of a temporary restriction on the use of special law, namely the right to hunt.

Key words: temporary restriction, right to hunt, pre-trial investigation, security measures.

Вступ. Існує досить багато випадків використання мисливської зброї під час полювання без дозвільних документів, що зумовлює виникнення питання неможливості застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом – правом на полювання, оскільки або відсутні документи для вилучення, або ж такими документами є звичайний дозвіл на зброю, що відрізняється від того, вилучення якого передбачене процесуальним законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі питанню кримінальної відповідальності за незаконне полювання приділялась певна увага. Відповідні проблеми досліджували такі вчені: В.І. Андрейцев, Ю.С. Богомяков, В.І. Борисов, Т.Д. Бушуєва, П.А. Воробей, С.Б. Гавриш, В.Г. Гончаренко, В.К. Грищук, М.С. Грінберг, П.С. Дегель, С.А. Данилюк, О.О. Дудоров, Є.М. Жевлаков, М.Й. Коржанський, А.М. Комісаров, О.М. Костенко, З.Г. Корчева, І.П. Лановенко, Б.М. Леонтєв, Ю.І. Ляпунов, В.К. Матвійчук, А.Й. Мілер, В.Л. Мунтян, П.Т. Накіпелов, В.Д. Пакутін, П.Ф. Повеліцина, О.Я. Светлов, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, С.В. Трофімов, І.А. Тяжкова, В.І. Шакун, Ю.С. Шемшученко, В.А. Широков, С.С. Яценко та інші.

Результати дослідження. Відповідно до Закону України «Про мисливське господарство та полювання» від 22.02.2000 р. № 1478-III [1] мисливством називається вид спеціального використання тваринного світу шляхом добування мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь.

Полювання – дії людини, спрямовані на вистежування, переслідування з метою добування (відстріл, відлов) мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах. До мисливських тварин належать дикі звірі та птахи.

Відповідно до ст. 12 Закону, право на полювання в межах визначених для цього мисливських угідь мають громадяни України, які досягли 18-річного віку, іноземці, які одержали дозвіл на добування мисливських тварин та інші документи, що засвідчують право на полювання. Полювання з використанням вогнепальної мисливської зброї дозволяється лише особам, які одержали в уповноваженому державному органі відповідний документ дозвільного характеру на право користування цією зброєю.

До полювання прирівнюється:

– перебування осіб у межах мисливських угідь, зокрема на польових і лісових дорогах (крім доріг загального користування), з будь-якою стрілецькою зброєю або з капканами та іншими знаряддями добування звірів і птахів, або з собаками мисливських порід чи ловчими звірами і птахами, або з продукцією полювання (крім випадків регулювання чисельності диких тварин, польових випробувань і змагань мисливських собак (не нижче обласного рівня);

– перебування осіб на дорогах загального користування з продукцією полювання або будь-якою зібраною розчохленою стрілецькою зброєю.

Згідно з положенням ст. 14, документами на право полювання є такі: посвідчення мисливця; щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання з відміткою про сплату державного мита; дозвіл на добування мисливських тварин; відповідний дозвіл на право користування вогнепальною мисливською зброєю у разі її використання тощо.

Зазначені документи мисливець зобов'язаний мати під час здійснення полювання, транспортування або перенесення продукції полювання пред'являти їх на вимогу осіб, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання.

Нормативно-правовий акт, що регулює порядок видання дозвільних документів на полювання, існує Порядок видання посвідчення мисливця і контрольної картки обліку добутої дичини й порушень правил полювання, затверджений Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства від 01.10.2014 р. № 383 [2].

Як зазначається у п. 1.2 Порядку, «документами на право полювання є посвідчення мисливця, контрольна картка обліку добутої дичини й порушень правил полювання з відміткою про сплату державного мита та інші необхідні документи, передбачені ст. 14 Закону України «Про мисливське господарство та полювання».

Окрім цього, Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 17.10.2011 р. затверджено Положення про правила проведення полювань, поводження зі зброєю та порядок видання ліцензії на добування мисливських тварин [3], де досить чітко врегульовані практичні питання ведення полювання, поводження зі зброєю, та отримання ліцензії на добування однієї особини тварини певного виду.

Відповідно до наведених законодавчих актів і формується сфера мисливства та проводиться законне полювання. Однак, кримінальне законодавство встановлює відповідальність за порушення таких вимог. Так, ст. 248 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) закріплює санкцію за незаконне полювання [4, с.116]: порушення правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду, а також незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України, караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років із конфіскацією знарядь і засобів полювання та всього добутого.

Ті самі дії, якщо вони вчинені службовою особою з використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб, або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією знарядь і засобів полювання та всього добутого.

У Постанові Пленуму Верховного суду України від 10.12.2004 р. № 17 про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля [5] зазначається, що з'ясовуючи обставини вчиненого протиправного діяння, необхідно особливо ретельно перевіряти те, чи є причинний зв'язок між ним і фактом заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, чи не зумовлені шкідливі наслідки факторами, що не залежали від волі підсудного (стихійне лихо, пожежа тощо). Відповідальність за злочини проти довкілля настає і тоді, коли відповідні дії були вчинені у зв'язку з виробничою або іншою діяльністю.

Кримінальна відповідальність за полювання, незаконність якого полягала в порушенні встановлених правил, настає лише за умови заподіяння істотної шкоди. Такою шкодою, можуть бути визнані: зникнення того чи іншого виду тварин у певній місцевості; знищення місць компактного проживання та розмноження звірів і птахів, їхніх жител, споруд; руйнування об'єктів природного середовища; знищення тварин, відтворення яких пов'язане зі значними труднощами. За незаконне полювання в заповідниках чи на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, занесені до Червоної книги України, кримінальна відповідальність настає незалежно від того, чи мали місце шкідливі наслідки.

Отже, якщо особі інкримінується діяння, передбачене ст. 248 ККУ, а слідчий/прокурор має підстави для обґрунтованої підозри, то на етапі досудового слідства може вирішуватися питання про тимчасове обмеження в користуванні підозрюваним спеціальним правом – правом на полювання. У межах цього заходу, як ми знаємо, вилучаються документи, які посвідчують наявність такого права. Перелік документів ми зазначали при розгляді нормативно-правової бази здійснення мисливської діяльності. Серед таких основними є посвідчення мисливця, картка обліку та дозвіл на використання мисливської вогнепальної зброї.

Так, обставинами, які можуть заходами забезпечення кримінального провадження (у вигляді тимчасового обмеження на право полювання) є такі: «ОСОБА_1, ОСОБА_3 та ОСОБА_2 27 березня 2012 р близько 02-ї години неподалік с. Сичівка Вишгородського району Київської області на території господарства «Мисливські стежки-2» за попередньою змовою між собою, з використанням мисливської рушниці «Вепрь» № НОМЕР_3 калібру 308 мм. та лампи фари, за допомогою якою висвічували звірів, на автомобілі НОМЕР_1, який належить ОСОБА_1, здійснили незаконне полювання та добування диких звірів, а саме самця дикої козулі та самки дикого оленя з одним ембріоном, в результаті чого ТОВ «Мис-

ливські стежки-2» було заподіяно істотну шкоду, що обчислюється згідно із Законом України «Про мисливське господарство та полювання» в сумі 30500 грн.» [6] Діяння інкримінувалося за ч. 2 ст. 248 ККУ.

Такі дії, як правило, мають передбачати застосування міри процесуального примусу у вигляді тимчасового обмеження та вилучення документів, які посвідчують право на полювання. Як свідчить статистика, в Україні незаконно добувається досить значна кількість мисливських тварин, але реально судами притягнуто до відповідальності незначну кількість порушників. Згідно зі статистичними даними Державної судової адміністрації України, за вирокami, що набрали законної сили, за ч. 1 ст. 248 КК України, в Україні засуджено за незаконне добування дичини у 2001 р. – 3 особи, у 2002 – 46 осіб, у 2007 – 7 осіб, у 2008 – 13 осіб, а за ч. 2 ст. 248 КК України: у 2007 році – 14 осіб, у 2008 – 21 особу [7, с.2]. Загалом, за останні 13 років (з 1998 р. по 2010 р.) в Україні зареєстровано 897 фактів незаконного полювання [8, с.2].

Проте бувають зовсім і фатальні випадки, що трапляються через невиконання положень законодавства про ведення полювання та поведження зі зброєю. Так, нещодавно, «як встановили правоохоронці, смертельне поранення потерпілому з необережності спричинив рідний брат. Того дня двоє родичів вирішили піти на полювання без жодних дозвільних документів. Під час цього 60-річний чоловік випадково з власної зареєстрованої рушниць поцілів у брата. Один постріл виявився смертельним [9]». Такі випадки змушують задуматися про таку начебто невідчутну сферу нашого повсякденного життя – полювання. Окрім самої специфіки мисливства для окремої категорії осіб, часто нехтують іншими приписами закону, вважають непотрібним проходження процедури отримання дозвільних документів, та переконані, що наявність у них зброї є достатньою підставою для виходу на полювання.

Дуже вдало та доречно в такій ситуації, на нашу думку, висловився А.С. Курманов: «загальновідомо, що усвідомлення невідворотності строгого покарання за скоєний злочин є стримуючим, попереджувальним фактором, а впевненість в безкарності чи м'якості покарання – одна з обставин, яка сприяє вчиненню правопорушення» [10]. Саме в такому руслі і повинна рухатися практика застосування тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом – правом на полювання. Адже саме на етапі досудового слідства є реальні шанси уникнути повторності вчинення кримінального правопорушення, попередивши прояви протиправної поведінки в майбутньому через недостатність застосування та м'якість процесуальних заходів.

Особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення в сфері мисливства, повинна розуміти, що держава довірила їй право користуватися зброєю в розумних межах та цілях, а нехтування таким правом може закінчитися фатально.

Попри сказане, ми хочемо звернути увагу на таке: у більшості випадків особи, які незаконно займаються полюванням, не мають жодних дозвільних документів. У них є тільки зброя. На цьому потрібно зосередити нашу увагу.

Так, наприклад, «ОСОБА_3, в порушення правил полювання, маючи умисел на здійснення незаконного полювання, з метою добування диких тварин, 29.10.2013 р., біля 13:00 години, після завершення дійсності терміна дії картки відстрілу пернатої дичини № 12, виданої мисливським господарством НПП «Деснянсько-Старогутський», не маючи належного дозволу для здійснення полювання, взявши із собою свою мисливську рушницю марки ІЖ-58 12 калібру НОМЕР_1 та патрони до неї, пішов у ліс, розташований біля с. Стара Гута С-Будського району, який розташований на території природно-заповідного фонду НПП «Деснянсько-Старогутський», на якій полювання заборонено, де здійснював пошук тварин для їх відстрілу, однак був затриманий працівниками НПП «Деснянсько-Старогутський» та не встиг застрелити диких тварин» [11]. Або, наприклад, «ОСОБА_4 та ОСОБА_5, не маючи відповідного дозволу на полювання на зайця (відстрільної картки), у заборонений час (темний час доби), використовуючи для переслідування мисливської тварини автомобільний транспорт, виїхали на поле № 8, яке належить другому відділенню Державного дослідного господарства імені Суворова, розташованому біля с. Щербанка Роздільнянського району

Одеської області, що в межах території мисливських угідь Роздільнянської районної організації Українського товариства мисливців та рибалок, з метою здійснення незаконного полювання на зайця (мисливської тварини). Знаходячись в автомобілі, із мисливської рушниць марки ТОЗ-34 № 88334034 12 калібру здійснювали постріли» [12].

Як бачимо, питання про наявність дозвільних документів не піднімається, а питання про обмеження права на полювання не вирішується. Загалом, прецедентів щодо обмеження особи в користуванні спеціальним правом – правом на полювання, є надзвичайно мало. Однак самих випадків незаконного полювання налічується чимало. Яким же тоді чином відродити реалізацію названих заходів забезпечення кримінального провадження? Ми вважаємо, що це можна зробити лише відкоригувавши норму закону.

Судова практика проголошує те, що «особи, які володіють зброєю та мають намір її застосувати на полюванні, зобов'язані бути надзвичайно обережними та уважними, щоб не завдати шкоди життю та здоров'ю інших людей. Ступінь обережності взаємовідповідний небезпечності використання зброї» [13].

Висновки. Отже, у випадках вчинення злочинів із використанням зброї на полюванні, необхідно враховувати той ступінь небезпеки, який пов'язаний із застосуванням зброї, а також той факт, що необережність у цій ситуації може призвести до кримінального покарання, навіть якщо особа думає, що стріляє у тварину.

У зв'язку з цим, ми не можемо забувати про те, яку функцію виконують заходи забезпечення кримінального провадження – тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом. Під час аналізу необхідності застосування обмеження права на полювання чи права на використання мисливської зброї слід враховувати наявність ризиків для життя та здоров'я людей, які пов'язані з такою діяльністю та можуть продовжувати існувати.

Будь-які незаконні дії, ми ще раз наголошуємо, які пов'язані з використанням зброї, повинні присікатися та обмежуватися негайно. Як ми могли спостерігати, приклади необережного поводження зі зброєю та приклади її незаконного використання показують те, до чого призводить людська безпечність та віра у безкарність. Обмеження в користуванні спеціальним правом має змінити таке байдуже ставлення людей до зброї як загалом, так і під час полювання, оскільки небезпечність цього виду діяльності доведена фактами як на практиці, так і в межах кримінального судочинства.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про мисливське господарство та полювання». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1478-14>.
2. Наказ Мінагрополітики України «Про затвердження порядку видачі посвідчення мисливця і контрольної картки обліку добутої дичини й порушень правил полювання». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1316-14>.
3. Наказ Мінагрополітики України «Про правила проведення полювань, поводження зі зброєю та порядок видання». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1211-11>.
4. Кримінальний кодекс України. Київ, 2013. С. 215.
5. Постанова Верховного Суду від 10.12.2004 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>.
6. Судова практика. URL: <https://cases.legal/uk/act-uk1-27649076.html>
7. Проців О.Р. Браконьєрство в умовах командно-адміністративної системи управління мисливством. *Полювання та риболовля*. 2013. № 1(135). С. 2.
8. Турлова Ю.А. Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія цим злочинам: автореф на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2011. С. 2.
9. Стаття. URL: <http://www.cv.npu.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1777260>.

10. Курманов А.С. Причины совершения незаконной охоты. URL: http://www.lib.csu.ru/vch/9/2005_01/025.pdf.
11. Судова практика. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36734045>.
12. Судова практика. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45696097>.
13. Судова практика. URL: Gibson v. Payne, 79 Ore. 101, 154 P. 422 (1916).

ДАНИЛЕНКО А. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

КОЧУРА О. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.14

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПОЛОЖЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ, ЯКА СКОЇЛА СУСПІЛЬНО-НЕБЕЗПЕЧНЕ ДІЯННЯ ДО ДОСЯГНЕННЯ ВІКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ВІДПОВІДНО ДО ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто правове положення неповнолітньої особи, визначено особливості проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх. Окрему увагу приділено процесуальному статусу особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці від 11 років і до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Ключові слова: неповнолітній, досудове розслідування, вік кримінальної відповідальності, примусові заходи виховного характеру, поміщення до приймального-розподільника.

В статье рассмотрено правовое положение несовершеннолетнего, определены особенности проведения досудебного расследования в отношении несовершеннолетних. Особое внимание уделено процессуальному статусу лица, совершившего уголовное правонарушение в возрасте от 11 лет и до достижения возраста, с которого может наступать уголовная ответственность.

Ключевые слова: несовершеннолетний, досудебное расследование, возраст уголовной ответственности, принудительные меры воспитательного характера, помещение в приемник-распределитель.

The article deals with the legal status of a minor. Some peculiarities of pre-trial investigation of juveniles were determined. Particular attention is paid to the procedural status of the person who committed a criminal offense at the age of 11 years and before reaching the age from which criminal liability may occur.

Key words: *juvenile, pre-trial investigation, age of criminal responsibility, compulsory measures of educational character, placement in the reception-distributor.*

Вступ. Використання спеціальних термінів при визначенні вікових категорій учасників кримінального провадження має істотне значення в кримінальному процесі України. Тому що вік суб'єкта кримінальних процесуальних відносин має вплив не лише на порядок розслідування кримінальних правопорушень, а й не рідко є умовою застосування тієї чи іншої процесуальної дії або заходу забезпечення кримінального провадження.

Необхідно підкреслити, що значна кількість робіт вітчизняних та зарубіжних учених уже була присвячена питанням процесуального положення неповнолітньої особи взагалі в кримінальному провадженні, зокрема в роботах таких учених: С.С. Абламського, С.І. Вікторовського, В.К. Вуколова, О.Х. Галімова, М.І. Гошовського, Ю.М. Грошевого, Ю.І. Гурджи, А.І. Долгової, А.Я. Дубинського, К.Є. Ігошева, С.М. Зеленського, О.В. Капліної, У.С. Ковни, О.О. Кочури, О.П. Кучинської, В.О. Лазаревої, А.М. Ларіна, Г.М. Мінковського, В.Т. Нора, Т.В. Омельченка, В.М. Савицького, С.А. Сіненка, О.Ю. Скичка, Н.І. Снегерьова, Ю.М. Стражевича, В.М. Танцєрова, В.М. Тертишника, Д.П. Чекулаєва, С.А. Шейфера, С.П. Щєрби, С.В. Юношева, О.О. Юхна, Ю.П. Яновича, та ін. Однак цими авторами не проводилось концептуальних досліджень із розгляду питань, пов'язаних з особливостями проведення досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, а досліджувались лише деякі певні аспекти.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення положень чинного кримінального процесуального законодавства для встановлення особливостей процесуального положення особи, яка скоїла суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності.

Результати дослідження. Поняття «неповноліття» («неповнолітній») можна знайти в різних галузях права, де воно має специфічний зміст, що визначається особливостями суспільних відносин, які регулюються цією галуззю права. Щодо загального юридичного поняття «неповноліття», то воно містить загальну демографічну характеристику осіб визначеного віку. У законодавстві, юридичній практиці та юридичній літературі найчастіше використовується термін «неповнолітній», менш часто - «неповноліття», а з набранням чинності Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України у 2012 р. набув законодавчого закріплення новий термін - «малолітній». Ми вважаємо, що необхідно звернути увагу на те, що тлумачення та законодавчого закріплення до терміну «неповнолітній, який не досяг віку кримінальної відповідальності», у чинному КПК України не існує, хоча в параграфі 2 глави 38 визначені положення щодо застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Слід визначити, що в загальному розумінні термін «неповнолітній» означає ознаки особи, яка не досягла повноліття [1, с. 286].

Із точки зору юридичних наук, «неповнолітній» - це особа, яка не досягла певного віку, з настанням якого закон пов'язує її повну цивільну дієздатність, тобто можливість реалізовувати в повному обсязі суб'єктивні права, свободи та юридичні обов'язки, які передбачені Конституцією та іншими законами держави. У міжнародно-правових актах це поняття набуває такого тлумачення, зокрема в ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р. визначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [2]. У ст. 11 Правил Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі вказано, що неповнолітнім є будь-яка особа у віці до 18 років. Вікова межа, з досягненням якої має бути

заборонено позбавлення дитини свободи, повинна визначитися законом [3]. Водночас мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), не визначають вікової межі повноліття, проте у ст. 2.2 міститься визначення поняття «неповнолітній», згідно з яким неповнолітньою вважається дитина або молода людина, яка в межах чинної правової системи може бути притягнута до відповідальності в такій формі, що відрізняється від форми відповідальності, котра застосовується до дорослого [4]. Слід зазначити, що останній міжнародний документ прямо не вказує віковій межі настання повноліття, адже мінімальні межі віку кримінальної відповідальності дуже відрізняються залежно від історичних і культурних особливостей. Таким чином, вік неповноліття не є універсальним для всіх держав світу. Як правило, він складає 18 років, але є держави, де повнолітніми вважаються особи, які досягли 15, 20 років або 21 року. Тому коли в міжнародно-правових актах ідеться про вікові групи неповнолітніх, то, як правило, межею неповноліття визначається 18 років, після чого до відповідного законодавчого акту додається таке: «якщо інший вік не встановлений національним законодавством».

За дослідженням, сучасний підхід із використанням міжнародного досвіду до питання про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності, на наш погляд, має полягати у визначенні певної здатності самого неповнолітнього сприймати пов'язані з кримінальною відповідальністю моральні та психологічні аспекти. Визначення в можливості притягнення його до кримінальної відповідальності, повинні бути пов'язані з оглядом на індивідуальні особливості та сприйняття і розуміння ним відповідальності за очевидну антигромадську поведінку. Якщо вікова межа кримінальної відповідальності встановлена на занадто низькому рівні або взагалі не встановлена, то поняття відповідальності стає безглуздим. Взагалі, ми вважаємо, що існує зв'язок між поняттям відповідальності за кримінальні правопорушення або злочинну поведінку та іншими соціальними правами і обов'язками (сімейний стан, громадянське повноліття тощо).

Загалом, у Кримінальному процесуальному кодексі України поняття «неповнолітній» визначено у п. 12 ст. 3, де вказано, що неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Визначення малолітньої особи надано у п. 11 зазначеної статті, малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років.

У Законі України про кримінальну відповідальність поняття неповнолітньої особи не міститься, але встановлюється 16-річний вік, по досягненню якого неповнолітній підлягає кримінальній відповідальності (ч. 1 ст. 22 КК України). Водночас в окремих випадках, коли мова ведеться про злочини, що становлять підвищену суспільну небезпеку або їх значну поширеність, до кримінальної відповідальності притягуються особи, які на момент вчинення злочину досягли 14-річного віку. Вичерпний перелік злочинів, за які кримінальна відповідальність настає з 14 років, встановлено в положеннях ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Таким чином, неповнолітня особа, вік якої на час вчинення суспільно-небезпечного діяння менший, ніж вік вказаний у відповідній статті Закону про кримінальну відповідальність, є неповнолітньою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності.

Нагадаємо, що кореспондуючи з нормами Закону України про кримінальну відповідальність, чинний КПК України встановлює певні особливості у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Зокрема в положеннях ч. 2 ст. 484 КПК України передбачено:

– кримінальне провадження щодо неповнолітніх повинно здійснюватись слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. Проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх лише тим слідчим, який має досвід роботи з дітьми, знає особливості дитячої психології є обов'язковою передумовою;

– процесуальні дії під час кримінального провадження повинні здійснюватись у порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього (наприклад, у неповнолітнього, якщо це можливо, повинна залишатись можливість відвідувати навчальний

заклад, де він навчається, спілкуватися з друзями, рідними та близькими, займатися спортом тощо);

– процесуальні дії повинні здійснюватися у порядку, що відповідає віковим та психологічним особливостям неповнолітніх (наприклад, під час проведення процесуальних дій слід враховувати стан здоров'я та рівень розвитку, освітній рівень та соціальний статус особи, спроможність сприймати обставини кримінального правопорушення, запам'ятовувати та відтворювати їх) [5, с. 125];

– слідчий, прокурор, суд повинні роз'яснювати неповнолітнім суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати аргументи неповнолітнього при прийнятті процесуальних рішень, що є не тільки проявом поваги та визнання його як особистості, а й наданням можливості реалізувати основні права, зокрема право на захист [6, с. 101];

– під час кримінального провадження повинні бути вжиті заходи, спрямовані на уникнення негативного впливу на неповнолітнього, при цьому слід уникати криміналізації та покарання дитини за поведінку, яка не наносить суттєвої шкоди розвитку самої дитини чи шкоди оточуючим [7].

На підставі чого, ми вважаємо, що умовно в кримінальному процесі неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, залежно від форм закінчення досудового розслідування, можна поділити на 3 вікові групи:

1) неповнолітні віком до 11 років, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під діяння, передбачені Законом України про кримінальну відповідальність та відповідно до яких кримінальне провадження підлягає закриттю (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України);

2) неповнолітні віком від 11 до 14 років, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під діяння, передбачені Законом України про кримінальну відповідальність та до яких можливе застосування примусових заходів виховного характеру (ст. 498 КПК України);

3) неповнолітні віком від 14 до 16 років, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під діяння, передбачені Законом України про кримінальну відповідальність, можливість притягнення до кримінальної відповідальності за які настає з 16 років та до яких можливо застосування примусових заходів виховного характеру.

Такий розподіл пов'язаний із тим, що, враховуючи безліч ситуацій, які можуть виникнути у зв'язку із вчиненням неповнолітньою особою суспільно небезпечного діяння, законодавцем встановлено певні різновиди провадження щодо неповнолітніх. Так, у випадках коли неповнолітній на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не досяг віку одинадцяти років, кримінальне провадження повинно бути закрито (ч. 1 ст. 284 КПК України). У тому разі, коли встановлено, що суспільно небезпечне діяння було вчинено особою віком від 11 років і до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, слідчий повинен проводити досудове розслідування в порядку кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру.

Крім форм закінчення досудового розслідування, ще є достатньо цікавих питань, пов'язаних з особливостями кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Так, під час кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру слід звернути окрему увагу на можливість затримання та ізолювання на час проведення досудового розслідування неповнолітнього, який не досяг віку кримінальної відповідальності та вчинив суспільно небезпечне діяння. Відповідно до положень ч. 2 ст. 492 КПК України, затримання та тримання під вартою (як запобіжні заходи) можуть застосовуватися до неповнолітнього лише тоді, коли він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, якщо застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у положеннях ст. 177 КПК України. На «винятковості» застосування цих заходів забезпечення кримінального провадження стосовно неповнолітніх акцентується увага в багатьох міжнародних документах, зокрема:

1) у ст. 37 Конвенції про права дитини, де зазначено, що кожна дитина не повинна бути позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне

ув'язнення дитини здійснюється згідно із законом та використовується лише крайнім захід протягом найкоротшого відповідного періоду часу;

2) у ст. 13 Мінімальних стандартних правил, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, які містять положення, відповідно до якого утримання під вартою (за можливості) необхідно замінювати іншими альтернативними заходами (постійним наглядом, активною виховною роботою або помещенням в сім'ю чи у виховний заклад).

У разі вчинення суспільно небезпечного діяння особою віком від одинадцяти до чотирнадцяти (або шістнадцяти) років, за яке КК України передбачене покарання у вигляді позбавлення волі понад п'ять років, може виникнути потреба в негайній примусовій ізоляції дитини. У такому випадку на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора, особу може бути помещено в приймальник-розподільник для неповнолітніх на строк до 30 діб (ч. 4 ст. 499 КПК України). Поміщення неповнолітньої особи до приймальника-розподільника за своїм характером є заходом примусу і за умовами реалізації дуже нагадує запобіжний захід. Водночас ст. 131 не відносить цей захід до заходів забезпечення кримінального провадження, а глава 18 КПК України не визначає цей захід запобіжним, адже відповідно до ст. 177 КПК України запобіжні заходи застосовуються лише до підозрюваних, обвинувачених із метою забезпечення виконання покладених на них обов'язків. Неповнолітні, які не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, не є суб'єктами злочину, а тому, відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, не можуть набути статусу вищевказаних учасників кримінального провадження. Слід звернути увагу на те, що відповідно до положень ч. 4 ст. 499 КПК України помістити в приймальник-розподільник можливо лише неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння, віком від одинадцяти до чотирнадцяти або шістнадцяти років. У зв'язку з цим, кримінальне процесуальне законодавство не містить положень про можливість апеляційного оскарження рішення про помещення неповнолітньої особи до приймальника-розподільника.

Ураховуючи міжнародний досвід слід звернути увагу, що ст. 37 Конвенції про права дитини, визначає, що кожна позбавлена волі дитина повинна мати право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оскаржувати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої процесуальної дії [2]. Таким чином, орієнтуючись на міжнародні стандарти у сфері захисту дитини, ми вважаємо, доцільно встановити у КПК України положення про можливість апеляційного оскарження рішення суду про помещення неповнолітнього правопорушника до приймальника-розподільника.

Висновки. Таким чином, сучасний підхід із використанням міжнародного досвіду до питання про притягнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності, на наш погляд, повинен полягати у визначенні певної здатності самого неповнолітнього сприймати пов'язані із кримінальною відповідальністю моральні та психологічні аспекти. При цьому, визначення можливості притягнення його до кримінальної відповідальності повинні бути пов'язані, спираючись на індивідуальні особливості та сприйняття і розуміння ним відповідальності за очевидно антигромадську поведінку. Кореспондуючи з нормами Закону України «Про кримінальну відповідальність», чинний КПК України встановлює певні особливості в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Водночас правове положення неповнолітньої особи, яка скоїла суспільно-небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності, і досі залишається не до кінця врегульованим, адже ця особа, не отримуючи правового статусу підозрюваного чи обвинуваченого, позбавляється певних можливостей, зокрема апеляційного оскарження помещення до приймальника-розподільника. Тому питання щодо процесуального статусу неповнолітньої особи, яка скоїла суспільно-небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності, потребують подальшого законодавчого врегулювання.

Список використаних джерел:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка: около 53.000 слов / С.И. Ожегов; Под общ. Ред. Проф. Л.И. Скворцова, 24-е изд., испр. Москва: ООО «Издательство Оникс», 2007. 640 с.
2. Конвенція [ООН] про права дитини: від 20 листоп. 1989 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
3. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі: від 14 груд. 1990 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205.
4. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): від 29 листоп. 1985 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
5. Кочура О.О. Про окремі аспекти визначення процесуальної дієздатності неповнолітнього потерпілого при провадженні досудового розслідування. Право і Безпека. Харків: ХНУВС, 2013. № 1(48). С. 124–127.
6. Романюк В.В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх: монографія. Харків: «Друкарня Мадрид». 2016. 252 с.
7. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), adopted 14 of December 1990. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm>.

ДРОБЧАК Л. В.,
аспірант кафедри кримінально процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.162-028.71(4-672ЄС)

**УПЕРЕДЖЕНІСТЬ СЛІДЧОГО СУДДІ, СУДУ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ВІДВОДУ
В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Стаття присвячена аналізу проблемних питань під час застосування інституту відводу крізь призму європейських стандартів і його реалізації у правовій дійсності. Проаналізовано низку рішень Європейського суду з прав людини, внаслідок чого сформулювало критерії, відповідно до яких суддю, слідчого суддю або провадження, яке ними здійснюється, можна визнати таким, що є упередженим. Зроблено висновки щодо встановлення факту упередженості й наявності «обвинувального ухилу» слідчого судді, суду з моменту порушення ними загальних засад кримінального провадження або недотримання вимог процесуального законодавства.

Ключові слова: *слідчий суддя, суд, упередженість, об'єктивність кримінального провадження, безсторонність, загальні засади кримінального провадження, право на захист, презумпція невинуватості, змагальність сторін.*

Стаття посвящена анализу проблемных вопросов при применении института отвода сквозь призму европейских стандартов и его реализации в правовой действительности. Проанализирован ряд решений Европейского суда по правам человека, в результате чего сформулированы критерии, в соответствии с которыми судью, следственного судью или производство, которое ими осуществляется, можно признать таким, что является предвзятыми. Сделаны выводы

ды относительно установления факта предвзятости и наличия «обвинительного уклона» следственного судьи, судьи, а именно с момента нарушения ими общих принципов криминального производства или несоблюдения требований процессуального законодательства.

Ключевые слова: следственный судья, суд, предвзятость, объективность уголовного производства, беспристрастность, общие принципы уголовного производства, право на защиту, презумпция невиновности, состязательность сторон.

This article is sanctified to the analysis of problem questions at application of institute of challenge through the prism of European standards and his realization in legal reality. The row of decisions of the European Court of Human Rights have been analyzed, as a result of which criteria have been formulated according to which the judge, the investigating judge or the procedure which they carry out, can be recognized as being biased. Conclusions are drawn regarding the establishment of the fact of prejudice and the presence of the «accusatory bias» of the investigating judge, the judge, namely from the moment they violated the general principles of criminal production or the failure to comply with the requirements of procedural legislation.

Key words: investigative judge, court, prejudice, objectivity of criminal proceedings, impartiality, general principles of criminal implementation, right to defense, presumption of innocence, adversarial nature of the parties.

Вступ. Згідно зі ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), одним із завдань кримінального провадження є застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження [1].

Тому потрібно наголосити, що для реалізації цього завдання істотне значення має забезпечення незалежності, об'єктивності й неупередженості професійних учасників кримінального провадження, зокрема слідчих суддів і суддів, адже саме ці особи здійснюють, так би мовити, «процесуальне керівництво» за дотриманням правової процедури, встановленої КПК України, під час розгляду клопотань, скарг, заяв тощо.

Варто відзначити, що в науці вже розглядалися певні аспекти механізму відводу (самовідводу). Зокрема, окремі питання порушеної проблеми розглядали в працях В. Задерако, Х. Мамедова, В. Федорін, О. Ануфрієва та деякі інші автори. Проте теоретико-правового дослідження поставлених у цій статті питань дотепер здійснено не було.

Поряд із цим дослідження судової практики показало, що внаслідок неврегульованості на законодавчому рівні окремих питань механізму правового регулювання відводу (самовідводу), його критеріїв, а також відсутності в науці теоретичного осмислення певних обставин, які виключають участь судді, слідчого судді в кримінальному провадженні, виникає низка проблем під час реалізації цих положень на практиці.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз такої підстави для відводу слідчого судді, судді, як наявність обставин, які викликають сумнів у його неупередженості (п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України), і встановлення ознак «упередженості» з огляду на порушення слідчим суддею, суддею загальних засад кримінального провадження.

Результати дослідження. Первинним питанням у визначенні в діях слідчого судді, судді процесуальних ознак для застосування п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України як підстави для відводу є встановлення нормативної дефініції поняття «упередженість».

Відмітимо, що положення щодо об'єктивності й неупередженості суду закріплені в ратифікованих Україною міжнародно-правових актах з прав людини, зокрема в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року (ст. 14) [2] і Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (ст. 6) (далі – Конвенція) [3].

У п. 11 розділу 2 Рекомендацій СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010, яка прийнята на виконання ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод, зазначено, що зовнішня незалежність не є прерогативою чи привілеєм, наданим для задоволення власних інтересів суддів. Вона надається в інтересах верховенства права та осіб, які очікують неупередженого правосуддя. Незалежність суддів варто розуміти як гарантію свободи, поваги до прав людини й неупередженого застосування права. Неупередженість і незалежність суддів є необхідними для гарантування рівності сторін перед судом [4].

Разом із тим у жодному нормативно-правовому акті не міститься визначення поняття «упередженість», відповідно до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд), «упередженість» розглядається як складова частина поняття «безсторонність» суду.

У Тлумачному словнику української мови слово «упередженість» означає негативну, несправедливу думку, яка складається щодо кого-, чого-небудь наперед, і пов'язане з нею відповідне ставлення [5, с. 457]. На нашу думку, із цього визначення можна виділити об'єктивну сторону «упередженості» слідчого судді, судді, яка полягає в діях або бездіяльності, що свідчать про негативне й несправедливе ставлення слідчого судді, судді до особи.

Заради справедливості варто вказати, що численними є ситуації, коли та чи інша дія прямо не заборонена законом, але є ризик такого сприйняття особою й, відповідно, формування враження, яке підірвало б довіру до суду. Зокрема, вказаними обставинами можуть бути незаконні дії слідчого судді, судді під час розгляду справи, ігнорування законних вимог сторони, створення перешкод для реалізації процесуальних прав, нерівне ставлення до сторін, нетактовна поведінка слідчого судді, судді, що свідчить про те, що під упередженістю суду доцільно розуміти його схильність приймати позицію певних учасників процесу.

Водночас, оскільки практично неможливо перелічити всі форми порушень закону та норм етики, це положення не може бути сформульовано інакше, ніж у загальних термінах, які вказують на некоректну поведінку судді, не конкретизуючи її. До фактичних порушень цієї норми належать порушення закону або етичних стандартів, яких мають дотримуватись судді.

Особливу увагу варто звернути на підхід деяких науковців, які як складовий елемент до змісту терміна «об'єктивність учасника кримінального провадження» зараховують також «компетентність». Так, В. Федорін під «компетентністю» розуміє вміле і кваліфіковане виконання особою покладених на неї публічних обов'язків. Компетентність має ще одне значення. «Компетентний» не тільки «знає, обізнаний, авторитетний у якій-небудь галузі», а й «володіє компетенцією, колом певних повноважень».

Розгляд компетентності як одного зі складників об'єктивності учасника кримінального провадження автор обумовлював такими обставинами: 1) некомпетентність учасника кримінального провадження неминуче тягне однобічність у дослідженні обставин справи. Недостатня компетентність учасників кримінального судочинства обумовлює неминучі упущення здійснюваного ними доведення: невиявлення важливих для справи обставин або їх ігнорування, а також неправильну оцінку. Іншими словами, відсутність знань тягне за собою упередженість і майже абсолютну вірогідність «дрейфу» в обвинувальний або виправдувальний ухил; 2) некомпетентність, також як необ'єктивність і упередженість, є характеристикою особистості конкретного учасника кримінального судочинства й має особистісний характер [6, с. 17–18].

Варто погодитись з указаним твердженням, адже, на наш погляд, зведення змісту терміна «упередженість» лише до чуттєво-емоційної сфери особи слідчого судді, судді під час дослідження обставин кримінального провадження є необґрунтованим, так як ця категорія може бути застосована не лише безпосередньо до осіб, які здійснюють процесуальну діяльність, а й до самої діяльності (процесу), що має здійснюватись у суворій відповідності до закону, та її результатів, а саме наслідків у вигляді порушених прав, свобод та інтересів.

Отже, вважаємо за потрібне зупинитися на зазначеному й висловити свою думку з приводу встановлення конкретних дій або бездіяльності, які становитимуть об'єктивну сторону «упередженості».

Так, не акцентуючи увагу на етимологічних особливостях поняття «упередженість» і відтінках його розуміння залежно від сфери наукового напряму, зосередимося на тому, що закріплення законодавцем у ч. ч. 5 і 6 ст. 9 КПК України положень, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ, а у випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК України, на наш погляд, дає широкі можливості для встановлення в конкретних діях (бездіяльності) слідчого судді, судді обставин, які викликають сумнів у його неупередженості [1].

Визначені в ст. 7 КПК України загальні засади кримінального провадження, яким повинні відповідати зміст і форма всього кримінального провадження, передбачають дотримання слідчим суддею, суддею, зокрема, верховенства права, законності, презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини, забезпечення права на захист, змагальності сторін і свободи в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, а також права на розумність строків кримінального провадження.

Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ, існування безсторонності для цілей п. 1 ст. 6 Конвенції має встановлюватися згідно з (а) суб'єктивним критерієм, урахувавши особисті переконання та поведінку конкретного судді, тобто чи мав суддя особисту упередженість або чи був він об'єктивним у цій справі, та (б) об'єктивним критерієм, іншими словами, шляхом установлення того, чи забезпечував сам суд і серед інших аспектів його склад достатні гарантії для того, щоб виключити будь-який обґрунтований сумнів у його безсторонності (рішення у справах «Фей проти Австрії», заява № 14396/88 від 24 лютого 1993 року, п. п. 28 і 30).

Першим рішенням ЄСПЛ стосовно України, в якому вирішувалось питання щодо безсторонності суду, було рішення по справі «Білуха проти України», заява № 33949/02, від 9 листопада 2006 року, в якому Судом констатовано відсутність безсторонності суду за об'єктивним критерієм. Стосовно суб'єктивного критерію Судом зазначено, що особиста безсторонність суду презюмується, поки не надано доказів протилежного (п. 50 рішення) [7].

Проте в рішенні «Олександр Волков проти України», заява № 21722/11, від 27 травня 2013 року, ЄСПЛ зазначив, що між суб'єктивною та об'єктивною безсторонністю не існує беззаперечного розмежування, оскільки поведінка судді не тільки може викликати об'єктивні побоювання щодо його безсторонності, на думку стороннього спостерігача (об'єктивний критерій), а й може бути пов'язана з питанням його або її особистих переконань (суб'єктивний критерій). Отже, у деяких випадках, коли докази для спростування презумпції суб'єктивної безсторонності судді отримати складно, додаткову гарантію надасть вимога об'єктивної безсторонності. У цьому стосунку навіть вигляд має певну важливість, іншими словами, «має не лише здійснюватися правосуддя, ще має бути видно, що воно здійснюється». Адже йдеться про довіру, яку в демократичному суспільстві суди повинні вселяти в громадськість. Насамкінець концепції незалежності й об'єктивної безсторонності тісно пов'язані між собою та залежно від обставин можуть вимагати спільного розгляду [8].

Відтак питання щодо наявності в діях слідчого судді, судді «упередженості» варто розглядати з огляду на порушення ним загальних засад кримінального провадження крізь призму практики ЄСПЛ.

Щодо порушення засади презумпції невинуватості й забезпечення доведеності вини. Відповідно до ч. ч. 1, 5 ст. 17 КПК України, особа вважається невинуватою в учиненні кримінального правопорушення й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в порядку, передбаченому КПК України, і встановлено обвинуваль-

ним вироком суду, що набрав законної сили. Поводження з особою, вина якої в учиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою [1].

Нагадаємо, що презумпція невинуватості відображає право особи, яка формально обвинувачена в учиненні кримінального правопорушення, на незалежний і безсторонній суд, оскільки принцип презумпції невинуватості є одним із елементів справедливого судового розгляду. Крім того, дія цього принципу розповсюджується на все кримінальне провадження, незалежно від результатів розслідування, а не тільки на час судового розгляду.

У п. п. 47, 48 рішення ЄСПЛ у справі «Довженко проти України», заява № 36650/03, від 12 квітня 2012 року, зазначено: «... пункт 2 статті 6 Конвенції у її відповідному аспекті спрямований на запобігання негативному впливу на справедливий судовий розгляд кримінальної справи упереджених заяв, зроблених у тісному зв'язку з цим судовим розглядом. Право на презумпцію невинуватості, закріплене у пункті 2 статті 6 Конвенції, є одним з елементів справедливого судового розгляду кримінальної справи, який вимагається відповідно до пункту 1 цієї ж статті. Право на презумпцію невинуватості забороняє передчасне вираження самим судом думки про те, що «той, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення», є винним, до того, як це було доведено відповідно до закону самим судом. Це право також охоплює заяви інших державних посадових осіб щодо кримінального розслідування, які заохочують громадськість вважати підозрюваного винним і передують оцінці фактів компетентним судовим органом. Достатньо мати навіть за відсутності будь-якого формального висновку певні підстави припускати, що суд або посадова особа вважає обвинуваченого винним. Слід принципово розрізняти повідомлення про те, що когось просто підозрюють у вчиненні злочину, та чітку заяву про те, що особа вчинила злочин, зроблену за відсутності остаточного вироку. Суд неодноразово підкреслював важливість добору посадовими особами слів у своїх виступах, якщо вони оприлюднюють свої заяви ще до судового розгляду справи та визнання особи винною у вчиненні певного злочину ...» [9].

Згідно з п. 71 рішення по справі «Мироненко і Мартенко проти України», заява № 4785/02, від 10 березня 2010 року, «... ухвалою від 17 серпня 2000 року суддя Б. повернув кримінальну справу стосовно Т. і К. на додаткове розслідування, висловивши думку, що зазначені вище підсудні і заявники вдалися до вимагання і цей факт не був розслідуваний правоохоронними органами. Такі формулювання в його ухвалі як, наприклад, про те, що «оскільки в їх діях вбачається співучасть в скоєнні більш тяжкого злочину – вимагання» (див. п. 9 вище), могли викликати обґрунтовані побоювання, що у судді Б. уже сформувалася думка про вину заявників і що це може позначитися на його безсторонності в разі повторного направлення йому матеріалів цієї справи для розгляду. Отже, на думку Суду, побоювання заявників щодо небезсторонності судді Б. можна вважати об'єктивно обґрунтованими. До того ж, розглядаючи апеляції заявників, суди вищих рівнів проігнорували їхні доводи з цього приводу ...» [10].

Відповідно, як демонструє наведений вище приклад із практики ЄСПЛ, доцільним є твердження, що будь-яке порушення презумпції невинуватості слідчим суддею, суддею, яке полягає в висловлюваннях щодо винуватості особи, твердженнях про вчинення нею певного діяння та навіть у видимій «словесній агресії», яка явно суперечить положенням Кодексу суддівської етики, як під час судового розгляду, так і в неформальній обстановці під час спілкування з учасниками кримінального провадження та/або громадськістю, є обставиною, яка викликає сумнів у його неупередженості й, відповідно, є підставою для відводу такого слідчого судді, судді.

Щодо порушення засад забезпечення права на захист і змагальності сторін і свободи в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості. Цілком логічно, що поряд із забезпеченням засади забезпечення права на захист варто розглядати порушення слідчим суддею, суддею такої засади кримінального провадження, як змагальність сторін і свобода в поданні суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, адже ст. 11 Загальної декларації прав людини і громадянина від 10 грудня

1948 року проголошено, що кожна людина, обвинувачена в учиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винуватість не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, під час якого їй забезпечують усі можливості для захисту [11].

Нагадаємо, що застосування «усіх можливостей» для захисту передбачає принцип «рівності можливостей», згідно з яким кожна сторона під час розгляду справи повинна мати рівні можливості (рішення по справі «Фоучер проти Франції», заява № 22209/93, від 18 березня 1997 року, п. 34).

ЄСПЛ у рішеннях неодноразово зауважував, що пп. «b» п. 3 ст. 6 Конвенції гарантує обвинуваченому «мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту», а це означає, що така підготовка охоплює все, що є «необхідним» для підготовки розгляду справи судом (рішення по справі «Корнев і Карпенко проти України», заява № 17444/04, від 21 жовтня 2010 року).

Не менш ілюстративним прикладом цієї позиції є рішення по справі «Лучанінова проти України», заява № 16347/02, від 9 вересня 2011 року, в якому ЄСПЛ зазначив: «У цьому контексті Суд повторює, що стаття 6 Конвенції у цілому гарантує обвинуваченому право на ефективну участь у кримінальному провадженні (рішення по справі «Роу і Девіс проти Сполученого Королівства», заява № 28901/95, від 16.02.2000 року, п. 60). Зокрема, обвинувачений повинен мати можливість організувати свій захист належним чином і без обмежень можливості надання суду, який розглядає справу, всіх відповідних аргументів захисту і таким чином вплинути на результат провадження...» (п. п. 61, 62) [12].

При цьому необхідно зазначити, що ЄСПЛ у рішеннях неодноразово звертав увагу на те, що поняття «обвинувачення», яке міститься в ст. 6 Конвенції, варто розглядати в автономному та широкому сенсі, що має значення для забезпечення дотримання таких засад кримінального провадження, як розумність строків і право на захист. Більше того, в п. 36 рішення «Імброція проти Швейцарії», заява № 13972/88, від 24 листопада 1993 року, ЄСПЛ указав, що «слова «при встановленні кримінального обвинувачення» в статті 6 параграфу 1 не означають, що ця стаття не застосовується до стадії досудового слідства...» [13].

Яскравим прикладом порушення слідчим суддею права особи на захист є дії слідчого судді в кримінальному провадженні № 640/17205/17, яке знаходилось у провадженні Київського районного суду м. Харкова. Під час розгляду клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно особи, яка підозрювалась у учиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 286 Кримінального кодексу України, адвокатом було заявлено відвід слідчому судді у зв'язку з тим, що в судовому засіданні під час розгляду клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчим суддею без жодної мотивації відмовлено в задоволенні клопотання, заявленого захисником, про допит свідка, який знаходився в приміщенні суду, а саме пасажира автомобіля, показання якого мали суттєве значення для спростування підозри та наявності ризиків, передбачених ч. 2 ст. 177 КПК України [14].

Відвід обгрунтовано тим, що, відповідно до ч. 1 ст. 22 КПК України, кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України. Частиною 6 цієї статті передбачено, що суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків.

Окрім зазначеного, п. п. 6 і 7 ч. 2 ст. 193 КПК України закріплено, що слідчий суддя, до якого прибув підозрюваний для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу, зобов'язаний роз'яснити його права, зокрема право досліджувати речові докази, документи, показання, на які посилається прокурор, і надавати речі, документи, показання інших осіб на спростування доводів прокурора, заявляти клопотання про виклик і допит свідків, показання яких можуть мати значення для вирішення питань цього розгляду [1].

Усупереч цим положенням, слідчий суддя, відмовивши в задоволенні клопотання про допит свідка, показання якого мали значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу, поставив сторону захисту в невігідне становище порівняно зі стороною обвинувачення, адже підозрюваного та його захисника було позбавлено права на захист, застосування всіх можливостей для забезпечення цього права і спростування тези сторони обвинувачення, що, звісно, суперечить практиці ЄСПЛ, який неодноразово зазначав, що захищене ст. 6 Конвенції «право на справедливий судовий розгляд» передбачає й право на змагальність провадження. Кожна сторона провадження має бути поінформована про подання та аргументи іншої сторони й отримувати нагоду коментувати чи спростовувати їх (рішення по справі «Руїс-Матеос проти Іспанії», заява № 12952/87, від 23 червня 1993 року, п. 63).

Отже, характеризуючи порушення права на захист і змагальність, уважаємо, що така практика свідчить про наявність обвинувального ухилу, який виражається в негативному та несправедливому ставленні слідчого судді, судді до сторони захисту, що є підставою для його відводу.

Для продовження логічного ланцюга роздумів на цю тему, на наш погляд, не менш яскравим прикладом порушення вищезазначених прав є справа № 643/10677/17, яка перебувала в провадженні Московського районного суду м. Харкова. У цьому кримінальному провадженні відвід було заявлено у зв'язку з тим, що після оголошення змісту ухвали про відмову в задоволенні клопотання про повернення обвинувального акта прокурору суддею одразу було призначено судовий розгляд на підставі обвинувального акта без з'ясування думки учасників щодо можливості призначення судового розгляду, чим позбавлено сторону захисту права на заявлення клопотань і скарг, передбаченого ч. 2 ст. 303, ст. 314-316 КПК України, що також є порушенням права на захист, рівності та змагальності сторін [15].

Саме під час аналізу цього кримінального провадження підтверджуються висновки В. Федоріна щодо визначення «компетентності» як складового елемента поняття «упередженість» слідчого судді, судді, адже саме некомпетентність обумовлює неминучі упущення під час судового розгляду, які неможливо усунути в подальшому, призводить до невиявлення важливих для справи обставин або їх ігнорування, а також до надання невірної оцінки положенням чинного законодавства [5, с. 18].

Так, у п. 102 рішення по справі «Коем та інші проти Бельгії», заява № 32492/96, від 18 жовтня 2000 року, ЄСПЛ указав, що «принцип, згідно з яким правила кримінального судочинства повинні бути встановлені законом, є загальним принципом права. Він стоїть пліч-о-пліч з вимогою, щоб норми матеріального кримінального права також були встановлені законом і закріплені в максими «*nullum iudicium sine lege*» (немає справедливості без закону – переклад з латинської мови, *примітка автора*). Цей принцип накладає певні конкретні вимоги щодо проведення розгляду з метою забезпечення справедливого судового розгляду, що тягне за собою повагу рівності сторін. Принцип рівності в «можливостях» вимагає, щоб кожній стороні була надана розумна можливість представити свою справу в умовах, що не поміщають її в істотно невігідне становище по відношенню до її опонента. Суд також зазначав, що основною метою процедурних правил є захист обвинуваченого від будь-якого зловживання владою, і тому саме захист страждає від упущень і відсутності ясності в правилах кримінального судочинства...» [15].

Тобто варто наголосити, що, наприклад, оскільки КПК України не встановлює порядку розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які не розглядаються під час досудового розслідування й можуть бути предметом розгляду лише під час підготовчого провадження в суді згідно з правилами ст. ст. 314–316 КПК України, такі скарги за аналогією мають бути розглянуті в загальному порядку, а позбавлення особи права, передбаченого ч. 2 ст. 303 КПК України, є порушенням права на захист і права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, адже кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

У наведеному вище прикладі суддя, позбавивши сторону захисту можливості подати скарги на дії та процесуальні рішення слідчого і прокурора в порядку ч. 2 ст. 303 КПК України, які, відповідно до вимог цієї статті, можуть бути предметом розгляду лише під час підготовчого провадження, тим самим порушив вимоги, які висуваються до кримінального провадження загалом, що не відповідає завданням кримінального провадження.

Висновки. Відвід слідчих суддів, суддів завжди був, є і залишиться важливим дієвим механізмом, процесуальним інструментом забезпечення законності прийняття судових рішень, своєрідним захистом від впливу на суд різних суб'єктивних факторів з метою забезпечення неупередженого судового розгляду. Проте, як показує практика, інститут відводу слідчих суддів, суддів в Україні є недієвим і таким, що потребує докорінних змін, які б запобігли непрофесійності, непорядності та зловживанням своїм процесуальним становищем професійних учасників кримінального процесу.

Отже, досліджуючи прогалини механізму відводів, можемо сказати, що обґрунтованим є мотивування заяви про відвід на підставі п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України недотриманням слідчим суддею, суддею вимог процесуального законодавства, яке полягає в порушенні загальних засад кримінального провадження, що покликані гарантувати забезпечення та дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, що, відповідно, виключає можливість застосування належної правової процедури.

Установлення зазначених обставин свідчить про упередженість слідчого судді, судді та його «обвинувальний ухил», а отже, виключає його участь у кримінальному провадженні, адже жодна зі сторін не повинна мати якихось вагомих переваг над опонентом (рішення по справі «Неймайстер проти Австрії», заява № 1936/63, від 27 червня 1968 року), а суддя як незалежний «арбітр», зберігаючи об'єктивність і неупередженість, зобов'язаний створювати необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав (ч. 6 ст. 22 КПК України), а не сприяти їх порушенню та/або обмеженню, що, звісно, не демонструє того, що «правосуддя чиниться» в розумінні практики ЄСПЛ, а, навпаки, свідчить про некомпетентність осіб, які уповноважені на здійснення правосуддя, а тому має визнаватись підставою для відводу, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН від 16.12.1966. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ, прийнятий країнами-підписантами (учасниками Ради Європи) від 04.11.1950. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки: Міжнародний документ, прийнятий Комітетом Міністрів Ради Європи від 17.11.2010 № (2010) 12. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a38.
5. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Том 10. С. 457. URL: <http://sum.in.ua/s/uperedzhennja>.
6. Федорин В.Е. Процессуальные гарантии объективности и беспристрастности профессиональных участников уголовного судопроизводства: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 234 с.
7. Справа «Білуха проти України» (заява № 33949/02): Рішення Європейського суду з прав людини від 09.11.2006. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{"fulltext":\["33949/02"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-77950"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{).
8. Справа «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11): Рішення Європейського суду з прав людини від 27.05.2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>

rus#{"fulltext":["21722/11"],"documentcollectionid2":["GRANDCHAMBER","CHAMBER"],"itemid":["001-115871"]}

9. Справа «Довженко проти України» (заява № 36650/03): Рішення Європейського суду з прав людини від 12.04.2012. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_845.

10. Справа «Мироненко і Мартенко проти України» (заява № 4785/02): Рішення Європейського суду з прав людини від 10.03.2010. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_567.

11. Загальна декларація прав людини і громадянина: Міжнародний документ, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН від 10.12.1948. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

12. Справа «Лучанінова проти України» (заява № 16347/02): Рішення Європейського суду з прав людини від 09.09.2011. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["16347/02"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-104913"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).

13. Справа «Імброзія проти Швейцарії» (заява № 13972/88): Рішення Європейського суду з прав людини від 24.11.1993. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["13972/88"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-57852"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).

14. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 08.11.2017, судова справа № 640/17205/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70078440>.

15. Справа «Коем та інші проти Бельгії» (заява № 32492/96): Рішення Європейського суду з прав людини від 18.10.2000. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-59194"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).

КАЛУЖНА О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 343.148; 343.843

ЧИ НЕ (ЗА)БАГАТО ПОЛІТИКИ, (ЗА)МАЛО ПРАВА У ПІДХОДАХ ДО ПЕРЕДАННЯ НА ВИРІШЕННЯ СЛІДЧОГО СУДДІ ПИТАННЯ ПРО ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ? (ЗА ЗАКОНОМ № 2147–VIII ВІД 3 ЖОВТНЯ 2017 РОКУ)

Статтю присвячено законодавчій новаті Кримінального процесуального кодексу України – залученню експерта на стадії досудового розслідування слідчим суддею за клопотанням сторони провадження (ст. ст. 242–244 Кримінального процесуального кодексу). Нові правила набули чинності 16 березня 2018 р. відповідно до Закону № 2147–VIII від 3 жовтня 2017 р. (так звана «поправка Лозового» у «судовій реформі (законопроекті № 6232)»). У статті показано передумови (обумовленість, підстави), проаналізовано та спрогнозовано ефективність і дієвість цього нововведення з погляду можливості досягнення ним закладеної в ньому мети – запобігання проведенню судових експертиз, що не стосуються предмета доказування, для затягування строків досудового розслідування. Зроблено висновок про наукову та практичну необґрунтованість і недоцільність передання на розсуд слідчого судді питання про залучення експерта.

Ключові слова: залучення експерта, судовий контроль, кримінально-процесуальні гарантії.

Статья посвящена законодательной новации Уголовного процессуального кодекса Украины – привлечению эксперта на стадии досудебного расследования следственным судьей по ходатайству стороны производства (ст. ст. 242–244 Уголовного процессуального кодекса). Новые правила вступили в силу 16 марта 2018 г. в соответствии с Законом № 2147–VIII от 3 октября 2017 г. (так называемая «поправка Лозового» к «судебной реформе (к законопроекту № 6232)»). В статье показаны предпосылки (обусловленность), проанализированы и спрогнозированы эффективность и действенность этого нововведения с точки зрения возможности достижения им заложенной в нем цели – предотвращения проведения не относящихся к предмету доказывания судебных экспертиз для затягивания сроков досудебного расследования. Сделан вывод о научной и практической необоснованности и нецелесообразности передачи на усмотрение следственного судьи вопроса о привлечении эксперта.

Ключевые слова: привлечение эксперта, судебный контроль, уголовно-процессуальные гарантии.

The article is devoted to the legislative innovation of the CPC of Ukraine – the involvement of the expert at the stage of pre-trial investigation by the investigating judge according to the request of the party in the criminal proceedings (articles 242–244 of the CCP). The new rules came into force on 16.03.2018 in accordance with the Law № 2147– VIII dated 03.10.2017 (so-called “Lozovyi Amendment” in “judicial reform (bill № 6232)”). The preconditions (conditionality, grounds) have been described in the article. Also, the effectiveness and efficiency of this innovation from the point of view of its possibility to achieve the goal laid down by it – to prevent the conduct of inappropriate to the subject of proof forensic examinations, which causes to overrun the deadline of the stage of pre-trial investigation – have been analyzed and are being predicted in the article. As the conclusion, the scientific and practical groundlessness and inexpediency of transferring decision – making process in the issue of involving an expert to the investigating judge have been affirmed.

Key words: involvement of expert, judicial control, criminal procedural guarantees.

Вступ. 16 березня 2018 р. набрала чинності частина зміни до Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) у редакції Закону № 2147–VIII від 3 жовтня 2017 р. («судова реформа» – О. К.), зокрема й щодо порядку залучення експерта на стадії досудового розслідування. Тепер, згідно зі ст. 243 КПК, «експерт залучається за наявності підстав для проведення експертизи за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження».

Положення ч. 2 ст. 243 КПК у редакції 2012 р. про залучення судового експерта стороною захисту *на договірній основі* виключене. Отже, виконання судової експертизи стає для сторони захисту безкоштовним за ч. 2 ст. 122 КПК – «проведення експертизи за дорученням слідчого судді або суду здійснюється за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим установам з Державного бюджету України».

Отже, згідно із ч. 1 ст. 243 КПК у редакції Закону № 2147–VIII від 3 жовтня 2017 р., кожного разу, бажаючи провести ту чи іншу судову експертизу, зокрема й альтернативну, додаткову чи повторну, стороні процесу треба звертатися із клопотанням до слідчого судді, яке має бути розглянуте протягом 5 днів.

Юридична спільнота обговорює організаційні труднощі проведення судових експертиз на стадії досудового розслідування у зв'язку із цим законодавчим нововведенням – зміна стану об'єктів експертного дослідження, зокрема швидкопливних об'єктів, об'єктів судово-медичної експертизи, додаткове навантаження на слідчих у зв'язку з підготовкою,

погодженням, подачею клопотання, участю під час його розгляду. Слідчі судді, у свою чергу, запевняють, що вони цілком розуміють терміновість розгляду клопотань про залучення експерта і гарантують їх невідкладний розгляд у найкоротші строки.

Результати дослідження. Як видно, наразі предметом уваги професійних кіл є видимий, поверхневий бік функціонування цього законодавчого нововведення, назовемо його *défilé*. Водночас не менш цікавим, глибинним є бік, прихований (*backstage*) не тільки від пересічного обивателя, а й від більшості юристів некримінального профілю, необізнаних у засадах судового контролю на стадії досудового розслідування, яка дає відповіді на запитання: **А) навіщо законодавець передав залучення експерта на стадії досудового розслідування на розсуд слідчого судді? Б) якою буде дієвість й ефективність цієї новели? В) чи виконуватиме ця новела свою регулятивну мету – перевірку законності й обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод осіб у кримінальному провадженні та недопущення їх порушень внаслідок проведення експертизи.**

А. Отже, запитання перше: **навіщо законодавець передав вирішення питання про проведення експертизи на стадії досудового розслідування на судовий контроль?** Тут варто звернути увагу на механізм законодавчого процесу, на соціальні спонуки, що його зумовлюють. Зазвичай будь-якому законодавчому нововведенню передують виявлення певної проблеми, яка або істотно обмежує певне право особи, або має паралітичні, патові чи інші негативні наслідки для правозастосовної практики.

До того часна практика (коли кожна сторона самостійно залучала судового експерта) не виявляла в цьому аспекті надзвичайних проблем, за винятком хіба того, що більшість експертиз тривали довго (3 і більше місяці) або експерти залучалися на завершальних стадіях розслідування, і потребою їх проведення чи очікування їхнього висновку обґрунтовувалося продовження строків досудового розслідування. До того ж, навпаки, законопроект № 6232 («судова реформа» – *О. К.*) передбачав єдиний, універсальний, системний підхід до процедури проведення судової експертизи в усіх процесах (цивільному, господарському, адміністративному), як було в цьому аспекті у «піонерському» кримінальному процесі: експерт залучається учасником провадження (ч. 2 ст. 69, ст. 99 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК), ч. 2 ст. 72 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК), ст. 103 ЦПК, ч. 2 ст. 68, ст. 102 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), які надають висновок експерта суду, або судом, і зберігав процедуру проведення судової експертизи на досудовому розслідуванні в редакції КПК 2012 р.

Тяжко важко судити, які саме аргументи лягли в основу законодавчого нововведення віддання питання про залучення експерта на судовий контроль, оскільки пояснювальних записок до поправок до законопроекту № 6232 у відкритому доступі нема. З повідомлень засобів масової інформації (далі – ЗМІ) відомо, що нова редакція ст. ст. 242–244 КПК – це структурний елемент так званої «поправки Лозового» [1], і що спрямована вона на запобігання затягуванню строків досудового розслідування. Сьогодні прийшло усвідомлення, що «поправка Лозового» заблокує роботу правоохоронних органів і судів, оскільки суди будуть переповнені клопотаннями слідчих, і все це в умовах судової реформи, ліквідації судів і недостатності суддів у штаті судів, і різні осередки напрацьовують свої варіанти нових змін до КПК [1].

Проблема затягування строків розслідування в складних і не завжди в складних справах була і є. Тому щодо передання питання про проведення судової експертизи на досудовому розслідуванні на розсуд слідчого судді логіка законодавця (поправки), радше, була в тому, щоб запобігати невиправданому затягуванню строків досудового розслідування: стороною обвинувачення з метою, наприклад, прикривання бездіяльності й халатності слідчо-прокурорських працівників або саботажу розслідування, або покривання і сприяння підозрюванним; як і стороною захисту – для сприяння спливу строку давності притягнення до кримінальної відповідальності в спосіб призначення не особливо потрібних судових експертиз, якими безпідставно розширюються межі доказування як по горизонталі, так і по вертикалі (з питань, що не стосуються предмета доказування, або з питань, які вже встановлені, або

з питань, з яких наперед відомо, що за результатами судової експертизи з'ясується неможливість дачі висновку або ймовірний висновок експерта, який не є доказом, а матиме лише орієнтуюче значення для перевірки окремої версії тощо). З *другого боку*, виконання всіх експертиз у кримінальному судочинстві стає безкоштовним для сторін і здійснюється коштом держбюджету, а отже, слідчий суддя повинен скрупульозно підходити до вивчення підстав для проведення судової експертизи, щоб не задовольняти будь-які клопотання про залучення експерта, щоб елементарно не бути звинуваченим у безпідставному витрачанні бюджетних коштів.

Отже, наявна проблема із затягуванням строків розслідування, зокрема і шляхом невинуватого залучення судових експертиз. Проблема має серйозні антагоністичні наслідки: а) з одного боку, уникнення кримінальної відповідальності підозрюваних, суспільне відчуття безкарності злочинців і недовіра до правоохоронних органів через їхню неспроможність розкривати і розслідувати злочини; б) із другого боку, обмеження прав підозрюваних внаслідок застосування до них заходів процесуального примусу, врешті-решт, обмеження права на честь і гідність (добре ім'я) безпідставним чи безперспективним провадженням.

Отже, *передумови* для вжиття заходів, зокрема й законодавчих, для запобігання вищезначеним негативним наслідкам і зловживанням є. Залишилося лише дати відповідь на запитання, чи буде для цієї мети адекватним заходом передання на розсуд слідчого судді питання про залучення експерта на стадії досудового розслідування? Для відповіді на це запитання потрібно піддати повноцінному аналізу *дієвість й ефективність*, а отже, й *доцільність* такого кроку. Для всебічного і ґрунтовного аналізу нам потрібна наукова й емпірична основа: 1) засади судового контролю (а тому доречно навести елементарні їхні положення); 2) практика застосування попередньої редакції ст. ст. 243–244 КПК, коли кожна сторона самостійно залучала експерта.

1. Сутність судового контролю на досудовому розслідуванні*

Судовий контроль на досудовому розслідуванні є здійснюваною встановленим законом порядком діяльністю слідчого судді, що ініціюється стороною обвинувачення чи захисту, або за власною ініціативою слідчого судді з метою перевірки законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод осіб у кримінальному провадженні, а також недопущення їх порушень [2, с. 92].

Повноваження зі здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні п. 18 ч. 1 ст. КПК покладено на слідчого суддю. Слідчий суддя уповноважений забезпечувати законність і обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на стадії досудового слідства, до його компетенції належить: а) рішення про вжиття запобіжних заходів, про продовження їхнього строку, про застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження; б) рішення про санкціонування слідчих дій, які обмежують права людини, – обшуку, огляду, слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи (ст. ст. 233–240 КПК), стаціонарної судово-психіатричної експертизи (ч. 2 ст. 509 КПК); в) проведення допиту свідків, участь яких у судових засіданнях неможлива (ст. 225 КПК); г) надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (надає голова чи, за його визначенням, інший суддя апеляційного суду (ст. 247 КПК); д) розгляд скарги на рішення, дії та бездіяльність слідчого та прокурора (ст. 303–307 КПК). Участь слідчого судді в зазначених заходах сприяє реалізації основного призначення судового контролю – здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності й обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на стадії досудового слідства.

Судовий контроль на досудовому розслідуванні – цивілізаційна необхідність і сучасна світова практика. Безпосередньою причиною його впровадження в Україні стала неефектив-

* У теорії кримінального процесу до проблематики судового контролю зверталася значна кількість вітчизняних науковців: О. Бочковий, О. Войтов, С. Герасименко, І. Гловюк, Д. Кисленко, В. Корсун, А. Пазюк, В. Попелюшко, В. Назаров, Ю. Скрипіна, Т. Соколан, А. Туманянц, Л. Черечукіна, О. Чорнобай, В. Чорнобук, М. Шавкун, Л. Шала, О. Шило, С. Штогун та ін.

ність прокурорського нагляду через надмірно тісні взаємозв'язки між органами розслідування та прокуратурою, які заважали прокурорам неупереджено здійснювати свої повноваження. Це мало негативні наслідки і для ефективності досудового розслідування, і для рівня довіри населення до правоохоронних органів.

Порівняно із прокурорським наглядом і відомчим контролем судовий контроль має низку переваг щодо захисту прав і свобод особи:

а) судовий контроль може бути ініційований будь-якою стороною кримінального провадження. Водночас його особливістю є те, що за втручання в особисту недоторканність особи та її свободу слідчий суддя *зобов'язаний за власною ініціативою* здійснювати контроль за додержанням цих прав особи (ст. 206 КПК);

б) судова процедура з елементами змагальності передбачає більш ефективний захист прав і свобод людини та громадянина;

в) процесуальний статус слідчого судді і його функції абсолютно віддалені від органів досудового розслідування, ніяк із ними не пов'язані організаційно та функціонально. Слідчий суддя не є співвідповідальним за розкриття кримінальних правопорушень і за якість досудового розслідування;

г) слідчі судді незалежні в ухваленні рішень, зокрема і під час апеляційного перегляду, на протигагу організаційній підпорядкованості й субординації прокурорів. Організаційно слідчі судді в повному обсязі можуть неупереджено реалізовувати захист прав і законних інтересів осіб (звичайно, йдеться про таку можливість априорі, залишаючи осторонь різні види впливу на слідчого суддю).

г) оцінка законності конкретних гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, яку дає слідчий суддя порядком судового контролю, не має преюдиційного значення для судів, які розглядатимуть і вирішуватимуть кримінальне провадження в першій інстанції по суті.

Не вдаючися в наукову полеміку щодо розуміння і співвідношення форм і видів судового контролю [3; 4; 5; 6; 7], у контексті досліджуваного питання варто зазначити, що санкціонування слідчим суддею проведення слідчих дій є так званим «попереднім судовим контролем», коли слідчий суддя за наданими матеріалами перевіряє підстави і необхідність слідчих дій та їхню пропорційність обмеженню відповідного права особи, тобто попереджає їх порушення і необґрунтоване обмеження (через що й дістав свою назву).

2. Практика застосування попередньої редакції ст. ст. 243–244 КПК виявляла деякі її переваги щодо повноти й об'єктивності з'ясування обставин предмета доказування шляхом судової експертизи.

Відповідно до ч. 2 ст. 243 КПК у редакції 2012 р., сторони процесу могли залучати альтернативно кілька судових експертиз того самого виду щодо того ж об'єкта та предмета дослідження. Водночас висновок експерта надавався стороні кримінального провадження, яка його залучила (ч. 9 ст. 101 КПК), звідси впливала одна з «переваг захисту» – сторона захисту могла за її диспозитивним вибором надавати суду всі альтернативні висновки експерта, які мала, або лише деякі з них, або не надавати їх зовсім, якщо вони будь-якою мірою не вкладалися в стратегію і тактику захисту.

Можливість залучення стороною захисту кількох альтернативних судових експертиз є цілком зрозумілою і логічною, оскільки їх проведення здійснювалося на договірній основі з експертною установою (експертом), тобто платно, власним коштом. Навіть більше, у практиці слідчих органів, для яких виконання експертиз фінансувалося з держбюджету, трапляються приклади проведення альтернативних судових експертиз. Так, під час досудового розслідування кримінального провадження, відомого як «справа чорної бухгалтерії Партії регіонів», Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) спершу призначило 2 альтернативні почеркознавчі експертизи підписів у так званій «амбарній книзі». Висновок Київського науково-дослідного інституту судових експертиз (далі – КНДІСЕ) Мінюсту не підтверджував і не виключав ймовірності того, що підписи та записи в «амбарній книзі» належать голові Центральної виборчої комісії (далі – ЦВК) М. Охендовському. Відповідно ж до висновку експертизи Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного цен-

тру Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України (далі – ДНДЕКЦ), підписи та записи від імені підозрюваного в «амбарній книзі» належать саме голові ЦВК. На підставі цих висновків експерта М. Охендовському повідомлено про підозру [8]. Через 4 місяці, 15 березня 2017 р. НАБУ отримало висновок комісійної повторної почеркознавчої експертизи в складі експертів Харківського НДІСЕ ім. М. Бокаріуса і ДНДЕКЦ МВС України, відповідно до якого підписи голови ЦВК у так званій «амбарній книзі» Партії регіонів є достовірними [9].

Як бачимо, можливість залучення стороною обвинувачення ще на стадії досудового розслідування не тільки додаткових чи повторних, а й альтернативних судових експертиз мала свою перевагу для всебічного, повного й об'єктивного встановлення обставин предмета доказування, що потребують спеціальних знань, а для сторони захисту – це чудовий механізм захисту і «перевага захисту». Водночас за Законом № 2147–VIII від 3 жовтня 2017 р., ч. 2 ст. 243 КПК у редакції 2012 р. про залучення судового експерта стороною захисту *на договірній основі* виключена. Тепер, згідно із ч. 1 ст. 243 КПК у редакції Закону № 2147–VIII від 3 жовтня 2017 р., кожного разу, бажаючи провести будь-яку судову експертизу, зокрема альтернативну, сторона процесу має звертатися із клопотанням до слідчого судді. Невідомо, якою в цьому питанні буде практика слідчих суддів, наскільки вона буде злагодженою. З одного боку, КПК не містить заборони і навіть особливих умов для звернення із клопотанням про проведення повторної, додаткової чи альтернативної судової експертизи, як, наприклад, положення ч. 6 ст. 235 КПК: «У разі відмови у задоволенні клопотання про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи слідчий, прокурор не має права повторно звертатися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на обшук того самого житла чи іншого володіння особи, якщо у клопотанні не зазначені нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею». Відповідно до ч. 6 ст. 244 КПК, «слідчий суддя задовольняє клопотання, якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта». Отже, ргіта facie, стороні достатньо довести, що висновок саме такої експертизи (додаткової, повторної, альтернативної) їй потрібен як такий, що матиме значення для правильного вирішення справи, і безпідставними є перестороги, що слідчі судді залишатимуть без задоволення клопотання про проведення альтернативних, додаткових, повторних судових експертиз. Однак, як зазначалося вище, слідчий суддя повинен буде скрупульозно вивчати підстави для проведення судової експертизи, щоб не задовольняти будь-які клопотання про залучення експерта, а також: а) попереджати невиправдане затягування строків досудового розслідування; б) не допускати невиправданого витрачання бюджетних коштів (оскільки проведення експертиз у кримінальному судочинстві стає безкоштовним для сторін і здійснюється коштом держбюджету).

Тепер, маючи розуміння: а) передумов і мети запровадження законодавцем процедури залучення експерта на досудовому розслідуванні через рішення слідчого судді; б) засад судового контролю; в) переваг і недоліків дії попереднього процесуального порядку залучення експерта сторонами самостійно, – тобто маючи достатню теоретичну й емпіричну основу, – можна легко і ґрунтовно водночас спрогнозувати дієвість й ефективність законодавчої новації.

Б і В. Дієвість й ефективність, а отже, доцільність передання на вирішення слідчого судді питання про залучення експерта

З аналізу ст. 244 КПК доводиться констатувати, що, віддаючи залучення експерта на розсуд слідчого судді, законодавець для повноцінного виконання функції судового контролю, з погляду запобігання затягуванню строків розслідування, не прописав достатніх важелів його реалізації. Зокрема, сторону, яка звертається із клопотанням про залучення експерта для проведення судової експертизи, не зобов'язано надавати слідчому судді інформацію про те: 1) які судові експертизи в провадженні вже проведено, з якими висновками експерта; щодо яких питань дано висновок експерта, а щодо яких ні, щодо яких питань експерт відмовився від надання висновку; 2) які судові експертизи в провадженні призначено, і вони перебувають на виконанні; 3) який перебіг розслідування, зокрема, чи продовжувалися

в провадженні строки досудового розслідування, які обставини були підставами для цього; 4) чи застосовано до підозрюваного запобіжний захід або захід процесуальної примусу (зокрема й до інших осіб), чи продовжувалися їхні строки. Адже ч. 2 ст. 244 КПК, якою визначено вимоги до змісту клопотання про залучення експерта й обсяг матеріалів (доказів) для його підтвердження, не передбачає жодного положення, спрямованого на інформування слідчого судді щодо цих моментів.

Так, ч. 2 ст. 244 КПК встановлює, що «у клопотанні зазначаються:

- 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 3) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;
- 4) вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом.

До клопотання також додаються копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання».

Як видно із цього положення, додатки до клопотання мають стосуватися суто доводів клопотання. Тобто серед структурних елементів клопотання немає жодного, що був би спрямований на перевірку слідчим суддею ймовірності того, чи не є залучення експерта способом зловживання процесуальними правами і затягування строків досудового розслідування. Крім того, відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 244, додатки до клопотання мають стосуватися суто доводів клопотання. Так само ч. 5 ст. 244 КПК передбачає, що «під час розгляду клопотання *слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання*». Отже, повноважень викликати свідків і вимагати будь-які інші матеріали, що лежать поза межами змісту клопотання про залучення експерта, у слідчого судді немає. Із ч. 6 ст. 244 КПК також випливає, що на слідчого суддю безпосередньо не покладено обов'язку перевірити факт можливості призначення судової експертизи з метою затягування досудового розслідування: «Слідчий суддя *задовольняє* клопотання, *якщо особа*, яка звернулася з відповідним клопотанням, *доведе, що* для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, *необхідне залучення експерта*». Отже, оскільки правом вирішувати інші питання слідчий суддя законом не наділений, він не повинен щодо них збирати інформацію, вивчати й аналізувати.

Навіть якщо змодельувати, з огляду на ч. 3 ст. 244 КПК («Клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування»), що кожне наступне клопотання про залучення експерта в конкретному провадженні розглядатиметься тим самим слідчим суддею (який уже знайомий із ключовими рисами даного кримінального провадження, зокрема й із призначеними раніше судовими експертизами) у результаті авторозподілу інформаційно-телекомунікаційною системою, на рішення слідчого судді ця його обізнаність не повинна жодним чином впливати, оскільки вона лежить поза межами предмета доказування під час розгляду даного конкретного клопотання.

Норми ч. ч. 1–6 ст. 244 КПК немає підстав тлумачити поширювально (висновувати ширший обсяг змісту клопотання до слідчого судді, ширший предмет доказування під час розгляду цих клопотань, ширше коло повноважень слідчого судді). Такий висновок ґрунтується:

– *по-перше*, на ч. 2 ст. 19 Конституції України, що компетенція слідчого судді (повноваження, умови і способи дії) визначається процесуальним законом, а процесуальний закон (ч. 1–6 ст. 244 КПК) достатньо конкретний;

– *по-друге*, на розумінні правової визначеності як елемента верховенства права, яка передбачає, що закон, як і будь-який інший акт держави, повинен характеризуватися *якістю*, щоб виключити будь-який ризик свавілля. У п. 61 рішення в справі «Олссон про-

ти Швеції» від 24 березня 1988 р. (скарга № 10465/83) Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) виокреслив вимоги, яким має відповідати закон у світлі фрази «передбачено законом»: а) будь-яка норма не може вважатися «законом», якщо вона не сформульована з достатньою точністю так, щоб громадянин самостійно або, якщо знадобиться, із професійною допомогою міг передбачити із часткою ймовірності, яка може вважатися розумною в даних обставинах, наслідки, які може спричинити конкретна дія; б) фраза «передбачено законом» має на увазі й якість закону, вимагаючи, щоб останній відповідав принципу верховенства права; в) закон, який передбачає дискреційні повноваження, сам собою не є несумісним із вимогами передбачуваності за умови, що дискреційні повноваження і спосіб їх здійснення вказані з достатньою чіткістю для того, щоб з урахуванням мети вказаних заходів забезпечити індивіду адекватний захист від свавільного втручання влади [10];

– *по-третє*, на вітчизняній судовій практиці. Зокрема, як визначив Верховний Суд України (далі – ВСУ) у постанові від 23 січня 2014 р., а також у постанові від 1 лютого 2018 р., «поняття судової дискреції (судового розсуду) у кримінальному судочинстві охоплює повноваження суду (його права та обов'язки), надані йому державою, обирати між альтернативами, кожна з яких є законною, та інтелектуально-вольову владну діяльність суду з вирішення у визначених законом випадках спірних правових питань, виходячи із цілей та принципів права, загальних засад судочинства, конкретних обставин справи <...>» [11; 12].

Отже, з аналізу всіх норм ст. 244 КПК зрозуміло, що, віддаючи проведення судової експертизи на стадії досудового розслідування на судовий контроль, законодавець не наділив слідчого суддю повноваженнями і навіть ресурсом інформації для перевірки факту – може чи не може судова експертиза, про яку клопоче сторона процесу, бути способом зловживання процесуальним правом для затягування строків досудового розслідування.

Дискреція слідчого судді під час вирішення клопотання про залучення експерта обмежена лише встановленням обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання (п. 3 ч. 2 ст. 244 КПК), і аналізом належності до предмета доказування в кримінальному провадженні майбутнього висновку експерта, про залучення якого клопоче сторона, та переліку питань, що виносяться на його розгляд (п. 4 ч. 2 ст. 244 КПК). Тобто *слідчий суддя зможе перевірити і відсіяти тільки явно неналежні до предмета доказування в кримінальному провадженні*, тому непотрібні, *майбутні судові експертизи*. Водночас такі випадки на практиці вкрай поодинокі, адже призначення явно (очевидно) неналежних до предмета доказування судових експертиз є неприкритим службовим зловживанням, і загрожує слідчому дисциплінарною відповідальністю. *Чи доречно боротися з поодинокими фактами службових зловживань слідчих, встановивши фільтр судового контролю для проведення слідчої дії?*

У ситуаціях неочевидної, «прикритої» неналежності судової експертизи до предмета доказування зловживання можуть виражатися в постановці перед експертом віддалених від предмета доказування запитань, надання на експертизу матеріалів, щодо яких є сумніви в допустимості й достовірності їх походження (речових доказів, зразків, протоколів слідчих дій тощо), коли, за правилом «плодів отруєного дерева», наперед відомо, що майбутній висновок експерта буде недопустимим доказом тощо.

Проаналізуємо процесуальні та гносеологічні можливості слідчого судді з'ясувати та запобігти таким «прикритим» неналежним судовим експертизам.

Оскільки ч. 2 ст. 244 взагалі не передбачає обов'язку та необхідності для сторони, що звертається із клопотанням до слідчого судді, не те що надавати, а бодай номінально наводити об'єкти, що надаватимуться для дослідження судовому експерту, то слідчий суддя не матиме й можливості їх оцінити для того, щоб не витратити час на безрезультатну судову експертизу. Інакше кажучи, слідчий суддя не матиме ні реальної змоги, ні процесуального повноваження перевірити правильність вилучення, упакування, зберігання речових доказів, порівняльних зразків – об'єктів експертного дослідження, а отже, не зможе спрогнозувати отримання категоричного чи ймовірного висновку експерта або висновку «про не-

можливість дачі висновку» і, зважаючи на це, ухвалити рішення про доцільність проведення експертизи загалом.

Під контроль слідчого судді поставлено тільки перелік запитань до судового експерта. Водночас, як підказує практичний досвід, фільтр судового контролю й для цього завдання буде ефективним принаймні за однієї з таких умов: 1) високий рівень обізнаності слідчого судді з можливостями, тактикою й організацією призначення окремих видів судових експертиз; 2) обов'язкова участь під час розгляду клопотання про залучення експерта протилежної сторони процесу. Адже без глибоких спеціальних знань у галузі судової експертизи відповідних видів слідчий суддя не може проконтролювати доречність (потрібність) та правильність порушення перед експертом того чи іншого запитання. **Без таких спеціальних знань слідчий суддя не зможе критично оцінювати доводи клопотання і фактично прийматиме рішення на віру, а не науково й емпірико обґрунтовано, а отже, мета судового контролю не буде досягнута.**

Альтернативним засобом збалансування недостатнього рівня компетентності слідчого судді щодо спеціальних знань профілю відповідної судової експертизи могла б стати активна участь у розгляді клопотання про залучення експерта протилежної сторони процесу та потерпілого. Адже елемент змагальності під час судового контролю на стадії досудового розслідування спрямований на забезпечення всебічного, повного й об'єктивного дослідження доводів клопотання, а отже, має сприяти досягненню мети судового контролю щодо забезпечення конституційних прав особи та довірі до рішень слідчого судді.

За цілком слушною логікою законодавця, змагальність процедури розгляду клопотань слідчим суддею усунена лише у тих випадках, коли:

а) вона як така шкодить ефективності й результативності слідчої дії чи заходу забезпечення кримінального провадження – коли *змагальність несумісна з раптовістю як організаційно-тактичним принципом успішності проведення майбутньої слідчої дії чи заходу забезпечення кримінального провадження*, як-от: розгляд клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів за наявності реальної загрози їх зміни або знищення (ч. 2 і 4 ст. 163 КПК), розгляд клопотання про обшук (ч. 4 ст. 234 КПК);

б) *є непотрібною через засвідчувальний характер діяльності слідчого судді* – розгляд клопотання про привід (ст. ст. 141, 142 КПК), коли діяльність слідчого судді зводиться до перевірки (удостовірення) здійснення належних викликів і доведення їх до відома особи. Однак дозвіл слідчого судді на привід зумовлений застосуванням примусу до особи: обмеження її конституційного права на вільний вибір місця перебування й свободи пересування, а проведення судової експертизи, за загальним правилом, реалізацію будь-яких конституційних прав не обмежує (за винятком стаціонарної судово-психіатричної експертизи (ч. 2 ст. 509 КПК) або модельовано, коли об'єктом експертизи є житло чи інше володіння особи, всупереч її волі (без добровільної згоди), або коли об'єктом експертизи є біологічні сліди-речовини людини, і її проведення потребує примусового відібрання в особи експериментальних біологічних зразків (ч. 3 ст. 245, ст. 241 КПК) тощо).

Однак, відповідно до ч. 3 ст. 244 КПК, «особа, яка подала клопотання про залучення експерта, повідомляється про місце та час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли її участь визнана слідчим суддею обов'язковою». Отож маємо **два висновки**:

1. Клопотання про залучення експерта розглядається з повідомленням сторони, яка клопоче про його залучення, однак не обов'язково за її участі. Фактично законодавець заклав перевірко-засвідчувальну модель судового контролю за зразком приводу (ст. ст. 141, 142 КПК). Однак за засвідчувальної моделі з перевіркою й удостовіренням підстав для судової експертизи і належності запитань до предмета доказування слідчому судді без власних глибоких знань із профілю конкретних видів судових експертиз буде тяжко впоратися.

2. Клопотання про залучення експерта розглядається без повідомлення і без участі протилежної сторони процесу. Із цього маємо ще **4 підвисновки**:

2.1. Слідчий суддя позбавлений можливості отримати й проаналізувати протилежні або й взаємодоповнюючі доводи іншої сторони процесу, що не сприяє всебічному і повному вивченню підстав для проведення судової експертизи, винесених запитань тощо.

2.2. Хоч законодавець виключив можливість з'єднаного змагального розгляду клопотання про залучення експерта за участю обох сторін, однак у протилежній сторони, відповідно до ч. 1 ст. 244 КПК, є гарантоване законодавцем право звертатися із клопотанням про залучення навіть тієї ж однойменної (альтернативної) експертизи, за тим самим або подібним предметом (переліком запитань) і щодо тих самих об'єктів. Отже, слідчий суддя не вправі буде відмовити протилежній стороні процесу в проведенні судової експертизи на тій підставі, що таку ж експертизу вже проводила інша сторона, зрештою, здебільшого йому про це може бути й невідомо (якщо ІТС обиратиме для розгляду клопотань різних слідчих суддів).

Отже, кожна зі сторін ізольовано, тактично й процесуально незалежно одна від одної може звертатися із клопотанням про залучення експертизи, зокрема альтернативної. Хоча водночас і не забезпечується змагальність розгляду слідчим суддею таких клопотань, однак загалом забезпечується змагальність сторін на стадії досудового розслідування. І на тлі цього варто очікувати, що 90–100% клопотань будуть задовольнятися.

2.3. Як тепер можна впевнитися, за закладеної законодавцем парадигми санкціонування слідчим суддею проведення судової експертизи немає місця для оптимізації чи економії бюджетних коштів на її проведення.

2.4. Нагляд і дискреція слідчих суддів будуть найбільш відчутними в ситуаціях потреби проведення однією стороною кількох альтернативних судових експертиз в альтернативних експертних установах. Адже як сторона процесу може обґрунтувати тактичну й доказову необхідність виконання одразу кількох альтернативних експертних досліджень, так само і слідчий суддя може визнати будь-які аргументи проведення таких експертиз надуманими чи, навпаки, слушними й підставними.

Отже, розібравши *передумови, дієвість і ефективність* передання на розсуд слідчого судді питання про залучення експерта на стадії досудового розслідування, можна впевнитися, що *доцільності в такому кроці законодавця немає. Такий крок майже ніяк не впливатиме на захист конституційних прав учасників процесу, на запобігання затягуванню строків досудового розслідування, натомість не виправдано розширюватиме межі судового втручання в діяльність органів досудового розслідування та паралізуватиме її.*

Самоперевірка висновків, з погляду системи кримінально-процесуальних гарантій

Цікаво подивитися на питання запобігання затягуванню строків досудового розслідування і реалізацію права на розумні строки не окремішньо, ізольовано, а комплексно – у площині кримінально-процесуальних гарантій, а отже, і глобально – у механізмі кримінально-процесуального регулювання.

Яким би малоефективним й не виправданим не було віднесення на контроль слідчого судді рішення про проведення судової експертизи, сам «голий» факт такого кроку формально є підставою для зараховування до числа кримінально-процесуальних гарантій. Нагадаємо, що кримінально-процесуальні гарантії – це система закріплених правовими нормами засобів, що забезпечують реалізацію прав учасників кримінального судочинства, їх захист, відновлення в разі порушення, а також охорону законних інтересів. Кримінально-процесуальні гарантії становлять (мають становити) собою систему взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють між собою та мають закони (внутрішні закономірності) такої взаємодії. Отже, у системі процесуальних гарантій, спрямованих на запобігання необґрунтованому затягуванню строків досудового розслідування, а також права учасників процесу на розумні строки як елемента права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ) можемо знайти *три взаємодоповнюючі механізми:*

1) ч. 6 ст. 28 КПК гарантує підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду із клопотанням про необхідність здійс-

нення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у коротші строки, ніж передбачено законом;

2) п. 9–1 ч.1 ст. 303 КПК у редакції Закону № 2213–VIII від 16 листопада 2017 р. гарантує право оскарження в слідчого судді відмови прокурора, слідчого в задоволенні скарги на недотримання розумних строків особою, якій відмовлено в задоволенні скарги, її представником, законним представником, захисником;

3) ст. ст. 294–297–1 КПК у редакції Закону № 2147–VIII від 3 жовтня 2017 р. гарантують належні і достатні фільтри продовження строків досудового розслідування, зокрема й шляхом судового контролю. Так, відповідно до ч. 5 ст. 297–1, «слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про продовження строку досудового розслідування після повідомлення особі про підозру, якщо слідчий не доведе, що додатковий строк необхідний для отримання доказів, які можуть бути використані під час судового розгляду, або для проведення чи завершення проведення експертизи, за умови що ці дії не могли бути здійснені чи завершені раніше з об'єктивних причин <...>». Ч. 2 ст. 297–1 КПК зобов'язує в клопотанні слідчого / прокурора серед іншого вказувати: всі слідчі й інші процесуальні дії, проведені під час кримінального провадження; обставини, що перешкоджали здійсненню інших необхідних процесуальних дій раніше; процесуальні дії, проведення яких потребує додаткового часу; значення результатів цих процесуальних дій для судового розгляду; строк, необхідний для проведення або завершення процесуальних дій. Як видно, під час розгляду клопотання про продовження строків досудового розслідування закон надає слідчому судді всю необхідну доказову базу для можливості повноцінної перевірки факту необхідності їх продовження чи завуальованого зловживання правом стороною обвинувачення.

Отже, і з позиції системи кримінально-процесуальних гарантій також доходимо висновку, що передання ухвалення питання про проведення судової експертизи з метою запобігання затягуванню строків досудового розслідування на судовий контроль є механізмом дублюючим, тавтологічним, крім того, як показано вище, неефективним і недієвим щодо цієї мети, а тому, очевидно, зайвим і обтяжливим.

Список використаних джерел:

1. Енин Е. Правка Лозового заблокирует работу правоохранителей. 27 февраля 2018 г. URL: http://news.liga.net/news/politics/14905530-enin_pravka_lozovogo_zablokiruet_rabotu_pravookhraniteley.htm.
2. Назаров В., Тракало Р. Судовий контроль у кримінальному провадженні: теоретичні та практичні аспекти. *Європейські перспективи*. 2014. № 10. С. 89–95.
3. Гловюк І. Судова діяльність у досудовому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2009. 20 с.
4. Кисленко Д. Судовий контроль під час розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». К., 2012. 16 с.
5. Войтов О. Дозвіл суду на провадження слідчих дій – спосіб судового контролю дотримання конституційних прав їх учасників. *Південноукраїнський український часопис*. 2011. № 1. С. 209–212.
6. Герасименко С. Судовий контроль на досудових стадіях кримінального судочинства: національне законодавство та зарубіжний досвід: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 220 с.
7. Чорнобук В. Законність та обґрунтованість процесуальних рішень судді в порядку судового контролю в досудових стадіях кримінального процесу: монографія. Х.: Право, 2008. 184 с.
8. Закиди на адресу НАБУ про безпідставність обвинувачень у справі «чорної бухгалтерії» – маніпулятивні. 24 грудня 2016 р. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/zakydy-na-adresu-nabu-pro-bezpidstavnist-obvynuvachen-u-spravi-chornoji-buhgalteriyi>.

9. Повторна експертиза засвідчила достовірність підписів голови ЦВК в «амбарній книзі». 16 березня 2017 р. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1651884-povtorna-ekspertiza-zasvidchila-dostovirnist-pidpisiv-golovi-tsvk-v-ambarniy-knizi>.

10. Олссон проти Швеції. URL: <https://precedent.in.ua/2016/04/09/olsson-protyv-shvetsyy/>.

11. Постанова судової палати у кримінальних справах Верховного Суду від 23 січня 2014 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37520349>.

12. Постанова суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 1 лютого 2018 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72009792>.

КОПЕРСАК Д. В.,

здобувач, ад'юнкт
кафедри кримінального процесу
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.1

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті розглянуто теоретичні аспекти поняття, ознаки, правовий статус і роль учасників спеціального досудового (заочного) розслідування кримінальних правопорушень, відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: кримінальний процес, спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень, заочне розслідування, суд, суддя, сторони кримінального провадження, слідчий, прокурор, потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений, захисник, адвокат.

В статье рассмотрены теоретические аспекты понятия, признаки, правовой статус и роль участников специального досудебного (заочного) расследования уголовных правонарушений, в соответствии с действующим Уголовным процессуальным кодексом Украины.

Ключевые слова: уголовный процесс, специальное досудебное расследование уголовных правонарушений, заочное расследование, суд, судья, стороны уголовного производства, следователь, прокурор, потерпевший, свидетель, подозреваемый, обвиняемый, защитник, адвокат.

The article deals with theoretical aspects of the concept, signs, legal status and role of participants in a special pre-trial (absentia) investigation of criminal offenses in accordance with the current Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: criminal process, special pre-trial investigation of criminal offenses, extra-judicial investigation, court, judge, parties to criminal proceedings, investigator, prosecutor, victim, witness, suspect, accused, defense counsel, lawyer.

Вступ. Для всебічного та ґрунтовного спеціального проведення досудового розслідування та притягнення винної особи, яка переходить від правосуддя, до відповідальності, доцільно встановити правовий статус учасників кримінального процесу, а саме визначити поняття «суд», «суддя», «сторони кримінального провадження», «слідчий», «прокурор», «потерпілий», «свідок», «підозрюваний», «обвинувачений», «захисник», «адвокат», які відображають реалії сьогодення, їхні права й обов'язки під час проведення спеціального досудового (заочного) розслідування кримінального правопорушення.

Проблеми заочного розгляду кримінальних правопорушень досліджували такі представники вітчизняної юридичної науки кримінального процесу, як: Д. Арабулі, С. Головатий, О. Захарченко, В. Маляренко, Г. Матвієвська, О. Кучинська, Л. Лобойко, В. Трофименко, А. Тукієв, С. Шаренко, О. Шило й інші.

Постановка завдання. Мета статті – комплексний науково-практичний аналіз понять, ознак, правового статусу та ролі учасників спеціального досудового (заочного) розслідування кримінальних правопорушень.

Результати дослідження. Відповідно до гл. 3 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, учасниками досудового розслідування є:

- слідчий суддя;
- сторона обвинувачення: прокурор, слідчий, детектив, керівник органу досудового слідства, оперативний співробітник за дорученням;
- сторона захисту: підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, законний представник підозрюваного, обвинуваченого, захисник;
- потерпілий.

Сторони кримінального провадження:

- з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК;

– з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Прокурор – особа, яка обіймає посаду, передбачену ст. 17 ЗУ «Про прокуратуру» № 1697–VII від 14 жовтня 2014 р., та діє в межах своїх повноважень. Прокурор є стороною обвинувачення, здійснює свої повноваження відповідно до вимог КПК, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації, службові й інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

У ст. 2 ЗУ «Про прокуратуру» встановлено, що прокурор виконує такі функції: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених ЗУ «Про прокуратуру»; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Прокурор у спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень має право: 1) на повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; 2) доручати органу досудового розслідування його проведення; 3) доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення, брати участь у них, а за необхідності – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК; 4) доручати проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшуко-

вих) дій відповідним оперативним підрозділам; 5) скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; 6) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК, для його відводу, або в разі неефективного досудового розслідування; 7) ухвалювати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК, зокрема щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених КПК; 8) погоджувати або відмовляти в погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; 9) пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недоздатність повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому КПК і законом; 10) затверджувати чи відмовляти в затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання; 11) звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 12) підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення в порядку, встановленому КПК; 13) погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням в порядку, встановленому КПК; 14) доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування в перейнятому кримінальному провадженні; 15) перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України; 16) доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій із метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави; 17) оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому КПК; 18) звертатися із клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування до слідчого судді; 19) якщо в кримінальному провадженні повідомлено про підозру декільком особам, прокурор вправі звернутися до слідчого судді із клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування лише стосовно тих підозрюваних, щодо яких наявні передбачені ч. 2 ст. 297¹ підстави, а стосовно інших підозрюваних подальше досудове розслідування в цьому самому кримінальному провадженні здійснюватиметься згідно із загальними правилами, передбаченими КПК; 20) складати повідомлення про підозру; 21) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Прокурор зобов'язаний: 1) дотримуватися вимог КПК; 2) збирати докази про вчинення особою кримінального правопорушення; 3) зібрати достатню кількість доказів для пред'явлення підозри особі, щодо якої розглядається клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування; 4) довести, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності й оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук; 5) внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) щодо підозрюваних, стосовно яких постановлено ухвалу про здійснення спеціального досудового розслідування, невідкладно, але не пізніше 24 годин після поста-

новлення ухвали; 6) направити кримінальне провадження до суду протягом двох місяців зі дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

Слідчий – службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, органу Державної кримінально-виконавчої служби України, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. Слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого.

Слідчий у спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень має право: 1) проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК; 2) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; 3) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді із клопотаннями про вжиття заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; 4) за результатами розслідування скласти обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження; 5) ухвалювати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК, зокрема щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених ст. 284 КПК; 6) звертатися із клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування до слідчого судді за погодженням із прокурором; 7) якщо в кримінальному провадженні повідомлено про підозру декільком особам, слідчий вправі звернутися до слідчого судді із клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування лише стосовно тих підозрюваних, щодо яких наявні передбачені ч. 2 ст. 297¹ підстави, а стосовно інших підозрюваних подальше досудове розслідування в цьому самому кримінальному провадженні здійснюватиметься згідно із загальними правилами, передбаченими КПК; 8) скласти повідомлення про підозру; 9) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Слідчий зобов'язаний: 1) дотримуватися вимог КПК; 2) збирати докази про вчинення особою кримінального правопорушення; 3) зібрати достатню кількість доказів для пред'явлення підозри особі, щодо якої розглядається клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування; 4) довести, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності й оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук; 5) внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо підозрюваних, стосовно яких постановлено ухвалу про здійснення спеціального досудового розслідування, невідкладно, але не пізніше 24 годин після постановлення ухвали. виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі.

Суддя – голова, заступник голови, суддя Верховного Суду, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційних судів областей, міст Києва та Севастополя, районних, районних у містах, міських та міськрайонних судів, які, відповідно до Конституції України, на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також присяжний. У кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише судом згідно із правилами, передбаченими КПК.

Суддя ухвалює рішення про: 1) визнання підсудного винним у вчиненні злочину і призначення йому покарання; 2) проведення спеціального досудового розслідування; 3) визнання підсудного невинуватим у вчиненні злочину.

Слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення в порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та в разі, передбаченому ст. 247 КПК, – голова

чи, за його визначенням, інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя.

Слідчий суддя: 1) дотримується вимог КПК; 2) задовольняє чи відмовляє в задоволенні вимог клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, зазначаючи мотиви задоволення або відмови в задоволенні; 3) у разі порушення вимог ст. 297² КПК слідчий суддя повертає клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування прокурору, слідчому, про що постановляє ухвалу; 4) якщо підозрюваний самостійно не залучив захисника, слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для залучення захисника; 5) має право під час розгляду клопотання заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування; 6) враховує наявність достатніх доказів для підозри особи, щодо якої подано клопотання у вчиненні кримінального правопорушення; 7) якщо в справі за клопотанням про спеціальне досудове розслідування декілька підозрюваних, слідчий суддя постановляє ухвалу лише стосовно тих підозрюваних, щодо яких наявні обставини, передбачені ч. 2 ст. 297² КПК; 8) надсилає копію ухвали прокурору, слідчому та захиснику.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права потерпілого передбачені ст. 56 КПК. Обов'язки потерпілого передбачені ст. 57 КПК.

Згідно із ч. 1 ст. 42 КПК, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. ст. 276–279 КПК, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення в спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень.

Обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК, що зазначено в ч. 2 ст. 42 КПК.

Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Адвокат – фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, передбачених ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Захист – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування в кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого в Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

П. 8 ч. 2 ст. 52 КПК передбачена обов'язкова участь захисника в кримінальному провадженні щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження. Участь захисника повинна буди забезпечена з моменту ухвалення відповідного процесуального рішення про проведення спеціального досудового розслідування або спеціального судового провадження.

Участь захисника в кримінальному провадженні щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування, є однією із процесуальних гарантій.

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань.

28 листопада 2016 р. у судовому засіданні в режимі відеоконференції із кримінально-провадження про вбивства під час Революції гідності був допитаний як свідок екс-президент України В. Янукович за участі його адвокатів. У момент оголошення перерви на 13 хвилині судового засідання генеральний прокурор Ю. Луценко оголосив усно підозру щодо кримінального провадження, внесеного до ЄРДР за № 4201600000001594, про вчинення кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ч. 1 ст. 111, ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 110, ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 437 Кримінального кодексу (далі – КК) України, В. Януковичу, яку надіслано за всіма відомими адресами місця мешкання та останнього перебування В. Януковича та вручено адвокату останнього в приміщенні Святошинського районного суду м. Києва, однак камера відеозапису в Ростовському обласному суді під час зачитування підозри була вимкнена. Прокурор у поновленому судовому засіданні повідомив, що 19 листопада 2015 р. В. Януковичу оголошено про підозру за ст. 255, ч. 4 ст. 28, ст. 340, ч. 4 ст. 28, ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 265, ч. 4 ст. 28, ч. 3 ст. 27, п. п. 1, 5, 12 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 28, ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 121 КК України. У відповідь адвокат В. Сердюк вказав на відсутність належним чином повідомленої підозри за зазначеними статтями В. Януковичу. Після чого В. Януковичу роз'яснено вимоги ст. 63 Конституції України, та Святошинський районний суду м. Києва привів В. Януковича до присяги. Надалі був проведений перехресний допит свідка В. Януковича стороною захисту та стороною обвинувачення. Отримані від В. Януковича свідчення, відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК, не можуть бути використані в даному кримінальному провадженні.

Висновки. У кримінальному процесі заочне рішення суду застосовується у виключних випадках, частіше щодо осіб, які перебувають за межами української юрисдикції.

Вважаю за доцільне викласти ст. 3 КПК у такій редакції:

«Слідчий – службова особа правоохоронного органу, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень та проводити спеціальне досудове розслідування (заочне) кримінальних правопорушень.

Прокурор – службова особа правоохоронного органу, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень та проводити спеціальне досудове розслідування (заочне) кримінальних правопорушень, яка обіймає посаду, передбачену ст. 17 ЗУ «Про прокуратуру» № 1697–VII від 14 жовтня 2014 р.

Захист у заочному провадженні – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про його застосування в спеціальному досудовому розслідуванні кримінального провадження, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)».

Враховувати судом під час ухвалення рішення в кримінальній справі такі обставини: де проводиться спеціальне досудове розслідування; нерівне становище адвоката, який призначений для проведення захисту підозрюваного, обвинуваченого в заочному кримінальному провадженні від центру безоплатної вторинної правової допомоги, який не має контакту з підозрюваним, обвинуваченим, та адвоката, який проводить захист за договором із підозрюваним, обвинуваченим, що безпосередньо впливає на якість захисту та свідчить про наявність умислу на переховування в підозрюваного, обвинуваченого.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 7 листопада 2014 р. № 1689–VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>.
4. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697–VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/page>.
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076–VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402–VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/page7>.
7. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038–XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
8. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460–VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
9. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207–VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/paran2#n2>.
10. Допит Януковича 28 листопада 2016 р.: відеозапис із веб-сайту YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=SL7vSJjouzI>.

КРАВЧУК П. Ю.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Європейський університет)

УДК 343.98

ОГЛЯД ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДІЙ, ЩО ДЕЗОРГАНІЗУЮТЬ РОБОТУ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті вирішуються питання проведення огляду місця події під час розслідування дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. Узагальнені криміналістичні рекомендації щодо чинників, які впливають на результативність огляду, забезпечення охорони місця події, використання техніко-криміналістичних засобів, вилучення слідів злочинної діяльності, залучення спеціалістів, фіксування результатів огляду.

Ключові слова: слідчий огляд, огляд місця події, тактика огляду, розслідування в установі виконання покарань, злочини, вчинені засудженими, дезорганізація роботи установи виконання покарань.

В статье решаются вопросы проведения осмотра места происшествия во время расследования действий, дезорганизирующих работу учреждения исполнения наказаний. Обобщены криминалистические рекомендации относительно факторов, влияющих на результативность осмотра, обеспечения охраны места происшествия, использования технико-криминалистических средств, изъятия следов преступной деятельности, привлечения специалистов, фиксирования результатов осмотра.

Ключевые слова: следственный осмотр, осмотр места происшествия, тактика осмотра, расследование в учреждении исполнения наказаний, преступления, совершенные осужденными, дезорганизация работы учреждения исполнения наказаний.

The article solves the issues of conducting an inspection of the scene of an incident during the investigation of actions that disorganize the work of the penal enforcement agency. Generalized forensic recommendations on: factors that affect the effectiveness of the inspection, ensure the protection of the scene, use of technical and forensic tools, seizure of traces of criminal activity, attracting specialists, recording the results of the examination.

Key words: *investigative inspection, inspection of scene, inspection tactics, investigation in institution of execution of punishments, crimes committed by convicts, disorganization of work of penal enforcement agency.*

Вступ. Стаття 392 Кримінального кодексу (далі – КК) України передбачає кримінальну відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. До таких дій віднесено тероризування в установах виконання покарань засуджених або напад на адміністрацію, а також утворення із цією метою організованої групи або активна участь у такій групі, вчинені особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі чи у виді обмеження волі.

Сутність тероризування засуджених полягає в застосуванні до них психічного насильства, наприклад, у вигляді погроз, або ж фізичного насильства, шляхом нанесення побоїв, мордування, катування, спричинення тілесних ушкоджень, щоб примусити засудженого відмовитися від сумлінного ставлення до праці, додержання правил режиму та внутрішнього розпорядку, або з метою підкорення його своїми незаконними вимогами, щоб змусити виконувати замість себе ті обов'язки, які були покладені на винного, а також вчинення таких дій із помсти за виконання вимог режиму, зміцнення дисципліни та порядку в установі виконання покарань або глум та знущання над засудженими з метою їх залякування та перешкоджання виконанню (відбуванню) покарання.

Напад на адміністрацію полягає у вчиненні насильницької дії (незаконне позбавлення особи волі, заволодіння зброєю, завдання побоїв, застосування мордувань, катувань, тілесних ушкоджень), а також у погрозі застосування насильства (зокрема, погроза вбивством) щодо представників адміністрації у зв'язку з їхньою законною службовою діяльністю.

Організація організованої злочинної групи – це сукупність дій, спрямованих на створення (формування, заснування) стійкого злочинного об'єднання із засуджених із метою тероризування засуджених чи нападу на адміністрацію. Зазвичай такі дії передбачають: підшукування співучасників, об'єднання їхніх зусиль, детальний розподіл між ними обов'язків, забезпечення взаємозв'язку між їхніми діями, складання плану, визначення способів його реалізації [1, с. 1056–1057].

Такі протиправні дії порушують нормальну діяльність установ виконання покарань, перешкоджають досягненню цілей покарання, а також посягають на особисту безпеку та здоров'я як представників адміністрації таких установ, так і засуджених.

Дослідження питань розслідування злочинів, вчинених засудженими в установах виконання покарань, набуло розвитку в наукових доробках провідних вітчизняних і закордонних учених, зокрема: А.П. Геля, Л.Г. Горшеніна, О.М. Джузи, М.І. Кулагіна, А.М. Лантуха, А.Я. Маркова, С.І. Медведєва, М.А. Петуховського, В.А. Сас, З.Д. Смітєнко, В.Б. Шабанова, Н.Г. Шурухнова та ін. Однак питання огляду під час розслідування дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, розглядалися згаданими авторами фрагментарно, відповідно до чинного в Союзі Радянських Соціалістичних Республік законодавства, або законодавства країн ближнього зарубіжжя. Криміналістичні рекомендації щодо тактики такого огляду недостатньо систематизовані.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення криміналістичних рекомендацій щодо проведення огляду під час розслідування дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, з урахуванням чинного законодавства та сучасного стану розвитку засобів криміналістичної тактики і техніки.

Результати дослідження. Огляд під час розслідування дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, здійснюється з дотриманням загальних тактичних прийомів із метою вивчення і фіксації обстановки, де відбулася розслідувана подія, виявлення слідів злочинної діяльності й інших речових доказів, встановлення можливих свідків і мотивів протиправних дій. Під час розслідування таких злочинів варто враховувати особливості, які зумовлені та детерміновані низкою чинників.

Позитивні чинники полегшують роботу слідчого, створюючи передумови для вчасного, повного й об'єктивного розслідування дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. До таких чинників можна віднести: а) обмеженість кола осіб, яких можна запідозрити в злочинній діяльності у визначеному місці та в певний спосіб, адже це зазвичай засуджені однієї бригади, мешканці одного приміщення чи працівники однієї зміни на одному об'єкті, чи ті, хто раніше вчиняв схожі злочини; б) можливість швидкого отримання інформації про злочинну діяльність, адже нагляд за засудженими здійснюється постійно адміністрацією установи; в) можливість швидкого отримання відомостей, які характеризують особу, що скоїла злочин, адже засуджені зазвичай не мають можливості втекти за межі території, що охороняється; г) наявна можливість широкого й ефективного використання розшукових, режимних і адміністративних заходів у розкритті і розслідуванні злочинів, скоєних засудженими в установі виконання покарань; г) можливість більш ефективно використовувати організаційну і технічну допомогу адміністрації установи та засуджених, які позитивно зарекомендували себе.

До чинників, які негативно впливають на роботу слідчого під час розслідування дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, можемо віднести: а) поінформованість більшості засуджених щодо процесуального порядку розслідування злочинів, реалізації тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій; б) продуманість, а інколи й підвищена небезпечність способів вчинення кримінальних правопорушень, які засуджені зазвичай намагаються обрати з огляду на обстановку, що складається в установі виконання покарань на момент вчинення протиправних дій; в) особливості психіки засуджених, яка змінюється під впливом фізичної ізоляції й умов позбавлення волі, що іноді призводить до підвищеної активності, а інколи супроводжується пасивністю та бездіяльністю, що, у свою чергу, може вплинути на можливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій із засудженими; г) активна або пасивна протидія розслідуванню з боку засуджених, яка зазвичай зумовлена стійкою антисуспільною настановою, що може проявлятися в знищенні слідів злочинної діяльності, спрямуванні слідства хибних шляхом, фальсифікації предметів та документів, які можуть мати доказове значення, небажанні сприяти слідству з тих чи інших причин.

До змішаних чинників, що як позитивно, так і негативно впливають на проведення слідчих (розшукових) дій, варто віднести: а) обмеженість території установи, в якій зазвичай учиняються протиправні дії (житлова або виробнича зона, маршрут конвоювання засуджених, контрагентський об'єкт тощо), з іншого боку, цей чинник ускладнює збереження слідів злочинної діяльності і початкову обстановку на місці події загалом через високу концентрацію засуджених на незначній за обсягом території; б) наявність, зазвичай, очевидців злочинної діяльності, зумовлена значною концентрацією засуджених на незначній території, що сприяє спостереженню факту вчинення протиправної події, а з іншого боку, цей чинник може перешкоджати розслідуванню, адже засуджені можуть досить швидко знищити сліди протиправної діяльності, змінити обстановку на місці події, поінформувати злочинця про дії працівників установи виконання покарань та слідчого тощо.

Враховання й аналіз вищезазначених умов у кожній конкретній ситуації проведення огляду під час розслідування дій, що дезорганізують роботу установи виконання покарань, необхідні для вчасної нейтралізації тих із них, які перешкоджають огляду, знижують якість його проведення, і для посилення впливу сприятливих умов.

Враховуючи ці чинники, після встановлення факту нападу на представника адміністрації установи виконання покарань або факту фізичного насильства, вчиненого над засу-

дженими, треба негайно оглянути місце події з метою встановлення обставин події, що відбулася, і інших обставин, що мають значення для справи, зокрема для встановлення на місці події матеріальних слідів, наявність, характер і стан яких дозволять зробити висновок про факт застосування фізичного насильства до потерпілого, про особу злочинця та характер здійснених ним насильницьких дій. Непоодинокими є випадки відсутності на місці події матеріальних слідів вчиненого кримінального правопорушення, наприклад, у разі тероризування потерпілого злочинцем шляхом погроз, однак це не усуває необхідності в проведенні огляду місця події, оскільки сам характер місця події, зокрема його розташування, обладнання й інше, допоможе з'ясуванню обставин події, зокрема, підтвердить або спростує показання допитаних у справі осіб.

Об'єктивними причинами незадовільної якості оглядів під час розслідування дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, є: невчасне проведення такого огляду; неповний склад слідчо-оперативної групи (зазвичай відсутній спеціаліст); невжиття або неналежне вжиття заходів щодо охорони місця події; недостатнє використання і слабка оснащеність технічними засобами пошуку, виявлення, вилучення і дослідження матеріальних слідів [2, с. 11].

Як ми вже зазначали, у межах території установи виконання покарань або її окремих приміщень, де утримуються чи працюють засуджені, постійно наявна небезпека навмисної або необережної зміни початкової обстановки протиправної події, а саме: знищення слідів, вилучення знарядь злочинної діяльності, підкидування окремих предметів тощо. Тому, отримавши відомості про здійснення злочинної діяльності, необхідно вжити заходів щодо видалення з місця події засуджених чи інших осіб, а також організувати його охорону.

Під час підготовки до огляду місця події необхідно забезпечити охорону як територій і приміщень установи виконання покарань, так і пов'язаних зі злочинною подією ділянок місцевості за її межами, на яких буде здійснюватися огляд.

До охорони, з метою збереження без змін місця події до початку огляду, залучаються виключно вільнонаймані й атестовані працівники, представники адміністрації установи виконання покарань. Вони інструктуються про необхідність складання повного списку осіб, які перебували на місці події, і забезпечення їх роздільного розміщення до початку огляду.

Якщо до огляду місця події залучаються засуджені, то особлива увага повинна приділятися вжиттю заходів щодо попередження розголошення ними результатів огляду; навмисного знищення або пошкодження об'єктів, які потенційно можуть стати речовими доказами; викрадення з місця події предметів, користування якими засудженим заборонено правилами режиму.

Використання тих чи інших техніко-криміналістичних засобів під час огляду в процесі розслідування дій, що дезорганізують роботу установи виконання покарань, зумовлюється характером обстановки й особливостями конкретного кримінального правопорушення. Серед таких засобів варто виділити: а) засоби освітлення, що забезпечують необхідну якість огляду, використовуючи різноманітні джерела світла (побутові освітлювачі (пересувні і стаціонарні), промислові освітлювальні засоби); б) оптичні прилади, що сприяють виявленню слідів, дослідженню предметів і документів, інших речових доказів (звичайні і бінокулярні лупи, лупи з підсвіткою); в) пошукові засоби, що забезпечують результативність пошуку предметів (металошукачі, магнітні шукачі-підйомники, щупи різних конструкцій); г) пристрої для дослідження в невидимих променях спектра, які забезпечують результативність у виявленні слідів крові, слини й інших речовин біологічного походження, слідів мастила, жирів, кислот, отрут, дозволяють прочитати залиті, витравлені та в інший спосіб змінені тексти (ультрафіолетові освітлювачі, електронно-оптичні перетворювачі та ін.); ґ) засоби вимірювання (компас, рулетка, штангенциркуль, мікромір, транспортир, лінійка); д) засоби вилучення й упакування, зазвичай містяться в універсальних або спеціалізованих комплектах технічних засобів (ножівка, ніж, склоріз, дактоплівка, липка поліетиленова плівка, пробірки і флакони із притертими пробками, пластмасові контейнери, поліетиленові мішечки тощо); е) апаратура для фіксації перебігу і результатів огляду (фотоапаратура, віде-

оапаратура, диктофони, ноутбук); є) засоби зв'язку (радіостанція, телефон та ін.); ж) допоміжні засоби (лопата, лом, молоток, полімерна плівка, драбина й ін.).

Під час огляду доцільно застосовувати комплекти технічних засобів: універсальні криміналістичні валізи, спеціалізовані набори технічних засобів, фото- та відеоконспекти, пересувну криміналістичну лабораторію. Доцільно також намагатися максимально використовувати можливості заміни близькими за функціональним призначенням пристроями й апаратурою, якими забезпечені окремі установи виконання покарань (освітлювальні ліхтарі, доглядові металодетектори, комплекти пошукових щупів тощо).

Під час огляду місця події за фактом вчинення дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, особливу увагу потрібно приділяти виявленню знарядь вчинення протиправних дій, а також вивченню слідів, які свідчать про боротьбу або самооборону [3, с. 22–23].

Під час проведення даної слідчої (розшукової) дії також важливо дотримуватися криміналістичних рекомендацій щодо етапності огляду місця події.

На початку огляду здійснюється орієнтовний відеозапис обстановки місця події, зокрема, території установи виконання покарань, будівель, окремих предметів і об'єктів. Місцевість орієнтується за сторонами світу, намічаються межі площі, яка підлягає огляду.

Далі учасники переходять до огляду безпосередньо місця події. Слідчим намічається план огляду, зокрема визначаються для цього відповідні сектори місцевості, її центр і периферія.

Після цього методами статичного й динамічного огляду вивчається вся обстановка, предмети й сліди в стані спокою та в динаміці. Спочатку відеозапис вузлів місця події та слідів здійснюється за правилами масштабної зйомки без внесення змін. Потім слідчий активно вивчає обстановку, торкається предметів, вимірює їх положення, вивчає сліди і т. ін., водночас кожен із таких моментів фіксується шляхом відеозапису [4, с. 268–269].

До огляду місця події за фактом вчинення дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань доцільно залучати спеціалістів, зокрема криміналіста, який, професійно володіючи навичками і вміннями застосування криміналістичних технічних засобів, надасть допомогу у виявленні та фіксації криміналістично значущих об'єктів, визначенні напрямів огляду з метою цілеспрямованого його проведення тощо. Як спеціалісти можуть залучатися співробітники установи виконання покарань, зокрема працівники інженерно-технічного підрозділу, з метою огляду периметра огорож, а також інженерно-технічних засобів охорони, консультування про роботу технічних засобів охорони тощо. Актуальним є залучення співробітників кінологічної служби установи виконання покарань для виявлення слідів злочинної діяльності, шляхів підходу і відходу з місця події тощо. Лікар або інший медичний працівник установи може залучатися для огляду тіла потерпілого, запідозреного чи іншого учасника розслідуваної події.

За даною категорією кримінальних проваджень доцільно проводити огляд тіла живої людини (потерпілого, підозрюваного) з метою виявлення особливих прикмет, слідів злочинної діяльності, тілесних пошкоджень, встановлення стану сп'яніння або інших властивостей і ознак, що мають значення для справи. Рішення для проведення такого огляду ухвалюється слідчим на підставі встановлення фактичних даних, які свідчать про наявність на тілі потерпілого, підозрюваного чи свідка слідів протиправних дій або особливих прикмет.

На підготовчому етапі до проведення огляду тіла людини важливо зібрати про неї відомості, джерелами отримання яких можуть бути: матеріали кримінального провадження, особова справа засудженого, справа оперативного обліку, показання й усні повідомлення працівників установи виконання покарань.

Місце огляду тіла потерпілого або підозрюваного має бути світлим, теплим, таким, що відповідає санітарно-гігієнічним вимогам до приміщення. Найбільш придатним для цього є оглядовий кабінет медичної частини установи. За необхідності до огляду може залучатися лікар, судовий медик чи інший спеціаліст.

Важливим є огляд одягу потерпілого та підозрюваного з метою виявлення на ньому різноманітних слідів, як-от плям крові, забруднень, пошкоджень, що утворилися внаслідок фізичного насильства, а також боротьби.

В умовах закритого простору ні запідозрений, ні потерпілий не мають можливості швидко змити сліди злочинної діяльності, тому доцільним також є огляд тіла потерпілого та запідозреного з метою виявлення на ньому тілесних ушкоджень, зокрема саден, забоїв, подряпин, ран тощо, які детально описуються в протоколі огляду і фотографуються, а за потреби наносяться на відповідну судово-медичну схему позначками [5].

У разі виявлення під час огляду на тілі й одязі потерпілого плям та частинок крові, волосся, що можуть бути залишені правопорушником, вони вилучаються, фіксуються в протоколі, фотографуються, а за потреби їх локалізація позначається на схемі.

Крім того, під час огляду тіла потерпілого або запідозреного вилучається виявлене, як-от: змиви з рук, піднігтьовий вміст, різні нашарування, забруднення і плями, зразки волосся тощо. Забруднення, нашарування і плями можуть вилучатися шляхом змивання ватно-марлевым тампоном, змоченим у дистильованій воді. А сліди, виявлені на одязі, вилучаються разом з одягом, їх носієм.

Аналіз протоколів огляду в кримінальних провадженнях про розслідування дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, показав, що поширеними залишаються такі помилки: не залучаються до участі в огляді необхідні спеціалісти; недостатньо широко використовуються необхідні технічні засоби; наявні помилки в орієнтуванні об'єкта щодо непорушних орієнтирів; відсутній або здійснений неповно чи неякісно опис виявлених предметів і слідів; відсутні зазначення способу виявлення, вилучення й упакування слідів і знарядь злочинної діяльності; під час фотографування не застосовуються такі окремі прийоми фотозйомки, як орієнтуюча, детальна та панорамна; в окремих випадках відсутні схеми місця події; іноді в протоколі час його складання цілком не збігається із часом скоєння протиправних дій; у протоколі огляду не фіксується час його проведення; у протоколі не вказуються адреси проживання понятих, відсутня відмітка про роз'яснення їм прав і обов'язків; відсутні підписи всіх учасників огляду; у фототаблицях відсутні заголовки та пояснювальні надписи.

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що важливим слідчим (розшуковим) заходом під час розслідування дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, є огляд. Одним з основних шляхів підвищення його ефективності в умовах установи виконання покарань є вдосконалення криміналістичних рекомендацій щодо організації і тактики його проведення, адаптація цих рекомендацій до умов функціонування установи виконання покарань.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: ТОВ «Одісей», 2006. 1184 с.
2. Производство следственного осмотра и допроса в исправительном учреждении: организация и тактика: учебно-практическое пособие / А.Т. Валеев, А.М. Лютынский, Р.М. Морозов, А.Б. Помаслов. Москва: Юрлитинформ, 2012. 152 с.
3. Криміналістика: учебник / под ред. Р.С. Белкина, Г.Г. Зуйкова. Москва: Изд-во ВШ МВД СССР, 1970. Т. 2: Приложение. 54 с.
4. Сербін М.М. Особливості використання спеціальних знань і технічних засобів при розслідуванні злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2008. № 3. С. 263–272.
5. Лебедев П.Ю., Хижняк Д.С. Особенности производства осмотра места происшествия при расследовании тяжких преступлений, совершаемых в местах лишения свободы. Следователь. 2004. № 6. С. 39–40.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КОМАРОВА Т. В.,кандидат юридичних наук,
докторант кафедри міжнародного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 341.645.5

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ІЗ СУДОМ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті проаналізовано основи кооперації Суду справедливості Європейського Союзу та національних судів держав-членів Союзу. Доводиться, що судова система Європейського Союзу не обмежена лише двома наднаціональними інстанціями – Судом справедливості та Загальним судом – а охоплює й національні суди держав-членів, які провадять безпосередню реалізацію права Європейського Союзу на національних рівнях. Аналізуються обставини, які слугують національним судам мотивами для розвитку ефективної кооперації із Судом справедливості.

Ключові слова: *європейська інтеграція, Суд справедливості, судова кооперація, національні суди держав-членів ЄС.*

В статье проанализированы основы кооперации Суда справедливости Европейского Союза и национальных судов государств-членов Союза. Доказывается, что судебная система Европейского Союза не ограничивается двумя наднациональными инстанциями – Судом справедливости и Общим судом – а включает в себя и национальные суды государств-членов, которые непосредственно реализуют право Европейского Союза на национальных уровнях. Анализируются обстоятельства, служащие национальным судам мотивами для развития эффективной кооперации с Судом справедливости.

Ключевые слова: *европейская интеграция, Суд справедливости, судебная кооперация, национальные суды государств-членов ЕС.*

In the article a question is analyzed in relation to judicial cooperation between the Court of Justice of the European Union and national courts of the EU Member-States. It is proved that the EU judicial system consists not only of Court of Justice and the General Court but also of Member-States national courts, which directly realize the EU law. The reasons for such judicial cooperation are researched.

Key words: *European integration, Court of Justice of EU, judicial cooperation, national courts of EU Member-States.*

Вступ. Взаємодія Суду справедливості Європейського Союзу (далі – ЄС) та національних судів стала унікальним феноменом, який дозволив праву ЄС стати частиною національних правопорядків держав-членів Союзу. Саме національні суди стали повсякденним інструментом реалізації права ЄС, зокрема і рішень Суду справедливості ЄС. Досить довгий

час не приділялася увага аналізу мотивів, які керують національними судами під час звернень із преюдиціальними запитами до Суду справедливості. Це питання є вкрай важливим для прогнозування вищезгаданої взаємодії та підвищення її ефективності.

Механізми взаємодії національних судів держав-членів ЄС та Суду справедливості ЄС досліджували здебільшого європейські науковці, серед яких: К. Альтер (K. Alter), Дж. Вейлер (J. Weiler), Дж. де Бурка (G. de Burca), Я. Комарек (J. Komarek), К. Ленаертс (K. Lenaerts) та інші. Також необхідно згадати й українських науковців, які розглядали цю проблематику в контексті дослідження інституційної структури ЄС, а саме: І. Брацук, І. Грицяк.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд особливостей взаємодії Суду справедливості ЄС і національних судів держав-членів Союзу зі встановленням мотивів такої взаємодії у формі кооперації.

Результати дослідження. На теперішній стадії розвитку ЄС і його правової системи з упевненістю можна говорити про те, що судова система ЄС не обмежується лише Судом справедливості та Загальним судом, що входять до складу Суду ЄС. Незважаючи на те, що саме Суд справедливості ЄС вирішує найважливіші спори на підставі права ЄС та щодо нього, наднаціональне інтеграційне право щомиті реалізується та застосовується до пересічних приватних осіб саме в національних судах держав-членів ЄС. У доктрині вже давно висловлюється думка, що національні суди варто вважати частиною судової системи ЄС [1, с. 2403; 2, с. 3; 3, с. 239]. Навіть практика Суду справедливості ЄС характеризує національні суди як «суди загальної юрисдикції стосовно права ЄС» [4]. Саме завдяки національним судовим установам можна говорити про децентралізовану судову владу в ЄС, яка не зводиться суто до наднаціональних судових інститутів. Саме тому Європейський парламент у своїй Резолюції № 2007/2027(INI) щодо ролі національного судді в європейській судовій системі від 9 липня 2008 р. назвав національного суддю першим суддею ЄС і підкреслив: «Право Співтовариства залишиться мертвою буквою, якщо не буде належним чином застосовуватися в державах-членах, зокрема національними суддями, які є наріжним каменем судової системи Європейського Союзу, та які відіграють центральну та незамінну роль у заснуванні спільного європейського правопорядку» [5].

Дійсно, саме національні суди стали інструментом реалізації права ЄС, зокрема і рішень Суду справедливості ЄС. Це стало можливим завдяки принципам прямої дії права ЄС та його верховенства, розвинених практикою Суду справедливості ЄС, що дозволили національним судам у разі колізій між нормами національного законодавства та нормами права ЄС ігнорувати перші, незважаючи на їхню ієрархію серед джерел національного права. Навіть якщо йдеться про норми національних конституцій.

Правовою основою кооперації (співпраці) національних судів із Судом справедливості ЄС є ч. 3 ст. 4 Договору про ЄС, яка встановлює: «Згідно із принципом відкритої кооперації Союз та держави-члени із цілковитою взаємною повагою допомагають одне одному виконувати завдання, що випливають із Договору. Держави-члени вживають усіх належних заходів, загальних або спеціальних, щоб забезпечити виконання забор'язань, що постають із Договорів або випливають з актів установ Союзу. Держави-члени сприяють виконанню завдань Союзу й утримуються від будь-яких дій, що можуть загрожувати досягненню цілей Союзу». Незважаючи на досить загальний характер, ч. 3 ст. 4 Договору про ЄС вважається одним із найчастіше застосованих і динамічних положень установчих договорів, і саме вона встановлює алгоритм дій національних судів під час розгляду справ, пов'язаних із правом ЄС.

Саме тому головна роль у регулюванні взаємодії права ЄС із національним правом належить безпосередньо національним судам, які своєю практикою вибудовують відповідні механізми взаємовідносин. Визначальність цієї ролі визнана багатьма науковцями. Так, В. Денисов і В. Муравйов підкреслюють, що «забезпечувати ефективність дії права Євросоюзу повинні всі органи держав-членів, хоча головну роль у цьому процесі відіграють національні суди, оскільки переважно вони, а не інші установи ЄС, здійснюють захист прав фізичних та юридичних осіб». Науковці додають, що національні суди виступають правовими гарантами реалізації основних завдань і цілей європейської інтеграції [6, с. 546].

У контексті взаємодії Суду справедливості ЄС із національними судовими установами вкрай важливим є питання мотивів національних судів, які є рушійною силою такої взаємодії, що полягає в ефективній кооперації. Доцільно згадати окреме дослідження цієї проблематики, яке було проведено К. Альтер К. (K. Alter) на підставі аналізу національних звітів [7]. Так, дослідниця підкреслює, що національні суди, особливо конституційні та суди вищих інстанцій, частіше за все обґрунтовують своє сприйняття вказівок Суду справедливості ЄС не доктриною верховенства права ЄС, а положеннями національних конституційних систем. Тобто національні судді все ж таки залишаються орієнтованими на національні правові системи. Серед чинників, які впливають на поведінку національних судів, науковець виділяє, наприклад, політичний та економічний інтерес. Прихильниками такої теорії неореалізму є Дж. Гарет (G. Garrett) та Б. Веінгаст (B. Weingast), і певною мірою підтвердження цьому можна знайти в національних звітах. Так, у звіті Нідерландів зазначено: «Традиційне сприйняття міжнародних правил та готовність до кооперації з іноземними державами – це безпосередній інтерес маленької торговельної нації, яка занадто мала, щоб зберігати свою незалежність самостійно, та яка потребує відкритих кордонів для процвітання» [8, с. 189]. Також науковці наводять приклади того, як може змінюватися позиція національних суддів щодо права ЄС залежно від політичної й економічної ситуації в країні.

Прихильники іншої теорії – неофункціоналізму – стверджують, що на кооперацію національних судів із Судом справедливості ЄС, як і на весь процес інтеграції, впливає зацікавленість вмотивованих суб'єктів, як-от окремі приватні особи, судді, науковці. Саме вони, на їхню думку, є моторами європейської інтеграції як на рівні ЄС, так і в межах держав-членів. За їхніми словами, Суд справедливості ЄС створює можливості для приватних позивачів, їхніх юристів і нижчих національних судів щодо участі в побудові правової системи співтовариства. У процесі вони посилюють свої повноваження та професійну зацікавленість усіх суб'єктів у прямій і опосередкованій участі в європейських справах [9, с. 60]. Певне раціональне зерно в цій концепції є, оскільки, дійсно, ЄС надав багато прав своїм громадянам, і саме ця зацікавленість підняла рейтинги популярності ЄС серед населення.

Щодо зацікавленості національних судів, то, наприклад, Е. Хаас (E. Haas) стверджує, що, застосовуючи право ЄС, вони тим самим підіймають свій авторитет і престиж, а також стають схожими у своїх функціях на суддів конституційних і верховних судів [10, с. 366–392]. Якщо звернутися до національних звітів, то можна знайти підтвердження і цієї теорії. Так, Й. Плотнер (J. Pötnner) підкреслює, що завдяки європейській інтеграції французький Касаційний суд отримав повноваження з контролю за актами парламенту, які до цього були небаченою можливістю [11, с. 62]. Так само бельгійський звіт підкреслює, що в процесі європейської інтеграції в бельгійських судів з'явилися повноваження із судового контролю над національними правовими актами щодо їхньої відповідності праву ЄС [12, с. 10–21].

К. Альтер К. (K. Alter) говорить про міжсудову змагальність, яка базується на бажанні нижчих судів виконувати функції вищих судів або мати можливість змінити їхню практику [7]. Наприклад, коли національний суд нижчої інстанції направляє преюдиціальний запит до Суду справедливості, то тим самим він може цілком змінити усталену судову практику у своїй країні, що, безперечно, підвищує значущість цього суду та судді. Дійсно, преюдиціальні процедури створили такий механізм взаємодії, який дозволив національним судам нижчих інстанцій бути повноправними учасниками європейської інтеграції та привносити право ЄС у повсякденне національне правове життя. Тобто в контексті реалізації права ЄС національні суди нижчих інстанцій можуть протистояти навіть практиці вищих судів. Ця позиція привела до еволюції національних судів у ланки, які можуть виконувати конституційну роль.

Вищі суди, у свою чергу, вбачають у Суді справедливості конкурента, оскільки вони вже не є монополістами щодо правосуддя та безпосередньо правотлумачної діяльності у своїй країні. Вони можуть користуватися повноваженнями, якими володіють, щодо скасування рішень нижчих судів, коли це прогнозовано може призвести до наслідків, які протирічать їхній усталеній практиці. Через це були випадки, коли Конституційний суд Італії визнав преюдиціальне звернення місцевого суду до Суду справедливості неправомірним,

а Федеральний фінансовий суд Німеччини та Державна рада Франції скасували преюдиціальні звернення нижчих судів стосовно прямої дії директив [13; 14; 15]. Суд ЄС не міг не відреагувати на таку позицію вищих національних судів і визнав їхню практику такою, що суперечить ефективному спілкуванню між Судом ЄС і національними судами та, кінець-кінцем, призводить до порушення реалізації ефективного правосуддя [16]. Суд ЄС також встановив, що жодна національна норма, навіть конституційна, не може заборонити національному суду використовувати свої дискреційні повноваження щодо направлення преюдиціального запиту. Тобто по суті Суд зазначив, що національні суди забор'язані реалізовувати право ЄС, а отже, якщо потрібно – відмовлятися застосовувати будь-яку національну норму, яка протирічить праву ЄС.

Ця ситуація свідчить про те, що нижчі національні суди бачать у кооперації із Судом справедливості ЄС підвищення своєї важливості, а вищі суди, навпаки, можуть втрачати певні значущі функції на користь Суду справедливості ЄС. Ще в процесі становлення інтеграції італійські судді нижчих інстанцій підкреслювали своє бажання звертатися із преюдиціальними зверненнями до Суду справедливості та мотивували його тим, що таким чином вони стають центром уваги світових юристів [17, с. 149].

Національні суди та вищі спеціалізовані суди вважають себе захисниками національної правової ідентичності й узгодженості національної правової системи, через що іноді намагаються сперечатися з висновками Суду справедливості ЄС. Так, відомо рішення Суду справедливості в справі *Bötel*, яка стосувалася оплати праці робітників неповної зайнятості [18]. Суд ЄС постановив, що працівникові мають оплачувати час, проведений ним у раді працівників, навіть якщо ці засідання відбувалися в позатрудовий час. Це рішення Суду було піддано критиці як із боку науковців, так і з боку Федерального суду із трудових спорів, який і подав преюдиціальне звернення щодо цієї справи. Всі докоряли Суду, що він не врахував положення національного законодавства про те, що членство в раді працівників є почесним привілеєм, а не оплачуваною трудовою функцією. Щоб донести до Суду справедливості цю специфіку, Федеральний суд із трудових спорів направив друге преюдиціальне звернення.

З погляду Федерального суду із трудових спорів, він таким чином розбудовує відносини кооперації із Судом справедливості та намагається вступити в діалог із ним для того, щоб у процесі тлумачення права ЄС були враховані певні національні особливості. Але варто зазначити, що було б неправильно вважати, що, виносячи це рішення, Суд справедливості не був обізнаний щодо особливостей німецького трудового законодавства у сфері часткової зайнятості, оскільки на розгляді справи завжди в складі колегії присутній суддя, який представляє правову систему держави, яка є стороною. Тож можна зробити висновок, що Суд справедливості діяв суто в межах своєї юрисдикції та керувався інтересами інтеграції для того, щоб працівники мали однакові стандарти праці на території всього Союзу. Отже, кожен суд виконував покладені на нього функції: Суд справедливості – тлумачив право ЄС у світлі цілей інтеграції, Федеральний суд із трудових спорів Німеччини – відстоював узгодженість національної правової системи.

Але зрозуміло, що на теперішній час такі питання навіть не мають виникати, оскільки ідея виконання рішень Суду ЄС не є проблемою – всі рішення беззаперечно виконуються незалежно від норм національного законодавства. Якщо ця сфера відносин передана до компетенції ЄС, то держави-члени втрачають право самостійно вирішувати будь-які питання в цій сфері та мають узгодити своє внутрішнє законодавство з нормами права ЄС.

Висновки. Розглянувши декілька теорій кооперації національних судів із Судом справедливості ЄС, варто зазначити, що, на нашу думку, не можна виділити якусь одну причину або підставу для судової кооперації, наприклад, політичний або економічний інтерес держави, чи зацікавленість окремих приватних осіб, суддів, науковців, або ж окремо виділити аспект міжсудової змагальності. Найявні кожен із вищезазначених мотивів, які приводять, врешті-решт, до судової кооперації. До уваги мають бути взяті всі чинники, які впливають на неї, і лише врахувавши їх у комплексі, можна буде ефективно вдосконалювати цей механізм кооперації.

Список використаних джерел:

1. Weiler J. The Transformation of Europe. *Yale Law Journal*. 1990. Vol. 100. P. 2403–2483.
2. Lenaerts K., Arts D. *Procedural Law of the European Union*. London: Sweet & Maxwell, 1999. 1056 p.
3. Грицяк І. *Право та інституції Європейського Союзу*. К.: К.І.С., 2006. 260 с.
4. Case T-51/89, Tetra Pak. *European Court Reports*. 1990. P. II–309.
5. European Parliament resolution of 9 July 2008 on the role of the national judge in the European judicial system (2007/2027 (INI)). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2008-0352&language=EN>.
6. Денисов В. *Право Європейського Союзу та правопорядок України: механізми взаємодії. Взаємодія міжнародного права із внутрішнім правом України / за ред. В. Денисова*. К.: Юстиніан, 2006. 672 с.
7. Alter K. Explaining National Court Acceptance in The European Court Jurisprudence: A Critical Evaluation of Theories of Legal Integration. *European Court and National Courts – Doctrine and Jurisprudence. Legal Change in Its Social Context / A.-M. Slaughter, A. Stone Sweet, J.H.H. Weiler*. Oxford: Hart Publishing, 1998. P. 241–246.
8. Garrett G. The Politics of Legal Integration in the European Union. *International Organization*. 1995. Vol. 49. P. 171–181.
9. Burlley A.-M., Mattli W. Europe Before the Court. *International Organization*. 1993. Vol. 47. P. 41–76.
10. Haas E. International Integration: The European and Universal Process. *International Organization*. 1961. Vol. 15. P. 366–392.
11. Plötner J. “Report on France” in *The European Court and National Courts – Doctrine and Jurisprudence. Legal Change in Its Social Context / A.-M. Slaughter, A. Stone Sweet, J.H.H. Weiler*. Oxford: Hart Publishing, 1998. 448 p.
12. Brisboa H. “Report on Belgium” in *The European Court and National Courts – Doctrine and Jurisprudence. Legal Change in Its Social Context / A.-M. Slaughter, A. Stone Sweet, J.H.H. Weiler*. Oxford: Hart Publishing, 1998. 448 p.
13. Case 13/61, De Geus v. Bosch. *European Court Reports*. 1962. P. 45.
14. Case 127/73, BRT v. SABAM. *European Court Reports*. 1974. P. 251.
15. Case 146/73, Rheinmühlen-Düsseldorf v. Einfuhrund Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel. *European Court Reports*. 1974. P. 139.
16. Case C-210/06, Cartesio Oktató és Szolgáltató bt. *European Court Reports*. 2008. P. I–09641.
17. Ruggeri Laderchi F.P. “Report on Italy” in *The European Court and National Courts – Doctrine and Jurisprudence. Legal Change in Its Social Context / A.-M. Slaughter, A. Stone Sweet, J.H.H. Weiler*. Oxford: Hart Publishing, 1998. 448 p.
18. Case C-360/90, Arbeiterwohlfahrt der Stadt Berlin / Bötzel. *European Court Reports*. 1992. P. I–3589.

ЧЕПЕЛЬ О. Д.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри європейського права
та порівняльного правознавства
(Чернівецький національний
університет
імені Юрія Федьковича)

УДК 341.6

ЗВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАЯВОЮ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних особливостей звернення із заявою до Європейського суду з прав людини стосовно порушених прав, визначених Європейською конвенцією з прав та основоположних свобод людини та протоколами до неї. Досліджено специфіку подання та умови прийнятності індивідуальних та міждержавних заяв до Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав та основоположних свобод, захист прав осіб, індивідуальна заява, правосуддя, права та свободи людини.*

Статья посвящена исследованию теоретических и практических особенностей обращения с заявлением в Европейский суд по правам человека относительно нарушенных прав, определенных Европейской конвенцией по правам и основным свободам человека и протоколами к ней. Исследована специфика обращения и условия приемлемости индивидуальных и межгосударственных заявлений в Европейский суд по правам человека.

Ключевые слова: *Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав и основных свобод, защита прав лиц, индивидуальное заявление, правосудие, права и свободы человека.*

The article is devoted to the study of the theoretical and practical features of the application to the European Court of Human Rights. The violated rights defined by the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and its protocols. The specificity of the submission and the conditions for the admissibility of individual and interstate applications to the European Court of Human Rights investigated.

Key words: *European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, protection of the human rights, individual statement, justice, human rights and freedoms.*

Вступ. Сучасний розвиток українського суспільства у сфері захисту прав людини вимагає від держави запровадження принципово нових, більш ефективних механізмів захисту прав людини. Демократичні країни світу створюють нині належні умови для застосування норм міжнародного права з питань захисту прав людини, керуючись відповідними принципами та правилами, які закріплені в документах міжнародних та європейських організацій. Зокрема, право на звернення до суду знайшло закріплення в одному з фундаментальних

європейських актів – Конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 р., яка є правовою основою розгляду спорів у Страсбурзькому суді.

Діяльність Європейського суду з прав людини є унікальною не лише з позицій забезпечення ефективного захисту прав людини на міжнародному рівні із наданням можливості звернення фізичних та юридичних осіб за захистом свого права, але і з позиції встановлення теоретичних та практичних моделей здійснення правосуддя національними судами держав-учасниць Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини 1950 р., які відносяться до різних правових систем.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі правових норм, теоретичних надбань та судової практики Страсбурзького суду розкрити особливості підготовки та подання заяви фізичних та юридичних осіб, держав до Європейського суду з прав людини за захистом належних їм прав та інтересів.

Результати дослідження. Захист фактичних та юридичних прав осіб є основою для будь-якої демократичної країни. І ця, на перший погляд, проста істина має досить складний шлях реалізації, зокрема в Україні, яка станом на листопад 2017 р. посіла п'яте місце за кількістю прийнятих до розгляду заяв Європейським судом з прав людини, що складає 11% [15].

Європейський суд з прав людини (далі – Суд) – це міжнародний судовий орган Ради Європи, який розглядає заяви, подані особами, які скаржаться на порушення своїх прав та свобод, визначених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. [7] (далі – Конвенція) та протоколами до неї, згода на обов'язковість яких дана державою-учасницею Конвенції та її протоколів. Україна як член Ради Європи ратифікувала Конвенцію та протоколи № 2, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 14-bis, 15, 16, тому рішення Суду проти України є обов'язковими до виконання нашою державою згідно із ст. 46 Конвенції та ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. [9].

Підписання 04 листопада 1950 року у Римі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод спричинило негативну реакцію європейського простору на правовий позитивізм, яку О.С. Алексєєв називає «другою революцією у праві» (першою було гуманістичне піднесення прав особи у період епохи Просвітництва) [1, с. 39]. Така реакція загальноєвропейського суспільства була викликана необхідністю пристосування права до оновлених природно-правових ідей, що включають у себе високий гуманістичний потенціал: справедливість, рівність, розумність, високі моральні стандарти.

На думку комісара Ради Європи з прав людини М. Хаммарберга: «Суд також став «жертвою» власного успіху» [13, с. 19], оскільки з одного боку, Суд нині перевантажений великою кількістю справ, які надходять на розгляд в основному через те, що європейські держави не вживають заходів для запобігання або усунення системних порушень прав людини, а з іншого боку, особи, права яких порушуються в країнах Європи, можуть звернутися до Страсбурзького суду з останньою надією щодо відновлення порушених прав.

Відповідно до Конвенції (ст. 33, 34) звернутися до Європейського суду з прав людини можна письмово у формі міждержавного звернення або індивідуальної заяви.

Держава-учасник Конвенції може звернутися до Європейського суду з прав людини з міждержавною заявою до іншої держави-учасниці щодо порушення прав, визначених у розділі 1 Конвенції. Так, наприклад, справи Суду «Кіпр проти Туреччини» від 10 вересня 1974 р., від 21 березня 1975 р. та від 06.09. 1977 р., які пов'язані з порушенням прав людини після окупації Туреччиною північної частини Кіпру, справи «Грузія проти Росії» від 26.03.2007 р., від 12.08. 2008 р. та від 03.12 2009 р. щодо порушення прав і свобод людини і громадянина в Абхазії і Південній Осетії [2, с. 86]. При цьому подання міждержавної заяви однією державою проти іншої не може розглядатися як порушення суверенітету чи втручання у внутрішні справи такої держави, адже всі держави-учасниці Конвенції добровільно визнали юрисдикцію Європейського суду [2, с. 85].

Оскільки в міждержавних справах акцент робиться на порушення прав і свобод, визначених у Конвенції, тому 13 березня 2014 р. Україною до Європейського суду було подано міждержавну заяву проти Російської Федерації про порушення прав людини на тимчасово непідконтрольних Україні територіях, Автономної Республіки Крим, частин Луганської та Донецької областей [6, с. 23–24]. Європейський суд з прав людини відкрив провадження у справі «Україна проти Росії» за № 210958/14. Звинувачення стосується порушення Росією 12 статей Європейської конвенції з прав людини. Йдеться про ст. 2 (право на життя), ст. 3 (заборона тортур, нелюдського та принижуючого поводження), ст. 5 (право на свободу та безпеку), ст. 6 (право на справедливий суд), ст. 8 (повага до приватного життя), ст. 9 (свобода віросповідання), ст. 10 (свобода слова), ст. 11 (свобода зібрань), ст. 13 (право на ефективне лікування), ст. 14 (заборона дискримінації) та дві статті з додаткових протоколів – право на власність, зокрема про експропріацію кримською владою української власності в Автономній Республіці Крим, та вільне пересування [2, с. 86].

Варто підкреслити, що процедура звернення з міждержавною заявою до Європейського суду передбачає дотримання Правил 46 Регламенту Суду [9, с. 26], де зазначено, що будь-яка Договірنا Сторона або Сторони, що мають намір порушити справу перед Судом згідно зі ст. 33 Конвенції, подають до Секретаріату Суду заяву, яка має містити: найменування Договірної Сторони, проти якої подається заява; виклад фактів; виклад зазначеного порушення (порушень) Конвенції або протоколів до неї та відповідних аргументів; підтвердження відповідності критеріям прийнятності; предмет заяви та загального зазначення вимог справедливої сатисфакції, згідно зі ст. 41 Конвенції, від імені сторони чи сторін, що вважають себе потерпілими; ім'я та адресу особи (осіб), призначеної довіреною особою. Заява має супроводжуватися копіями відповідних документів, включаючи рішення судів, як національних, так і міжнародних та наднаціональних (наприклад Суд ЄС), які стосуються предмета спору.

Індивідуальну заяву мають право подати фізичні особи, неурядові організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Заяви стосуються фактів, за які несе відповідальність певна державна структура (законодавчий або виконавчий орган, суд тощо). Тобто, заявником може бути як одна особа, так і декілька одночасно, наприклад, як у справі Суду «Де Вільде, Оомс і Версіп проти Бельгії» від 18.06.1971 [12], яка постраждала від дій, що становлять предмет звернення, її представники мають довести, що було вчинено порушення права, передбаченого Конвенцією, оскільки Суд розглядає спори лише про посягання на конвенційне право, а Конвенція не передбачає можливість подання звернень, що стосуються порушення, невизнання чи оспорювання прав людини в загальному (actio popularis). Заявники, які не бажають оприлюднення перед громадськістю даних про свою особу, мають це зазначити і також викласти підстави, які б виправдовували такий відступ від загального правила про вільний доступ громадськості до інформації щодо провадження в Суді. Суд може задовольнити запит про анонімність або надати її з власної ініціативи.

Звернутися з індивідуальною заявою до Європейського суду з прав людини можуть і юридичні особи приватного права (справа «МПП «Голуб» проти України» від 18.10.2005 р. [11]) та неурядові організації (справа «Святі Чоловічі Монастирі проти Греції» від 09.12.1994 р. [10]), але Суд не розглядає заяви, спрямовані проти фізичних або недержавних юридичних осіб, а лише заяви фізичних та юридичних осіб проти держави-члена Ради Європи.

01.01.2016 р. набула чинності нова редакція правил 47 Регламенту Європейського суду з прав людини, в якому викладено умови, яких варто дотримуватися під час звернення до Суду, та новий формуляр заяви. Адже раніше до Суду потрібно було подавати спочатку заяву про намір звернення до Суду з коротким викладом суті справи, а після повідомлення Секретаріатом Суду про прийнятність звернення, потрібно було подавати другу заяву з повним обґрунтуванням порушення своїх прав з додатками, а починаючи з січня 2016 р. пода-

ється лише одна заява встановленої форми. Формуляр індивідуальної заяви до Європейського суду з прав людини розміщений на сайті <http://www.echr.coe.int>.

Відповідно до ст. 47¹ регламенту Суду індивідуальна заява має містити: а) ім'я, дата народження, громадянство та адреса заявника і, якщо заявник є юридичною особою, повна назва, дата створення чи реєстрації, офіційний реєстраційний номер (за наявності) та офіційна адреса; б) якщо у заявника є представник, ім'я останнього, адреса, номери телефону і факсу та електронна адреса; в) якщо у заявника є представник, дата та оригінал підпису заявника в розділі формуляра, відведеного для довіреності; також у цьому розділі формуляра має бути оригінал підпису представника на підтвердження його/її згоди діяти в інтересах заявника; г) найменування Договірної Сторони або Сторін, проти яких подається заява; г) стислий і розбірливий виклад фактів; д) стислий і розбірливий виклад стверджуваного порушення (порушень) Конвенції та відповідних аргументів; е) стислий виклад інформації про дотримання заявником умов прийнятності, викладених у статті 35 §1 Конвенції.

Заява подається заявником офіційною мовою однієї з країн, які ратифікували Конвенцію, а підписуватись може заявником особисто або його представником. При цьому, якщо раніше обов'язково подавалась довіреність на представництво інтересів заявника, то тепер не потрібно направляти окрему довіреність, а у формулярі заяви лише варто заповнити розділ С або D, в якому заявник своїм підписом підтверджує те, що уповноважує конкретну особу діяти від його імені, а представник заявника своїм підписом підтверджує свою згоду представляти інтереси заявника у Суді. Якщо заявник чи представник подає скарги від імені декількох заявників і якщо ці скарги базуються на різних фактах, для кожного із заявників треба повністю заповнити окремий формуляр заяви. До кожного формуляра варто додати документи, які стосуються саме цього заявника. Якщо заявників більше п'яти, представник має надати, крім формулярів і документів, таблицю з докладною інформацією щодо кожного заявника [3].

Додатки до заяви подаються у копіях не більше як на 20 сторінках, які не потрібно завіряти окремо, це можуть бути копії судових та інших рішень чи документи заходів, на які скаржиться заявник чи які підтверджують, що заявник використав усі національні засоби правового захисту. При цьому варто пам'ятати, що копії позовних заяв, апеляційні та касаційні скарги подаються зі штампом вхідної кореспонденції канцелярії відповідного суду. Також документи, які долучаються як додатки, не варто скріплювати, склеювати чи прошивати, копії документів бажано, щоб були односторонні та обов'язково складені в хронологічному порядку, пронумеровані та чітко позначені [8].

Подача заяви можлива лише у разі, коли дотримано умови прийнятності, визначені ст. 35 Конвенції, тобто Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту згідно із загальноновизнаними принципами міжнародного права і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні. Цей шестимісячний строк зазвичай визначається з дати, коли найвища судова чи адміністративна інстанція, що уповноважена вирішувати справу, прийняла у ній рішення, або коли заявник чи його юридичний представник були повідомлені про це рішення. Якщо не існує ефективних засобів правового захисту щодо заяви, шестимісячний строк відлічується від дати оскаржуваного акта, події чи рішення. Датою подання заяви відповідно до статті 35 §1 Конвенції є дата, коли формуляр, що відповідає всім вимогам цієї статті, був надісланий на адресу Суду. Датою відправлення вважатиметься дата поштового штемпеля. Але незважаючи на це, Суд може, якщо вважатиме це виправданим, вирішити, що датою подання заяви має вважатися інша дата. Направляти заяву потрібно виключно поштою на адресу: The Registrar European Court of Human Rights Council of Europe F-67075 Strasbourg cedex.

Крім того, якщо Секретаріат Суду поінформує заявника про те, що заява є неповною, заявник має право подати нову заяву. Якщо подана заява, яка є неповною, не була прийнята, у заявника може не залишитися достатньо часу, щоб подати нову заяву до завершення шестимісячного строку.

Також варто зазначити, що 5 жовтня 2017 року Верховна Рада України ратифікувала Протокол № 15 [5], який поки що не набрав чинності. Цей Протокол пропонує скорочення строків звернення до Суду з шести до чотирьох місяців після остаточного рішення національного суду. Відповідно до ст. 7 Протоколу № 15 він набирає чинності після закінчення тримісячного строку від дати, коли всі 47 держав-учасниць Конвенції висловлять свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу, а щодо зміни строку звернення до Суду – після закінчення шестимісячного строку з дати набрання чинності Протоколом (ч. 3 ст. 8 Протоколу № 15).

Станом на березень 2018 р. 42 держави-члени Ради Європи разом з Україною ратифікували цей Протокол. Тому правило щодо 4-місячного строку звернення до Суду буде застосовуватись лише через 6 місяців від дати, коли всі 47 країн – сторін Конвенції ратифікують Протокол № 15 [4].

Судовий збір за подання заяви до Суду не сплачується, тобто розгляд справи здійснюється безкоштовно. Крім того, варто враховувати у підготовці заяви, що Суд не виконує функції національного суду та не має повноважень скасовувати або змінювати рішення національних судів чи безпосередньо втручатися в діяльність органу влади, дія або бездіяльність якого спричинила порушення. Однак Суд, розглянувши заяву особи чи держави, може вказати на порушення однієї чи декількох норм Конвенції чи протоколів до неї та присудити справедливую сатисфакцію (відшкодування), а також вжиття державою-порушницею заходів загального та індивідуального характеру, це можуть бути, наприклад: відновлення (наскільки це можливо) попереднього юридичного стану, який заявник мав до порушення Конвенції або внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування.

Висновки. Можливість звернення до Європейського суду з прав людини дає надію людині, яка втратила віру в національне правосуддя, що її право буде відновлене. Звернення до Суду здійснюється письмово в формі індивідуальних заяв фізичних та юридичних осіб проти держави або міждержавних заяв держав-членів Конвенції між собою стосовно порушених прав, визначених Конвенцією про захист прав та основоположних свобод людини. Зміст заяв має відповідати умовам прийнятності, визначених Регламентом Суду. Звернення з індивідуальною та міждержавною заявою до Європейського суду можливе лише, якщо вичерпано всі національні засоби юридичного захисту згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні. Якщо подана заява є неповною чи недостатньо аргументованою, що може призвести до відхилення її Судом, до завершення шестимісячного строку заявник має право подати оновлену заяву. Також варто звернути увагу, що шестимісячний строк звернення до Суду буде скорочений до 4 місяців після набуття чинності Протоколу № 15 до Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Алексеев А.С. Право. Азбука. Теория. Философия: Опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. 710 с.
2. Базов О. Питання юрисдикції Європейського суду з прав людини щодо розгляду міждержавних справ. Юридична Україна. 2015. № 6. С. 84–91.
3. Групові заяви чи одна заява з декількома заявниками. URL: <http://www.echr.coe.int/Documents/Applicants.pdf>.
4. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3477-15>.
5. Закон України «Про ратифікацію Протоколу № 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» від 05.10.2017 р. № 2156-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2156>.
6. Караман І.В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство / І.В. Караман, В.В. Козіна. 3-тє вид., змін, та допов. Х.: Фактор, 2017. 240 с.

7. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
8. Нові умови, яких варто дотримуватися громадянам у зверненні до Європейського суду з прав людини. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news>.
9. Регламент Європейського суду з прав людини. URL: <http://www.echr.coe.int/Documents/RUS.pdf>.
10. Рішення Європейського Суду з прав людини від 09.12.1994 р. у справі «Святі Чоловічі Монастирі проти Греції». URL: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_The_Holy_Monasteries_v_Greece.pdf.
11. Рішення Європейського Суду з прав людини від 18.10.2005 р. у справі «МПП «Голуб» проти України». URL: <http://hudoc.echr.coe.int>.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Де Вільде (De Wilde), Оомс (Ooms) и Версіп (Versyp) проти Бельгії» від 18.06.1971. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_161/page3.
13. Хаммарберг М. Європейські стандарти прав людини та України. Право України. 2010. 310. С.19–23.
14. Chart of signatures and ratifications of Treaty 213 Protocol No. 15 amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Status as of 23/03/2018. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/>.
15. Pending application allocated to a judicial formation 30.11.2017. URL: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=reports>.

ЗМІСТ

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ЧЕПУЛЬЧЕНКО Т. О., БІЛЬСЬКИЙ А. О. МЕДИЧНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я.....	3
ГОЦУЛЯК Ю. В. МІФОЛОГІЯ ПРАВОВОГО БУТТЯ В АНТИЧНОСТІ: ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ.....	10
ЛЮБИМОВ О. К. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ	17
МОЛЧАНОВА Ю. Ю. ГРОМАДСЬКІ СЛУХАННЯ ЯК КОЛЕКТИВНА ФОРМА УЧАСТІ ЧЛЕНІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	23
ОВСЯННИКОВА О. О., СТАФІЙЧУК І. С. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОМІЧНИКА СУДДІ.....	29
ОМАРОВА А. А., ШТАНА І. В. ЦЕНТРАЛЬНА РАДА ТА ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС БІЛЬШОВИЦЬКОЇ АГРЕСІЇ.....	34
ПОЧЕПЦОВ Ю. В. ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА ЯК ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ.....	39
ПРЯМІЩИН В. Ю., ДРУЗЬ В. Д. ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	45
СЕРГІЄНКО А. А. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УКРАЇНІ.....	51

ЦИВІЛІСТИКА

ГУЙВАН О. П. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ В ЕЛЕКТРОННИХ МЕРЕЖАХ.....	57
КРАВЧИК М. Б. ПРОЦЕСИ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СІМ'Ї ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ.....	64
МАКАРЕВИЧ О. В. ЛІКВІДАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ГРУЗИНСЬКИЙ ДОСВІД. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОДАВСТВА ГРУЗІЇ ТА УКРАЇНИ.....	68
ПРУЩАК В. Є. ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ.....	74

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ІБРАГІМОВА Н. В. ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА ХОЛДИНГІВ.....	79
КУЛИК О. І. ПОРЯДОК ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРЕРАХУНКУ «ЗЕЛЕНОГО» ТАРИФУ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	85
ПІГАРЕВА Г. І. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	90

ТРУДОВЕ ПРАВО

ВОЛИНЕЦЬ В. В. УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДИСКРИМІНАЦІЯ У СФЕРІ ПРАЦІ».....	97
---	----

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

БРЕДІХІНА В. Л. ЗМІСТ ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПОНЯТТЯ РЕСУРСНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	103
МИХАЙСЬКИЙ О. Є. ВИСНОВОК ПРО ОЦІНКУ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ ЯК ГОЛОВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ ДОЗВІЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ ДЛЯ ВИДОБУВАННЯ СЛАНЦЕВОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ.....	109
ХОМІНЕЦЬ С. В., БЕШЛЕЙ Б. В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ САДІВНИЦТВА.....	116

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

ВАСИЛЬЧЕНКО Н. О. МЕДІАЦІЯ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН.....	122
КОМИССАРОВ С. А. ПРИНЦИПИ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ПРОСТУПКИ ПРОТИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ: ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ АНТИТЕРОРЕСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ.....	129
СЕЛЕЦЬКИЙ О. В. ПРОВОДА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБОРОН ТА ОБМЕЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПРОХОДЖЕННЯМ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ.....	135
СТОЛБОВИЙ В. М. СЛУЖБОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ СУДІВ УКРАЇНИ.....	140
ХЛАПОНІН Д. Ю. ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КІБЕРФІЗИЧНИХ СИСТЕМ У ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ СВІТУ.....	145
ЧОРНОУС А. Г. ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ.....	151

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ХРИСТОФОРОВ А. Б. ДЕЯКІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРУВАННЯ ТРАНСПОРТНОГО ПОДАТКУ В УКРАЇНІ	158
---	-----

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БАЗЕЛЮК В. В., ХОМЕНКО М. В. ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК ГУМАНІСТИЧНА ПАРАДИГМА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	164
КЕРНЯКЕВИЧ-ТАНАСІЙЧУК Ю. В. ОПТИМІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ НА СТАДІЇ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	168

ОСТАПЧУК Л. Г. ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ШТРАФУ.....	174
УС О. В. КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО БЛАНКЕТНОЮ ДИСПОЗИЦІЄЮ.....	179
ЦЕРКУНИК Л. В. ВІКТИМОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ ПРОЦЕС ВІКТИМІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ.....	187
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА	
ГРИЦАК Х. М. ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТИМЧАСОВИМ ОБМЕЖЕННЯМ У КОРИСТУВАННІ СПЕЦІАЛЬНИМ ПРАВОМ – ПРАВОМ НА ПОЛЮВАННЯ.....	193
ДАНИЛЕНКО А. В., КОЧУРА О. О. ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПОЛОЖЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ, ЯКА СКОЇЛА СУСПІЛЬНО-НЕБЕЗПЕЧНЕ ДІЯННЯ ДО ДОСЯГНЕННЯ ВІКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ВІДПОВІДНО ДО ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	198
ДРОБЧАК Л. В. УПЕРЕДЖЕНІСТЬ СЛІДЧОГО СУДДІ, СУДУ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ВІДВОДУ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	203
КАЛУЖНА О. М. ЧИ НЕ (ЗА)БАГАТО ПОЛІТИКИ, (ЗА)МАЛО ПРАВА У ПІДХОДАХ ДО ПЕРЕДАННЯ НА ВИРІШЕННЯ СЛІДЧОГО СУДДІ ПИТАННЯ ПРО ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ? (ЗА ЗАКОНОМ № 2147–VIII ВІД 3 ЖОВТНЯ 2017 РОКУ).....	211
КОПЕРСАК Д. В. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	222
КРАВЧУК П. Ю. ОГЛЯД ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДІЙ, ЩО ДЕЗОРГАНІЗУЮТЬ РОБОТУ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ.....	228
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
КОМАРОВА Т. В. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ІЗ СУДОМ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	234
ЧЕПЕЛЬ О. Д. ЗВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАЯВОЮ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	239

ПРАВО 2 ч. 2 ● 2018
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 22.01.2018 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 22,96. Ум. друк. арк. 28,83. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42